

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Науково-дослідний центр огієнкознавства

ІВАН ОГІЄНКО

І СУЧАСНА НАУКА ТА ОСВІТА

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Серія історична та філологічна

Випуск XVIII

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
2021

УДК 001(477)(092)+378
ББК 72(4Укр.)я434+74.58
I-18

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ №20173-9973 ПР від 15.07.2013 р.

Рекомендовано до друку вченою радою Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка (протокол № 14 від 25 листопада 2021 р.)

Збірник індексується наукометричними базами: **Google Scholar, Index Copernicus.**

Рецензенти

Володимир Олексенко, доктор філологічних наук, професор
(Херсонський державний університет)

Лідія Кавун, доктор філологічних наук, професор
(Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького)

Редакційна колегія

Людмила Марчук, доктор філологічних наук, професор Кам'янець-Подільський
національний університет імені Івана Огієнка (*головний редактор*);

Олег Рарицький, доктор філологічних наук, доцент Кам'янець-Подільський
національний університет імені Івана Огієнка (*відповідальний редактор*);

Тетяна Джурбій, кандидат філологічних наук, старший викладач Кам'янець-Подільський
національний університет імені Івана Огієнка (*технічний секретар*);

Ніна Бернадська, доктор філологічних наук, професор Київський національний
університет імені Тараса Шевченка; **Анатолій Глушковецький**, кандидат історичних
наук, доцент Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка;

Олександр Завальнюк, доктор історичних наук, професор Кам'янець-Подільський
національний університет імені Івана Огієнка; **Олександр Кеба**, доктор філологічних
наук, професор Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка;

Сергій Копилов, доктор історичних наук, професор Кам'янець-Подільський
національний університет імені Івана Огієнка; **Тетяна Петрова**, кандидат філологічних
наук, доцент Харківський національний педагогічний університет

імені Г. С. Сковороди; **Ольга Станніченко**, кандидат філологічних наук, доцент
Запорізький національний університет; **Ольга Турко**, кандидат філологічних наук,
доцент Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка;

Олександр Федьков, доктор історичних наук, доцент Кам'янець-Подільський
національний університет імені Івана Огієнка; **Анна Хома-Сувала**, доктор
габлітований Університет імені Марії Кюрі-Склодовської в Любліні (Польща);

Жанна Янковська, доктор філологічних наук, професор
Національний університет «Острозька академія»

I-18 **Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник.** Серія історична
та філологічна / [редкол.: Людмила Марчук (голов. ред.), Олег Рарицький
(відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка, 2021. Вип. XVIII. 204 с.

Матеріали збірника репрезентують унікальний феномен державницької, духовно-
культурної, наукової, педагогічної діяльності Івана Огієнка. Статті присвячені осмисленню,
інтерпретації, дослідженню та розвитку наукових і творчих концепцій Івана Огієнка
та їх проєкцій на сучасний освітній простір. Особливо висвітлені питання регіональних
досліджень розвитку літературного процесу на Поділлі у синхронії та діахронії.

Збірник адресовано науковцям, викладачам, учителям, студентам, усім, кого
цікавлять актуальні питання вітчизняної гуманітарної науки, проблеми української
духовності та культури.

УДК 001(477)(092)+378
ББК 72(4Укр.)я434+74.58

ISSN 2309-7086

DOI: 10.32626/2309-7086.2021-18-2

© К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2021

Ministry of Education and Science of Ukraine
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University
Ohienko Scientific Research Center

IVAN OHIENKO
AND CONTEMPORARY
SCIENCE AND EDUCATION

SCHOLARLY PAPERS

History. Philology

Issue XVIII

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University
2021

Certificate of state registration of the printed mass medium
KB № 20173-9973 ПП, 15.07.2013

The publication is approved by the Academic Council of Kamianets-Podilskyi
Ivan Ohiienko National University (Protocol № 11, 25.11.2021)

The volume is indexed in **Google Scholar**, **Index Copernicus**.

Reviewers

Volodymyr Oleksenko, Doctor of Philology, Professor
(Kherson State University)

Lidia Kavun, Doctor of Philology, Professor
(The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy)

Editorial Board

Liudmyla Marchuk, Doctor of Philology, Professor
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University (*Editor-in-Chief*);

Oleh Rarytskyi, Doctor of Philology, Associate Professor
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University (*Executive Editor*);

Tetiana Dzurbii, Candidate of Philology, Assistant Professor
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University (*Editor*);

Nina Bernadska, Doctor of Philology, Professor Taras Shevchenko National
University of Kyiv; **Anatoly Hlushkovetskyi**, Candidate of History, Associate
Professor Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University;

Oleksandr Zavalniuk, Doctor of History, Professor Kamianets-Podilskyi
Ivan Ohiienko National University; **Olexandr Keba**, Doctor of Philology, Professor
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University;

Serhii Kopylov, Doctor of History, Professor Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko
National University; **Tetiana Petrova**, Candidate of Philology, Associate Professor
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University;

Olha Stadnichenko, Candidate of Philology, Associate Professor
Zaporizhzhia National University; **Olha Turko**, Candidate of Philology, Associate
Professor Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University;

Oleksandr Fedkov, doctor of doctor of History, Associate Professor
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University;

Anna Khoma-Suvala, Doctor Habilitatus Maria Curie-Skłodowska University
in Lublin, Poland; **Zhanna Yankovska**, Doctor of Philology, Professor
The National University of Ostroh Academy

Ivan Ohiienko and Contemporary Science and Education: Scholarly Papers.
History. Philology / [editorial board: Liudmyla Marchuk (editor-in-chief),
Oleh Rarytskyi (executive editor), et al.]. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-
Podilskyi Ivan Ohiienko National University, 2021. Issue XVIII. 204 p.

The materials of the Scholarly Papers present the unique phenomenon of state,
spiritual and cultural, scientific, educational activities of Ivan Ohiienko. The papers
focus on comprehension, interpretation, research and development of scientific
and creative concepts of Ivan Ohiienko and their representation in contemporary
educational space. The issues of regional studies of the development of the literary
process in Podillia in synchrony and diachrony are covered separately.

The issue is addressed to scholars, educators, students and all those interested in
topical issues of Ukrainian humanities, spirituality and culture.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Людина була, є і буде в центрі історії. Тож життя видатних представників українського народу заслуговує не меншої уваги, ніж історія подій, які вони переживали. У розрізі історичного часу незаперечно зацікавлення має багатогранна постать Івана Огієнка (Митрополита Іларіона 1882-1972) – видатного українського вченого, громадського діяча і провідника національної ідеї, 140-річний ювілей якого відзначають у 2022 році.

Іван Огієнко здобув складний і болісний життєвий досвід, який був відчутним на стрімких поворотах його тернистої персональної історії. Звичайний перелік самотніх сторінок біографії вченого створює неабияке враження: трагічна загибель батька, коли йому ще не виповнилося трьох років, кризові життєві колізії дитинства та раннє заробітчанство на цукрових плантаціях землевласника, відрахування з університету через заборгованість за навчання, перше невдале сходження на університетську кафедру через відмову Міністерства народної освіти, участь у державотворенні Української Народної Республіки та співпраця з усіма трьома державними формаціями – Центральною радою, Гетьманатом, Директорією, участь у заснуванні та діяльності Кам'янець-Подільського державного українського університету, гіркі випробування в еміграції на теренах Другої Речі Посполитої, тяжка хвороба і смерть дружини, прийняття чернечого постригу, рукоположення у сан єпископа й архіпастирське служіння Холмсько-Підляській єпархії (1940-1944 рр.), важкі роки емігрантського життя в Лозані, душпастирське служіння в Канаді наприкінці 40-х – у середині 60-х років минулого століття.

Видається неймовірним, що попри такі випробування Іван Огієнко залишався послідовним і незламним патріотом, вірним національній ідеї і справі продовження боротьби за незалежну Українську державу, хоча мав непросте спілкування з деякими представниками української політичної еміграції.

Цьогорічна ювілейна дата є гарною нагодою не тільки згадати про видатного Українця, але й спробою подивитися на цю незабутню особистість з інших перспектив і ракурсів. Сьогодні як ніколи гостро постають нагальні питання вивчення та популяризації життєвої історії й творчої спадщини Івана Огієнка, передовсім створення інтелектуальної біографії й академічного перевидання праць. На часі нові студії, котрі запропонують новаторське прочитання текстів визначного українського інтелектуала й переосмислення його творчих і життєвих практик.

Реалізації цих важливих завдань сприятиме черговий XVIII випуск збірки «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник. Серія філологічна», який видає у рік його ювілею Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Матеріали збірки структуровані за розділами: «Мовознавча спадщина Івана Огієнка і сучасна українська наука», «Інтерпретація ідей Івана Огієнка як письменника, літературознавця, публіциста», «Педагогічні концепції Івана Огієнка і сучасна теорія і практика національного навчання та виховання», «Регіональні дослідження в контексті світової класики», а також «Події».

*Ректор Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка,
професор **Сергій Копилов***

МОВОЗНАВЧА СПАДЩИНА ІВАНА ОГІЄНКА І СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА НАУКА

УДК 811.161.2'373.47:821.161.2

DOI: 10.32626/2309-7086.2021-18-2.7-14

Інна Беркешук

ORCID 0000-0002-4772-7480

кандидат філологічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Леся Прокопів

ORCID 0000-0002-7055-9956,

аспірантка кафедри української мови

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПРОЯВИ НЕНОРМАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ В КОМУНІКАТИВНІЙ ПОВЕДІНЦІ ГЕРОЇВ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ

У пропонованій розвідці розглянули поняття інвективної лексики, визначили основні функції ненормативної лексики, використовуючи класифікацію В. Жельвіса. Безперечно, лихослів'я розглядається як явище соціальне, яке має свою історію походження й розвитку, але, незважаючи на це, воно засуджується в суспільстві, проте водночас є частиною побуту й культури.

Ключові слова: ненормативна лексика, інвективна лексика, комунікативна поведінка героїв.

Відхід від обмежувальної практики в добу постмодернізму позначився розширенням еротичного простору в соціокультурному дискурсі, легітимацією культури андеграунду та виходом на лінгвістичну сцену зниженої лексики, а часом і прямої вербалізації її семантично найсильніших лексем.

Найглибше розглянула термінологічну парадигму системних одиниць ненормативного лексикону у своїх працях українська мовознавиця Л. Ставицька [7; 8].

Прагматична спрямованість інвективи полягає у використанні нейтральних загальноновживаних понять, які за умови комунікативного акту трансформуються в експресивні позначення, що набувають емоційності, зниженості, комічності, жарту, образи. В такий спосіб мовець не думає, що сказати, його метою є як сказати, з якими почуттями. Користування інвективою не передбачає наявності освіти, інтелекту, сфери діяльності, оскільки адресант відгороджується від адресата експресією, конотацією, жартом, зневагою, презирливістю, епатажністю та ін.

Якщо розглядати інвективу в прагматичному аспекті, варто наголосити на тому, що інвективу виражено на лексичному рівні, а це має свій відбиток у словниках у вигляді стилістичних позначок, які вказують на відтінки слів, як-от: вульг. (вульгарне слово, вираз), евф. (евфемізм), жарг. (жаргонне слово), зневажл. (зневажливе слово, вираз), ірон. (іронічне слово), лайл. (лайливе слово, вираз), розм. (розмовне слово, вираз), фам. (фамільярне слово) та ін.

Зазначені лексеми розрізняються ступенем оцінності, найбільш яскравим з яких є слова з позначкою «лайливе». Вони містять значну емоційність та експресивність, оскільки не лише служать для того, щоб образити когось, а й для вибуху емоцій. Іноді лайливі лексеми не мають на меті образу суб'єкта, а вживаються для зв'язку слів.

Отже, вживаючи інвективу, ми, перш за все, виражаємо наше ставлення до об'єкта дійсності або до адресата, вибухаємо емоціями. Акт образи однієї людини іншою виконує складну комунікативну функцію. Як один з основних механізмів людського спілкування він частково є залишком захисної реакції та погрози у тваринному світі. За допомогою інвективи в одних випадках виражається гнів, роздратування, а в інших – це протест бажання принизити інвектума.

«Цінність мови письменника – також і в багатстві його словника, щоб слова були небуденні, соковиті, промовисті, яскраві. Нехай кожний письменник завжди пильно дбає про багатство свого словника!» [4, с.51].

Серед сучасних письменників нас зацікавила творчість Ірени Карпи, Софії Андрухович, Тараса Прохаська, Любка Дереша, Сергія Жадана й ін.

Мета наукової розвідки – проаналізувати соціально-психологічний аспект проявів ненормативної лексики у комунікативній поведінці героїв художніх творів.

Спеціалісти виділяють різні функції вживання обценної лексики в мовленні [2]: підвищення емоційності мовлення; розрядка психологічної напруги; приниження адресата мовлення; демонстрація розкутості, незалежності мовця; демонстрація зневажливого ставлення до системи заборон; демонстрація належності мовця до «своїх» тощо.

У процесі аналізу творів задекларованих авторів виділяємо такі найчастотніші функції обценної лексики:

- результат відчуття фізичного або морального приниження: «— *Ой бля, – захрипіла від болю і так-сяк звільнила закоцюрблені руки з-під заду*» (С. Андрухович);
- приниження соціального статусу адресата: «*Що ж ми – тюлені, без гарячої води жити?!*» (С. Жадан);

- засіб вербальної агресії: «– Мліція, спасіте!!! – Починає горланити та, проте «молдаванин»-итангіст враз змушує її замовкнути, зловісно заскреготавши зубами: – Вгоманися, **курввва...**» (С. Ушкалов);
- відношення до іншої особи з підкресленням негативних рис: «**Ні я, ні мої діти більше в ту хату ні ногою! Скупердяйка проклята. Шляк би її трафив з її ковбасою. Най ся вдуєть**» (І. Карпа);
- осудження рис іншої ментальної культури: «**А є вона лише десь ген за розжевим горизонтом князівства Мустанг чи зеленню якої-небудь Хуайна-Хуйни, і всі субститути типу сушеного в запашиному диму місцевої кухні м'яса – просто ні се, ні те, ні третє чортзна-що**» (І. Карпа).

Менш частотними є функції:

- які згладжуються експресивними морфемами: «...після удару в яке ще кілька хвилин усім тілом відчуваєш неприємний, **гидотненийкий біль**» (С. Андрухович);
- визначають рівень освіти через уживання просторічної лексики в ролі інвективів: «Пам'ятаю лише, що гуцули казали «**кубаса**», і коли Люба хотіла підкреслити чийсь огрядність (хоча, якщо подумати, сама огрядною не була), то просто її ображено, як то роблять усі діти, називала конкурентку сосискою: – **Сусіска!** Що означало неповноцінність у категоріальному світі ковбасних виробів» (І. Карпа); «– Ти як твій тато! – не вгавала мама. – **Керовніки**» (І. Карпа);
- дитячі прозивання: «**Ірка-пірка-ковбаса, на вірьовочці оса**»; «**Ірка-пірка-фрікасе, на вірьовочці о-се!**» (І. Карпа);
- виконують сенсорну функцію: «**Геть не так я свого часу сприймала дині й банани. Їхні окремі аромати зливалися в моїй уяві в один-єдиний масний дух, що, своєю чергою, виступав ідеальним реплікантом запаху гієна. Я так тоді й називала будь-який гидкий запах пукового чи какового походження: – Бананові духи**» (І. Карпа).

Отже, інвективи в художніх текстах сучасної української літературної мови виконують як загальновизнані науковцями функції, так і специфічні.

Наприклад, в українському законодавстві практично відсутні статті, які передбачають покарання за лихослів'я, а ті, що наявні, не знаходять свого застосування на практиці. Необхідно виробити закони, які б обмежили «мовно-агресивну пандемію», що поглинає молодь України. Але базою для створення таких законів має бути переконливе визначення того, що таке лихослів'я, мовна агресія, нецензурна лексика, інвективна лексика та ін. Отже, необхідно розробити відповідну термінологію. Також існує нагальна потреба в укладанні переліку заборонених (табуйованих, непристойних) слів.

Актуальними є дослідження лихослів'я в різних сферах українського суспільства, вікового та гендерного аспектів мовної агресії, етимології лихослівної ідіоматики, антиетикетної невербальної поведінки, графіті та ін.

Проблема кількості та класифікації функцій мовної агресії (лихослів'я) не має одностайного вирішення в лінгвістиці.

Лихослів'я – це вербальне порушення етичного табу, реалізоване забороненими засобами [2, с.196]. Поняття *етичного табу*, тобто *непристойності*, сильно змінюється з плином часу та носить національно-

специфічний характер, через що в міжнародній угоді про контроль за непристойними публікаціями, яку підписали п'ятдесят країн, немає чіткого визначення цього поняття. Табу – синонім заборони.

Табуйоване слово – слово, заборонене до вживання в громадському місці [2, с.201]. Лихослів'я має коріння в релігійних віруваннях людей – за вимову «лихого слова» мало статися певне лихо, Божа кара. У середні віки богохульство було невід'ємною частиною ненормативної лексики й не тільки не сприймалося суспільством, але й до богохульників вживали певні заходи, кару. Винних виганяли з громади, таврували каленим залізом й іноді страчували. Соціальні табу на релігійний аспект лайки зникли зі зміною ставлення суспільства до релігії.

Лихослів'я виконує в мовленні людей до багато різних функцій – від психологічної розрядки, висловлення невдоволення, презирства до способу переконання співрозмовника.

Йдеться про *катарсисну функцію* лихослів'я, яка є «...функціональним регулятором, запобіжним клапаном для негативних емоцій» [3].

За допомогою лихослів'я людина одержує психологічне полегшення – *катарсис*. Підґрунтям катарсисної функції є емоційна інформація, зафіксована словом. Експлікація цієї інформації в мовленні дозволяє виразити емоційний стан суб'єкта [5, с.75]. Зазвичай, у таких випадках лайливі слова вимовляються безадресно, «у простір», часто втрачаючи значеннєвий (денотативний) компонент та наближуючись до вигуків.

Як, наприклад, у тексті: «*От тільки вся ця шобла свої перформанси відгуляє, бабло рознацифістить і полягає по масажних кабінетах, як вампіри по трунах, я повернуся*» (С. Поваляєва).

Характерною особливістю використання лайливих слів є їх *амбівалентність*, тобто здатність виражати два протилежні явища – негативні та позитивні емоції [5, с.76].

Але позитивність катарсису у випадку з лихослів'ям є умовною, оскільки психологічне полегшення супроводжується духовним спустошенням, тобто маємо справу з однонаправленим процесом. Зовсім інше передбачає, наприклад, катарсисна функція мистецтва, що поєднує розрядку, виплеск емоцій (під час прочитання книги, перегляду вистави або фільму, споглядання картини, прослуховування музики тощо) з духовною компенсацією (збагаченням новим досвідом, враженнями, знаннями та ін.). Допомагаючи щось викоринити й щось заповнити, мистецтво сприяє встановленню рівноваги людини із середовищем, чому не сприяє лихослів'я в момент емоційного напруження.

Соціалізаційна функція лихослів'я: за допомогою лайок між співрозмовниками встановлюється контакт, ненормативна лексика стає атрибутивним знаком приналежності до певної групи [5], зокрема міської молоді. Цікаво, що мовець ставить і себе, і співрозмовника на нижчий рівень спілкування.

Щодо інших функцій лихослів'я, то порівняно з катарсисною та соціалізаційною, вони носять периферійний характер, зокрема *дескриптивна* (опис об'єкта дійсності) – 2,0%, *експресивна* («увиразнення» мовлення) – 0,3%, *інвективна* (образ людини) – 0,3%, *волюнтативна* (вплив на людину) – 0,2% та ін.

Отже, лихослів'я не тільки не є панацеєю в ситуації стресу, знервованості, гніву, радості, здивування тощо, а й, попри свої катарсисні можливості, спричинює спустошення й деградацію особистості. Лихослів'я є не природною ознакою людини, а лише формою вияву її негативного (агресивного) ставлення до інших і самої себе за умови нездатності зробити це в культурний, цивілізований спосіб.

Як зазначалося, кожна соціальна група по-своєму ставиться до вживання ненормативної лексики, а належність до тієї чи іншої соціальної групи впливає на вибір мовленнєвого репертуару. Існують окремі маргінальні групи (злочинці, повії, бомжі), у яких вживання ненормативних мовленнєвих конструктив розглядається як норма, спосіб спілкування, без якого вони практично не можуть обійтися. Ненормативна лексика є основним засобом спілкування в таких групах, і тому її вживання не викликає подиву, зніяковіння чи відрази.

На думку сучасних українських психологів, використовуючи «лайливі висловлювання», можна відобразити будь-яку реальність: скандал у подружжі, між начальником і підлеглим, сварку між сусідами. У нашій мові важко підібрати слова, які б мали таку експресивність, як ненормативна лексика. Замінити її можна тільки дією (бійка, биття посуду, ламання меблів). Отже, лайка здатна замінити фізичне насильство.

Існує також низка ситуацій, коли лайка вимовляється проти бажання, наприклад, у екстремальних ситуаціях, під час сильного потрясіння. У такому вживанні лайлива лексика розглядається як невизнана граматична форма оцінного висловлювання. За допомогою інвективної лексики досягається емоційна розрядка. Ми не можемо заздалегідь планувати вживання інвективної лексики, часто її прояви спонтанні, ненавмисні. Лайка може виступати і як висловлення зневаги, негативного ставлення індивіда до політичного супротивника.

Як уже зазначалося, застосування лайливих висловлювань може виконувати ідентифікаційну функцію: індивід прагне ідентифікувати себе з представниками тієї чи тієї соціальної групи. Якщо представники певної групи вживають ненормативну лексику, то людина, що ідентифікує себе з нею, чинитиме так само. Можливий варіант, коли інвективну лексику герої вживають на означення певної соціальної групи, аномальної до інших груп. Це стосується і як сексуальної спрямованості, так і будь-якої іншої, в тому числі й релігійної. Цю ж лексику можуть уживати і самі представники такої соціальної групи як засіб самоідентифікації.

Напр.: *«Наступного дня до тебе – як завжди у ключові моменти твого життя – приїдять у гості підараси. Ти знаєш, що це некультурне слово і треба казати «гей»... Підараси називають себе й одне одного підарасами, підковками, подарасками і сестрами. Інколи вони кажуть і слово «гей», зі щирим українським «ге», але частіше як відповідь на заклик «будьмо», ніж як опис своєї орієнтації»* (С. Пиркало).

Цілком очевидно, що лихослів'я, лайка, мат не можуть розв'язати жодної кризової ситуації чи конфлікту. Існує кілька причин, що пояснюють схильність, наприклад, політиків до лайливих висловлювань. Наше суспільство емоційно напружене, соціально й політично недостатньо визначене. Звідси – готовність у будь-який момент «зірвати» свій стан на інших людях.

Слід зазначити, що матом лаються не тільки росіяни чи українці, але й представники інших національностей. Багато емігрантів у США лають-

ся по-англійськи легко, охоче й артистично. Іноді, цілком розуміючи фізичний зміст лайки, ми погано уявляємо собі, наскільки «брудним» є кожне окреме слово. Іноземці часто, висловлюючи свої емоції, використовують «російську лайку». Наприклад, в англійській мові існує лексика-табу. Американці з відносно освіченого прошарку дозволяють собі «лаятися» тільки тоді, коли «по-іншому не можна», представники середнього класу використовують ненормативну лексику набагато частіше. У повсякденній мові американців вражає кількість «звичайних» лайок. Мовна форма в американському стилі істотно зміщена до просторіччя. Журналісти цілком резонно вважають лайку частиною об'єктивної реальності, а зміна реальності – це ніби «криве дзеркало».

Що стосується вживання ненормативної лексики, зокрема матірної лайки, то тут думки розходяться, і, цілком очевидно, що лихослів'я – це поганий приклад для наслідування. З іншого ж боку, не варто дотримуватися й пуританської позиції. Люди, що ніколи не лаються матом, – це люди особливо широкого складу й певного походження. Вони, як правило, належать до шляхетних родин, у яких сторіччями вироблявся свій стиль спілкування, свої традиції. Це не тільки питання природи «аристократичної» крові, це особлива структура свідомості. Але таких людей не дуже багато.

Ми розглянули поняття інвективи, визначили основні функції ненормативної лексики, використовуючи класифікацію В. Жельвіса. Безперечно, лихослів'я розглядається як явище соціальне, яке має свою історію походження й розвитку, але, незважаючи на це, воно засуджується в суспільстві, проте водночас є частиною «нашого» побуту й культури.

Незважаючи на те, що питання про предметно-мовні заборони досить широко обговорювалося в етиці й психології, воно ще лишається недостатньо розробленим у працях психологів. Це можна пояснити труднощами як наукового, так і соціального характеру.

До соціально-психологічних детермінант лихослів'я належить перекручування у свідомості особистості певних цінностей, пропаганда насилля та лексики кримінального середовища засобів масової інформації, інших форм прояву асоціальної поведінки. Значну роль відіграють і певні соціальні настановлення – уявлення про жорстокий і повний насильства світ, орієнтація на досягнення високого соціального статусу, ідеалізація успішної і впевненої особистості як людини, здатної дати словесну відсіч тощо.

До соціально-психологічних причин поширення ненормативних мовленнєвих конструктів належать також особливості сучасного процесу соціалізації, що характеризуються загостренням психологічного дискомфорту в ситуації фрустрації, що супроводжується підвищенням схильності до мовленнєвої агресії.

Послаблення рівня саморегуляції призводить до тимчасового обмеження впливу соціальної прийнятності, засвоєння соціально бажаних форм поведінки. Це, у свою чергу, провокує мовну агресію, що часто супроводжується вживанням ненормативної лексики, яка сприймається суб'єктом як адекватна у певній ситуації.

Отже, спостереження над сучасними постмодерними текстами переконливо свідчать про те, що сьогодні на мовлення й на писемні тексти значний вплив справляє усне мовлення. Аналізуючи мовлення сучасних укра-

їнських художніх текстів, висновкуємо, що джерелом стилістично зниженої, зокрема ненормативної лексики, є як розмовно-літературна, так і розмовна нелітературна лексика.

Перспективним вбачаємо дослідження невербальних засобів інвективної сленгової лексики.

Список використаних джерел і літератури:

1. Декамерон. 10 українських прозаїків останніх десяти років. Софія Андрухович [та ін.]; [уклад. Жадан Сергій]. Харків: Книж. клуб «Клуб сімейн. дозвілля», 2010. URL: <http://flibusta.site/b/465193/read>.
2. Жельвис В.И. «Грубость»: проблемы классификации лексики. *Вопросы психолингвистики*. 2008. №7. С. 109-113.
3. Махній М. Инвектива: лихослів'я як етнокультурний феномен. *Етновеволюція: науково-пізнавальні нариси*. Київ: Blox.ua, 2009.
4. Огієнко І. Рідна мова. Київ: Наша культура і наука, 2010. 436 с.
5. Саржина О.В. Функции инвективной лексики в высказывании (на примере инвективных имен лица). *Юрлингвистика-6: Инвективное и манипулятивное функционирование языка: межвуз. сб. научн. тр.* Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2005. С. 69-89.
6. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. Київ, 1974. URL: http://supermodern.narod.ru/slovyk_meln/index.html.
7. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови. Київ: Критика, 2005. 464 с.
8. Ставицька Л. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми. Київ: Наукова думка, 2008. 456 с.

References:

1. Dekameron. 10 ukrainiskykh prozaikiv ostannikh desyaty rokiv. Sofia Andrukhovych [ta in.]; [uklad. Zhadan Serhii]. Kharkiv: Knyzh. klub «Klub simein. dozvillia», 2010. URL: <http://flibusta.site/b/465193/read>.
2. Zhelvys V.Y. «Hrubost»: problemn klassyfykatsyy leksyky. *Voprosy psykholynhvystryky*. 2008. №7. S. 109-113.
3. Makhnii M. Invektyva: lykhsoslivia yak etnokulturnyi fenomen. *Etnoevoliutsiia: naukovo-piznavalni narysy*. Kyiv: Blox.ua, 2009.
4. Ohienko I. Ridna mova. Kyiv: Nasha kultura i nauka, 2010. 436 s.
5. Sarzhyna O.V. Funktsyy ynvektyvnoi leksyky v vyskazyvanny (na prymerе ynvektyvnykh ymen lytsa). *Yuryshynhvystryka-6: Ynvektyvnoe y manipulyatyvnoe funktsyomyrovanye yazyka: mezhvuz. sb. nauchn. tr.* Barnaul: Yzd-vo Alt. un-ta, 2005. S. 69-89.
6. Slovyk inshomovnykh sliv / za red. O.S. Melnychuka. Kyiv, 1974. URL: http://supermodern.narod.ru/slovyk_meln/index.html.
7. Stavytska L. Argo, zhargon, sleng: Sotsialna dyferentsiatsiia ukr. movy. Kyiv: Krytyka, 2005. 464 s.
8. Stavytska L. Ukrainska mova bez tabu. Slovyk netsenzurnoi leksyky ta yii vidpovidnykiv. Obsensenizmy, evfemizmy, seksualizmy. Kyiv: Naukova dumka, 2008. 456 s.

The pragmatic orientation of invective is the use of neutral commonly used concepts, which under the condition of a communicative act are transformed into expressive symbols that acquire emotionality, humility, comedy, jokes, insults. In this way, the speaker does not think what to say, his goal is how to say, with

what feelings. The use of invective does not imply the presence of education, intelligence, sphere of activity, as the addressee is separated from the addressee by expression, connotation, joke, contempt, contempt, outrageousness, etc.

Observations of modern postmodern texts convincingly show that today speech and written texts are significantly influenced by oral speech. Analyzing the speech of contemporary Ukrainian literary texts, we conclude that the source of stylistically reduced, in particular non-normative vocabulary, is both colloquial literature and colloquial non-literary vocabulary.

Non-normative units function with different degrees of frequency – colloquial vocabulary, invectives predominate, slang and spatial elements, slang show the lowest frequency. The most important function of invective is its use as a tool to combat the opponent, in particular in conflict discourse. From this general function follow such private varieties as accusation, discrediting, humiliation, demoralization of the opponent. Moreover, normative tokens can act as an invective if they are used to humiliate the opponent or give his image a negative characterization.

In terms of linguistic expression, as we observe, there are the following types of invectives: abusive invectives, invective labels, ironic invectives. The looseness, ease and irregularity of everyday speech leaves its mark on the design of statements, which is reflected in the selection and use of invective. Non-verbal design also plays an important role in creating a pejoratively colored text with pejoratives. The study of these tools is quite promising.

Key words: profanity, invective vocabulary, communicative behavior of heroes.

Отримано: 25.10.2021 р.

УДК 81'276.2:044.7

DOI: 10.32626/2309-7086.2021-18-2.14-20

Галина Доброльожа

ORCID 0000-0003-1253-0028

кандидат філологічних наук, доцент,

викладач кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін

Житомирського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

«ШАГРЕНЕВА ШКИРА» СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАЛЕКТНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ

У статті проаналізовано стан сучасної української фразеології, з'ясовано причини згорання її функціонування в комунікативному середовищі серед усіх верств населення. Особливу увагу авторка звернула на використання в медіа-просторі мемів як одиниць інформації, які неконтрольовано і спонтанно поширюються; проаналізувала різновиди мемів, визначальні характеристики мемів, способи передачі в інформаційному полі, а також причини поширення та популярності мемів.

Ключові слова: фразеологія, фразеологізм, мем, мемологія, інтернет-простір.

Українська діалектна фразеологія є невід'ємною складовою розвитку менталітету і культури українського народу. Саме у фразеологізмах зафіксовано чимало політичних подій і катастроф на теренах нашої держа-

ви, особливості ведення господарства, стосунки в родині та між сусідами, ставлення до громади і держави. Фразеологізми, поряд із лексикою, піснями, одягом, кухнею, ремеслами, у синхронії та діахронії характеризують різноманітність населення в Україні, особливості його світобачення.

Мета статті полягає в аналізі сучасного стану української діалектної фразеології.

Під час написання статті використано загальні (спостереження, аналіз, синтез, індукція, дедукція) та спеціальні (комунікативно-дискурсивний, функціональний, когнітивно-комунікаційний) *методи дослідження* мовного матеріалу.

Етнографи, релігійні та культурні діячі, науковці та й просто небайдужі до матеріальної та культурної спадщини громадяни десятиріччями збирали по крихтах матеріал, який став могутнім фундаментом для подальшого дослідження української мови, історії, літератури і культури. Що ж до регіональної фразеології, то вона фіксувалася в діалектних лексичних словниках, у зразках української народної творчості (піснях, казках, легендах, оповідках, прислів'ях, приказках, каламбурах, нісенітницях, загадках, жартах), у художніх творах, написаних діалектною лексикою, у картотеках науковців-мовознавців, а пізніше – в окремих діалектних фразеологічних словниках. Про значення вживання приказок, прислів'їв тощо в рідній українській мові писав Іван Огієнко: «У кожного народу в його живій мові ховається найсвятіше: його віра, його серце, його душа, його культура, його філософія. Розумні вікові приказки, виховні приповідки віками складає народ тільки своєю рідною мовою. Приповідки хороші й мудрі тільки в рідній мові. Чарівна українська пісня тільки тоді жива, коли ми співаємо її своєю українською мовою. Пісня й мова пов'язані нерозривно, бо і в пісні, і в вимові їх – дух народний» [3, с.108].

Поштовхом для активного розвитку діалектної фразеології як філологічної науки в Україні стала наукова конференція у Полтаві в далекому 1972 році, на якій із доповідями про народну (діалектну) фразеологію виступили мовознавці Іван Матвіяс та Степан Бевзенко. У виступах науковців увага акцентувалася на питаннях, які були в центрі уваги на початковому етапі вивчення ареальної фразеології. Професор, д. філол. н. І. Матвіяс висунув наступне: українська діалектна фразеологія практично не вивчалася; народна фразеологія, яка не зафіксована в літературі, залишається об'єктом діалектології; особливу проблему становить вивчення діалектної фразеології лінгвогеографічними методами; для успішного лінгвогеографічного зображення фразеологізмів потрібні регіональні фразеологічні словники; народні фразеологізми мають властивість мігрувати [1, с.147-148]. Професор, д. філол. н. С. Бевзенко у виступі виклав такі положення: діалектна фразеологія залишається поза увагою діалектологів; переважно діалектні фразеологізми повністю або частково збігаються з фразеологізмами літературної мови; ареал поширення певних діалектних фразеологізмів можливо встановити; українська діалектна мова має невичерпні багатства фразеології [1, с.19].

У наступні роки і десятиріччя з'являються численні словники діалектних фразеологізмів; дослідження лексико-фразеологічного складу говірки певного села; класифікації фразеологізмів за різними ознаками; науко-

ві праці (монографії, дисертації, навчальні посібники, підручники, статті) щодо співвідношення загальнонародної та регіональної фразеології, вивчення професійної фразеології, використання регіональної фразеології у творах письменників, аналіз структури фразеологізмів, способи і моделі фразеотворення; діалектні фразеологізми аналізуються в історично-етимологічному, ідеографічному, лінгвогеографічному, структурному, стилістичному, культурологічному аспектах; ареальні фраземи розглядаються як складники концептів у культурно-національній семантиці; активізуються порівняльні або типологічні фразеологічні студії.

До наукового опрацювання активно залучаються регіональні лексичні та фразеологічні словники, які фіксують діалектні фраземи різної структури, з вказівкою на локалізацію фразеологічних одиниць: південно-західний діалектний ареал опрацьовують В. Лавер, Н. Бабич, Ю. Прадід, М. Демський, Н. Коваленко, М. Олійник, Г. Ступінська, Я. Битківська, М. Яким, М. Доленко, М. Корзюнок, Н. Романюк, Д. Гринчишин, Н. Хобзей, І. Бігусяк, М. Матіїв, Н. Кірілкова, М. Скаб та інші фразеологи; південно-східний фразеологічний регіон лексикалізують В. Чабаненко, В. Ужченко, Д. Ужченко, О. Юрченко, А. Івченко, Р. Міняйло, М. Волошинова, К. Глуховцева, В. Хоменко, Т. Грица, І. Магрицька та інші фразеологи; північний (поліський) діалектний ареал – П. Лисенко, П. Грищенко, Г. Аркушин, Г. Гримашевич, Ю. Громик, Г. Доброльожа. Якраз лексикографічні праці залишаються неоцінним скарбом, що уможливує проведення мовознавцями різноманітних досліджень; саме діалектні фразеологічні словники дають матеріал для розширення загальноукраїнського фразеологічного фонду.

Проте, останніми роками спостерігається певний парадокс – фразеологія, зокрема діалектна, ґрунтовно і багатоаспектно вивчається (як результат – наукові конференції, монографії, підручники, статті, словники тощо), однак у слововжитку українців фразеологізмів стає усе менше, молоді і діти не розуміють значення, здавалось би, загальноповживаних виразів. Причин, що спричинили таку ситуацію, декілька:

- 1) *глобалізація* – працездатне населення молодого і середнього віку більше переїмається, щоб запам'ятати сталі звороти типу *трудова міграція, вільно конвертована валюта, Європейський Союз* і под.;
- 2) *міграція населення* – населення переїжджає у пошуках праці із сіл, містечок до мегаполісів і намагається якомога швидше асимілюватися у новому місті; молоді відривається від сім'ї на час навчання в закладах освіти (коледжах, університетах) і до родини на постійне місце проживання уже не повертається;
- 3) *досить високий рівень освіти* – загальновідомо, що чим вищий рівень освіти і освіченості, тим рідше мовець уживає діалектні, питомо рідні фразеологізми і, за потреби, використовує загальноповживані фразеологічні звороти;
- 4) *незнання фразеології співрозмовниками*, адже послугуватися фраземами у спілкуванні можна лише за умови, що співрозмовці перебувають на одному фразеологічному полі;
- 5) *занедбана культура постійного читання* класиків української літератури і перегляду класичного репертуару в українських театрах;

- 6) абсолютна зміна сучасних реалій, і молодь просто не розуміє значення лексем, які є у структурі фразеологізму (*макітра, макогін, мазничка, плахта, латка, призьба, покуть, дідух, верша, бодня, вергуни, кваша, обапол, дшиель, бантина, комин, пришива, ладан, о'бід, плашка, копил, облизень, колодка, гріш* та ін.);
- 7) мова з естетичної категорії *перейшла у сферу прагматичну* – освіти, науки, політики, бізнесу, медицини, вояччини тощо, а фразеологізм – це прикраса кожної мови, і мовцю сьогодні важливо не *як*, а *що* він говорить;
- 8) у навчальних закладах усіх ступенів відбувається *постійна оптимізація кількості уроків* (занять, лекцій) з української мови та літератури, до того ж у наявну кількість годин навчальна програма вимагає втиснути якомога більше інформації, а від цього, перш за все, страждає якість викладання і засвоєння матеріалу; на фразеологію як естетичний та факультативний варіант комунікативного спілкування часу не залишається. До того ж, щоб запам'ятати фразеологічний вислів, потрібна мовна практика, якої на уроках бракує;
- 9) *майже усі фразеологізми містять лінгвоцинічний аспект*, який однозначно і демонстративно виражає зневажливе ставлення до загальноприйнятих норм суспільної моралі, напр.: *Як чоловік жінку не б'є, то вона, як колода, гниє*;
- 10) фразеологізмам властивий *газлайтинг*, тобто форма певної психологічної маніпуляції щодо поведінки певної особи;
- 11) з'являються *нові реалії* (війни, епідемії, відкриття, валюти), *герої* (Володимир Зеленський, Ілон Маск, Біллі Айліш).

То яка ситуація сьогодні у фразеологічній сфері? На наш погляд, тривожна. Фразеологізми як явище духовної культури українського народу майже зникли з публічної сфери і вживаються як окремі релікти у мовленні публічних осіб: *У [європейців] мої зуби не болять* (П. Клімкін); *Розбирати до полірованих кісток; Підходить як їнь і янь; Крим і Рим перевернувся* (Тамара Горіха Зерня), а також в індивідуальному мовленні окремих осіб: *Буде день – буде ніца; чуть срака не лопнула; побудувати з говна і палок; покрасить і викинути; біжить як ранена в жопу рись; натягнути сову на глобус; треба до посніннтя; і буде тобі щастя; до повного щастя; дратує на синій колір; на ходу перевзутися; срака собача*. Сьогодні абсолютній більшості політиків українська мова, література, культура і світогляд чужі; ці випадкові для нашої країни люди або механічно читають написаний спічрайтерами текст, або розмовляють бердичівською чи криворізькою російською, або суржиком, або включають у голову гугл-перекладач – а там місця для традиційної та/або новітньої фразеології немає.

Натомість сучасний інформаційний простір всуціль заповнили меми. Термін *мем* (англ. *Meme* від грецизма ‘подоба’) утворив професор Оксфордського університету Річард Докінз і уперше вжив у праці «Егоїстичний ген» (1976). Професор Докінз визначав мем як одиницю інформації, яка неконтрольовано і спонтанно поширюється [4]. Розвитку мемології, безумовно, сприяє інтернет як інструмент обміну інформацією у соціальних мережах, блогах, на форумах та інших застосунках (*телеграм, вайбер, інстаграм, тіток* тощо), а також кліпове мислення сучасних спо-

живачів інформації. Меми мають низку ознак: вони 1) легко впізнавані серед читатів/ слухачів, 2) дотепні, 3) іронічні, 4) актуальні, 5) лаконічні за формою, 6) легко відтворюються і 7) необмежено поширюються.

Меми можуть передаватися за допомогою звукоряду, ритуалів, зображення (фото, малюнки, графіті, карикатури, відео), текстів (окреме слово, фраза, жарт, анекдот, цитата) тощо. В українському інтернет-сегменті часто вживаними є:

- відеомеми (у Януковича потрапляє яйце; на Януковича падає поховальний вінок; перед Януковичем зачиняються двері у Верховній Раді; депутат Тищенко танцює тверк; відомий комік імітує гру статевим органом на фортепіано; депутатка Верещук пролітає над Києвом під зеленою парасолею);
- вигуки-меми: LOL (сміюся), WOW! (Овва!), O RLY? (Невже?); ПТН – ХІЙЛ!; ЗЕ! (похідні утворення презЕдент, Зелохи);
- окремі вислови-меми: ВОНА працює!; ВІН [міст] втомився; іхтамнет!; зелені чоловічки; рускоязична челюсть; совпаденіє? – не думаю!; доктор смерть; купуємо попкорн; запасуємо попкорном; ви це серйозно?; щось пішло не так; уципніть мене; тобі їхати чи шашечки?; я вас тудя не послав; це не твоя війна; дайте скрепам корвалолу; Юліна [Вовина] тисяча; какая разніца; я не лох;
- сентенції-меми: Міша, у тебе скучне ліцо – тобі денєг не дадут; Давай по новій, Міша, все ху*ня!; Хто носить масочку – буде їсти пасочку; Борц сам себе не зварить; Тюрма сама себе не відсидить; Ти або хрестик зніми, або труси одягни; Отака ху*ня, малята, любі хлопчики і дівчатка;
- зображення-меми: візитка Яроша; Упоротий лис, Ждун, Наполеон, народний вчитель-президент Голобородько.

Меми забезпечують нагальні потреби споживачів інформації, оскільки дають можливість оперативної і однозначно реагувати на повідомлення; також меми є проданим товаром, їх комерційно вигідно розміщувати як принти на торбинах, одязі, автомобілях, посуді, листівках, сувенірах, канцелярських товарах тощо.

Варто зазначити, що меми – це актуальні у певний період висловлювання відомих людей (здебільшого політиків), які цитують, над якими кепкують, однак вони, як правило, скороминучі, і на зміну їм приходять інші політичні діячі, реалії та меми. Наприклад, хто сьогодні зможе пригадати авторів численних мемів: *Депутат у сірому піджаку, сядь-те!*; *Депутат у задньому проході...*; *Мухи отдельно, а котлети отдельно* (Голова ВРУ О. Ткаченко); *Текст по-дебільному написаний* (М. Добкін); *Це вже колись було; Скажіть, що будувати, і я збудую* (Л. Кучма); *йолка; Гулак-Артёмовський; поетеса Анна Ахметова; Донбас порожняк не гонить; Приходить весна, і у Києві роздягаються дівчата; Покращення життя вже сьогодні!*; *Шо тут такого, що я їх люблю!* (про страусів); *Астанавітесь!!!* (В. Янукович) і *наколоти апельсини; Батя, я стараюсь!* (його дружина); *Годі скігліті!*; *прошарок кровососів; папереднікі* (М. Азаров); *підпись здесь і підпись здесь* (мер м. Сум Г. Мінаєв).

Сьогодні з'явилися нові політики, висловлювання котрих стали крилатими і цитуються як меми: *Стадіон так стадіон!*; *думайГЕ; какая разніца;*

Ідіть в сраку!; Зробимо їх разом!; засранці-далекобійники; виїди, разбойнік; Я не лох і мені сорок другий рік; Хто я? Хто ти?; Продати собаку і заплатити за газ; діти низької якості; викурити всі айкоси; Баба да, баба да!; Така піддута, звичайно, трохи. Трохи тюнінг...; робоча баба, як корабельна сосна; Весна прийде – саджати будемо!; На жаль... Президент почувається добре; Берете надувну ляльку. Ви знаєте, як з нею впоратися?; Вітаю із святом Чорнобильської катастрофи; [За] Президент[а. Про]ти олігарх[ів] тощо. Закономірно, що частина цієї сучасної словесної недолугості піде у забуття разом із творцями, інші – залишаться у слововжитку і поповнять фонд новітньої фразеології та анекдотології української мови.

Таким чином, у слововжиток українців на зміну традиційній народній фразеології увійшов мем як одиниця інформації (ідея, символ, образ), що має миттєве поширення завдяки інтернет-ресурсам. Це культурологічне явище зумовлене кліповим мисленням сучасників, впливом інших культур і мов на українську традицію, критичним налаштуванням населення до влади як державного інституту і політиків як її носіїв. На нашу думку, процес мемології набуватиме поширення, і на часі – наукове осмислення цього явища, збирання та подальше поглиблене опрацювання цього нового, цікавого та актуального матеріалу.

Список використаних джерел і літератури:

1. Бевзенко С.П. Актуальність вивчення української діалектної фразеології. [У:] *Мовознавство*. 1974. №2. С. 15-19.
2. Матвійас І.Г. Народна фразеологія в матеріалах Атласу української мови. [У:] *Питання фразеології східнослов'янських мов. Тези республіканської наукової конференції*. 1972. С. 147-148.
3. Огієнко Іван. Рідна мова. Київ: Наша культура і наука, 2010. 436 с.
4. Dawkins R. The Selfish Gene. 1976. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:The_Selfish_Gene3.jpg.

References:

1. Bevzenko S.P. Aktualnist vyvchennia ukrainskoi dialektnoi frazeolohii. [U:] *Movoznavstvo*. 1974. №2. S. 15-19.
2. Matviiias I.H. Narodna frazeolohiia v materialakh Atlasu ukrainskoi movy. [U:] *Pytannia frazeolohii skhidnoslovianskykh mov. Tezy respublikanskoi naukovoї konferentsii*. 1972. S. 147-148.
3. Ohiienko Ivan. Ridna mova. Kyiv: Nasha kultura i nauka, 2010. 436 s.
4. Dawkins R. The Selfish Gene. 1976. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:The_Selfish_Gene3.jpg.

In recent years there has been a certain paradox – phraseology is thoroughly and multifacetedly studied, but in the vocabulary of Ukrainians phraseology is becoming less, young people and children do not understand the meaning of common expressions. There are several reasons for this: globalization, migration, high level of education, ignorance of phraseology by interlocutors, abandoned culture of constant reading, absolute change of modern realities, language from aesthetic category to pragmatic sphere, educational institutions are constantly optimizing the number of lessons (classes, lectures) in the Ukrainian

language and literature, there is no language practice, almost all phraseologies contain a linguistic cynical aspect, phraseologies are characterized by gaslighting, new realities and characters appear.

Phraseologisms have almost disappeared from the public sphere and are used as separate relics in the speech of public figures, as well as in the individual speech of individuals. Today, the vast majority of politicians are alien to the Ukrainian language, literature, culture and worldview; these random people for Ukraine either mechanically read the text written by the speechwriters, or speak berdychiv russian or surzhik, or include a Google translator in their head, and there is no place for traditional and / or modern phraseology.

Instead, the modern information space is completely filled with memes. The development of memoirs is facilitated by the Internet as a tool for exchanging information on social networks, blogs, forums and other platforms, as well as clip thinking of modern consumers of information. Memes have a number of features: they are easily recognizable among readers / consumers of information, witty, ironic, relevant, concise in form, easily reproduced and distributed indefinitely.

Memes can be transmitted through scales, rituals, images, texts. In the Ukrainian Internet segment, video memes, exclamations-memes, individual expressions-memes, sentences-memes, images-memes are often used.

Memes provide the urgent needs of consumers of information, as they allow you to quickly and unambiguously respond to messages; memes are also a marketable product, they are commercially advantageous to place as prints on bags, clothes, cars, dishes, postcards, souvenirs, pens.

It is worth noting that memes are relevant in a certain period of time the statements of famous people who quote, who are ridiculed, but they are fleeting, and they are replaced by other politicians, realities and memes. It is natural that some of the expressions will be forgotten together with the creators, others will remain in vocabulary and will replenish the fund of the latest phraseology of the Ukrainian language.

Key words: phraseology, phraseology, meme, memology, internet space.

Отримано: 02.11.2021 р.

УДК 001(477)Огієнко: [811.161.2'282+811.161.2'374
DOI: 10.32626/2309-7086.2021-18-2.21-30

Борис Коваленко

ORCID 0000-0002-3764-856X

доктор філологічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Наталія Коваленко

ORCID 0000-0002-7810-1982

доктор філологічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

«СЛОВНИК МІСЦЕВИХ СЛІВ, У ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ НЕ ВЖИВАНИХ» ІВАНА ОГІЄНКА ЯК ДЖЕРЕЛО ДІАЛЕКТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті за матеріалами «Словника місцевих слів, у літературній мові не вживаних» проаналізовано в лексико-стилістичному аспекті лексику, визначену І. Огієнком як ненормовану. Аналіз цих слів дав змогу поділити їх на декілька груп, зокрема це: 1) діалектна лексика, яка відрізняється від літературної своїми фонетико-морфологічними варіантами; 2) лексичні діалектизми, що зафіксовані в лексикографічних працях; 3) слова, які стали нормою літературної мови.

Ключові слова: І. Огієнко, лексикографія, словник, діалектизм, говіркові риси, мовна норма.

Українська лексикографія має свою давню традицію, що нерозривно пов'язана з історією літературної мови, суспільно-історичними й культурними умовами життя народу.

Із появою перших художніх творів, написаних новою мовою, що стала базуватися на живій народній основі, з'явилася, за переконливим свідченням В.В. Німчука, і нова українська лексикографія. Першою словниковою працею з новою літературною українською мовою в реєстрі був доданий до «Енеїди» І.П. Котляревського (1798 р.) українсько-російський словник «Собрание Малороссійскихъ словъ, содержащихся въ Энеидѣ, и сверхъ того еще весьма многихъ иныхъ, издревле вошедшихъ въ Малороссійское нарѣчіе съ другихъ языковъ, или и коренныхъ Россійскихъ, но не употребительныхъ» (972 реєстрових слова). «Краткій малороссійскій словарь» (1131 слово) додав до своєї «Граматики малороссійскаго нарѣчія» (1818 р.) О.П. Павловський. Невеликі словнички додали М.А. Цертелєв («Словарь малороссійскаго языка» – 218 слів) до збірки «Опытъ собранія старинныхъ малороссійскихъ пѣсней» (1819 р.) та І.Г. Кулжинський («Изъясненіе малороссійскихъ словъ...» – 62 слова) до праці «Малороссійская деревня» (1827 р.). Окремо в збірнику «Труды Общества любителей россійской словесности» (1823 р.) І. Войцехович надрукував «Собрание словъ Малороссійскаго нарѣчія» (1173 слова). «Словарь» (453 реєстрових слова) додав М.О. Максимович до першого видання україн-

ських народних пісень «Малоросійскія пѣсни» (1827 р.) [див. 4, с.5-6]. У 30-40-х роках XIX ст. продовжувалася робота над укладанням таких праць, хоча деякі з них так і не були надруковані, серед них – словники Л. І. Боровиковського, А.Л. Метлинського, П.П. Білецького-Носенка та ін.

У середині XIX ст. з'являються такі тлумачні словники, як «Словарь малорусскаго нарѣчія» О.С. Афанасьєва-Чужбинського, «Опытъ южно-русскаго словаря» К. Шейковського, «Словарь малоросійскихъ ідіомовъ» М.В. Закревського, «Словниця української (або югово-руської) мови» Ф.М. Піскунова та ін.

Кінець XIX ст. – поч. XX ст. позначилися появою словників і перекладного, і тлумачного типу, серед них: «Нѣмецко-русский словарь» О. Партицького, «Опытъ русско-украинскаго словаря» М. Левченка, «Малоруско-німецкий словарь» Є. Желехівського та С. Недільського, «Русько-мадярський словарь» Ласлова Чопея, «Словарь російсько-український» М. Уманця та А. Стілки, «Русско-малоросійській словарь» Є. Тимченка, «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка, «Словник української мови» Д. Яворницького, з'явилися також словники В. Дубровського, Л. Савченка, О. Ізюмова та ін.

Великого значення лексикографічній праці надавав Іван Огієнко – український учений-філолог, педагог і церковно-громадський діяч, дослідник української мови і давнього українського письменства. Зазначимо, що коло наукових зацікавлень ученого дуже широке: «Нариси з історії української мови», «Український правопис і основи літературної мови», «Наука про рідномовні обов'язки», «Українська граматична термінологія», «Українська культура», – ось лише побіжний перелік його мовознавчих праць. Свого часу він писав: «Мова – це наша національна ознака, в мові наша культура, ступінь нашої свідомости ... Мова – душа кожної національності, її святощі, її національний скарб ... І поки живе мова – житиме й народ, яко національність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпорушиться поміж дужчим народом...» [6, с.239-240]. Цінним для нас є підхід І. Огієнка до аналізу мовних явищ: «З особливим натиском, – зауважує він, – підкреслюю, що ніде я не виступаю законодавцем моди, – скрізь я тільки об'єктивний історик того, що було і що єсть в житті нашої мови. Ніде я не осуджую ніякої форми, – бо всі вони витвір живого життя, – я лише констатую самий факт, яким він єсть» [7, с.9].

«Український стилістичний словник», «Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних», «Граматики-стилістичний словник Шевченкової мови», – його унікальні праці в україністиці, у яких міститься багатий матеріал із відповідними коментарями: «Для практичного вивчення літературної української мови, крім коротких граматичних відомостей, ми майже нічого не маємо, тому давно вже я бажав заповнити цю помітну прогалину і скласти для вжитку нашого широкого громадянства підручного Українського Стилістичного словника» [7, с.3].

У своїй розвідці ми спробуємо за матеріалами «Словника місцевих слів, у літературній мові не вживаних» проаналізувати в лексико-стилістичному аспекті лексику, визначену І. Огієнком як ненормовану.

І. Огієнко вносив до своєї праці «найперше місцеві слова й форми, в літературній мові не вживані або рідко вживані, цебто такі, що їх не розумів східноукраїнський читацький загал», також до праці увійшли слова, «що повстали із чужого впливу, головню російського та польського; <...> архаїзми правильніше – завмерлі слова, так само вже незрозумілі більшості нашого народу» [5, с.5]. Усі ці слова подано в «Словнику...» в дужках ( ), учений вважав їх не літературними і не радив уживати. Аналіз цих слів дає змогу поділити їх на декілька груп.

До першої групи ми віднесемо діалектні слова, що різняться фонетичними та морфологічними особливостями, зокрема це:

Уживання [ф] замість [хв], [х], [л]. Як відомо, фонема /ф/ в українській літературній мові і в багатьох говорах представлена досить слабко: вона трапляється в словах іншомовного походження, а також у деяких українських звуконаслідувальних словах. У більшості говірок української мови ця фонема заступається звичайно через [х], [хв] та ін. (напр.: *кохта*, *тухлі*, *хрукти*, *бухвет*, *хвартух*), проте в більшості південно-західних діалектів вона представлена значно ширше, і не лише в словах іншомовного походження відповідно до іншомовного [f] (пор.: *фокус*, *фабрика*, *файний*, *фарби* та ін.), а й нерідко заступає собою питому звукосполуку [хв] або іноді фонему /х/ (напр.: *фатати*, *фалити*, *фіст*, *фіртка*) [1, с.64-65], що відбито у «Словнику...» Івана Огієнка, наприклад: гаптувати (*гафтувати*) (Сл.Ог., с.23), хвалити (*фалити*) (Сл.Ог., с.113), хвиля (*филя*) (Сл.Ог., с.113), хвіст (*фіст*) (Сл.Ог., с.113), хустка (*футка*) (Сл.Ог., с.114), хутро (*футро*) (Сл.Ог., с.114) та ін. Явище вживання [ф] замість [хв], [х], [л] фіксуємо у фольклорі й рукописних текстах художніх творів кінця XIX – поч. XX ст.: «Вовк дивиться, що не жарти: як ся потягнув, вірвав *фіст* та ту в ноги! Насилу втік» (Казки, с.288), «Ось ту приходит дві панні і приносят стіл, обрус, *фляшку* горілки і вишняку» (Казки, с.144), «Він приїхав, віддав той лист і повертає додому. Десь тут захватив его нічліг на *футорі*. Він приходит до хати і просится там на ніч» (Казки, с.19), «Надь вечирь прійшла маты съ поля і не *нафальтця*; сама трудяща була, дбайлива, то й любыла, хто робыть добре» (Люборацькі).

До говіркових рис, зафіксованих у «Словнику...», можемо віднести перехід серединного [л] після голосних в [й] (графічно *в*): горілка (*горівка*) (Сл.Ог., с.24); русалка (*русавка*) (Сл.Ог., с.91). Поширення [й] на місці [л] знаходимо у фольклорних текстах та ілюстративній частині лексикографічних праць кінця XIX – поч. XX ст., наприклад: «... і він вже по той час більши не ходив за *горівкою* до арендара» (Казки, с.51), «– Ой зажурив ся стачечній старостонько – з чого ми будем вінки вити, за що будем мід-*горівку* пити. н. п. Под. (СУС, с.713).

І. Огієнко форми слів *хтіти*, *хтять*, *хтів*, *хтіла* (Сл.Ог., с.114) відносять до рідковживаних. Аналіз художніх творів, зокрема й рукописної спадщини письменників-подолян, фольклорних записів переконливо доводить, що випадання звука в середині слова у формах дієслова *хотіти* є досить помітним явищем у говірковому мовленні, наприклад: «Али їму *захтілося* їсти, і вкусив того хліба, що вона ему дала, – і хочися дрімати; вкусив сира – і зараз ся звирнув і заснув» (Казки, с.400), «Хто її знавь, чого вона *хтіла*, що намірлясь світло загасити!» (Відьми...), «Яким озирнувь і не *хтів* вірити

власним очам (Ялинка), «Завтра, іно розвидниться, встане Харитя, нагодує маму (коли б ще *схтіли* йісти, а то відколи слабі – іно воду пьють), візьме серп і піjde на поле (Харитя), «Вона *хтіла* крикнуть на нього – і не могла. *Хтіла* закрити груди руками – й не мала сили їх зняти» (Тіні...).

У більшості говірок південно-західного наріччя, зокрема й подільських, трпапляються [л], [н] після губних. Я. Головацький у праці «Розправа о язичі южноруськім і его наріччях», виокремлючи подільський говір у межах волинсько-подільського наріччя, зауважував, що ним «народ в сих обох областях бесідує» [2, с.1]. Дослідник підкреслював, що це наріччя дуже давнє, його ознаки зафіксовано в грамотах, договорах, судових актах. Учений спробував навіть охарактеризувати деякі риси цього говору, серед яких виокремлював «вставочне л і н» [2, с.2]. Ці вставні після губних активно живали і досі живають у говірках, наприклад: «И *роспявся* грубий жьдъ Вына не пускае А козакъ соби пишовъ И гадкы не мае» (Розп'ятий жид); «Утопыла-сь мене донько Въ холодную воду: Погубыла *здоровлячко* и мылую вроду!...» (Упир), «...знайшовъ псаломъ знакомий, що на *памнять* уже затвердивъ...» (Люборацькі), «І могоричъ ёму в пельку не лізе, що пили за іі *здоровля*» (Недоколисана), «Скільки воно уйняло в вас *здоровля*, счастья, скільки заgrabало в тяжкій праці добутих, кровавих грошей?» (Андрій...), «Віншуємо вас сею колядою, віншуй вас Боже щастям *здоровлям*». н. п. Под. (СУіС, с.702), «набрала вона бочку *мняса* і бочку води»; «було взяти, наварити бараболі, *помняти*, помастити мукою» (Курило 1928, с.55). Вставний [л] після губних [б], [п], [в] на місці [й] зберігається не лише в лексиці подільських говірок, але й у складі фразеологізмів: «ўчѣ^нпити^с’а йак *pe^нл’ax* до шта^н’іў» ‘докучати’, «причѣ^нпитис’ йак *p’inл’ak*» (ФСПСГ, с.291); «п’ід’ірвати *здо^нроўл’а*, «загубити *здо^нроўл’а*» ‘захворіти’ (ФСПСГ, с.135); «серце обли^нвайец’а *к’роўл’у*» ‘дуже хвилюватися, перейматися чимось’ (ФСПСГ, с.321); «до *здоровля* повертатися» ‘одужувати’ (ФСІС, с.128). Фіксуємо вставні приголосні [л], [н] після губних і в «Словнику...» І. Огієнка: здоров’я (*здоровля р*) (Сл.Ог., с.56); м’ясо (*мнясо р*) (Сл.Ог., с.56); м’ята (*мнята р*) (Сл.Ог., с.56); м’який (*мнякий*) (Сл.Ог., с.56). Учений маркує їх як рідковживані.

В окремих словах деяких південно-західних говірок замість [i] (<ѣ) можуть виступати й інші звуки. Так, [i] внаслідок асиміляції до [y] в наступному складі може переходити в [y], що спостерігається, наприклад, у слові *цілувати*: (*цюлувати, цюлювати*) (Сл.Ог., с.115). Це явище характерне для ряду південно-західних говірок, зокрема карпатських, східнокарпатських, покутсько-буковинських, а також подільсько-волинських: «Той тупнув і свиснув. – «Ну, *поцюлуй* ксьондза в руку». Али як він его *цюлує* і бере ариштант скидає штани і стає цапки, а другий того новітнього бере і виде до него і каже: «Цюлуй»; а ему очи зав’язані. І той *цюлує*» (Казки, с.239), «Тай тогди вже до попа Грихы сповидаты. Ото пинь ему дае Хреста *цюлуваты*. *Поцюлувавъ* цыганчукъ Пипь его пытае А той ему вси грихы И оповидае» (Циган...), «Горяче, шыре сонце так и вабыть тебе, так, здається, й прымовляе, сяючы: «а ходы, чоловіче, най я *обцюлюю* тебе, з своїми горячими *поцюлонками* увилюю сылу в твое мизерне тило!» (Дядько та тітка), «Поки була молодиця, *цюлували* мене в лица». н. п. Под. <...> (СУіС, с.400), «...пирихристїлася, *пцюлувала* і заплатїла гроші» (Курило, с.46).

Говіркове мовлення, зокрема подільське, характеризується твердістю приголосного [p]: «Мої мылі соколочки! Стан'те мэні до помочки: Стан'те ўсі ў рад!» (Быт подолян), «Ой ты дубе *кучеравый* Лысть на тоби *расный*», «Хочь я тоби недамь лыха Дадуть тобі люде Буде *трасты* симь лить *траста* А *смерты* не буде» (Пісні), «Заким выгулькнув із *мора*, так того піску як не було: геть вода змила!» (Казки, с.164); «Такий то був Соломон... А як родився на світ, то ёму іще і *трох* літ не було, а він уже важив жіночий розум» (Казки, с.169); «И высоко на повитре Верхы підіймають И хрестамы золотымы Як *зорамы* сяють»; «Поки выгулькнувь изь *мора* Змыло все водою И явився винь до Бога Зь голою рукою» (Лірникові думи), «...а вдову свою покинув безь шматка хліба – сь *трама* дочками» (Відми...), «Приїхавь сельський пань, дали знати и чоловікові цієи втопленої, тай на другий день, чуть-на-зору, взяли паню вь домовину и повезли до дому» (Проти сили...), «Тоди молодьци вь ростечь, и на ихь мисце прыйшли чоловіки паниматокь *ратувати*» (Люборацькі), «В тій чоловік *икрабається* в голову, наче хоче *вышкраты* з ній ту подать, що так мицно засила ёму в голову» (Андрій), «– *Завіруха*... та, може, ущухне... Повинен би Василько незабаром надійхати» (Ялинка). У «Словнику...» І. Огієнка лексеми з твердим приголосним [p'] у позиції перед я, ю, є віднесені до таких, які не слід уживати й відповідно подані у дужках: вирятувати (*виратувати*) (Сл.Ог., с.17), базарювати (*базарувати*) (Сл.Ог., с.8), байстрюк (*байстрюк*) (Сл.Ог., с.9), мряка (*мрака*) (Сл.Ог., с.55).

Визначальною рисою подільських говірок мовознавці називають відсутність подовжених приголосних в іменниках середнього роду II відміни. Як зауважував С. Бевзенко, «немає подовження приголосних в іменниках середнього, роду типу *зілля* в майже усіх південно-західних говорах, крім окремих південноволинських говірок» [1, с.209-210]: «Коло млина коло броду Пило два голуби воду Напилися й полинули За *коханя* спомянули», «Ой чи вдаришь чи не вдаришь Тільки мене *житя* сбавишь Ой чи влучишь чи не влучишь Тільки мене зь нимь розлучишь», «Біжи коню долиною Темнимь лісомь дібровою А стань коню на воротяхь На зелене *папоротя*...», «– Ой не знаю милі *брата* чимь же вась вітати Породила жінка сина буду вь куми брати», «Ой плини жь ти мила тихою водою Не мавь же я *коханя* сь тобою...» (Копа пісень), «І ззібрав листків тютюну, натер табаки і каже: «Нюхайте, люди! то дуже добре *зілля*!»» (Казки, с.5), «Поїхали вони. Той пішов в ліс, припік з другого пучка *волося*, – от явився перед ним кінь буланій, як золото» (Казки, с.351), «Лысый я, *волося* спало Решта билая якь снигь Недалеко моя яма» (Полюби мене); «А вінь все перебиравь и вибравь таке лихो, шо й *каміна* вгризе» (Проти сили...), «А я, то поки *житя* мого, слухатиму тебе, як Божого гласу» (Недоколисана), «Сь того часу, як удруге розбывь чоло, Антосє, мовлявь, не сидавь уже на колесо. Було вийде подывыгысь и ажь тремгыть, ажь ёму *волося* ижытця» (Люборацькі), «Ще доси *волося* до горы встає, та мороз по шкури подырає» (Андрій). Лексеми, у яких відсутнє подовження приголосних в іменниках середнього роду II відміни І. Огієнко відносить до діалектних: волося (*волося*) (Сл.Ог., с.21).

У своїй лексикографічній праці І. Огієнко, окрім літературної форми інфінітива на *-ти* (допекти, зберегти, змогти, набігти, приректи та ін.), подає в дужках форми інфінітива на *-чи*: (*допечи*) (Сл.Ог., с.30), (*зберегчи*)

(Сл.Ог., с.38), (*зможчи*) (Сл.Ог., с.40), (*набічи*) (Сл.Ог., с.56), (*приречи*) (Сл.Ог., с.83), тобто такі, які не слід уживати. До діалектних, зокрема подільських, такі форми відносив О. Соболевський: *печи* [8, с.47-48]. Зазначимо, що в південно-західних діалектах уживаються двоякі форми інфінітива – на *-ти* і на *-чи*. Останні форми маємо у фольклорних записах із Поділля: «Казала *запряг[ч]и* 4 коні в віз, і їде до коваля» (Казки, с.81); «Але подумав собі: «Чого я буду за нею *бігчи* на тамту сторону, коли я із сеї сторони в неї скураю»» (Казки, с.266); «Допіро, цар казав дати сто людей на ніч і щоби конечни *достерегчи*, хто то такий обриває тоті яблука» (Казки, с.490); «Він: «То хто товче?»». Жінка повідає: «То кума. Прийшли пізно з паньщини, та й вот прийшли *затовчи* проса трошки...» (Казки, с.149); «Чоловік довідався, що вона сказала кумі, хотів її бити; то та вирвалася з хати, далій – *біжчи* до двора» (Казки, с.174); «Казав наймитам *запрячи* чотири вози порожних, поїхав до брата» (Казки, с.208). Зауважимо, що частіше вони, за свідченням дослідників, трапляються у західній частині подільсько-волинських говірок – *-чи* (*-ичи*, *-гчи*) (*печи*, *стричи*, *помочи*, *помоичи* та ін.) та в галицько-буковинських і карпатських говорах, де ці давні форми на *-чи* від дієслів з основою інфінітива на [e], [к] виступають більш-менш послідовно (*бічи*, *беречи*, *мочи*, *печи* та ін.), у той час як від дієслів з іншою основою звичайними є форми на *-ти* (*нести*, *вести*, *знати*, *ревати* та ін.) [1, с.127].

Для діалектного континууму характерне вживання дієслівних форм із нескладовим [i] – піти (*пійти*): «Ой не спиться не дремиться И сонъ мене не бере *Пійшовъ* би я до дівчини Тай не знаю де живе» (Пісні), «Але ото раз *пійшла* поголоска, що він хоче проповідь говорити. Збирається народ із цілого світа послухати єго» (Казки, с.172).

Для говірок є характерним уживання [y] замість [o]. Звук [o] в ненаголошеній позиції зазнає звуження, отже, наближається до [y], так зване *укання*. Щодалі на захід, зазначає Ф. Жилко, то *укання* виступає більш виразно [3, с.125]: «І мужик взяв *сукиру*, а топориско дав панови» (Казки, с.269), «Якъ умерла – де було *Домувинь* взяті Мусилы вже для биды И тее вигдаты» (Вір не вір...), «Як тільки добре смерклося, вона вискочила з *думовини*, давай бігати по косцелі, чи нима кого» (Казки, с.269), «Паниматка, було, тільки пидъ вечерь одну наймичку прышле, а сама ыноди ажъ зъ робитныкомъ прыйде: одно що такы *рубуча* була й сама, а друге, що якъ зійдетця зъ молодычкамы, то любила й побазикатъ» (Люборацькі), «Али дяк каже: «Відрїкайся ни відрїкай, сто сот твою ма! *туки* за своє ни відоб'ю, то не пушу!»» (Казки, с.133), «Був *субі* швец. І він був жид, нџ він був бідний дџжи. І він чув такџ *прїпувїтку*°, жи йдџт люди в цџрку° і дают богџви *купїйку*, а він їм віддаџи *втрџйну*°, втрџїю» (Куріло, с.55). І. Огієнко вважає за потрібне такі слова не вживати: компанія (*кџпанія*) – спілка; кампанія – боротьба (Сл.Ог., с.46), одуд (*удуд*) (Сл.Ог., с.64), робочий (*робучий*) (Сл.Ог., с.89).

У «Словнику...» є й діалектні форми числівників: одинадцять (*одинайцять*) (Сл.Ог., с.64), дванадцять (*дванайцять*) (Сл.Ог., с.27).

До другої групи слів, поданих у дужках, віднесемо лексичні діалектизми. Серед них виокремлюємо такі, що:

- 1) зафіксовані в СУМ з відповідною ремаркою: (*банно*) сумно за ким, (*банувати*) тужити, сумувати за ким (Сл.Ог., с.9) – БАННО, *діал.* Шкода, жаль, сумно (СУМ, I, с.101); (*бинда*) стрічка (Сл.Ог., с.10) – БИНДА,

- діал. Стрїчка (СУМ, I, с.167); (*блуд*) помилка (Сл.Ог., с.11) – БЛУД², діал. I. Неправильна, помилкова дія, думка, помилкове твердження; помилка (СУМ, I, с.203); (*борше*) скоріше (Сл.Ог., с.11) – БОРШЕ, присл., діал. Швидше (СУМ, I, с.222); вареник (*тиріг*) (Сл.Ог., с.14) – ПИРИГ, діал. Вареник (СУМ, VI, с.356); (*встеклий*) скажений (Сл.Ог., с.22) – УСТЕКЛИЙ (ВСТЕКЛИЙ), діал. Скажений (СУМ, X, с.499); (*гвер*) рушниця (Сл.Ог., с.26) – ГВЕР, діал. Рушниця (СУМ, II, с.484); дід (*дідо*) – батьків чи материн батько, кожна стара людина; прошак, жебрак (Сл.Ог., с.26) – ДІДО, діал. Дід (СУМ, II, с.299); заступ (*рискаль*) – РИСКАЛЬ, діал. Заступ (СУМ, VIII, с.539);
- 2) не зафіксовані в СУМ, але є у «Словарі української мови» за редакцією Грінченка: (*дуфати*) надїятися (Сл.Ог., с.26) – Духвати. Надѣяться, полагаться. Він духвас на своє багатство. Та й на дядька не дуже духвайте. Св. Л 248. (СУМБГ, I, с.459); ефрейтор (*фрайтер*) (Сл.Ог., с.33) – Фрайтер, ра, м. Єфрейторь, Желех. Фрайтер, прочитайте мені лист Федьк. (СУМБГ, IV, с.379); (*жир*) здобич, корм (Сл.Ог., с.34) – Жир 2) Кормь, пропитаніє, добыча (у дикихъ звѣрей). Качки полетіли по жири. (СУМБГ, I, с.484).

До третьої групи віднесемо слова, що стали літературними, а, на думку І. Огієнка, були ненормативними: австріяк (*австріць*) (Сл.Ог., с.34), Букарешт (*Бухарест*) (Сл.Ог., с.34), паспорт (*паспорт*) (Сл.Ог., с.34), анекдота (*анекдот*) (Сл.Ог., с.34), гіпноза (*гіпноз*) (Сл.Ог., с.34), бензина (*бензин*) (Сл.Ог., с.34), бандероля (*бандероль*) (Сл.Ог., с.34), ваніля (*ваніль*) (Сл.Ог., с.34) та ін.

Отже, проаналізувавши лексику, яку І. Огієнко не радив уживати у літературній мові, констатуємо, що її можна поділити на кілька груп:

- 1) діалектна лексика, яка відрізняється від літературної своїми фонетико-морфологічними варіантами;
- 2) лексичні діалектизми, що зафіксовані в СУМ з відповідною ремаркою;
- 3) слова не зафіксовані в СУМ, але є у «Словарі української мови» за редакцією Грінченка;
- 4) слова, які стали нормою літературної мови.

Список використаних джерел та їхніх скорочень:

Андрій – Коцюбинський М.М. Андрій Соловійко або вченіє свит, а невченіє тьма (р-1). Відділ рукописів Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника Михайла Коцюбинського.

Быт подолян – Бытъ подолянъ издаваемы К. Шейковскимъ. Київ, 1860. Т. I. Вып. 1, 2.

Відьми... – Свидницький Патриченко Наталий [Анатоль Свидницький] Відьми, чарівницї й опирї, чи то ж примхи і примхливї оповідання люду українського. Рукопис. Інститут рукописів Національної бібліотеки ім. В. Вернадського НАН України. Фонд I, № 5046.

Вір не вір... – Вір не вір, а не кажи: «Брешеш». *Співомовки козака Вінка Руданського. Кн. II, 1857, 1858, 1859. Збірка поезій. Рукопис.* Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Фонд 63, № 14.

Дядько та тітка – Коцюбинський М.М. Дядько та тітка (р-3). Відділ рукописів Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника Михайла Коцюбинського.

Копа пісень – Копа пісень. Списав Степан Руданський. Ялта 1862 р. Рукопис. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Фонд 63, № 4.

Курило – Курило О. Б. Матеріали до української діалектології та фольклористики. *Історично-філологічний відділ УАН*. Збірник № 85. Київ, 1928. 135 с.

Лірникові думи – С.В. Руданський Співомовки. Байки світові (Лірникові думи). Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Фонд 63. № 13. С. 74-213.

Люборацькі – Свидницький Анатоль Люборацькі. Список невідомою рукою. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Фонд 3, № 3663. Ч. 1; Ч. 2.

Недоколисана – Недоколисана. Рукопис. Бібліотека Академії Наук м. Санкт-Петербург. Фонд І. Рудченка, №1287.

Пісні – Народные малороссийские песни. Пісні смутніі, веселіі. Т. І. Збірка народних пісень. Рукопис. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 63, № 1; Народные малороссийские песни, собранные в Подольской губернии. Пісні козацькіі, рекрутськіі, весільніі, великодніі і так собі. Т. II. Збірка народних пісень. Каменец-Подольск, 1852. Рукопис. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 63, № 2.

Полюби мене – Полюби мене. *Співомовки Вінка Руданського. Збірка. Петропіль 1859-1860. Рукопис*. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Фонд 63, № 3.

Проти... – Проти сили не попреш; з чим родився з тим і вмерш. Рукопис. Бібліотека Академії Наук м. Санкт-Петербург. Фонд І. Рудченка, №1285-86.

Розп'ятий жид – Розп'ятий жид. *Співомовки Вінка Руданського. Збірка. Петропіль 1859-1860. Рукопис*. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Фонд 63, № 3.

СУіС – Русско-украинский словарь. Составили М. Уманець і А. Спилка. Приложеніе «Зори». Львів, 1893.

СУМ – Словник української мови / за заг. ред. І.К. Білодіда. Т. I-XI. Київ: Наук. думка, 1970-1980.

СУМБГ – Словарь української мови [упорядкував з додатками власного матеріалу Борис Грінченко]: у 4-х т. Київ, 1907-1909.

СФіС – Коваленко Б.О, Коваленко Н.Д. Фразеологізми в ідіос-тилі Анатолія Свидницького. Словник. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2019. 364 с.

Тіні... – Коцюбинський М.М. Тіні забутих предків (р-161). Відділ рукописів Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника Михайла Коцюбинського.

Упир – Упир. *Співомовки козака Вінка Руданського. Кн. I, 1851-1857. Збірка поезій, дум. Рукопис*. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Фонд 63, №13.

ФСПСГ – Коваленко Н.Д. Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута»», 2019. 412 с.

Харитя – Коцюбинський М.М. Харитя (р-18). Відділ рукописів Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника Михайла Коцюбинського.

Циган... – Циган на сповіді. *Співомовки Вінка Руданського. Збірка. Петропіль 1859-1860. Рукопис.* Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Фонд 63, №3.

Ялинка – Коцюбинський М.М. Ялинка (р-17). Відділ рукописів Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника Михайла Коцюбинського.

Список використаних джерел і літератури:

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. Київ: Вища шк., 1980. 246 с.
2. Головацький Я. Розправа о язиці южноруським і его наричіях. URL: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/G/GolovackyjJ/Statti/RozpravaOJazyciJuzhnoruskim.html>. Назва з екрану. Дата звернення: 02.10.2021.
3. Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови. Київ: Радянська школа, 1955. 315 с.
4. Німчук В.В. Перший великий словник української мови Павла Білецького-Носенка. *Словник української мови*. Київ: Наукова думка, 1966. С. 5-37.
5. Огієнко І.І. Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних. Жовква, 1934.
6. Огієнко І.І. Українська культура. Катеринослав; Ляйпціг, 1923. 272 с.
7. Огієнко І.І. Український стилістичний словник: Підручна книжка для вивчення української літературної мови. Львів, 1924. 496с.
8. Соболевський А.І. Очерки русской диалектологии. Санкт-Петербург, 1892. С. 3-61.

References:

1. Bevzenko S.P. Ukrainska dialektolohiia. Kyiv: Vyshcha shk., 1980. 246 s.
2. Holovatskyi Ya. Rozprava o yazytsi yuzhnoruskim i yeho narichiiakh. URL: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/G/GolovackyjJ/Statti/RozpravaOJazyciJuzhnoruskim.html>. Nazva z ekranu. Data zvernennia: 02.10.2021.
3. Zhytko F.T. Narysy z dialektolohii ukrainskoi movy. Kyiv: Radianska shkola, 1955. 315 s.
4. Nimchuk V.V. Pershyi velykyi slovnyk ukrainskoi movy Pavla Biletskohonosenska. *Slovnyk ukrainskoi movy*. Kyiv: Naukova dumka, 1966. S. 5-37.
5. Ohienko I.I. Slovnyk mistsevykh sliv, u literaturnii movi ne vzhvyvanykh. Zhovkva, 1934.
6. Ohienko I.I. Ukrainska kultura. Katerynoslav; Liaiptsig, 1923. 272 s.
7. Ohienko I.I. Ukrainskyi stylistychnyi slovnyk: Pidruchna knyzhka dlia vuvchennia ukrainskoi literaturnoi movy. Lviv, 1924. 496 s.
8. Sobolevskyi A.I. Ocherky russkoi dyalektologii. Sankt-Peterburg, 1892. S. 3-61.

A great importance of lexicographical work has been given by Ivan Ohienko, a Ukrainian philologist, pedagogue and church and public figure, researcher of the Ukrainian language and ancient Ukrainian literature.

«Ukrainian Stylistic Dictionary», «Dictionary of Local Words, Not Used in Literary Language», «Grammar and Stylistic Dictionary of Shevchenko's Language», are his unique works in Ukrainian studies, which contain rich material with relevant comments.

The lexico-stylistic aspect of the vocabulary, defined by I. Ohiienko as non-normative one, has been analyzed in the article on the basis of the materials of the «Dictionary of Local Words Not Used in Literary Language». The analysis of these words made it possible to divide them into several groups.

The first group includes dialect words that differ in phonetic and morphological features, in particular: the use of [ʃ] instead of [xʲ], [x], [n] (*зафтувати, фалити, філя, фіст*), the transition of the middle [л] after vowels into [j] (graphically into *ѵ*): *горівка*, forms of the words *хтіти, хтять, хтів, хтіла*, using of [л], [н] after labials (*здоровля, м'ясо, м'ягта, м'який*), the hardness of the consonant [р'] (*виратувати, базарувати, байструк, мрака*), the absence of elongated consonants in the nouns of the middle gender of the II declension (*волося*), the infinitive form on *-чи*: (*допечи, зберегти, змогти, набічи*), using of forms with the non-syllabic [i] (*пійти*), using of [y] instead of [o]: (*кумпанія, удуд, робучий*), dialectal forms of numerals: (*одинайцять, дванайцять*).

The second group of words consists of lexical dialectal units recorded in lexicographical works with the appropriate remark: (*банно, банувати, бинда, борше, встеклий, твер, рискаль, дуфати, фрайтер*).

The third group includes words that have become literary (*австрійсь, Бухарест, паспорт, анекдот, гіпноз*, etc.).

Key words: I. Ohiienko, lexicography, dictionary, dialectal unit, dialectal features, language norm.

Отримано: 27.10.2021 р.

УДК 811. 124.5.161.2'373.23

DOI: 10.32626/2309-7086.2021-18-2.30-37

Людмила Марчук

ORCID 0000-0002-9022-2103

доктор філологічних наук, професор

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ВИЗУАЛІЗАЦІЯ ФІЛОСОФІЇ ЧУТТЕВОГО СПРИЙНЯТТЯ В РОМАНІ ІРЕН РОЗДОБУДЬКО «ЗІВ'ЯЛІ КВІТИ ВИКИДАЮТЬ»

Предметом статті є лексична репрезентація групи на означення кохання в романі І. Роздобудько «Зів'ялі квіти викидають» як мовних та семантичних елементів, які відображають можливості розвитку й розширення чуттєвого фрагменту української мовної картини світу.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, аперцепція, сентиментальна проза, українська мовна картина світу, польове моделювання.

Статус ліричної прози – це аперцепція самопізнання, згідно з якою світ є лише приводом для думок і почуттів, що становлять зміст духовної діяльності ліричного суб'єкта, особистості письменника. Тому в ес-

тетичній організації кожного тексту домінує ліричне «я», а в текстах Ірен Роздобудько актуалізується «я-центризм» жіночої прози. Авторка засобами мови не лише змальовує високі почуття, а й досконало володіє мистецтвом передавати ці почуття читачеві, вилити їх на папері, бо, за словами І. Огієнка, «всі наші письменники, поети, всі робітники сцени й пера... вони в першу річ мусять учитися своєї літературної мови, вони ж бо офіційні її творці. Але мусять учитися глибоко й найпильніше, учитися не з легенького тільки читання, але вчитися поважно, вчитися ціле своє життя, студіюючи потрібну літературу. Мусять учитися, і навчати громадянство своїми творами. Ніколи не забувати, що то вони той світ, що горить на горі, – всі бо його бачать і до нього хрестяться... Зате й відповідальність за стан культури рідної мови найперше несуть вони» [2, с.97-98].

Світоспоглядальний постулат сентиментального тексту з його здатністю задовольняти вроджену в людині потребу бачити всюди цілісне і досконале мотивує здавна помічену подібність мови й філософії. У зв'язку з цим «я-центризм» сентиментальної прози з проєкцією на зображення людини у всій глибині її духовної екзистенції суттєво впливає на поетичну семантику слова, концентрацію уваги мисткині на понятті «любов».

Поняття «поля» або польове моделювання набуло широкого поширення в лінгвістиці. Описуються лексичні (Е. Косеріу), поняттєво-тематичні (С.Д. Кацнельсон), синтаксичні (В. Порцинг, Г.О. Золотова, Н.І. Філічева), трансформаційні (С.М. Шаумян), граматичні (Л. Вейсгербер, Ф. Брюно, Г. Мюллер, О. Есперсен, В.Г. Адмоні, М.М. Глушман), лексико-семантичні (О.В. Гулига, С.І. Шендельс), словотворчі (О.Г. Ревзіна), фонологічні (Б.Я. Плоткін), морфосемантичні (П. Гиро), паратактичні (В. Порцинг) поля.

Мікрополе «любов» є ключовим поняттям будь-якої культури. Тлумачення слова «любов» у СУМі та його визначення в енциклопедіях підкреслюють такі характеристики людини, як здатність до почуттів. Відомо, що тема занурення людини в світ почуттів не виключає людської активності, навпаки, вимагає її. Усвідомлення своєї високої місії підносить її героїнь понад усіма обставинами, пор.:

«Нещодавно я зрозуміла, що створена для ВСІХ чоловіків – для всіх постіль (звичайно ж крім тих, що ходять у смердючих шарпетках!) І в цьому відкритті не було нічого брутального, непристойного чи руйнівного» (16).

Буття людини у всьому його повноті можливе лише за умови існування інших людей, адже людина за своєю суттю є істотою соціальною. Значна частина дій та атрибутів людини реалізується лише остільки, оскільки вона, ця частина, сприймається та оцінюється іншими людьми. У прозових текстах І. Роздобудько, а зокрема у романі «Зів'ялі квіти викидають» багато місця відведено роздумам, що характеризують людей, часто суб'єкт, який би споглядав чи давав би їм характеристику, відсутній, натомість у таких текстах чітко простежується образ авторки, наявний добір мовностилістичних прийомів письменниці, за допомогою яких реципієнт може створити у своїй уяві узагальнений образ людини з її почуттями. Наприклад: *«Під час так званого шлюбу – раннього й дурнуватоного – я обернулася на кам'яну статую. Бувають такі мужики, які здатні за короткий час перетворити на руйну й шістнадцятирічну. А мені вже двад-*

цять три! Те, що в мені світилося, згасло так швидко, що я не помітила, коли, в яку мить стала дурним опудалом, до якого немає діла жодній людині в світі. Так було до вчорашнього дня. Коли зрозуміла, що все, що нами справді керує, міститься набагато нижче від очей» (17).

У художній свідомості мисткині постійно перебуває узагальнена метафора любові, що перетинається з поетичною універсалиєю і семантично розбудовує у змістовому плані протиставлення «любов – нелюбов». Аналізуючи такі контексти, варто виділити перифрази, позначені своєрідним мовноестетичним смаком авторки, що засвідчують окремішність і несхожість проявів любові: «Одне слово, я була на весіллі своєї подруги. У неї круті батьки, котрі змогли вхнути її до нашої спільної мрії – театрального, і тому серед гостей були самі мистці. Тобто люди моєї хвилі, на яку я налаштована» (17).

Як видно, Ірен Роздобудько добирає лексеми зі значенням, де суфікси і префікси підсилюють значення цих сем, підкреслюють власне-авторські емоційні відтінки поля «любові»: «У будь-який час, коли Леда поринає в теплі сяючі хвилі й вони виносять її до маленького раю, де Леда плаває в золотому човнику золотою річкою і сама стає золотою» (22).

У конструкціях «людська любов», у І. Роздобудько реалізується уявлення про низку етичних норм, яким повинна відповідати людина, погляд на неї як на узагальнене поняття суспільної істоти, яка має певні почуття. Наприклад: «Я хочу жити у світі справжніх чоловіків і жінок! Шведише за все, це означає – «у снігах Кіліманджаро, де лежить мертвий леопард», тобто – ніде» (71).

«Любов» у текстах І. Роздобудько є об'єктом споглядання, вивчення, таким чином, підсилюється естетичне навантаження цієї константи. Наприклад: «Але інші фото змусило її майже розкрити рота: на ньому була та сама янголоподібна жінка з холодною завивкою та високим хутряним коміром, що огортав її відкриті плечі» (51).

Усвідомлюючи себе людиною, якій «життям даровано безсмертя», героїні роману ніби творять дійсність, що стоїть над часом і суспільством, бо вона, ця дійсність, розкриває таємницю буття взагалі.

«Леда і Лебідь були двома безоднями. Леда грала у всіх його виставах, а він випалював її очима з першого ряду» (82).

Поняття «любов» у творчості І. Роздобудько має свою естетичну парадигму:

- 1) людина як об'єкт морально-етичного, філософського та естетичного дослідження з вираженням певних почуттів, що передані через авторський текст: «Стефка дивилася на Ольгу Яківну з неприхованим роздратуванням. Те, що вона встигла зрозуміти зі старечого туркотіння, обурювало її. Вона уявляла цю білявку – та, власне, що уявляти? – ось вона, кокетуючи, посміхається зі стіни – у хустрі, у вуальці, з рівними, ніби у пластмасовій ляльки, кільцями холодної завивки на скронях, із вустами, вимальованими бантиком» (83);
- 2) репрезентативні похідні як її складники: «Я повторюю: життя коротке. Ви скоро це зрозумієте. Він, мій коханий, зрозумів це раніше за мене – і майже одразу одружився на тій субретці» (89);

- 3) лексеми як інтимізоване звертання автора до найближчих йому за духом людей.

Аналіз та філософський підхід допомагає авторці знайти влучні образні аналогії, незатерті асоціації, які б допомогли донести думку в живій мовно-художній формі. Про складні речі вона говорить настільки невимушено і з такою вибагливою художньою простотою, що кожен афоризм, який має центрування з концептом «Любов», легко вкарбовується в пам'ять.

Наприклад: *«Ти питаєш, хто такий Лебідь? О, я ненавиділа це прізвисько, хоча він ним пишався»* (106).

На тлі таких логічно вивершених мовних формул вражають своєю образністю, метафоричністю інші тексти-міркування, пор.: *«Справжній аристократ, хоча народився десь під Бояркою. Головне, він умів писати так, що його розуміли всі: інтелігенція вловлювала підтексти, пласкоголові – все сприймали за чисту монету»* (107).

Будучи тісно пов'язаним із поняттям «кохання», «любов» виконує декілька важливих стилетворчих функцій: є тлом для уявлення мовноестетичної семантики цих понять, постає одиницею ментальних та психічних ресурсів свідомості письменниці, функціонує як концептуальний образ, що несе в собі певну філософську ідею світоглядного характеру: *«У метро грає саксофон. На весь ескалатор, на весь тунель лунають пристрасні звуки. Саксофон – найсексуальніша, найвідвертіша музика в світі»* (134).

3-поміж слів, що характеризують духовне життя людини, кохання посідає, безсумнівно, особливе місце. «Кохання» [1, с.459] – 1. Почуття глибокої сердечної прихильності до особи іншої статі; закохання// Особа, що викликає таке почуття; кохана людина. 2. Рідко. Те саме, що любов. 3. Дія або стан за значенням кохати.

Покладаючись лише на своє почуття, І. Роздобудько створює образ закоханої жінки за допомогою цілої гами почуттів:

- 1) абсолютно раціональні: *«У таких (Стефка знала це з власного досвіду!) все міститься нижче пупка і все називається тільки за високим штилем: безодня, прірва, пристрась, «вище за мої сиди», «любов-смерть» та інші охкання-ахкання. А насправді: прийшов якийсь відомий супер-стар Лебідь (це ж треба так обізвати людину!), і Леда розкинула ніжки!»* (84);
- 2) естетичні та возвишені: *«Я мала звільнити його від страху. Я відривала його від себе, як плюц, котрий міцно вріс у всі мої судини. Все – з кров'ю! але інакше не могло бути. Я відпустила його, ми розлучилися... Була впевнена, що згодом все владнається, про нас забудуть. А ще я знала, що він мене шалено кохав...»* (89).

Образ кохання створюється за допомогою епітетів, де любов, кохання постають синонімами у створеному автором індивідуальному синонімічному ряду. При цьому епітет вживається в позитивному значенні, на відміну від розмовного варіанту семантики цього твердження.

Надзвичайно сильні почуття любові авторка передає за допомогою прикметників або контексту, порівнюючи їх з материнськими. Наприклад: *«Його любили і ті, й інші. Перші виносили його з театру на руках, дру-*

гі – споювали і лізли з поцілунками» (107); «Але Леда знає: він невинний, він чистий, як немовля, як білий папір та перший сніг. А якщо навіть не так – Леда все одно кохатиме його. Він – чистий і невинний, він – немовля. Він не відає, що творить! Леда скупає його у ванній, огорне великим пухнастим рушником і скаже: «Я завжди буду з тобою. Моя душа належить тобі, хоч би що ти робив» (123).

Корелюючи з дієсловом «кохати», яке означає утримувати почуття, слово «кохання» означає здатність почувати, що повертає нас до ідей А. Вежицької щодо перцептивної лексики та її розуміння через триаду «здатність – орган – функції» [4], та змушує розкрити здатність кохати через локалізацію її в головному мозку / свідомості/ серці людини, а також через такі функції, як розпізнавання, визнавання, пригадування, збереження в ній досвіду, знань, видобування з пам'яті тощо. Визнання важливості цього компонента дозволяє пояснити специфіку значення багатьох виразів І. Роздобудько, які містять слова, що відносяться до сфери пам'яті. Так, у реченні: «От які дива пророблює з нами пам'ять! Часом не згадаєш імені небожа чи навіть власної матері, а в мить відносного душевного спокою, коли хочеш пригадати найдорожче, виникає цей фотель» (5), фіксується факт збігу часу свідомого життя головної героїні Едіт Береш (Поліни) та часу певної події, а у висловленні: «А Леда... Ніяка вона не Леда! Яка-небудь Яедошка з-під Полтави чи Козятина. Власне, я теж не Едіт. Але нині я часом забуваю своє справжнє ім'я. Треба колись зазирнути в особову справу, що зберігаються в директора нашого Будинку. Можливо, тоді відновиться в голові щось інше, ніж спогад про фотель. Мене ніхто не називав інакше, ніж Едіт, із того часу, як я вперше вийшла на сцену» (7) до часової спільності додається ще й спільність просторової сфери.

Людина у прозі письменниці локалізує світ, який вона споглядає, щодо себе або себе щодо світу. Наприклад: «А мені, хоч як дивно, хочеться подивитися виставу під назвою «Чим закінчується старість». Адже раніше я діяла по той бік рампи й ніколи не цікавилася, що відбувається у темряві, за оркестровою ямою. Тепер у цій темряві сиджу я. І східним оком споглядаю світло, в якому метушаться інші персонажі. Сиджу в своєму кріслі й мовчу. Нехай говорять інші. Їхні репліки не написані Шекспіром. І тому мені смішно» (9).

Локалізація своїх почуттів у просторі і часі передбачає, що діяльність людської свідомості скерована не тільки на навколишній світ, але й на саму себе: у кожний момент людина повинна усвідомлювати себе, своє «буття-у-світі». Наприклад: «Зі своєї кімнати я виходжу тричі: на сніданок, обід та вечерю. Намагаюся завжди запізнитися, щоб мої колеги по Будинку, яких мені приємніше іменувати «однокамерниками», встигли поїсти і розійтися. Байдуже, що моя порція холоде, а кухар свариться. Я вдаю, що не чую. Дуже вигідна позиція!» (9).

Людина у Ірен Роздобудько може не тільки бути пасивним спостерігачем – споглядати за тим, що відбувається, – але й безпосередньо брати участь у процесі – кохати: «Я їду на роботу, намагаючись не згадувати вчорашній вечір. Але амфетаміни та інші збудники, що відтепер вирують у моїй дурній крові, ширяться по всьому салону приміського автобуса у вигляді сяяння чи особливого мускусного запаху» (20).

Письменниця прагне збагнути причини невлаштованості людських почуттів взагалі і свого власного зокрема. *«Тому що все повинно відбутися у свій час! Всесвіт мав дозріти, як плід. Не треба нічого розбивати, голубонько моя! Не треба нікого насильства! Коли плід дозріває, він розколюється сам! Маленька мишена – то символ природної сили. Вистачило легкого поруху його хвостика! Все у свій час. Яйце – ніщо, з якого виникає все! Хіба це не геніально?»* (39).

Сприйняття зовнішнього світу і, відповідно, пам'ять про нього є неможливими, якщо людина не сприймає, не усвідомлює, не пам'ятає себе. Мова тут йде не тільки про довготривалу пам'ять, але й про пам'ять, яка прямо випереджає сприйняття, забезпечує його безперервність: сам процес сприйняття можливий тільки завдяки наявності пам'яті. Зв'язок сприйняття, почуття та свідомості (в тому числі самосвідомості і підсвідомості) виявляється у мовній естетиці письменниці у використанні цілого ряду виразів, що стосуються поля кохання. *«Вона не могла відірвати очей від пейзажу за вікном, вона жила в ньому рівно три хвилини, поки димів її недопалок. Але за ці хвилини всі фарби, які вона побачила, всоталися в неї настільки, що здавалося, її нутроці стали кольоровими – серце, судини, печінка. Ні, не так. То було ще сильніше відчуття: вона побачила себе – такою, якою була зсередини. Ба більше: там, за вікном у всій розкоші свого єства розкинулася саме вона – різнобарвна Стефка, відкоркована го-стрим ножем, як консервна бляшанка. Вивернута, немов рукавичка»* (43).

Наявність у художніх текстах І. Роздобудьмо слів *загадковий, прозорий чистий* тощо відносить повідомлення у план іншого, позасвідомого світу, творить особливу емоційну напругу між реальністю та уявним (несвідомим) буттям. Смислова та експресивна самоцінність цих одиниць як еталонів оцінки буттєвості створює передумови для включення їх у тропеїчні синтагми, мовноестетичний зміст яких визначається належністю почуття кохання до іншого, несвідомого плану буття.

*«Що приходить на те місце в душі, де була любов?
Що прийде на те місце, де існує біль?
Можливо – цинізм?»* (110).

Отже, кохання визначає особливість ліричного героя: *«Він зітхнув. Йому знову шалено закортіло цілувати її бліде обличчя. Але мить, коли він міг перетворити її на віск, проминула»* (117).

Те, що при згадуванні минуле споглядається двома «я» цілісної людської свідомості, має важливі наслідки для узгодження слів, які належать до поля кохання, і створюються художником слова з метою підсилення мовної естетики поетичних творів, актуалізації певних сем. *«Як Леда вмирає. Вмирає повільно і довго, як вона кам'яніє. Хіба можна закам'яніти від любові?»* (124).

Дієслова часто віддають перевагу умовчужанню ментальної природи процесів почувань. Вони, дублюючи узгодженість дієслів сприйняття, можуть приєднувати підрядні з'ясувальні, які містять інформацію про факти та пропеси, а також використовуються з іменами подій, пор.: *«Поки лунають ці магічні звуки, можна посміхнутися до будь-якого перехожого або розчулено кинути останню десятку в капелюх музиканта. Метушня відступає, ескалатор затоплює хвиля любові»* (134).

Однак у прозі Ірен Роздобудько існують також вирази, в яких відбито саме ментальний, вторинний характер сприйняття почуттів. Повертаючись до минулого, письменниця дозволяє реципієнтові побачити не саме це минуле, а його образи чи картини. Вони можуть вести досить самостійне життя – *поставати, оживати, виникати, воскресати у пам'яті*, їх можна також *викликати чи відновлювати*. «... і намагається уявити, як у квітні 1937 року центральною вулицею міста гордо йшла дівчина з дивним новим іменем Леда» (137).

Образ, будучи категорією свідомості, тісно пов'язаний із дійсністю, що його породила. Образ того, що знаходилося у сфері сприйняття людини (образ-кадр), не може бути неправдивим або неправильним, а при згадуванні теперішнє «я» людини може бачити минуле з різним ступенем чіткості.

«А ще з племениючим соромом Леда майже весь час думає про продовження або хоча б ще одну мить цього жаху й захвату» (139).

Вторинний характер візуального зображення при згадуванні простежується також у використанні Ірен Роздобудько іменників «уява» та дієслів «уявляти (собі)», «здаватися», «наснитися». *«Тепер ви можете уявити, якою була вона в очах тих, хто її оточував!»* (34).

Отже, мікрополе «кохання» має дві сфери дії. Відштовхуючись від явищ світу, воно переплавляє їх на феномени свідомості. Світ і людина зливаються воедино в акті сприйняття, а пам'ять закріплює їх нерозривний зв'язок. Процес згадування є процесом розумовим: образи минулого були б хаотичними та безглуздими, якби їх не поєднував розум. Це знаходить своє відображення в мові митця. Так, дієслово «згадувати» може виступати як близьке за змістом до дієслова «думати (про)».

Цікаво, що у І. Роздобудько зосередженням спогадів, вражень може бути не тільки свідомість, але й серце, душа, слово, а значить, пам'ять почуттів розуміється автором досить різноманітно: до того ж душа (серце, навіть рука) може пам'ятати щось таке, що відрізняється від того, що пам'ятає розум. Естетику образів душі і серця, надання їм функцій вмістилища спогадів значною мірою визначає нахил письменниці до опредмечення духовних субстанцій, матеріалізації духовного. Ця тенденція визначає активізацію такої метафоричної моделі, в якій перехідне дієслово передає значення конкретної дії, спрямованої на душу, серце. «Кохання» стає еквівалентом частки свідомості людини.

Отже, «кохання», виступаючи одним із центральних образів доробку І. Роздобудько поруч із іншими характерними для індивідуально-стильового дискурсу авторки концептами, виконує роль однієї ментальних та психічних ресурсів свідомості письменниці, набуває характеристик культурної доміноанти, визначає стилетворчі чинники художньої поетики мисткині.

Список використаних джерел і літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
2. Огієнко Іван. Рідна мова. Київ: Наша культура і наука, 2010. 436 с.
3. Роздобудько І. Зів'ялі квіти викидають. Київ: Нора-друк, 2006. 208 с.

4. Wierzbicka A. Lexicography and conceptual analysis. Ann Arbor: Karoma, 1985. 368 p.

References:

1. Ohiienko Ivan. Ridna mova. Kyiv: Nasha kultura i nauka, 2010. 436 s.
2. Rozdobudko I. Ziviali kvity vykydaiut. Kyiv: Nora-druk, 2006. 208 s.
3. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / uklad. i holov. red. V.T. Busel. Kyiv: Irpin: VTF «Perun», 2009. 1736 s.
4. Wierzbicka A. Lexicography and conceptual analysis. Ann Arbor: Karoma, 1985. 368 p.

The study of the processes of verbalization of perceptiveness, universal and individual author's models of perception in literary texts allows to deepen understanding of the individual artistic picture of the world of a particular author, to demonstrate textual and semantic possibilities of relevant units in Ukrainian literary text. The scientific orientation of the research integrates the development of such areas that are actively developing in modern linguistics: cognitive linguistics, communicative stylistics of the text, linguistic stylistics. Within the anthropocentric approach to the study of language, one of the main tasks is the understanding of reality through the prism of human consciousness, thinking, individual features of worldview and their representation in the linguistic picture of the world. Sensory perception, as the primary way of interpreting reality and the universal category of consciousness, affects the emotional, cognitive, social, intellectual spheres of human existence, which is reflected in the language of fiction. The limitation of the material by the work of one author – Irene Rozdobudko – is aimed at revealing the individual style features of the studied work, a description of the individual author's picture of the world. Referring to the creative language consciousness provides an opportunity to reveal the potential of language, which can be manifested at different language levels. General scientific methods of analysis and synthesis, as well as linguistic methods and techniques were used to solve issues: description, linguistic modeling, sampling method, component and contextual analysis of statements, elements of structural-semantic analysis, linguistic-stylistic analysis of the text.

Key words: lexical-semantic field, apperception, sentimental prose, Ukrainian linguistic picture of the world, field modeling.

Отримано: 21.10.2021 р.

Наталія Піддубна

ORCID 0000-0003-0331-0496

доктор філологічних наук, доцент

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

ТАРАС ШЕВЧЕНКО ЯК РЕЛІГІЙНА МОВНА ОСОБИСТІТЬ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ІВАНА ОГІЄНКА

Стаття присвячена дослідженню місця і ролі І. Огієнка в розвитку української теолінгвістики, який присвятив праці, що стосуються глобальної проблеми «Мова і релігія», зокрема з'ясуванню особливостей вербалізації релігійної картини світу Т. Шевченком. Удаючись до аналізу Кобзаревих поезій, його щоденника, учений дає низку практичних порад щодо написання деяких біблізмів у творах Кобзаря, звертає увагу на біблійність Т. Шевченка, а саме на численні біблійні алюзії. І. Огієнко доводить, що Т. Шевченко був щиро віруючою людиною, релігійною мовною особистістю.

Ключові слова: біблійна алюзія, біблізм, біблійність, релігійна лексика, релігійна мовна особистість, теолінгвістика, українська релігійна мова.

Постать Івана Огієнка настільки велика й багатогранна, що навряд чи в скорому часі науковці зможуть оголосити, що його наукові різноаспектні праці вже цілком вивчені й осмислені. Важко переоцінити внесок цього видатного вченого в розвиток багатьох наук, зокрема теолінгвістики – відносно нового наукового напрямку, що окреслює проблематику, яка торкається питань взаємодії мови й релігії (див. про це докладніше: [13]).

Дійсно, попри те, що ця наука стала виокремлюватися лише у кінці ХХ ст., у східнослов'янському мовознавстві розробка питання взаємозв'язку мови й релігії велася навіть у часи «войовничого атеїзму», оскільки в цей період здійснювалася робота з дослідження історичної лексикології, старослов'янської мови, історії мови, діалектології, ономастики, загального мовознавства, лексикографії та ін., що так чи так не могли не торкатися цієї проблеми. Над цими питаннями працювали, хоч і непослідовно, і священнослужителі, і лінгвісти, що в науці про мову мало вияв, зокрема, у таких курсах, як «Вступ до слов'янської філології», «Вступ до мовознавства», «Старослов'янська мова», «Лексикологія», «Історія мови», «Історія лінгвістичних учень» та ін., які складно уявити «без обговорення питань, що торкаються проблеми релігійної мови, мови релігії, профетичної мови, мови богослужіння й інших проблем теолінгвістики. <...> Тому питання теолінгвістики обговорювали і в науковій літературі, і в студентській аудиторії, на конференціях. Але офіційно вони не розглядалися як проблеми саме теолінгвістики, оскільки теолінгвістики як розділу мовознавства просто не існувало й не могло бути» [3, с.358-359]. Зазначене стосується насамперед досліджень з лексикології й фразеології, адже в українській мові завжди була значна кількість слів і виразів, що у своїй основі мають релігійне значення.

Однак вивченням релігійної лексики й термінології досить активно займалися лінгвісти, які репрезентували українську діаспору. Зокрема розглядові правопису, акцентуації окремих релігійних лексем присвятив низку робіт видатний український мовознавець, лексикограф, історик церкви, єпископ, митрополит УАПЦ, предстоятель УГПЦК, політичний, громадський і церковний діяч, який через свою патріотичну позицію вимушений був покинути Батьківщину, І. Огієнко (митрополит Іларіон). У фундаментальній праці «Дохристиянські вірування українського народу» в параграфі «Релігійна термінологія» він висвітлює питання походження низки сакралізмів, насамперед таких, як Бог, молитва, храм, пекло тощо. Науковець стверджує, що всі вони мають дохристиянське походження [6, с.85-85], тобто належать до найдавнішого періоду формування української релігійної лексики.

У низці статей мовознавець детально досліджує біблійну ономастику й топоніміку, зокрема проблему передачі біблійних імен у перекладах Біблії українською мовою, описує ритмомелодику Святого Письма, аналізує причини появи перших перекладів Біблії українською мовою, рецензує наявні на той час переклади Святого Письма загалом та ін. Дослідник приділяє увагу проблемі перекладу Біблії українською мовою і подає конкретні рекомендації щодо методології перекладу богослужбових книг і Святого Письма українською мовою, відстоює статус української мови як богослужбової та ін. Значну частину наукового доробку І. Огієнка становлять праці з історії мови та із церковнослов'янської мови та ін., де він розкриває причини її постання, поступу, особливості всіх мовних рівнів і з'ясовує її вплив на розвиток української мови.

Перебуваючи на посаді міністра віросповідань Української Народної Республіки, 24 вересня 1919 року І. Огієнко розіслав наказ, де говорилося, що Євангеліє в церквах, по можливості, повинне читатися українською мовою. Він дав указівки, як читати церковнослов'янські тексти на український лад. Виконання наказу було обов'язкове, термін переходу на українську мову – один місяць [20, с.20].

І. Огієнко не зупинився на теоретичному опрацюванні положень проблеми взаємозв'язку релігійного й мовного чинників. Він не лише висунув концепцію мови як духовного ареалу народу, а й практично й утілював її частково, створивши один із найкращих перекладів Священного Письма – основу для розвитку своєї великої ідеї – здійснення церковних богослужінь рідною мовою, упроваджуючи тим самим в дію ще й науку про рідномовні обов'язки громадян, під якою розумів «збір державних і приватних практик найкращого розвою рідної і літературної мови, потрібних для скорішого духовного поступу народу та його культури» [10, с.12]. Через те що рідна мова – найголовніший ґрунт, на яким духовно зростає й цвіте нація, рідномовна політика, на думку вченого, – це найважливіша політика всякого народу, яку повинен знати кожен інтелігент, який бажає бути свідомим членом своєї нації. Знання рідномовних обов'язків сильно підносить національну свідомість. А вона – найкращий ґрунт для знання й розвитку соборної літературної мови. Як державний діяч І. Огієнко відзначає, що «без добре виробленої рідної мови нема всенародної свідомості, нема нації, а без свідомості нації – нема державності, як найвищої громадської організації,

в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення» [10, с.11]. Розвиваючи думку, учений доходить висновку, що найголовніший і найцінніший елемент, що об'єднує етнографічний народ і перетворює його на свідому націю, то соборна літературна мова, тому «державна, що не об'єднує всіх племен свого народу спільною соборною літературною мовою, завжди наражена й на політичне роз'єднання цих племен» [10, с.13]. Відтак, наука про рідномовні обов'язки повинна стати всенародною.

У 1962 році з'являється повний переклад Святого Письма І. Огієнка, що стає справжньою подією в нашій державі й поза її межами.

Оскільки до кола питань, розглядуваних теолінгвістикою, уходить і питання взаємозв'язку мови й релігії, вивчення релігійної мови як фрагмента МКС [2], або ж когнітивне вивчення сакрального [15, с.9], становить особливий інтерес специфіка омовлення складників концептосфери «Релігія», не менш актуальним є й дослідження специфіки функціонування теонем у відображенні світогляду тієї чи тієї знакової МО, лінгвоперсоні, з'ясування особливостей її лінгвокреативності, визначенні прагматичного потенціалу релігійної лексики й фразеології, зокрема бібліїзмів. На сьогодні в українському мовознавстві є чимало праць, присвячених дослідженню особливостей функціонування теонем у поетичних творах Т. Шевченка. Це дослідження Л. Масенко [7], І. Журби [4], Т. Вільчинської [1], М. Туницької [17], авторів колективної монографії «Територія мови Тараса Шевченка» [16] та ін., чий інтерес до цієї теми цілком зрозумілий, адже теми «Шевченко і релігія», «Шевченко і Біблія» справді безмежні й ще довго приваблюватимуть не лише літературознавців, але й мовознавців, зокрема лексикологів, лінгвокультурологів, лінгвоперсонологів та ін. У спеціальній статті, розміщеній у «Шевченківську енциклопедію», зазначено, що бібліїзми різних структурних типів, «цілком природні й нейтральні в Шевченкових переспівах біблійних творів («Давидові псалми»), у наслідуванні («Ісаїя. Глава 35 (Подражаніє)») тощо і у творах на біблійні теми («Марія» та ін.), помітнішу стилістичну функцію виконують за межами цих прямо пов'язаних з Біблією текстів» [18, с.389-390]. Автори ж монографії «Територія мови Тараса Шевченка» влучно підкреслюють двовекторний процес актуалізації сакральних сентенцій у Шевченковій поезії, адже, з одного боку, поет активно «вживлює» в мовну тканину своїх творів лексико-фразеологічне багатство Біблії, а з другого – використані ним біблійні образи, словосполучення, наслідні єдності афоризуються, стають елементами етнокомунікації.

Дослідники зауважують, що «концентруючи у своїй внутрішній формі і первинний, прототекстовий зміст, і життєвий прагматичний та емоційний досвід самого поета, вони приживаються, закріплюються в національній мовній практиці як засоби вербалізації колективної пам'яті – лаконічні й водночас місткі, понадчасові й при тому щоразу спроектовані на конкретно-історичну ситуацію характеристики світу, історії, часу, людини» [18, с.178].

Значимо, що питання «Шевченко і релігія» завжди було у фокусі уваги науковців. Очевидно, немає потреби доводити, що в радянській ідеології воно потрактовувалося однобоко, висвітлюючи постать Кобзаря як «полум'яного атеїста», а часте звертання поета до релігійних мотивів пояснювали революційним спрямуванням шевченківських наслідувань

Біблії, однак і в часи «воєвничого атеїзму» радянські дослідники, а саме член-кореспондент Української академії наук О. Острянин, мимоволі вказували на суперечливість цього твердження, зазначаючи, що «атеїстичні погляди Т. Шевченка в певній мірі – обмежені» [12, с.46].

Зрозуміло, що зазначена проблема не могла не зацікавити й І. Огієнка, який неодноразово висвітлював її. Зокрема, він різко критикує О. Острянина, і, порівнюючи Т. Шевченка з біблійними многостраждальним Йовом і пророком Давидом, зазначає: «Я перейшов усього «Кобзаря» і пильнував показати багатьма прикладами релігійність його автора, Тараса Шевченка. У висліді стверджую: Шевченко був людиною щиро і глибоко релігійною, а його «нарікання» на Бога були випадковими і виходили виключно з його розпачу, в який він впадав через неймовірно тяжкий стан життя і всієї України, і свого власного» [11, с.392].

Науковець апелює до «Щоденника» Т. Шевченка, покликаючись на ті записи, у яких Кобзар заперечує свій матеріалістичний та атеїстичний світогляд, називаючи матеріаліста «півлюдиною». Справді, і щоденник, і листи Т. Шевченка рясніють записами, у яких він, безперечно, вербалізує своє почуття любові до Бога, називаючи його *мой Всемогущий Создатель*, де засобом посилення й інтимізації думки є присвійний займенник *мой*. Поет не нарікає на гірку долю, а неодноразово висловлює вдячність Господу за те, що дав йому сили вистояти, зберегти своє «я», порівн.: *Мне кажется, что я точно тот же, что и десять лет назад. Ни одна черта в моем внутреннем образе не изменилась. <...> И я от глубины души благодарю моего **Всемогущего Создателя**, что он не допустил ужасному опыту коснуться своими железными когтями моих младенчески светлых верований* [19, с.653]; *В заключение поблагодарил **Всемогущего Человеколюбца**, даровавшего мне силу души и тела пройти этот мрачный, тернистый путь, не уязвив себя и не унизив в себе человеческого достоинства* [19, с.696]. Зі щоденникових записів випливає, що почуття надії – одне із головних у християнстві – поет отожднює з Богом: *О как сладко, как невыразимо сладко веровать в это прекрасное будущее. Я был бы **равнодушный, холодный атеист, если бы не верил в этого прекрасного бога, в эту очаровательную надежду*** [19, с.657]. І саме з милосердним Богом поет пов'язує свої сокровенні надії й сподівання: *О моя бедная, моя прекрасная, моя милая родина! Скоро ли вздохну твоим живительным, сладким воздухом? **Милосердный Бог – моя нетленная надежда*** [19, с.684].

М. Коцюбинська звернула увагу на те, що, на відміну від художніх текстів, де відчувається амбівалентне сприйняття Т. Шевченком Бога, у листах поета воно винятково позитивне. Дослідниця назвала це «істинними пориваннями до Бога» [7 с.372], що є однією з ключових ознак психологічної автохарактеристики письменника. Відповідно, твердження І. Огієнка, що «Шевченко не був матеріалістом! І ніколи не вважав себе матеріалістом!» [11, с.393] цілком суголосне з думками сучасних дослідників-шевченкознавців.

Проаналізувавши поему «Марія», І. Огієнко продає свою концепцію цього твору, дослідник показав, що це «офіційний церковний акафіст увів автора в блуд, як уводить у блуд і шевченкознавців» [11, с.394] і доходить висновку: «На загальному щиро релігійному фоні «Кобзаря» його нарікан-

ня на всіх і на все – як старі латки на новому вбранні: вони і чужі, і непотрібні!» [11, с.394], а стиль творів Тараса Шевченка – «це не якийсь етнографічний, це стиль його душі, бо Шевченко був глибоко релігійний!» [11, с.395].

І. Огієнко вказує на те, що Шевченко мав гарну релігійну освіту, але, «живши в мало релігійному оточенні в Петербурзі, серед «революційно» настроєного оточення», драгувався правилами Російської церкви, яка «не кидують його руках світської влади; «душею і серцем він був щиро релігійний, хоч часом критикував недосягнення духовенства. Духовенства, а не Церкви!» [10, с.395].

До дослідження релігійної мови Т. Шевченка вчений удається і в «Граматично-стилістичному словнику Шевченкової мови» [5, с.10-15]. Зокрема, митрополит Іларіон робить зауваги про релігійну лексику, ужиту в «Кобзарі», наголошуючи на широкому уживанні лексем *Бог, Господь, Небо, Рай, Церква, Покрова, Спаса, Маковая* та ін., яка «не кидують його думання», адже «релігійність і церковність – основна ознака стилю-змісту всієї української мови, тому й мови Шевченкової. Навіть саму українську мову Шевченко зве «хрещеною», а це народня ідеологія <...>» [5, с.10-11].

Детально аналізуючи вживання лексеми *святий*, І. Огієнко наводить багато прикладів на її вживання як епітета до різних іменників (*святий Дніпро, зоренька святая, святі кияни, свята могила, святий покой, святі гори* та ін.), висновковуючи: «так часто вживати слово «святий» міг тільки той, кому воно справді святе!» [5, с.12].

Митрополит Іларіон переймається тим, що багато з бібліїзмів, зокрема *Бог, Господь, Син Божий, Дух Святий* та ін. у радянських виданнях написані з малої літери. Він зауважує, що наприклад, у вірші «Ой діброво, темний гаю» «думку зрозумієте тільки тоді, коли подасте «багатого собі Батька (цебто Бога) маєш», «аж Сам (Бог) Собі дивується на Свою діброву». Без такого писання, як це звичайно роблять, затемнюється Шевченкова думка (особливо, напр., у мові «Марія», «Неофіти» і т. ін.). [5, с.12].

Пізніше цю ж думку висловить відомий літературознавець Є. Сверстюк. Дослідник вважає образ Бога одним із ключових у творчості Т. Шевченка, недооцінка, а то й ігнорування якого призводить до перекручень у декодуванні його поезій: «Написавши слово *Бог* із малої літери в усіх виданнях «Кобзаря», наш лютий час дав антишевченківський ключ до книги. Річ у тому, що таке переосмислення центрального образу перевернуло призму Шевченкового світосприймання і здригнуло великі світила Шевченкового світу – Любов, Істину, Волю, Добро, Матір, Україну...» [14, с.31].

Митрополит Іларіон звертає увагу на біблійність Т. Шевченка, а саме на численні біблійні алюзії, які він, як священник, прекрасно «зчитував» у текстах Кобзаря. Наприклад, алюзію на Книгу пророка Амоса (6: 6), де є вислів «*Чи хто виоре море худобою?*» він вбачає в Шевченковому «*Неситий не виоре на дні моря поля*», а алюзією на рядки з Книги Йова (3: 3) «*Хай загине той день, що я в ньому родився, і та ніч, що сказала: «Зачавсь чоловік!»*», на думку митрополита Іларіона, є слова «*Будь проклята мати, і день, і година, коли понесла, коли породила, на світ привела!*» та ін. [5, с.14-15].

Проведені спостереження над мовою Т. Шевченка дозволили І. Огієнкові узагальнити: «Шевченкова мова високо й широко релігійна, бо таким був сам Шевченко ще від свого народження. Він глибоко й істотно зрісся з Богом, як зо своїм Отцем і Опікуном, – і про все це свідчить його

мова. Бо такий релігійний сам український народ, бо така релігійна й наша народна мова» [5, с.12].

Таким чином, бачення митрополитом Іларіоном мови Т. Шевченка цілком збігається із сучасним сприйняттям його не лише як елітарної мовної особистості, а і як релігійної мовної особистості, якою називають людину з певним канонічним віросповіданням, яка вважається взірцем для мовної поведінки інших мовців і у своїх текстах та дискурсивних практиках торкається вічних духовних проблем, а також потрактовує біблійні сюжети [8, с.120].

Отже, І. Огієнко зробив неоціненний внесок не лише у вивчення церковнослов'янської мови, розвиток історії української мови, лінгводидактики, стилістики, а й української теолінгвістики та лінгвоперсоналогії, дослідження його наукової спадщини й надалі залишається перспективним напрямом роботи філологів, зокрема мовознавців. По суті, він одним з перших узявся руйнувати радянський міф про Т. Шевченка як богоборця й богоненависника, показуючи на конкретних прикладах релігійність Кобзаря як істинного сина українського народу, всотану з молоком матері, закликаючи до вдумливого перечитування й об'єктивної оцінки його творів, дослідження його мови, що уможливило сьогоднішнє сприйняття Т. Шевченка як релігійної мовної особистості.

Список використаних джерел і літератури:

1. Вільчинська Т.П. До проблеми сакрального у творчості Т. Шевченка: лінгвістичний аспект. *Наук. праці Кам'янець-Подільського ун-ту ім. І. Огієнка*. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2013. Вип. 34. С. 56-59.
2. Гадомский А.К. О жанрах религиозного языка в русской и польской теолінгвистике. *Стил*. Београд, 2009. №8. С. 107-118.
3. Гадомский А.К. Русская теолінгвистика: история, основные направления исследований. *Стил*. Београд, 2010. С. 357-373.
4. Журба І.Я. Стилістичні функції біблійних образів у поезії Т.Г. Шевченка. *Джерела мовної майстерності Т.Г. Шевченка*. Київ: Вид-во АН УРСР, 1964. С. 49-55.
5. Іларіон (Митрополит). *Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови*. [Репринтне видання]. Київ: Ярославів Вал, 2013. 258 с.
6. Іларіон (Митрополит). *Дохристиянські вірування українського народу*. Київ: Акціонерне т-во «Обереги», 1994. 424 с.
7. Коцюбинська М.Х. *Листи і люди: роздуми про епістолярну творчість*. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. 584 с.
8. Макарова А.С. Религиозная языковая личность и религиозная картина мира: особенности анализа. *Вестник ЧГПУ им. И.Я. Яковлева: Филологические науки*. 2019. №3 (103). С. 118-125.
9. Масенко Л.Т. Святої правди голос новий (одне з ключових понять християнської культури в поезії Т.Г. Шевченка). *Культура слова*. Київ, 1992. Вип. 43. С. 29-35.
10. Огієнко І. *Наука про рідномовні обов'язки*. Львів: Фенікс, 1995. 46 с.
11. Огієнко І. Шевченко був віруючий! Степовик Д. *Наслідуючи Христа: Віруючий у Бога Тарас Шевченко*. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2013. С. 392-395.
12. Острянин Д.Ф. *Идейное наследие Т.Г. Шевченко и современность. Вопросы философии*. 1961. С. 38-46.
13. Піддубна Н.В. *Теорія теолінгвістики: феномен біблійності в українській лінгвокультурі та омовлення релігійної картини світу (аналіз дискурсивної*

- практики XIX ст.): монографія / за наук. ред. проф. Т.А. Космеди. Харків: Майдан, 2019. 456 с.
14. Сверстюк С.О. Шевченко понад часом. Есеї. Луцьк; Київ: ВМА «Терен»; ТОВ «Видавн. дім «Кисво-Могилянська академія»», 2011. 276 с.
  15. Скаб М. Основні напрями дослідження взаємодії української мови і сфери сакрального: здобутки та перспективи. *Наук. вісн. Чернів. національного університету імені Юрія Федьковича*: зб. наук. пр. / наук. ред. Б.І. Бунчук. Чернівці: Чернів. нац. ун-т, 2010. Вип. 506-508: Слов'янська філологія. С. 3-10.
  16. Територія мови Тараса Шевченка: монографія / С.Я. Єрмоленко та ін.; за ред. С.Я. Єрмоленко. Київ: Видавн. дім Дмитра Бурого, 2016. 348 с.
  17. Туницька М.В. Роль церковнослов'янських у втіленні провідних ідей християнських понять та уявлень (на матеріалі твору Т. Г. Шевченка «Давидові псалми»). *Мова: класичне – модерне – постмодерне*: зб. наук. ст. / відп. ред. В.М. Ожоган. Київ: СІК ГРУПІ УКРАЇНА, 2014. Вип. 1. С. 168-173.
  18. Шевченківська енциклопедія: у 6 т. / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка; редкол.: М.Г. Жулинський (гол.) [та ін.] Київ, 2012. Т. 1: А-В. 744 с.
  19. Шевченко Т.Г. Кобзар. Вперше зі щоденником автора / упорядкув. та комент. С.А. Гальченка; передм. І.М. Дзюби. Харків: КК «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 960 с.
  20. Яригіна В.В. Мовні засоби вираження експресії в жанрі сучасної проповіді: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2012. 200 с.

References:

1. Vilchynska T.P. Do problemu sakralnogo u tvorchosti T. Shevchenka: lnhvystychnyi aspekt. *Nauk. pratsi Kamianets-Podilskoho un-tu im. I. Ohienka. Kamianets-Podilskyyi*: Aksioma, 2013. Vyp. 34. S. 56-59.
2. Hadomskyyi A.K. O zhanrakh relyhyoznogo yazy'ka v russkoi y polskoi teolynhvystyke. *Styl. Beohrad*, 2009. №8. S. 107-118.
3. Hadomskyyi A.K. Russkaia teolynhvystyka: ystoriya, osnovny'e napravleniya yssledovanyi. *Styl. Beohrad*, 2010. S. 357-373.
4. Zhurba I.Ya. Stylistychni funktsii bibliinykh obraziv u poezii T.H. Shevchenka. *Dzherela movnoi maisternosti T.H. Shevchenka*. Kyiv: Vyd-vo AN URSSR, 1964. S. 49-55.
5. Ilarion (Mytropolyt). Hramatychno-stylistychnyi slovnyk Shevchenkovoï movy. [Repryntne vydannia]. Kyiv: Yaroslaviv Val, 2013. 258 s.
6. Ilarion (Mytropolyt). Dokhrystyianski viruvannia ukrainskoho narodu. Kyiv: Aktsionerne t-vo «Oberehy», 1994. 424 s.
7. Kotsiubynska M.Kh. Lysty i liudy: rozdumy pro epistoliaru tvorchist. Kyiv: DUKh I LITERA, 2009. 584 s.
8. Makarova A. S. Relyhyoznaia yazykovaia lychnost y relyhyoznaia kartyna myra: osobennosti analiza. *Vestnyk ChHPU im. Y. Ya. Yakovleva: Fylolohycheskye nauky*. 2019. № 3 (103). S. 118-125.
9. Masenko L.T. Sviatoi pravdy holos novyi (odne z kliuchovykh poniat khrystyianskoi kultury v poezii T. H. Shevchenka). *Kultura slova*. Kyiv, 1992. Vyp. 43. S. 29-35.
10. Ohienko I. Nauka pro ridnomovni oboviazky. Lviv: Feniks, 1995. 46 s.
11. Ohienko I. Shevchenko buv viruiuchy! Stepovyk D. Nasliduiuchy Khrysta: Viruiuchy u Boha Taras Shevchenko. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihi, 2013. S. 392-395.
12. Ostrianyn D.F. Ydeinoe nasledye T. H. Shevchenko y sovremennost. *Voprosy fylosofyy*. 1961. S. 38-46.

13. Piddubna N.V. Teoriia teolinhvistyky: fenomen bibliinosti v ukrainiskii linhvokulturi ta omovlennia relihiinoi kartyny svitu (analiz dyskursyvnoi praktyky XIX st.): monohrafiia / za nauk. red. prof. T.A. Kosmedy. Kharkiv: Maidan, 2019. 456 s.
14. Sverstiuk Ye.O. Shevchenko ponad chasom. Esei. Luts'k; Kyiv: VMA «Teren»; TOV «Vydavn. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia»», 2011. 276 s.
15. Skab M. Osnovni napriamy doslidzhennia vzaiemodii ukrainiskoi movy i sfery sakralnoho: zdobutky ta perspektyvy. *Nauk. visn. Cherniv. natsionalnoho universytetu imeni Yuriiia Fedkovycha*: zb. nauk. pr. / nauk. red. B.I. Bunchuk. Chernivtsi: Cherniv. nats. un-t, 2010. Vyp. 506-508: Slovianska filolohiia. S. 3-10.
16. Terytoriia movy Tarasa Shevchenka: monohrafiia / S.Ya. Yermolenko ta in.; za red. S.Ya. Yermolenko. Kyiv: Vydavn. dim Dmytra Buraho, 2016. 348 s.
17. Tunytska M.V. Rol tserkovnoslovianizmiv u vtilenni providnykh idei khrystyianskykh poniat ta uiaвлен (na materialii tvoriv T.H. Shevchenka «Davydovi psalmy»). *Mova: klasychno – moderne – postmoderne*: zb. nauk. st. / vid. red. V.M. Ozhohan. Kyiv: SIK HRUP UKRAINA, 2014. Vyp. 1. S. 168-173.
18. Shevchenkivska entsyklopediia: u 6 t. / NAN Ukrainy, In-t l-ry im. T.H. Shevchenka; redkol.: M. H. Zhulynskiyi (hol.) [ta in.] Kyiv, 2012. T. 1: A-V. 744 s.
19. Shevchenko T.H. Kobzar. Vpershe zi schodennykom avtora / uporiadkuv. ta koment. S.A. Halchenka; peredm. I.M. Dziuby. Kharkiv: KK «Klub Simeinoho Dozvillia», 2015. 960 s.
20. Iaryhina V.V. Movni zasoby vyrazhennia ekspresii v zhanri suchasnoi propovidi: dys.... kand. filol. nauk: 10.02.01. Kharkiv, 2012. 200 s.

The article is devoted to the study of the place and role of Ivan Ohienko in the development of a number of linguistic sciences, in particular linguistics and theolinguistics – a relatively new scientific field that outlines issues related to the interaction of language and religion.

It is shown that Ivan Ohienko was at the origins of domestic theolinguistics, devoting his work to a detailed study of a number of diverse issues applicable to the global problem of «Language and Religion» in general and aimed at teaching Ukrainian in particular, the development of Ukrainian religious language.

Ivan Ohienko made a significant contribution to the study of the peculiarities of verbalization of the religious picture of the world by Taras Shevchenko. He was one of the first to loudly question, moreover, he arguably debunked one of the dogmas of Soviet ideology about Taras Shevchenko as a God-fighter and atheist. Turning to the analysis of Kobzar's poems, his diary, the scientist proves that Taras Shevchenko was a sincere believer, a religious linguistic person who did not consider himself a materialist or apostate. Ivan Ohienko connects his episodic complaints about the Almighty with the temporary despair caused by the difficult fate of the poet, as well as the influence of the small religious environment of St. Petersburg.

Metropolitan Hilarion gives a number of practical tips on writing some biblical studies in capital letters, which, in his opinion, will significantly improve the perception and, most importantly, understanding of Kobzar's works.

Metropolitan Hilarion draws attention to Shevchenko's biblical nature, namely to the numerous biblical allusions, which he, as a priest, perfectly «read» in Kobzar's texts.

Key words: biblical allusion, biblicalism, biblicalness, religious vocabulary, religious linguistic personality, theolinguistic, ukrainian religious language.

Отримано: 28.10.2021 р.

УДК 001(477)Огієнко:811.161.2«1654/1798»
DOI: 10.32626/2309-7086.2021-18-2.46-54

Світлана Поліщук

ORCID 0000-0002-1325-0143

кандидат педагогічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Оксана Горбатюк

ORCID 0000-0002-1506-2664

кандидат педагогічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

I. ОГІЄНКО ПРО РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В ЧАСИ «МОСКОВСЬКОЇ ДОБИ» (1654-1798 роки)

Упродовж віків правда про становлення української мови, яка методично і жорстко витіснялася з різноманітних державних і громадських інституцій суворо приховувалась. І ось тепер, в добу духовного і національного відродження, ми маємо все більше можливостей неупереджено і розважливо поміркувати над багатьма сторінками нашої історії, власноручно стерти фальшивий глянecь покладений тоталітарною системою.

У цьому контексті особливе місце посідає сподвижницький труд великого сина українського народу Івана Огієнка з приводу розвитку української літературної мови в найбільш драматичний період існування Української Держави, яким є «Московська доба» (1654-1798 роки).

Автор статті звертає нашу увагу на те, що Іван Огієнко, на основі історичних фактів з посиланням на першоджерела, якими він скористався, детально дослідив і проаналізував становлення української літературної мови. При цьому автор відмічає, що свою історичну працю «Історія української літературної мови» Іван Огієнко розбив на ряд періодів, одним із яких є період становлення української літературної мови в після Переяславський період.

Саме з даного періоду (1654 року) по приєднання України до Москви розвій української літературної мови почав зазнавати утисків, почалося нищення Московію українського слова і української культури. При цьому автор статті, розкриваючи зміст наукової праці Івана Огієнка, звертає нашу увагу на те, що саме в цей період відбувається посилення цензури на українське слово. Особливого утиску зазнала українська мова в часи правління царя Петра I і Катерини II.

Автор статті звертає нашу увагу також на твердження Івана Огієнка про те, що доля української літературної мови почала змінюватися лише у XVIII столітті (вона почала творитися на своїй давній основі).

Загалом автор статті детально проаналізувала і розкрила основні компоненти (складові) цього, без перебільшення, цінного наукового доробку Івана Огієнка, в якому розкрита історична правда щодо становлення і розвитку української літературної мови. А тому, ми вважаємо, що стаття має право на схвалення і може бути опублікована як науково-методична праця.

Ключові слова: мова, становлення, відродження, розвиток, дослідження, нищення, стан, загал, діяльність, розвій, культура.

В історії людської цивілізації нелегко віднайти народ подібний нашому, який, маючи тисячолітню традицію державотворення, збагативши вершини людського поступу самобутньою культурою, протягом століть опіс-

ля був позбавлений права знати правду про себе: хто він, чиїх батьків його діти, що з ними сталося сьогодні, за що боролися і вмирали його мудрі і мужні предки. Так само нелегко віднайти аналогі із мовою, якій би випало пройти такий тернистий, воістину хресний шлях, що судився мові народу українського, зокрема його друкованому слову. Впродовж віків це слово методично й жорстоко витіснялося з різноманітних державних і громадських інституцій, зі школи і науки, церкви й письменства, над ним сміялися і знущалися, його повсюдно забороняли [5, с.7].

Читаючи Огієнкову «Науку про рідномовні обов'язки» ми знаходимо такі слова: «Рідна мова – це найважливіша основа, що на ній зростає духовно й культурно кожний народ. У житті кожного народу, а особливо недержавного, Рідна мова відіграє найголовнішу роль: рідна мова – то сила культури, а культура – сила народу. Тому зрозуміло, чому всі культурні народи ставляться до своєї рідної мови з найбільшою святістю, з найціннішою опікою. Рідна мова глибоко пересікає наше духовне життя – приватне й державне. Давно вже стверджено, що тільки рідна мова приносить людині найбільше і найглибше особисте щастя, а державі – найсильніший патріотичний характер. Без добре виробленої рідної мови немає всенародної свідомості, без такої свідомості немає нації, а без свідомості нації – немає державності як найвищої громадської організації, в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення» [7, с.375].

Ці слова свідчать про надзвичайну обдарованість І. Огієнка. Адже так мислити, як мислив І. Огієнко, такими категоріями може людина тільки з надзвичайними розумовими здібностями. І ці здібності проявлялися в ньому через його багатогранну діяльність. Тому недаремно його сучасники називають людиною енциклопедичних знань, праці і обов'язку. Він проявив себе як учений, педагог державний, громадський, церковний і культурний діяч. Він був чудовим мовознавцем і літературознавцем. Крім цього, Іван Огієнко проявив себе і як чудовий перекладач та поет, і як редактор та міністр, і як православний митрополит та історик Української церкви.

У всіх цих сферах своєї діяльності Іван Огієнко працював з повною віддачею. Він чесно і сповна служив українській справі, до останніх днів свого довгого і важкого життя не полишав сподвижницької діяльності на ниві відродження нації в захисті, а згодом й в утвердженні та розвої рідної мови, культури в цілому [5, с.8].

І ось тепер, в добу духовного й національного відродження ми маємо усі можливості ознайомитися і детально проаналізувати багатющу літературну спадщину цієї великої неординарної людини, вченого світового рівня. За своє життя Іван Огієнко написав зверх тисячі наукових, публіцистичних та художніх праць. І в цьому науковому доробку вагоме місце займають праці, присвячені становленню і розвитку української літературної мови.

Слід відмітити, що проблемі відродження і розвитку української літературної мови на різних етапах становлення української держави приділяли і продовжують приділяти увагу ряд провідних вчених і мислителів. До таких вчених слід віднести: І. Галетовського, А. Радиголовського, М. Смотрицького, Й. Кроковського, П. Могили, Є. Плетенецького, Г. Сквороду, І. Максимовича, І. Котляревського, М. Максимовича, Г. Квітка

Основ'яненка, Т. Шевченка, М. Вовчок, П. Куліша, П. Чубинського, А. Свидницького, М. Драгоманова, П. Мирного, І. Нечуй-Левицького, М. Кропивницького, М. Старицького, Л. Українку, М. Коцюбинського, І. Франка, В. Стефаника, Г. Чуприну, М. Рильського, П. Тичину, М. Бажана, С. Русову, Ю. Яновського, М. Хвильового і ряд інших.

Осібнo викарбовано на сторінках нашої історії немало імен кращих синів і дочок українського народу, зокрема діячів науки, культури, освіти, які, незважаючи на тяжкі випробування долі, весь свій талант, зусилля, а нерідко й життя віддавали на вівтар боротьби за одвічну мрію – здобуття своєї державності. Та замість заслуженого пошанування і доброї пам'яті нащадків імена цих людей багато десятиліть у нас або свідомо замовчувалися, або були позначені ганебним тавром запроданців, відщепенців, зрадників інтересів народу. Серед таких постатей, реабілітованих історією, але ще глибоко непізнаних, не поцінованих в Україні – й ім'я Івана Івановича Огієнка [5, с.8], який здійснив титанічний труд, дослідивши витоки становлення і розвитку української літературної мови в різні періоди становлення Української держави.

Одним із таких найбільш драматичних періодів Української держави був період московського правління, який тривав за історичними даними з 1654 по 1798 рік. Саме цьому періоду, в якому українське слово зазнало найбільших утисків зі сторони Московського самодержавства, Іван Огієнко віддав багато сил для його дослідження. Це він зробив з метою розкриття історичної правди. З цього і випливає актуальність вибраної нами теми написання статті.

Мета і завдання написання. Метою написання статті є дослідження наукового доробку Івана Огієнка, який присвячений становленню української літературної мови в часи наступу московського самодержавства на все українське і, в першу чергу, на мову, яка є душою нації.

Завдання: проаналізувати дослідницьку працю Івана Огієнка щодо становлення і розвитку української літературної мови в період 1654 по 1898 рік який характеризує Московську добу правління.

Результати дослідження. Звертаючись до наукового доробку Івана Огієнка, ми хочемо зауважити, що, незважаючи на тяжкі випробування долі, він весь свій талант, всі свої зусилля віддав на служіння Україні і своєму народу. Про це свідчить його багатющий спадок (бібліографія його наукових, публіцистичних та художніх праць складає понад тисячу одиниць). На жаль, ці праці до недавнього часу були арештовані і вилучені наказом Головліту №1-т від 31 квітня 1974 року. Більше того, було заборонено ім'я Огієнка: згідно з розповсюдженням того ж таки Головліту заборонялося згадувати це ім'я в будь-якому контексті.

І ось тепер, в добу духовного і національного відродження, ми маємо все більше можливостей неупереджено й розважливо поміркувати над багатьма сторінками нашої драматичної історії, власноруч на стерти фальшивий глянець, здавалося б, назавжди покладений на ці сторінки тоталітарною системою. Немало з них нам ще не раз доведеться перечитувати, переосмислювати заново, ретельно відбираючи зерна правди історичної справедливості й істинної науковості від рясної полови всіляких вигадок, перекручень огульних звинувачень, змішаних на ідеологічній заангажованості політичних спекуляцій та антинаукових теоріях [5, с.8].

Слід відмітити, що з часу здобуття Україною державної Незалежності (24 серпня 1991 року) пройшли великі зміни в сторінках нашої історії, проходить переосмислення історичної правди. Повертається чесне ім'я багатьох українських синів і дочок, які були лихословлені за істину, яку вони обстоювали, не дивлячись на утиски, репресії, фізичне знищення. Серед них такі відомі імена, як: Б. Лепкий, В. Винниченко, Д. Донцов, С. Єфремов, В. Кубійович, А. Любченко, Є. Маланюк, М. Хвильовий, С. Черкасенко і ряд інших. Повернулася також чисте й чесне ім'я Івана Огієнка.

Починає повертатися до читацького загалу багатюща наукова і просвітницька спадщина вченого. Це сприяє тому, що ряд сучасних провідних вітчизняних вчених здійснюють фундаментальні дослідження його праць, оскільки вивчення досвіду становлення і розвитку української літературної мови, діяльності й педагогічної творчості великих українських просвітителів, одним з яких був Іван Огієнко, сприятиме духовному збагаченню українського народу і усвідомленню студентами, викладачами ролі вчителя у суспільстві, формуванню переконання в тому, що український вчитель (педагог) був, є і завжди буде носієм, будителем духовності свого народу. Тому не даремно на сьогоднішній день багато науково-педагогічних працівників приділяють досить багато уваги літературній і науковій спадщині І. Огієнка, досліджуючи і переосмислюючи її цінність у виявленні історичної правди. Опанування майбутніми вчителями (педагогами) української педагогічної культури є неможливим без ознайомлення з педагогічною творчістю видатних українських просвітителів, багатовіковим досвідом національної школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на великий інтерес до наукового доробку Івана Огієнка, в останні роки з'являються окремими виданнями твори ряду провідних вітчизняних вчених-педагогів присвячених його життю і творчій діяльності; видаються збірки праць, у педагогічних журналах друкуються статті. Так, у 2007 році, масовим тиражом вийшла у світ хрестоматія «Історія української школи і педагогіки» за редакцією академіка В. Кременя, в якій приділяється велика увага творчій і науковій діяльності Івана Огієнка.

Що стосується питання дослідження Іваном Огієнком становлення і розвитку української літературної мови, то ми можемо відмітити, що це є фундаментальні дослідження. Всі вони побудовані на історичних фактах з посиланнями на першоджерела, якими він скористався. Свою історичну працю «Історія української літературної мови» він розбив на ряд періодів, одним із яких і період становлення української літературної мови в після Переяславський період (1654-1798 роки) – період, як його назвав Іван Огієнко, «Московської доби».

Що стосується даного періоду, то Іван Огієнко відмічає, що вже, починаючи з 1654 року, по приєднанні України до Москви, розвій української літературної мови ставав на зовсім іншу путь. Він звертає нашу увагу на поступовість нищення Москвою українського слова. Спочатку, ніби нічого не змінилося й творення української культури йшло так само, як ішло воно за польської доби, і то головню в двох тодішніх культурних центрах: Києві й Чернігові. Українські письменники, як то було й перед тим, пишуть або Новою українською літературною мовою, або мовою слав'яноруською, а

також і по польському. Але вже починаючи з 1654 року (коли Київ з лівобережжям остаточно відійшли під Москву) соборність українського народу і його мови почали занепадати: на сході розпочався сильний московський вплив, а на заході – польський. Іван Огієнко, досліджуючи період Московської доби, відмічає, що занепаду української мови ви у цей час посприяла сорокалітня війна в Україні, українську державність руйнували поляки, татари, турки, москалі. В результаті цього Правобережжя України перетворилося в справжню пустелю [5, с.115].

А вже з 1711 року цар Петро I почав страшно мстити за повстання Орлика. Щоб хоч якось уникнути цих утисків, український народ змушений був перебігати з правобережжя на лівобережжя і навпаки. Усі ці переселення вплинули на стан української мови, в результаті чого творилася більш-менш однакова всеукраїнська східна мова.

За словами Івана Огієнка, доля української літературної мови основно змінюється в XVIII столітті. Творення нової української літературної мови стало тепер знову на іншу путь: вона творилася на своїй давній основі. Тобто, утворення української літературної мови в XVIII столітті, підкреслює Іван Огієнко, цілком збігається з таким же процесом створення нової літературної мови в Росії: там вона також творилася на стародавній основі.

Напереді творення славенорської мови, за твердженням І. Огієнка, стала Київська академія. Саме тут у XVIII столітті виробилася наука про три мовні стилі: високий, звичайний і низький. Високий стиль – це «славенороська» мова, якою пишуться всі поважні твори; низький стиль – чи «подлий» – це мова народна, якою можна писати тільки речі не поважні (інтермедії, інтерлюдія і тому подібне).

Слід відмітити, що довга низка українських письменників і вчених даного періоду пишуть, власне, цією вищезгаданою з народних нових елементів славенорською мовою «високого стилю»: Іван Максимович, Степан Яворенко-Яворський, Гавриїл Гоужинський, Феофан Прокопович, Варлам Лашевський, Георгій Кониський і багато інших.

Цією ж мовою, відмічає І. Огієнко, писав і вихованець Київської академії Г. Сковорода, хоча, застосовуючи славенорську мову, він вживав «багатенько й живих народних елементів». Це була звичайна мова, що поволі ставала науковою мовою. Такою ж мовою, але ще чистішою від живих елементів, писав і одноліток Г. Сковороди, полтавець, славний ідеолог українського аскетизму П. Величковський, твори якого знайшли велике захоплення в Росії. Тією ж мовою писана славна патріотична «Історія Русів» невідомого автора.

Особливого значення в творенні славенорської літературної мови І. Огієнко надавав Київській Академії. За його словами, вона в Україні грає першу роль. Це була вища світська всеславна школа, в якій навчалось 1000-2000 студентів і тому вплив її був величезний. Але переслідуючи мазепенців, Петро I узався й за академію; так року 1709-го він вигнав з неї усіх, що приїхали з-під Польщі, себто західних Українців. А року 1710-го Петро I перетворив Київську академію, що досі була вищою світською школою, в класову Духовну академію. Це був сильний удар по українській освіті, а з тим і по українській мові, бо наше юнацтво стало шукати собі іншої, таки світської школи. А коли року 1755-го заснований був у Москві університет, масово потяглося туди [5, с.118].

Крім вищесказаного І. Огієнко звертає нашу увагу на ще одну велику зміну стародавньої кирилівської азбуки – на так звану «гражданку». Це нове письмо відразу поширилося серед усіх слов'янських народів. Слід відмітити, що запровадження нового письма не було на користь українській мові.

Розкриваючи історичні аспекти щодо стану української літературної мови в період Московської доби, І. Огієнко зосереджує увагу на посиленні цензури на українське слово. Зокрема він пише, що українські книжки сунули на Москву ще з XVI-го віку, і там викликали захоплення серед читачів. Але московська духовна влада здавна не прихильно поставилася супроти них, бо українська церковна ідеологія була протилежна московській. І московська церковна влада стала забороняти українські книжки, як це було року 1627-го, а року 1672-го вже й світська влада приказала по-віддавати їй всі українські книжки для спалення [5, с.119]. Проте в Україні, підкреслює І. Огієнко, на все це великої уваги спочатку не звертали й культура творилася по-своєму, хоч літературна мова пішла вже новим річищем. Про це свідчить той факт, що вже починаючи 1708 року по «зраді» Мазепи Петро I виявив нечувану «жесточ», щоб приголомшити всякі найменші самостійницький прояви в Україні. Особливо муляна йому очі українська літературна мова, що все таки була окрема від мови російської, і 5 жовтня 1720-го року Петро I видав свого жорстокого наказу: «В Києво-Печерській і Черниговській типографіях знов книг никаких, кроме церковных прежних изданий, не печатать, да и оныя церковныя книги, для совершеннаго согласія с великороссійскими такими ж церковными книгами, сравнивать прежде печати, дабы никакой розни и особливаго наречія во оных не было других. других же никаких книг ни прежних, ни новых изданий не объявлять объ оных в Духовной Коллегіи и не брать оной позволенія, не печатать, дабы не могло в таких книгах никакой Церкви Восточной противности и с великороссійскою печатію несогласія произойти» [5, с.120].

За словами І. Огієнка, це був найпотішій наказ проти української культури і української літературної мови, який тільки коли видавала Москва, – в ньому аж два рази вжити суворе: «Книг никаких не печатать», а про українську мову наказано: «Дабы особливаго наречія не было». Перед цим наказом – ніщо пізніший Валуєвський наказ 1863-го року та наказ 1876-го року. Це була найбрудніша цензура, яку знав коли світ, – це свідомий явний приказ знищити українську літературну мову й українську культуру, і то від царя, що пишався запровадженням до себе європейської культури. І далі аж до кінця XVIII-го століття поки не збувся цей наказ, ані одна книжка українською мовою вже світу не побачила... Ширилася українська рукописна книга [5, с.120-121].

Підтвердженням цьому є той факт, що 1726-го року, за дослідженнями Івана Огієнка, Київський митрополит Йосаф Кроковський склав був Акафіста святій Варварі, склав, звичайно, своєю тодішньою літературною мовою і просив Москву дозволу видати цього Акафіста. Москва, звичайно, дозвіл дала, але при цьому поставила умову, щоб Акафіста було видано «на великороссійском наречіи». І саме так було його видано, так він читається і сьогодні по українських церквах.

Крім всього вищесказаного, вчений відмічає, що 1769-го року Києво-Печерська Лавра розробила народного Букваря, видрукувала його на пробу і

відправила його в Московський св. Синод з проханням дозволити з того примірника друкувати Букваря. Архімандрит Лаври Зосим вияснював, відмічає Іван Огієнко, що «томошний (український) і заграничний благочестивий народ как прежде никогда своих детей по новонапечатанному Московской типографіи Букварям не обучал». Через це «в розсудженіи народної надобности» Лаври й просила дозволу випустити свого Букваря [5, с. 121].

Результат, при цьому, був очікуваний, вірніше прогнозований – синод Лаври рішуче відмовив, суворо наказавши поступати «по силе посланных указов, и впредь таковых представлений не читать ...».

Притіснення української мови в часи «Московської доби 1654-1798 років» сприяло, на наш погляд тому, що українська старшина тогочасного періоду (яка повинна була б відстоювати права і незалежність Української держави) перетворилася на панство чи дворянство, що так пильно, за словами вченого, робив гетьман Мазепа. Ця старшина зовсім відірвалася від свого народу. І український народ позостався сиротою, встав «мужиком», а українська мова – «мужицькою мовою». І це (за словами Івана Огієнка) було справді так: на Правобережжі, що року 1667-го знову відійшла до Польщі, вся українська інтелігенція попольшилася і покатоличилася, а на Лівобережжі – помосковщилася. Позостався сам простий народ, темний «мужик», що відданий був у кріпацтві панам по обох боках Дніпра.

Народ говорив тільки «мужичою» мовою, від якої з погордою всі відверталися. Навіть простому народові доводилось сильно терпіти за незнання московської мови. Так «Історія Русів» розповідає, що за час Пруської війни 1755-го року, де українці у великому числі брали участь, московські начальники, «считая украинцев на ряду лопарів і камчадалів, вгоняли в чахотки ілі Іпохондрії за одно своє наречіє, і что они не скоро понимали выговаривать тогдашнія преізящія реченія: намнясь і намедні, і придомков їх – ушь і кабишь» [5, с. 121].

Висновки. Проаналізувавши дослідження, зроблені Іваном Огієнко щодо розвитку української літературної мови в часи «Московської доби 1654-1798 років», ми можемо зробити наступні висновки:

- українська мова методично й жорстоко витіснялась з різноманітних державних і громадських інституцій, зі школи і науки, церкви й письменництва, з неї знущалися, її повсюдно забороняли;
- нищенню української мови в даний період посприяла 40-літня війна в Україні (Українську державність руйнували поляки, татари, турки, москалі);
- доля української літературної мови стала мінятися лише у XVIII столітті (вона почала творитися на своїй давній основі). Інститутом творення української літературної мови стала Київська академія. Але навіть і в цей час українська мова зазнавала утисків зі сторони цензури, яка цілком підпорядковувалася Москві;
- дослідження, зроблені Іваном Огієнко, відкрили важливу сторінку історичної правди відносно історії становлення української літературної мови в період повної підпорядкованості України Московському царату, якими є 1654-1798 роки.

Список використаних джерел літератури:

1. Лларіон. Бог і світ. Читанка для молоді недільних і українських шкіл та родин. Вінніпег, 1964. 72 с.
2. Лларіон. Книга нашого буття на чужині / Бережимо все своє рідне! Ідеологічно-історичні нариси. Вінніпег: Українське наукове Богословське Товариство, 1956. 167 с.
3. Лларіон. Українська культура і наша церква. Ідеологія Української Православної Церкви. Життєпис / Накладом Товариства «Волинь». Вінніпег, 1991. 84 с.
4. Кучинська І.О. Духовні джерела Івана Огієнка: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2004. 88 с.
5. Огієнко І.І. (Митрополит Лларіон) Історія української літературної мови. Київ: Либідь, 1995. 294 с.
6. Огієнко І.І. Наука про рідномовні обов'язки. Жовква, 1936. 72 с.
7. Українська література XI-XVIII ст.: хрестоматія: навчальний посібник. Київ: Академія, 2011. 688 с.

References:

1. Ilarion. Boh i svit. Chytanka dlia molodi nedilnykh i ukrainskykh shkil ta rodyn. Vinnipeh, 1964. 72 s.
2. Ilarion. Knyha nashoho buttia na chuzhyni / Berezhimo vse svoje ridne! Ideolohichno-istorychni narysy. Vinnipeh: Ukrainske naukove Bohoslovske Tovarystvo, 1956. 167 s.
3. Ilarion. Ukrainska kultura i nasha tserkva. Ideolohiia Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy. Zhyttiepys / Nakladom Tovarystva «Volyn». Vinnipeh, 1991. 84 s.
4. Kuchynska I.O. Dukhovni dzherela Ivana Ohiiienka. navchalnyi posibnyk. Kamianets-Podilskyi: Abetka-NOVA, 2004. 88 s.
5. Ohiienko I.I. (Mytropolyt Ilarion). Istoriia ukrainskogo literaturnoi mowy/ Kyiv: Lebid, 1995. 295 s.
6. Ohiienko I.I. Nauka pro ridnomovni oboviazky. Zhovkva, 1936. 72 s.
7. Ukrainska literatura XI-XVIII st.: chrestomatiiia: nawchalnyi posibnyk. Kyiv: Akademiia, 2011. 688 s.

Over the centuries, the truth about the formation of the Ukrainian language, which was methodically and severely supplanted from various state and public institutions, was strictly concealed. And now, in the age of spiritual and national revival, we have more and more opportunities to reflect impartially and prudently on many pages of our history, to erase the false luster imposed by the totalitarian system.

In this context, a special place is occupied by the collaborative work of the great son of the Ukrainian people Ivan Ohiienko on the development of the Ukrainian literary language in the most dramatic period of the Ukrainian State, which is the «Moscow Age» (1654-1798).

Based on this, we can say with confidence that the topic of the article raised by the author is quite relevant.

The author of our article draws our attention to the fact that Ivan Ohiienko, on the basis of historical facts with reference to primary sources, which he used, researched in detail and analyzed the formation of the Ukrainian literary language. The author notes that his historical work «History of the Ukrainian literary language» Ivan Ohiienko divided into a number of periods, one of which is the period of formation of the Ukrainian literary language in the post-Pereyaslav period.

It was from this period (1654) after the accession of Ukraine to Moscow that the development of the Ukrainian literary language began to be oppressed, and Moscow began to destroy the Ukrainian word and Ukrainian culture. At the same time, the author of the article, revealing the content of Ivan Ohienko's scientific work, draws our attention to the fact that it is during this period that censorship of the Ukrainian word is intensifying. The Ukrainian language was especially oppressed during the reigns of Tsar Peter I and Catherine II.

The author of the article also draws our attention to the statement of Ivan Ohienko that the fate of the Ukrainian literary language began to change only in the XVIII century (it began to be created on its ancient basis).

In general, the author of the article analyzed in detail and revealed the main components (components) of this, without exaggeration, valuable scientific work of Ivan Ohienko, which reveals the historical truth about the formation and development of the Ukrainian literary language. Therefore, we believe that the article has the right to be approved and can be published as a scientific and methodological work.

Key words: language, formation, revival, development, research, destruction, state, general, activity, development, culture.

Отримано: 29.10.2021 р.

УДК 001(477)Огієнко:[811+17.023.36]

DOI: 10.32626/2309-7086.2021-18-2.54-60

Зореслава Шевчук

ORCID 0000-0002-9309-5517

кандидат філологічних наук, старший викладач

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ТРИХОТОМІЇ МОВА-НАРОД-КУЛЬТУРА В ПРАЦЯХ ІВАНА ОГІЄНКА

Стаття присвячена з'ясуванню особливостей лінгвокультурологічних поглядів Івана Огієнка в аспекті аналізу понять **МОВА-НАРОД-КУЛЬТУРА**. Зокрема, увагу акцентовано на осмисленні і вираженні мовної семантики лексем-асоціативів, що формують оцінний складник аналізованих понять.

Ключові слова: Іван Огієнко, лінгвокультурологічний аспект, мова, культура, народ, нація, мовна свідомість.

Науковий доробок Івана Огієнка становить величезну цінність для дослідників історії української мови, її культури, взаємозв'язків з історією народу. М. Тимошик назвав відомого дослідника мови й мовознавця «невтомним сівачем на українознавчій ниві» [8] не випадково, адже його природжений хист педагога, ученого, державного громадського й культурного діяча, талант перекладача й оратора сприяли відродженню української нації.

Огієнко зробив чи не найвагоміший внесок у розвиток кожної сфери суспільства: від освітньої до релігійної. «Він чесно і сповна служив українській справі, до останніх днів свого довгого й важкого життя не по-

лишав сподвижницької діяльності на ниві відродження нації, в захисті, а згодом в утвердженні та розвої рідної мови, культури в цілому» [8, с.8].

Основні напрями діяльності Івана Огієнка досліджували (А. Алексюк, С. Болтівець, О. Гривнак, Л. Ляхоцька, В. Майборода, А. Марушкевич, Н. Ничкало, Г. Опанасюк, Т. Роняк (науково-педагогічний напрям), С. Гальченко, В. Ляхацький, О. Музичук, З. Тіменник (джерелознавство та бібліографія письменника), Т. Ківшар, Ф. Погребенник, М. Тимошик (видавнича діяльність), Л. Бондарчук, А. Бурячок, Г. Стрельчук (богословський напрям), В. Мацько, О. Мишанич, Є. Сохацька (літературознавчі праці), В. Брехуненко, В. Ляхоцький, І. Преловська, О. Калита (епістолярна спадщина). Проте незважаючи на широкий спектр досліджень щодо різних аспектів спадщини Івана Огієнка, мовознавчі праці митця посідають чільне місце в опрацьованих найважливіших питань української мови, зокрема її історії, культури, світогляду та ролі націєтворчого компонента.

Надзвичайно сильним було прагнення Івана Огієнка доступно й зрозуміло донести кожному громадянину та всім співвітчизникам особливості розвитку й функціонування багатой і своєрідної культури, мови, які український народ витворював упродовж віків. У такій триєдності базисні поняття репрезентують глибинну основу формування націєтворчого визначника мовно-культурної особистості.

Системоутворювальним у наукових працях Івана Огієнка були поняття мова й культура, які дослідник аналізував з огляду на глибинні взаємозв'язки між ними. Відтак упродовж шести років Іван Іванович видавав та редагував журнал «Рідна мова» (1933-1939), який виходив друком у Варшаві та розповсюджувався світом. Програмним гаслом видання стали такі слова самого Огієнка: «Для одного народу – одна літературна мова, один правопис» [5, с.5]. За такими словами приховано глибинний зміст, адже йдеться про потребу мовного об'єднання нації, ідею соборності мови і велику працю заради її здійснення. З-поміж величезної кількості наукових розвідок Івана Огієнка ґрунтовністі вирізняється фундаментальна праця «Історія української мови», у якій розвиток мови подано від найдавніших часів і до того часу, коли жив і працював дослідник. Отже, прагнення Огієнка піднести міжнародний престиж української мови, утвердити її самобутність, унікальність, продемонструвати в історичному розрізі тернистий шлях, яким пройшла мова, спонукає Івана Огієнка ґрунтовно (у лінгвокультурологічному аспекті) дослідити мовне питання.

Мета нашої статті – з'ясувати особливості лінгвокультурологічних поглядів Івана Огієнка в аспекті аналізу понять **МОВА-НАРОД-КУЛЬТУРА** (на основі мовознавчих праць дослідника).

Розуміння культури неможливе без вивчення її мовного коду, ролі мови як форми самовираження культури і засобу її формування. Саме мова, будучи одним з основних елементів тяглості культурного життя, окреслює належність носіїв культури до певного етносу, нації загалом.

Лінгвокультурологічний підхід передбачає осмислення і репрезентацію культурних цінностей та відображення їх мовної семантики. Мовна культура, як одна з констант формування етносу, є ключовою ознакою нації. Свого часу Огієнко писав: «Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомости. Мова – це форма нашого життя,

життя культурного й національного, це форма національного організування. Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова, як певний орган культури, традиції. В мові – наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання» [6, с.239-240]. Отже, мова – не лише самоорганізована система мовних одиниць, а, образно кажучи, національний мовний організм, що розвивається, взаємодіючи з різними сторонами життя культурної спільноти.

Торкаючись питання розвитку мови, Іван Огієнко ототожнює мову з народом. Згідно з новими лінгвістичними теоріями мову розглядають як засіб накопичення знань про культуру нації та цивілізації загалом [2, с.7], вважають її ключем до системи мислення окремої людини. Іншими словами, мова передає інформацію про картину світу певного народу. Відтак народ, за міркуваннями Івана Огієнка, символ цілісності, репрезентант самотності його власної мови, становлення власного «я»: *«Бо коли ж наша мова має свою довгу історію, коли про цю історію можна викладати цілий курс університетський, то значить це єсть справжня мова, а коли єсть окрема мова, то єсть, і окремий народ»* [6, с.3-4].

Оцінний складник вважають одним із найбільш вагомих у структурі концептів. На думку Н. Арутюнової, людина, щоб оцінити об'єкт, повинна пропустити його через себе. Моментом первинного утворення того чи того концепту у свідомості носія культури є його емоційне переживання [1, с.181]. Оцінна зона, за З. Поповою і Й. Стерніним, об'єднує когнітивні ознаки, що виражають загальну оцінку й емоційне ставлення (хороший/поганий), естетичну (гарний/негарний), емоційну (приємний/неприємний), інтелектуальну (розумний/нерозумний), моральну (добрий/злий, законний/незаконний, справедливий/несправедливий та ін.) [7]. Оцінні лексеми-асоціативи для репрезентації поняття *народ* наводить Іван Огієнко в праці «Українська культура».

Народ – орел, велетень: *«Недоля рано спіткала народ український. Як раз тоді, коли заклалась була велика держава, коли сподівались було краюго життя, татари вкрили наш край і підрізали крила народу-орлу»* [6, с.4]; *«Проте ж земля ця дала родючі соки народу-велетню, тому народові, що виріс тут своєрідним, великим та дужим, талановитим та тямучим»* [6, с.4].

Народ – творець культури: *«І не дивлячись на всі перешкоди, що завше горою ставали йому на дорозі, народ український утворив своє власне життя, утворив велику своєрідну культуру. І можна тільки дивуватись, дивуватись і благоговіти, як це народ наш незвичайно тернистим шляхом досяг такої великої культури»* [6, с.4-5].

Примітним є те, що проблемі формування національному самосвідомості Іван Огієнко присвячував значну частину своїх праць. Культурно зумовлені смисли, утілені в номени *народ*, репрезентовані за допомогою асоціатива *пісня*. Пісні, як репрезентанту культури українського народу, властива висока культурно-естетична оцінка. Українські пісні відображають як побутові етичні цінності, так і містять думки та переживання цілого народу, описують його історичне минуле, злети та падіння, радощі й горе як окремих людей, так і нації загалом. Тож лексема-асоціат *пісня* – яскравий виразник теми патріотизму всього народу: *«Скрізь, на всьому поклав цей народ свою ознаку, ознаку багатой культури н яскравой талановитости. Візьмім його*

пісню: її утворив народ наш такою, як ніхто з інших народів, і хіба тільки серби мають таку ж саму пісню. Наші пісні – це тихий рай, це привабливі чари, ті чари, що всім світом признано за ними» [6, с.5].

«Мовні заповіді» Огієнка є елементом витворення національно-мовної особистості, складниками якої рідномовні зв'язки та україномовна сутність як виразник ментальності. «Десять мовних заповідей свідомого громадянина» Огієнка суголосні Божим заповідям і декларують не лише сутність «рідної мови», а й інші принципи мовного об'єднання і становлення суспільства:

1. *Мова – то серце народу: гине мова – гине народ.*
2. *Хто цурається рідної мови, той у саме серце ранить свій народ.*
3. *Літературна мова – то головний двигун розвитку духовної культури народу, то найміцніша основа її.*
4. *Уживання в літературі говіркових мов сильно шкодить культурному об'єднанню нації.*
5. *Народ, що не створив собі соборної літературної мови, не може зватися нацією.*
6. *Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис.*
7. *Головний обов'язок кожного свідомого громадянина – працювати для збільшення культури своєї літературної мови.*
8. *Стан літературної мови – ступінь культурного розвою народу.*
9. *Як про зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови.*
10. *Кожний свідомий громадянин мусить практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу* [5, с.16-17].

Слово пов'язане з усіма проявами психічного життя особистості. Мова, як і культура загалом, є «психічним» віддзеркаленням буття кожної такої особистості. У цьому аспекті важливу роль має мовна свідомість «як опосередкований мовою образ світу тієї чи іншої лінгвокультури, що є частиною національної свідомості, способом вербального сприйняття і відображення образу світу за допомогою психічних процесів формування і сприйняття мови, а також опосередковану мовою форму життєдіяльності етносу, механізм його адаптації до навколишнього світу» [6, с.40]. Іван Огієнко апелює до важливого аспекту усвідомлення ролі слова, його сутності, що витворюється в свідомості особистості: *«Мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, в певній традиції. В такому разі мова – це найясніший вираз нашої психики, це найперша сторожа нашого психічного я...»* [6, с.240].

Індивідуальне світорозуміння свого життя й життя української нації створюють унікальну картину світу Івана Огієнка. Він як ревний патріот розвивається всередині конкретного культурного простору, з дитинства за своє досвід, накопичений нацією, досвід певного світосприйняття, світобачення й світорозуміння і формує на цій основі власні індивідуальні смисли. Саме тому митрополит Іларіон витворює ланцюжок градацій-

них значень: **мова – народ, народ – національність, мова – велика вага, мова – почесне місце серед головних питань**: «І поки живе мова – житиме й народ, яко національність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпорушиться поміж дужчим народом... От чому мова завжди має так у велику вагу в національному рухові, от чому ставлять її на перше почесне місце серед головних наших питань» [6, с.240].

Ідентифікатором становлення народу є мова. За словами Огієнка, народ, який не має спільної літературної мови, – то незріла нація. Мова ж завжди була своєрідним показником сили та висоти культури кожного народу [5, с.7]. Координація двох понять *народ-нація* для Івана Огієнка не є тотожністю. Натомість трактування мови як складника культури народу є доміантним з-поміж тверджень мовознавця: «Тільки культура й свідоме ставлення до мови надають їй правдивих щиро національних ознак» [3, с.109]. М. Тимошик влучно зауважив: «Саме з усвідомлення значення мови як «душі нації», «серця народу», «головного двигуна української культури», «найміцнішої підвалини соборності його племен і розвою сил нації»; необхідності повернення цій мові належного їй місця не лише у сфері побуту, а й у всіх державних, громадських інституціях, звідки вона протягом століть методично й цілеспрямовано витіснялася; створення сприятливих умов для оволодіння нею, надто ж у період становлення своєї держави, – і сформувалася в І. Огієнка потреба більшу частину своїх творчих і наукових зусиль спрямовувати на дослідження пов'язаних з цією проблематикою питань» [3, с.16].

Відмінність народної і літературної мови Огієнко асоціативно описує на прикладі розмежування мови простого народу й мови інтелігента. Мову окремих селян мовознавець вважає «маловартою, нечистою, вбогою», а народна мова є цілісною з багатим словником – «вона завжди багата, навіть лексикально, бо чого не має одна одиниця, то знаходимо в другій, чого нема в одній місцевості, те маємо в іншій. Словник цілої народної мови надзвичайно багатий – треба тільки його добре знати. Більше того, народна мова к цілість – це невичерпне джерело цілющих соків для розвитку мови літературної, – треба її тільки знати й уміти використати в цілому» [3, с.110].

Міркування Івана Огієнка щодо взаємопереплетення понять *мова – народ-культура* на сьогодні мають неабияке значення, зокрема для дослідження мови в лінгвокультурологічному аспекті. Поставивши за головну мету свого життя служіння своєму народові як цілому, Іван Огієнко намагався витворити мовний образ «справжнього українця» – людини, яка володіє рідним словом, формуючи його у своїй свідомості і несучи в маси як потужний виразник його належності до певної лінгвокультури.

Список використаних джерел і літератури:

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. Москва: Языки русской культуры, 1999. 905 с.
2. Маслова В.А. Лингвокультурология. Москва: Академия, 2001. 208 с.
3. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / упоряд., авт. передмови і коментарів М.С. Тимошик. 2-е вид., випр. Київ: Наша культура і наука, 2004. 436 с.
4. Огієнко І. До українського народу. (Звернення). Вісник Міністерства ісповідань УНР. 1920. 22 червня. №2. С. 1.

5. Огієнко І. Наша літературна мова. Рідна мова / упоряд., автор передмови та коментарів М.С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2010. 436 с.
6. Огієнко І. Українська культура. Київ, 1918. 272 с.
7. Попова З.П. Когнитивная лингвистика: учеб. пособ. Москва: АТС: Восток-Запад, 2007. 314 с.
8. Тимошик М.С. Невтомний сівач на українознавчій ниві. *Історія українського друкарства*. Київ, 1994. 448 с.

References:

1. Arutiunova N.D. Yazyk i mir cheloveka. Moskva: Yazyki russkoj kultury, 1999. 905 s.
2. Maslova V.A. Lihvokulturolohiia. Moskva: Akademiia, 2001. 208 s.
3. Ohiienko I. (Mytropolyt Ilarion). Istorii ukrainskoi literaturnoi movy / uporiad., avt. peredmovy i komentariv M.S. Tymoshyk. 2 vyd., vypr. Kyiv: Nasha kultura i nauka, 2004. 436 s.
4. Ohiienko I. Do ukrainskoho narodu. (Zvernennia). *Visnyk Ministerstva isповi-dan UNR*. 1920. 22 chervnia. №2. S. 1.
5. Ohiienko I. Nasha literaturna mova. Ridna mova / uporiad., avtor peredmovy ta komentariv M.S. Tymoshyk. Kyiv: Nasha kultura i nauka, 2010. 436 s.
6. Ohiienko I. Ukrainska kultura. Kyiv, 1918. 272 s.
7. Popova Z.P. Kohnityvnaia lnhvistyka: ucheb. posob. Moskva: ATS: Vostok-Zapad, 2007. 314 s.
8. Tymoshyk M.S. Nevtomnyi sivach na ukrainoznavchii nyvi. *Istoriia ukrainskoho drukarstva*. Kyiv, 1994. 448 s.

The article is devoted to elucidating the peculiarities of Ivan Ohiienko's linguistic and cultural views in the aspect of the analysis of the concepts LANGUAGE-PEOPLE-CULTURE in his works. In particular, attention is focused on understanding and expressing the linguistic semantics of token-associatives that form the evaluative component of the analyzed concepts. Ivan Ohiienko's scientific work is of great value for researchers of the history of the Ukrainian language, its culture, relationships with the history of the people. Ivan Ohiienko's desire to convey to each citizen and all compatriots the peculiarities of the development and functioning of a rich and unique culture, the language that the Ukrainian people have created over the centuries, was extremely strong and understandable. In this trinity, the basic concepts represent the deep basis for the formation of the nation-building expression of linguistic and cultural personality. The concepts of language and culture were system-forming in Ivan Ohiienko's scientific works, which the researcher analyzed in view of the deep interrelationships between them. Then, for six years, Ohiienko published and edited the magazine «Ridna Mova» (1933-1939) in Warsaw and distributed around the world. The researcher's desire to raise the international prestige of the Ukrainian language, to establish its identity, uniqueness, to demonstrate in historical terms the thorny path of the language, encourages Ivan Ohiienko thoroughly (in the linguistic and cultural aspect) to explore the language issue. Understanding culture is impossible without studying its language code, the role of language as a form of cultural self-expression and a means of its formation. It is language, being one of the main elements of the longevity of cultural life, outlines the affiliation of cultural bearers to a particular ethnic group, the nation as a whole. On the issue of language development, Ivan Ohiienko identified language with the people. According to Ivan Ohiienko, the people are a symbol of integrity, a representative of the originality of their own language, the formation of

their own «I». Valuable tokens-associatives for the representation of the concepts of language-people-culture, which Ivan Ohienko cites in the work «Ukrainian culture» nationality, language – great weight, language – a place of honor among the main issues). It is emphasized that Ohienko's «Language Commandments» is an element of the creation of a national-language personality, which includes native language ties and Ukrainian-language essence as an expression of mentality. Ohienko associatively interrogates the difference between vernacular and literary language on the example of the distinction between the language of the common people and the language of the intellectual.

Key words: Ivan Ohienko, lingvocultural aspect, language, culture, people, nation, linguistic consciousness.

Отримано: 03.11.2021 р.

УДК 811.161 2' 282:81' 367. 624

DOI: 10.32626/2309-7086.2021-18-2.60-65

Олена Юсікова

ORCID 0000-0001-9352-2008

*кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник
відділу діалектології Інституту української мови НАН України*

АТРИБУТИВНА ФУНКЦІЯ ОРУДНОГО ВІДМІНКА У ГОВІРКАХ ЗАКАРПАТТЯ (детермінантна позиція)

У статті з'ясовано структурно-семантичні особливості атрибутивів у формі орудного відмінка у говірках Закарпаття. У дослідженні висвітлено формально-синтаксичні особливості та семантичні вияви периферійної зони атрибутивності, зокрема атрибутивів у детермінантній позиції. Атрибутивність синтаксем орудного відмінка у детермінантній позиції визначена типовістю або повторюваністю описаних ситуацій, такі синтаксеми разом із залежними компонентами часто набувають ознак фразеологізмів. У межах атрибутивного компонента у формі орудного детермінантного виділяємо групи, серед яких: темпоральні та локативні, цільові синтаксеми, синтаксеми з причинним значенням.

Ключові слова: атрибутив, категорія ознаки, говірки Закарпаття, номінація, орудний відмінок.

У сучасному мовознавстві **актуальним** є дослідження периферійних зон функціонально-семантичної категорії атрибутивності. Атрибутивність досліджували О.С. Кубрякова [8], А.П. Грищенко [5], В.О. Горпинич [3], К.Г. Городенська [2], І.Р. Вихованець [1], Є.А. Карпіловська [7] та ін. На сучасному етапі проблематика категорії атрибутивності продовжує залишатися предметом наукових зацікавлень лінгвістів, зокрема А.П. Загнітка [6], О.В. Кульбабської [9], О.Г. Межова [10], Т.С. Слободинської [12], які розглядають категорію атрибутивності з позицій функціонально-семантичного синтаксису. За формальними атрибутивними відношеннями нерідко приховані різнотипні семантико-синтаксичні відношення. Функційна сутність атрибутива – називати ознаки, властивості предметів, дій, ситуацій об'єктивної

дійсності. Як відзначає К.Г. Городенська, на атрибутивне функціонування іменникових форм впливає характер відмінкових значень [2, с.184].

Метою нашої роботи є простеження семантико-синтаксичної функції атрибутивних синтаксем у формі орудного відмінка. Однією з домінуючих функцій орудного відмінка у межах поля атрибутивності є функція відносної атрибутивності, зокрема атрибутивної функції детермінантів. Детермінант – це другорядний член речення, який стосується всього речення загалом і не зв'язаний окремо ні з одним із його членів. Детермінанти постійно займають периферійну позицію у реченні.

Завданнями нашої роботи є: 1) встановити вихідне семантично-елементарне речення, яке лежить в основі атрибутивної синтаксеми; 2) з'ясувати функціонально-семантичне значення атрибутивної синтаксеми. Наше дослідження виконано на матеріалі українських говірок Закарпатської області¹ [4], граматична і семантична структури яких ще не вивчалися з точки зору функціонування атрибутивних одиниць, хоча, за словами Івана Огієнка: «Невичерпне джерело багатства літературної мови – це жива народна мова» [11, с.174]. Характеризуючи атрибутиви в цілому як одиниці семантико-синтаксичного рівня мови, можемо провести паралель з класифікацією ад'єктивів, запропонованою І.Р. Вихованцем, який виділив семантико-граматичні розряди: первинних (виражають якісний стан предмета) і вторинних ад'єктивів (ознака має похідний характер і формується через відношення, зокрема і до дії) [1, с.155]. У межах функційного поля атрибутивності представлені форми орудного відмінка, що репрезентують широкий спектр семантичних відношень. Атрибутивні синтаксеми орудного відмінка є вторинними синтаксемами, що є перехідними одиницями від синтаксичної до морфологічної транспозиції. Частина атрибутивних синтаксем орудного відмінка різного семантичного наповнення зберігає детермінантну позицію в реченні. Серед детермінантів атрибутивної семантики можемо виділити наступні групи синтаксем орудного відмінка: атрибутивно-темпоральні, атрибутивно-локативні, атрибутивно-цільові і атрибутивно-причинові синтаксеми. Орудний атрибутивно-темпоральний і атрибутивно-локативний є результатом синтаксичної транспозиції в адвербіальну позицію окремих реченневих структур типової, повторюваної локативної чи темпоральної семантики, наприклад: 1) атрибутивно-темпоральні: *Та й йа ходи́ла молодо́у, коли́ шко́лу к'ї́нчайеиш, ходимо́ у́ шко́лу, к'ї́нчимо́ шко́лу, іде́мо у керт*. Бг: молодо́у 'у молоді роки'; *Не гни́ло та́й то, годáми служі́ло, ше й те́не́р іс старі́х хат'и́у іс то́го дере́ва, кла́ли на ко́убані, бо не робі́ли фуду́мент*. Бг: годáми 'протягом років'; *Рокáми кол'е́ду́ют, стар'і́ у́же л'уде́ так'і́шо, у́ нас, у кол'áтц'і*. Бг; *Робі́ти факті́ч'но так і́ак йа робл'у́ рокáми, робі́ти у́ б'ібл'іоте́ц'і*. Бг: рока́ми 'протягом років'; *Цілі́ми но́чами по корчма́х ходи́т*. Влх: цілі́ми но́чами 'довгий час ночами'; *Йа зна́ю ми робі́ли, йа дити́ноу́ рості́ла крáтки* (нутрі́). Бг; *Ви розум'ї́єте крáтк'і́ йа му́с'іла дити́ноу́ рості́ти*.

¹ Використано матеріали картотеки Словника українських говірок Закарпатської області М.А. Грицака, зберігається у відділі діалектології Інституту української мови НАН України.

Бг: дитиною 'у дитинстві'; *K'im's'a darábki val'c'ýje peréd^m sájs'in'om ta t'ívdy t'áshko robítu shory.* Дрт: перед^t sájs'in'om 'перед тим, як саджати'; *Подож.í o za kópan'om ta dújze níva бур'án'ана:* за копан'ом 'після того, як скопали; 2) атрибутивно-локативні, серед яких велика частина об'єктно-локативних синтаксем, наприклад: *Штіры нóжі, два левóры за римін'ом майу.* Трн: за римін'ом 'за ременем'; *Нас телиц'і окрémо ... пасут', ни мійжи корóвами.* Бг: мійжи корóвами 'разом з корóвами'; *Оцé туїу закруч'ували так, а туї так ішлó за пйатóй, за пйáткойу, мóрич'улі і так'é в'іхóдиу то, із шк'іри отак'іо, чотирикутн'і робілли* (про виготовлення постолів). Бг: за пйатóй, за пйáткойу 'вдвож п'яти'; *Та л'удіна, по лáвиц'ех спála пón'и'd Богданом.* Бг: по лáвиц'ех 'по різних лавках'; *A pán'í молодій ужé мау за кресán'оу косі'ц'у.* Бг: за кресán'оу 'за капелюхом'; *Йак ужé р'іка замéрзне, та, р'ікоу ішли, із с:ан'мі та ў вос'кі.* Бг: р'ікоу 'вдвож річки'; *Не ўз'алám із дóму гам, та так н'а саламáта нагнала долу бéрегом, шо н'а хот'іла поламáті.* Лкп: долу бéрегом 'вниз з гори'; *Ни раз йем с'а тими грún'ами* (горами) *вігòкала* (втомилася). Рс: грún'ами 'у горах'; *Кóй іду гурі берегом та ни годнам выдыхатис'а.* Вн: гурі берегом 'у гори'; *Та купáйцу'а но там велика такі водá, а ў нас містáми такі малén'ка така шо лиш.* Бг: містáми 'у окремих місцях'; *Горі селом, дулу селом, бігала кочійа, аш не буду Федорова, не буду нічійа.* ШЛ: горі селом, дулу селом 'туди-сюди по селу'; *Йа ни знайу городáми йак іде, но сéлами.* Бг: городáми 'у містах'; *Ц'і чéхи йак'і прац'увáли за граніц'ами так'і, так вони ўс'і повертáйцу':а дóма.* Бг: за граніц'ами 'за кордоном'; *Йе та де, у туїу, недалéко в'ід с'іл'раді тáмечка гор'і цим, звором.* Бг: гор'і звором 'вгору вдвож потоку'; *Г'ікалі сарáқи ўтудá, отудá гор'і, кóрч'еми та шч'е два пр'ішли та кáжут пр'ім'ит' нас спáти.* Бг: гор'і кóрч'еми 'у гори у ліс'; *Йа кажэ за воїна воїна йой...не бóло, не бóло воїни дес'св'ітáми бóло, а ў нас не бóло.* Бг: дес'св'ітáми 'далеко в інших місцевостях'; *Так водá бурліт' потóками; потóками 'у гірських річках'; Стріліц'і брóд'ат сн'ігáми за зайац'ами; сн'ігáми 'там, де снігові замети'.*

Розглянемо групу синтаксем орудного відмінка з атрибутивно-цільовою семантикою у говірках Закарпаття. Синтаксему виділимо після наведення ілюстрації, бо через її детермінантний характер семантика зрозуміла із речення в цілому, наприклад: *Ходіу нын'і бердár' по селу із бéрдами.* Лпч: із бéрдами 'з метою продати берда до ткацьких верстатів'; *Баронкáми* (лісовими стежками) *ходіли барóни до л'іса за óлен'ами.* Рс: за óлен'ами 'щоб уполовати оленів'; *Ходіли смо за ропóу.* Бг: за ропóу 'щоб запастися ропою'; *Бóса ходіла м, за корóвами сокотіти ў л'іс.* Бг: за корóвами 'щоб пасти корів'; *Рас ул'ит'і ідут за сі'ром та й несут'ійсти.* Бг: за сі'ром 'щоб забрати сир'; *Прихóд'е за нéйу, ужé за молодóу, і ми туї сид'іли.* Бг: за молодóу 'про весільний обряд викупу молодої; *Абї бл'адар'і грóш'і ў кишен'у та за курвáми а ми рóбимо, йо хай би ўже в'іўмирали.* Бг: за курвáми 'до розпусних жінок'; *До тéбе прихóд'е з р'ізними питán':еми.* Бг: з р'ізними питán':еми 'з цікавістю, щоб задати питання'.

Широкий спектр семантичних відтінків має у досліджуваних говірках і група атрибутивно-причинових синтаксем орудного відмінка, наприклад: *Тот мижги бочкáми умéр від горівки:* мижги бочкáми 'займаючись роз-

ливом вина'; *Ти йди за вел'ін'ом свого серця*'. Рс: за вел'ін'ом свого серця 'відчуваючи потяг до чогось'; *В'ітак о́казуєт'с'а то, шо у, с під'ілом селá нач'ина́ус'е распа́дати штат, у с'іл'ра́д'і*. Бг: с під'ілом селá 'тому, що поділили село'; *Не зна́ти чим то́то на́руши́ли ци ті́ми ру́нками*. Бг: *ті́ми ру́нками* 'тому, що вирубували ліси'; *А ма́ма, мо́йа, уме́рла за ним, у...уме́рла, ...на... Главо́с'іки* (релігійне свято), *та так шо йа, носі́ла* (чорну хустку) *з'ід за, чолов'іком а, му́с'іла м шче, до́дати з'ід иче за ма́мою*. Бг: за чолов'іком 'пам'ять про чоловіка', за ма́мою 'пам'ять про маму'.

Загалом нами виявлена значна кількість атрибутивних синтаксем-прислівників, що виникли на основі форм орудного відмінка, наприклад: 1) атрибутивно-темпоральні: *Та пра́ўда у нас так дуже зимбу́ замерза́йе ў нас, бувáло шо, по два́ц'ет' гра́дус'іу морозу*. Бг¹; *Іа так беру́ так поті́ка, з весно́у беру́ та пос'іу, с'імн'е такé, такé лиш нас'ін'ачко пос'іу ў апр'іл'е аш*. Бг; 2) атрибутивно-локативні, наприклад: *А в'ітак ужé не бу́ло шо кла́сти бо, то́то..., ха́ти ма́ли вер'хо́м та, ус'е́ко бу́ло*. Бг; *А п'ід низо́м да́йут, дере́во, абі не зні́ло трі́шки висо́ко п'ідні́мут*. Бг. Атрибутивність синтаксем орудного відмінка у детермінантній позиції визначена типовістю або повторюваністю описаних ситуацій, такі синтаксеми разом з залежними компонентами часто набувають ознак фразеологізмів, наприклад: *На́шум сел'і да́ўным сві́том бы́ло мно́го ва́беру, кі́бьў йіх на го́лову сби́допусти́у, та бы із:а дру́гого рук жы́лі з обма́ном ціло́й жыт'а*; *Сара́кун Андрі́, йак тим да́лекім сві́том вандру́йе*.

Отже, можемо зробити висновок, що атрибутиви у формі орудного відмінка в досліджуваних говірках характеризують широкий спектр різноманітних дій, ситуацій і зберігають семантико-морфологічні зв'язки з вихідними словоформами, словосполученнями і реченнями. Вони можуть бути синонімічними з іменниками у інших непрямих відмінках або з дієслівними конструкціями у формі підрядних речень. **Перспективно** дослідження є повний опис атрибутивних функцій орудного відмінка у межах поля атрибутивності на матеріалі різних діалектних систем української мови.

Список використаних джерел і літератури:

1. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ, 1988. 256 с.
2. Городенська К.Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. Київ, 1991. 192 с.
3. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. *Морфеміка. Словотвір. Морфологія*: навчальний посібник. Київ, 1999. 207 с.
4. Грицак М.А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області / відп. ред. П.Ю. Грищенко. Вип. 1. А-Б. Київ, 2017. 380 с.
5. Грищенко А.П. Прикметник в українській мові. Київ, 1978. 207 с.
6. Загнітко А.П. Сучасна лінгвістика: погляди та оцінки: науково-аналітичне видання. Донецьк, 2014. 464 с.

¹ Список скорочень назв населених пунктів Закарпаття, матеріал з говірок яких представлено у дослідженні: Бг – Богдан Рахівського району; Рс – Росішка Рахівського району; Влх – Вільхівка Хустського району; Лпч – Липча Хустського району; Дрт – Дротинці Берегівського району; Трн – Терново Тячівського району; Вн – Вонігово Тячівського району; ШЛ – Широкий Луг Тячівського району.

7. Карпіловська Є.А. Вступ до прикладної лінгвістики: комп'ютерна лінгвістика: підручник. Донецьк, 2006. 188 с.
8. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. Москва, 1997. 331 с.
9. Кульбабська О.В. Категорійна структура вторинної предикації: модульний курс: навчальний посібник. Чернівці, 2010. 268 с.
10. Межов О.Г. Функціональні особливості атрибутивної мінімальної синтаксичної одиниці. [В:] *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*: збірник наукових праць. Вип. 7. Київ, 2011. С. 215-219.
11. Огієнко Іван. Рідна мова. Київ: Наша культура і наука, 2010. 436 с.
12. Слободинська Т. С. Категорія атрибутивності в українській мові: особливі аспекти функціональної взаємодії. Вінниця, 2014. 249 с.

References:

1. Horodenska K.H. Deryvatsiia syntaksychnykh odynyts. Kyiv, 1991. 192 s.
2. Horpynych V.O. Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfemika. Slovotvir. Morfonolohiia: navchalnyi posibnyk. Kyiv, 1999. 207 s.
3. Hrytsak M.A. Materialy do Slovnyka ukrainskykh hovirok Zakarpatskoi oblasti / vidp. red. P.Yu. Hrytsenko. Vyp. 1. A-B. Kyiv, 2017. 380 s.
4. Hryshchenko A.P. Prykmetnyk v ukrainskii movi. Kyiv, 1978. 207 s.
5. Karpilovska Ye.A. Vstup do prykladnoi lnhvistyky: kompiuterna lnhvistyka. Pidruchnyk. Donetsk, 2006. 188 s.
6. Kubriakova E.S. Chasty rechy s kohnytvnoi tochyky zrenyia. Moskva, 1997. 331 s.
7. Kulbabska O.V. Katchoriina struktura vtorynnoi predykatsii: modulnyi kurs: navchalnyi posibnyk. Chernivtsi, 2010. 268 s.
8. Mezhev O.H. Funktsionalni osoblyvosti atrybutyvnoi minimalnoi syntaksychnoi odynytsi. [V:]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 10: Problemy hramatyky i leksykolohii ukrainskoi movy*: zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 7. Kyiv, 2011. S. 215-219.
9. Ohiienko Ivan. Ridna mova. Kyiv: Nasha kultura i nauka, 2010. 436 s.
10. Slobodynska T.S. Katchoriia atrybutyvnosti v ukrainskii movi: osoblyvi aspekty funktsionalnoi vzaiemodii. Vinnytsia, 2014. 249 s.
11. Vykhoanets I.R. Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti. Kyiv, 1988. 256 s.
12. Zahnitko A.P. Suchasna lnhvistyka: pohliady ta otsinky: naukovo-analitychne vydannia. Donetsk, 2014. 464 s.

The article clarifies the structural and semantic features of the attributive in the form of the instrumental case in the dialects of the Transcarpathia region. In the article is highlighting the formal syntactic features and semantic manifestations of the peripheral zone of attributiveness, namely, adverbial attributives with the semantics of the mode of action in the form of the instrumental case. The aim of our work is to trace the semantic-syntactic function of attributive syntaxes in the form of the instrumental case. One of the dominant functions of the instrumental case within the field of attributivity is the function of relative attributiveness, in particular the attributive function of determinants.

Attributiveness of syntaxes of the instrumental case in the determinant position is determined by the typicality or repetition of the described situations, such syntaxes together with the dependent components often acquire the features of phraseology. Within the attributive component in the form of the instrumental

determinant we distinguish groups, among which: temporal and locative, target characteristics, characteristics of the cause.

The instrumental attributive-temporal and attributive-locative are the result of syntactic transposition into the adverbial position of individual sentence structures of typical, repetitive locative or temporal semantics.

A group of attributive-causal syntaxes of the instrumental case also has a wide range of semantic nuances in the studied dialects.

Attributes in the form of the instrumental case in the studied dialects characterize a wide range of different actions, situations and retain semantic and morphological connections with the original word forms, phrases and sentences. They can be synonymous with nouns in other indirect cases or with verb constructions in the form of subordinate clauses. The prospect of the study is a complete description of the attributive functions of the instrumental case within the field of attribution on the material of different dialect systems of the Ukrainian language.

Key words: attributive, category of attribute, dialects of Transcarpathia, nomination, the instrumental case.

Отримано: 08.11.2021 р.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІДЕЙ ІВАНА ОГІЄНКА ЯК ПИСЬМЕННИКА, ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦЯ, ПУБЛІЦИСТА

УДК 821.161.2.09Вишня

DOI: 10.32626/2309-7086.2021-18-2.66-76

Ніна Бернадська

ORCID 0000-0001-9217-2229

доктор філологічних наук, професор

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЖАНРОВА ПРИРОДА ЛІТЕРАТУРНИХ УСМІШОК ОСТАПА ВИШНІ

У статті розглянуто жанрові особливості творів Остапа Вишні, які увійшли до його збірника «Вишневі усмішки літературні» (1927), а саме – власне усмішок і літературних шаржів, присвячених як письменникам, так і критикам й літературознавцям. В усмішках письменник порушує в гумористичній формі проблеми тогочасного літературного життя, уникаючи різких саркастичних суджень, а в доброзичливій манері, як і характерно для усмішок, розгортає їх сюжети, засновані на комізмі слова і ситуацій. У літературних шаржах він майстерно відтворює стильові особливості авторів, а також тогочасних літературно-критичних праць. Остап Вишня творить «художню» критику у жанрі пародії, шаржу, моментальної фотографії, етюду, фейлетону тощо, у яких панує іронія, доброзичлива усмішка, дотеп і сміх.

Ключові слова: Остап Вишня, усмішка, пародія, шарж.

Постановка проблеми. В останні десятиліття творчість найвідомішого українського гумориста Остапа Вишні знову привертає до себе увагу літературознавців. Ще Ю. Лавріненко у відомій антології «Розстріляне відродження» (1959) згадав не лише контрверсійні висловлювання про письменника Д. Донцова, Б. Антоненка-Давидовича, Миколи Хвильового, І. Кулика, а й окреслив драматичні моменти його біографії, секрети творчості, проблеми художник слова і влада, художник слова й читач. Дуже

промовистим є таке спостереження Ю. Лавріненка: «Було якесь непорушене порозуміння між Остапом Вишнею і його мільйонами читачів. Мов воду крізь сито, спускали вони все, що було в «усмішках» Вишні для цензури й диктатури, а собі брали зернятка сміху, який завше давав свіжий віддих у задушливій атмосфері загального рабства» [11, с.513].

Актуальність дослідження. Вже сьогодні літературознавці по-новому перепрочитують творчість «спонтанного гумориста в пеклі» (Ю. Лавріненко), об'єктивно оцінюючи його великий доробок (М. Наєнко, Ю. Ковалів, І. Зуб, О. Романенко). Однак «Вишневі усмішки літературні» практично обійдені увагою науковців. У трьох номерах журналу «Червоний шлях» (№1, 2, 8) за 1923 рік друкувалися «Літературні шаржі», окремі твори на літературні теми – усмішки – з'явилися в додатку до газети «Вісті ВУЦВК» за 1923-1924 роки у збірнику «Література. Наука. Мистецтво» (наприклад, «Письменники», «Плуг», «Понеділок», «Року сьомого» та інші). У 1927 році опубліковано «Вишневі усмішки літературні», де ці твори – усмішки та шаржі – об'єднані в книгу. Один із тогочасних критиків – І. Капустянський, аналізуючи фейлетони Остапа Вишні (журнал «Плуг» за 1928 рік), – згадував зокрема про «Вишневі усмішки літературні» як такі, що рятують автора від «спрошеного примітивізму», однак і в них він «перебільшує до неправдоподібного в смішний бік манеру кожного писати» [8, с.66]. Через значний проміжок часу, у 1958 році, опубліковано статтю В. Дорошенка «Літературні усмішки Остапа Вишні початку 20-х років», у якій йшлося про своєрідний характер вишневих літературно-критичних усмішок, їх значення і роль у літературному процесі означеного періоду, літературно-естетичні погляди гумориста [6, с.3], однак з позицій тенденційних, партійно-класових.

Лише у 2011 році з'явилася розвідка Н. Віннікової, присвячена дослідженню пародії на художні твори та літературознавчі праці в аспекті поетики (з'ясування засобів і прийомів пародіювання) Остапа Вишні [5, с.162]. Отож **мета статті** – проаналізувати твори гумориста на літературні теми, їх жанрові особливості.

Відтак **об'єкт вивчення** – усмішки письменника на літературні теми, **предмет** – їх жанрова природа.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, Остап Вишня започаткував жанр усмішки, опублікувавши у 1924 році «Вишневі усмішки (сільські)». Це невеликі за обсягом, сповнені іскрометного сміху твори, у яких йдеться про події, факти, речі, котрі всім відомі, звичайні, проте часто заважають людині жити, розвиватися, самоутверджуватися. У центрі, як правило, комічна ситуація, комічний конфлікт чи комічне зіткнення персонажів. Та чи не найприкметніша їх ознака – ліризм, м'яка, доброзичлива тональність з окремими тонкими іронічними вкрапленнями. Це виявляється і в інтонації автора – ширій, відвертій; і в мові – іронічно-доброзичливій, багатій на слова розмовно-побутові, часто індивідуально-окреслені, і в поняттях, термінах, діалектизмах, фольклорних запозиченнях, що творять мовний колорит усмішок. Як слушно зауважує Ю. Ковалів, це різновид гуморески, який «синтезував жанрові особливості гумористичного оповідання, анекдоту й фейлетону, поєднав іронічний наратив із конкретністю зображуваного об'єкта» [9, с.516].

Збірка «Вишневі усмішки літературні» композиційно складається із двох частин: перша – це власне усмішки («Письменники», «Аспанфукорова», «Плуг», «Понеділок», «Року сьомого», «Вісті») й літературні шаржі (частина друга), присвячені Миколу Хвильовому, Г. Коцюбі, Г. Косинці, В. Коряку, М. Зерову, Ю. Меженку, Я. Мамонтову. Їх – шаржі в авторському визначенні – можна без перебільшення назвати літературно-критичними рецензіями-пародіями (до речі, у виданій у 2016 збірці заборонених творів письменника у розділі ««Художня» критика» опубліковано «маленький фейлетон» – так вкладача збірки С. Гальченка – насправді рецензію-фейлетон «Михайло Семенко. Інтимні поезії. «П'єро задається». Фрагменти» [2, с.73-76], Ю. Ковалів вдається до означення «стилізовані під рецензії усмішки, згадуючи «Над преріями плачу» [9, с.49], рецензію на першу збірку дев'ятнадцятирічного поета Г. Шкурупія «Психотози»). Отож виникає питання про співвідношення таких понять, як пародія/шарж у літературних усмішках Остапа Вишні.

Термін «пародія» походить від грецького слова «переспів». Саме переспів Д. Чижевський визначає як жанрову доміную пародію. Для порівняння – у сучасних довідкових джерелах цей термін тлумачиться або як імітація творчої манери письменника задля осміяння її через невідповідність новим мистецьким запитам [12, с.536], або як гумористичне наслідування художньому твору чи групі творів [13, с.722]. На думку Д. Чижевського, літературна пародія – це «переспіви, які представляють в карикатурному вигляді літературні стилістичні риси і словниковий склад, рідше зміст й «ідеологію» літературних творів певного стилю чи жанру чи навіть одного конкретного автора» [16, с.121]. Від них варто розрізняти наслідування, «переспіви», котрі мають на меті лише викликати сміх у читачів. Визначення Д. Чижевським переспіву як жанрової доміную пародії не випадкове, адже розквіт цієї форми він пов'язує зі зміною літературних напрямів, течій і шкіл, більше того, з «боротьбою» між ними. Проте він аналізує й інші форми цього жанру, зокрема «дружні пародії» – наслідування чужого стилю без будь-яких намірів цей стиль принизити, вказати на його недоліки. І, нарешті, вчений характеризує ті вірші чи прозові уривки, які, за його словами, «не відкривають ніяких історико-літературних перспектив» [16, с.136]. Це, як правило, пародії, у яких помічено окремі незвичайні звороти в творі, це «варіації на тему» – вони співзвучні не творчості поета в цілому, навіть не певному її періоду, а лише одній-єдиній поезії.

Останнім часом у навчальній літературі активізується тенденція трактування пародії як вияву чужого стилю у літературному творі, започаткована М. Бахтіним і Ю. Тиняновим. Розглядаючи це питання, автори найновішої «Теорії літератури» розмежовують поняття стилізація, варіація, пародія, наслідування як різні варіанти «двогослого слова» (М. Бахтін). Якщо стилізація – це відтворення лише чужого художнього стилю [14, с.458], то пародія близька до неї. Як зазначає Ю. Тинянов, «і та, й інша живуть подвійним життям: за планом твору стоїть другий план, який стилізується або пародіюється. Але в пародії обов'язкова нев'язка обох планів, зміщення їх... При стилізації цієї нев'язки немає, є навпаки, відповідність один одному обох планів: того, що стилізує, і помітного в ньому того, що стилізується» [15, с.201].

Співвідношення стилізації і варіації також дозволяє виокремити сутність пародії: «Щоб бути суттєвою і продуктивною, пародія повинна бути саме пародійною стилізацією, тобто повинна відтворювати пародійовану мову як суттєве ціле, якому притаманна своя внутрішня логіка і яка розкриває нерозривно пов'язаний з пародійованою мовою особливий світ» [1, с.175-176].

Отже, враховуючи досвід своїх попередників, автори «Теорії літератури» вважають пародією пародійну стилізацію, яка може вибудовуватися на різноманітних стильових інтерпретаціях однієї і тієї ж теми, кожна з яких виступає контрастним тлом для іншої. Водночас пародія охоплює і лірику, і прозу, широкими є і її функції: це самокритика художньої мови і перебудова стильової палітри літератури в процесі її історичного розвитку [14, с.469, 472, 473].

Щодо шаржу, то в сучасному літературознавстві під ним розуміють перебільшене зображення певного явища чи особи у підкреслено спотвореному вигляді, що, однак, дозволяє передати характерні ознаки зображеного. Його надзавдання – висміяти або злісно, або доброзичливо негативну суть конкретної людини або явища [13, с.1208]. Тобто шарж трактується як окремих жанр, до якого тяжіють памфлет, фейлетон, епіграма, байка, пародія. Водночас Ю. Ковалів стверджує, що «шарж близький до пародії, але без в'їдливої сатиричності і гротескної імітації творчої манери певного автора [7, с.581].

Також шарж визначається і як засіб карикатурно-гротескного художнього зображення.

Остап Вишня свій інтерес до проблем літературного процесу, в якому він був активно задіяний, виявляв у своєрідній – гумористично-сатиричній – формі. Наприклад, тема літератури і літературної праці простежується в усмішці-гуморесці «Письменники». Починається вона банальним твердженням про слово «письменник», яке походить від дієслова «писати». Отже, це людина, яка завжди пише. Далі автор гумористично аналізує перші проби пера, коли видавці, з пересторогою ставлячись до молодих авторів, вимагають, щоб вони приносили «не таке, а отаке». Тоді і сам початківець, враховуючи досвід розмови з ним, навіть про метрів літератури може так само «узагальнено» судити: «У Тичини, знаєте, є щось старе... Не скажу напевно, що саме, але щось є... Отаке щось, знаєте... Не таке, а отаке» [4, с.368]. Отже, процес народження «письменника кваліфікованого» має такі ланки: треба писати без «нікотрого впину», пропонувати свої твори численним редакціям, на сторінках часописів «жарить» про зміст і форму, як і про старших колег по мистецькому цеху.

Далі автор іронічно зауважує, що як тільки таким чином «письменник получився», то «із зростом чуприни зростає й той чи інший письменників світогляд, та чи інша ідеологія, та чи інша платформа...» [4, с.368]. Хоча, зрозуміло, у дусі того часу, що платформа переважно радянська, світогляд – революційний, ідеологія – пролетарська або пролетарсько-селянська. Попри таку уніфікацію, письменників можна розрізнити за зовнішнім виглядом (за штаньми – добрими чи дірвими, зачіскою), довжиною рядка (прозаїки, поети, футуристи), незрозумілістю твору (символісти, неокласики, імажиністи, реалісти, гумористи). По суті, Остап Вишня іронічно, але доброзичливо аналізує тогочасне літературне життя, критикуючи невігласів, які в 20-і рр. приходили в літературу з агітками і плака-

тами замість вартісних мистецьких творів. Це засвідчує і просторічна лексика, використана Остапом Вишнею (*жарить, получаются, здебільша*).

Промовистим в усмішці є такий діалог редактора й молодого автора:

«— Товаришу! Я ще вам приніс... ось... і ось... і ось...»

— Добре! Продивимось. Залишіть.

У всякім разі, з цього моменту уважайте, що є ще один новий письменник, якому кажуть:

— Випишіться! Нічого... Не святі горшки ліплять...» [4, с.368].

Наскрізний художній засіб, який використав Остап Вишня у цій гуморесці, – гра слів. Скажімо, верлібр, або ліверна ковбаса. Футуристи – це письменники майбутні. Імажиністи – від слів «і ми мажемо». Реалісти – письменники, що «скінчили реальну школу й не склали конкурсу до політехніки» [4, с.369].

Оскільки у 20-і роки існувало безліч літературних організацій і часто до письменницьких лав приєднувалися випадкові люди, тобто йшлося про так званий масовізм як ознаку нової радянської літератури, то Остап Вишня-гуморист присвятив кілька творів цій темі. Якщо в гуморесці «Письменники» така проблематика лише гумористично-іронічно окреслена, то в усмішці «Плуг» висвітлена більш детально. Серед плужан як представників організації селянських письменників було чимало молоді з народного середовища, яка прагнула творити «нову» літературу, проте цій молоді часто-густо не вистачало не лише таланту, а й освіти. Як автор, уважний до слова, Остап Вишня починає усмішку із гри слів: плуг не однолітський, а інший, що «не має ні чересла, ні лемеша, ні полиці, ні чепіги», – це «чоловіка сто люду», «коли їх стулити докупи» [4, с.371]. Гуморист іронізує із штучності утворення такої організації, а потім, пародіюючи літературно-критичний нарис, присвячений питанню виникнення, становлення і діяльності літературного об'єднання, автор пише про причину з'яви «Плугу» – звичайно, вона, ця причина, комічна: славнозвісне «мугу» голови спілки. Отож, коли гумористично з'ясовано назву організації, факт її виникнення, сюжет усмішки розгортається так: вибори секретаря, ініціативної групи, перша вечірка, 61-а, 87-а, «почало гнати філії» – «Наддніпряньська Україна заплужанилась» [4, с.373], зростають лави, популярність. І тут виголошується «золоте слово» очільника спілки: «Багато нас – на віз не влізем. І в гарбу, брат, не всунешся... Платформу, хлопці, цілу треба! Бо без платформи розсипемось!» [4, с.375]. За допомогою улюбленого засобу – гри слів – Остап Вишня досягає вершин гумору, бо пародіює ідеологічні засади тогочасних організацій. Він зображує цілком абсурдистську ситуацію, коли представники організації селянських письменників пропонують урбанізувати село, а місто – селозувати. Гуморист не лише дотепно висміює примітивізм, художні прорахунки письменників-початківців, а й плужанську критику з її претензією на науковість.

Темі літературних вечірок, надзвичайно популярних у 20-і роки, Остап Вишня присвячує окрему усмішку – «Понеділок» (за авторським визначенням – моментальну фотографію-шарж). В упізнаваному сюжеті – читання нових творів і їх обговорення – гуморист жартівливо-іронічно висміює поверховість, схематизм, смаківщину, вульгарно-соціологічну ідейну платфор-

му плужан та низький художній рівень їхніх творів. Цю думку письменник стверджує і в гуморесці «Моя автобіографія».

Так, автор згадує про спільне навчання із М. Зеровим у Зінківській міській двокласній школі. Цей факт – на рівні автобіографічному – він обігрує у хронологічній перспективі, згадуючи про неокласиків: мовляв, сам не захотів іти цією складною дорогою («... неокласиком бути – силу треба терпіння. Читай Горація, Вергілія, Овідія та інших Гомерів. А бути сучасним письменником – значно легше. Нічого собі не читаєш, тільки пишеш. І всі задоволені. Так що наші з М.К. Зеровим стежки розійшлися. Він – на Рим, я – на Шенгерієвку» [2, с.147].

Традиційним є твердження, що більш гострими видаються усмішки письменника, у яких він критично «досліджує» футуризм. Справді, ця тенденція простежується у перших рецензіях-фейлетонах на твори Михайля Семенка та Гео Шкурупія. Особливо ж іронічною є усмішка «Аспанфуткорова». Спробуємо декодувати її зміст, враховуючи той арсенал комічних засобів, які використав Остап Вишня.

Усмішка має підзаголовок «Стенографічний запис лекції аспанфутів з циклу: «Сільське господарство»», іронічність якого очевидна, оскільки панфутуристи проголошували мистецтво хмарочосно-технічної ери. Водночас автор успішно використовує риторичні ознаки лекції з метою встановити контакт між лектором і слухачем («з доручення Ц. Бюро аспанфутів», «нагадаю», «справді», «ви знаєте», «це всім відомо» тощо). Цьому сприяє і ведення оповіді від першої особи – лектора-адепта панфутуризму. Гуморист означає жартівливу тему – «Панфутуризм у сільському господарстві» з не менш жартівливими уточненнями: окрема «строфа» – скотарство, а найголовніший «асонанс» – корова, бо «це настільки корисна тварина, що годує молоком навіть панфутуристів» [3, с.11]. Звернення до літературознавчої термінології суттєво підсилює комізм гуморески, сюжет якої вибудовується на протиставленні двох корів – плужансько-гартівської, тобто міщанської, та панфутуристської, або «Корови в майбутнє». Якщо перша – «це звір, що відрізняється від вола тільки тим, що доїться» [3, с.11], то друга має радіосирену в роті, а з-під хвоста тягнеться кабель через океан (натяк на «Каблепоему за океан» Михайля Семенка, де є такі рядки: «кабелями за океан / в повітря через долини й гори / радіохвилями наш / невольник могутній / ток»), а також відлуння «поезюмаларського» «Сільського пейзажу»). Письменник дотепно вписує цю механізовану панфутуристичну корову разом із аспанфуттелята, аспанфутбугаями в аспанфутскотарство, важливість якого – в аспанфутмомоньці. Висновок автора однозначний – молоко п'ють усі, й плужани, й гартівці, й панфутуристи (читай – письменники, які належать до різних організацій). А якщо пригадати, що в українській народній традиції корова-годувальниця символізує добробут родини, то напрошується аналогія: література – «годувальниця» усіх творчих людей, незалежно від їхньої естетичних платформи. Ця думка суголосна іншій, висловленій Остапом Вишнею у гуморесці «Моя автобіографія» (1927): це жартівлива відповідь на нериторичне запитання про ставлення до літературних організацій: «Як я ставлюся до теперішніх літературних організацій? Ставлюся. Ставлюся я до «ВАПЛІТЕ», до

«Плугу», до «ВУСПП», до «Молодняка», до «Марсу», до «Неокласиків», до «Бумерангу» (чи як він там зветься...). До всіх ставлюся» [2, с.157-158]. Цей лаконічний пасаж письменник закінчує гумористичною згадкою про мотузочку, яка завжди стане в пригоді подорожньому. Тут алегоричний підтекст очевидний – автор розуміє, що різноманіття літературних організацій надає імпульс розвитку літературного процесу.

Водночас, уникаючи однозначних і категоричних висновків, Остап Вишня критично ставиться до експериментаторства заради експериментаторства, змальовуючи таку дотепну картинку в усмішці «Аспанфукторова: «Ви підходьте до корови, підіймайте їй хвоста й дивіться пильно. Коли ви побачите там хоч маленький натяк на майбутню конструкцію, миттю беріться за деструкцію й екструкцію, додержуючись естетства й масового дійства, і вживаючи, коли того дозволить об'єкт, біомеханіки» [3, с.12]. Гуморист спрямовує вістря іронії на творця панфутуристичної теорії Михайля Семенка з її деструкцією, екструкцією і конструкцією, застосованих до «анфасу заду» корови.

Літературний дискурс 20-х років ХХ ст. пародіюється у літературних шаржах Остапа Вишні, вже назви яких в освіченого читача викликали сміх через свій комізм і пряме відсилання до першоджерела. Так, «Однокутний бій» нагадував «Троєкутний бій» Г. Косинки, «Путемна бурь» – «Буремну путь» А. Любченка, «Земляний син» – «Сина землі» Г. Коцюби, «Коли народ уже визволивсь» – «Коли народ визволяється» Я. Мамонтова, «Синя трясовина» – «Сині етюди» Миколи Хвильового (також помітні відсилання до повісті «Іван Іванович»). М. Івченко був відомий як автор, основна проблематика творів якого зосереджувалася навколо взаємин людини й природи, пошуків гармонії людської душі і довкілля, тому й назва літературного шаржу «Сни землі». Ці твори проаналізовані Н. Вінніковою, однак не з усіма висновками дослідниці можна погодитися. Наприклад, вона стверджує, що «загалом же Остап Вишня у пародіях висміює низьку художню майстерність сучасників – письменників, критиків, і в такий спосіб намагався звернути на це увагу з метою поліпшення художнього рівня творів» [5, с.163], а також висміює «...зміст і стиль творів М. Хвильового, його розуміння народу як грубої, неосвіченої маси, революції як анархічної стихії» [5, с.164]. Насправді гуморист створив пародії – комічне наслідування конкретному художньому тексту (текстам), дотепно відобразив чуже слово й чужий стиль гумористичними засобами. Це мовна гра («самокритика художньої мови»), яка відображає (за винятком твору Я. Мамонтова) стильову палітру тогочасної прози – переважання у ній лірико-імпресіоністичного або романтичного забарвлення, коли експресивна стихія ослаблювала сюжет, зумовлювала банальні повтори, звертання до персонажів, як, наприклад, в деяких оповіданнях Г. Коцюби. Недаремно пародія на твори М. Івченка – одного із найліричніших письменників ХХ ст. в українській літературі, за визначенням Олени Романенко, оздоблена підзаголовком – і драматичний, і етюд.

Остап Вишня добре знав не лише творчість письменників-сучасників, а й цікавився критичним відгуками на їхні книги. Результатом цього стало написання літературних рецензій-пародій на критичну продукцію таких відомих у той час майстрів критичного пера, як В. Коряк («Шевченко й канарей-

ка», «Померла (Кінець української літератури)», «Шість і шість»), М. Зерв («Воскресла (Початок української літератури)»), Ю. Меженко («Критичні замітки»). Так, у харківському видавництві «Гарт» у 1923 р. було опубліковано книгу В. Коряка «Шість і шість», у якій критик коротко характеризує шість, як він указує, буржуазних і шість пролетарських поетів. Натомість Остап Вишня, пародіюючи цей критичний етюд, пише про постаті Олександра Олеся, Грицька Чупринки, В. Самійленка, Філянського, Б. Лепкого, М. Рильського як про «найвизначніших, найславетніших представників української літератури» і про «нових» пролетарських письменників – Миколу Хвильового, І. Кулика, В. Еллана, М. Йогансена, В. Поліщука, В. Сосюру. Гуморист чітко відзначає стилеві особливості їхніх творів, обігрує літературознавчі оцінки їхньої творчості, які інколи перетворюються (чи вже перетворилися) на штампи, жаргівливі поєднання ці характеристики із побутовими деталями життя письменників, тим самим бурлескно применшуючи їхні образи, пафосність оцінок. Наприклад: про О. Олеся – «ніжний-ніжний, тонкий-тонісінький лірик, співець кохання, природи, рідного краю...

Великий майстер слова... Дає чудові перли поезії української: нудить світом, кляне свою дурну голову, п'є гірку по шинках, проситься, щоб пустило додому до жінки і до дитинки й каже, що більше не буде. Одно слово – визначний великий талан...» [3, с.100]; про М. Йогансена – «майстер слова, пише дивно. Що напише – не знати. Перед ним ще ціле життя, а гевал з його добрячий, халера його не візьме, бо ювілер форми. Апетит добрий. Їсть чимало, бо вже вчений, в це його козир, бо такі біда для поезії, коли поет учений» [3, с.105]; про В. Сосюру – «розхитаний юнак. Брюнет. Бритий. В галіфе. Ніжний лірик, одчайдушний паруб'яка. Прийшов з Донбасу, понаносив з собою пахоців шахтарського життя, що від них закрутила носом добродична українська критика.

Ососюрює молодь. Пройшов фронти. Є щось хлоп'яче в його творчості, хвороба зросту... А скарбів йому одважила цілина Донбасу – гайгай! Женився» [3, с.104]. Для порівняння – В. Коряк про В. Сосюру: «Мрійливий юнак, імпульсивний, розхитаний. Ніжний лірик, що чарує своєю ширістю, задушевністю, парубоцькою одчайдушністю. Прийшов з Донбасу, приніс з собою дзвін кайла й пахоці шахтарського життя – нові, двоєрідні слова й звороти, що від їх закрутила носом добродична українська критика, приніс свою манеру вислову й ритм і музику вірша.

Ососюрює молодь, причарував і сам ... розмагнітився» [Цит. за: 10, с.133].

Переходом від характеристики першої шестірки до другої є такі міркування Остапа Вишні: «Було це шість найвизначніших, найславетніших представників української літератури...

Далі прірва...

Далі «стрибок» через прірву... і нова пролетарська література, що нічого спільного з старою українською літературою не має...» [3, с.102-103]. Насправді ці слова пройняті іронією, бо, по-перше, йдеться про нелогічне заперечення традиції, по-друге, з оцінки творчості наступної шестірки випливає закономірний висновок: усіх майстрів слова, попри життєві людські долі, об'єднує справжній талант, іскра Божа, яка дозволяє їм творити. А це вже серйозний закид В. Коряку як критику соціологічного напрямку, яка поки що (нагадаємо – йдеться про 1923 р.) набирала обергів.

Висновки. Гумористичні твори Остапа Вишні на літературні теми свідчують їх належність до жанру усмішки, яка позначена доброзичливим іскрометним гумором, дотепністю, мовною грою. Письменник виявив тонке розуміння стилєвих особливостей художніх текстів письменників-своїх сучасників, усвідомлював строкатість літературного процесу 20-х років ХХ ст., у жартівливо-іронічній формі діагностував проблеми літературного життя того періоду. Водночас простежується жанрове експериментаторство гумориста, який видозмінює і наповнює усмішки широкою палітрою засобів комічного – від гри слів до змалювання комічних конфліктів, стилізації тогочасної літературно-критичної риторики. Власне він творить «художню» критику у жанрі пародії, шаржу, моментальної фотографії, етюду, фейлетону тощо, у яких панує іронія, доброзичлива усмішка з метою осміяння примітивізму, масовості, вульгарно-соціологічної методи, експерименту заради експерименту, при цьому уникаючи саркастичних висновків, а намагаючись гумористично досягнути суть явищ, які ставали об'єктом його зображення.

Список використаних джерел і літератури:

1. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. Москва: Художественная литература, 1975. 504 с.
2. Вишня Остап. Вишневі усмішки. Заборонені твори. 2-е вид., доп. Харків: КСД, 2016. 416 с.
3. Вишня Остап. Вишневі усмішки літературні. Харків: ДВУ, 1927. 116 с.
4. Вишня Остап. Твори в чотирьох томах. Київ: Дніпро, 1988. Т. 1. 526 с.
5. Віннікова Н.М. Пародія у творчості Остапа Вишні. *Питання літературознавства*. 2011. Вип. 84. С. 162-168.
6. Дорошенко В.О. Літературні усмішки Остапа Вишні початку 20-х років. *Наукові записки Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди. Філологічна серія*. Т. 30. Харків, 1958. С. 3-20.
7. Літературознавча енциклопедія: У двох томах / автор-укладач Ю.І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.
8. Капустянський Ів. Остап Вишня як фейлетоніст. *Плуг*. 1928. №5-6. С. 61-69.
9. Ковалів Ю. Історія української літератури: кінець ХІХ – поч. ХХ ст.: підручник: у 10 т. Київ: ВЦ «Академія», 2017. Т. 5. 544 с.
10. Ковалівський А. З історії української критики. Харків: Державне видавництво України, 1926. 162 с.
11. Лавріненко Ю.А. Остап Вишня. *Розстріляне відродження: Антологія 1917-1933: Поезія-проза-драма-есеї*. Київ: Вид. центр «Просвіта», 2001. 794 с.
12. Літературознавчий словник-довідник. Київ: Академія, 1997. 752 с.
13. Літературная энциклопедия терминов и понятий. Москва: Интелвак, 2001. 1600 с.
14. Теория литературы: в 2-х т. / под ред. Н.Д. Тамарченко. Москва: Akademia, 2004. Т. 1. 512 с.
15. Тынянов Ю.Н. Поэтика. История литературы. Кино. Москва: Наука, 1977. 574 с.
16. Чижевский Д. О литературной пародии. *Новый журнал*. 1965. Кн. 79. С. 118-140.

References:

1. Bakhtin M. Voprosy literatury i estetiki. Issledovaniia raznykh let. Moskva: Khudozhestvennaia literatura, 1975. 504 s.

2. Інтерпретація ідей Івана Огієнка як письменника, літературознавця, публіциста

2. Vyshnia Ostap. Vyshnevi usmishky. Zaboroneni tvory. 2-e vyd., dop. Kharkiv: KSD, 2016. 416 s.
3. Vyshnia Ostap. Vyshnevi usmishky literaturni. Kharkiv: DVU, 1927. 116 s.
4. Vyshnia Ostap. Tvory v chotyrokht tomakh. Kyiv: Dnipro, 1988. T. 1. 526 s.
5. Vinnikova N.M. Parodiia u tvorchosti Ostapa Vyshni. *Pytannia literaturoznavstva*. 2011. Vyp. 84. S. 162-168.
6. Doroshenko V.O. Literaturni usmishky Ostapa Vyshni pochatku 20-kh rokiv. *Naukovi zapysky Kharkivskogo derzhavnogo instytutu im. G.S. Skovorody. Filologichna seriia*. T. 30. Kharkiv, 1958. S. 3-20.
7. Literaturoznavcha entsyklopediia: U dvokh tomakh / avtor-ukladach Yu.I. Kovaliv. Kyiv: BZ «Akademiiia», 2007. T. 2. 624 s.
8. Kapustianskyi Iv. Ostap Vyshnia iak feiletunist. *Plug*. 1928. №5-6. S. 61-69.
9. Kovaliv Y. Istoriiia ukrainskoi literatury: kinets XIX – poch. XX st.: pidruchnyk: u 10 t. Kyiv: BZ «Akademiiia», 2017. T. 5. 544 s.
10. Kovalivskyy A. Z istorii ukrainskoi krytyky. Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1926. 162 s.
11. Lavrinenko Yu.A. Ostap Vyshnia. *Rozstriliane vidrozhennia: Antologiiia 1917-1933: Poeziia-proza-drama-esei*. Kyiv: Vyd. tsentr «Prosvita», 2001. 794 s.
12. Literaturoznavchyy slovnyk-dovidnyk. Kyiv: Akademia, 1997. 752 s.
13. Literaturnaia entsyklopediia terminov i poniatiy. Moskva: Intelvak, 2001. 1600 s.
14. Teoriiia literatury: v 2-kh t. / pod. red. N.D. Tamarchenko. Moskva: Akademia, 2004. T. 1. 512 s.
15. Tynianov Yu.N. Poetika. Istoriiia literatury. Kino. Moskva: Nauka, 1977. 574 s.
16. Chyzhevskiy D. O literaturnoy parodii. *Novyy zhurnal*. 1965. Kn. 79. S. 118-140.

The article considers the genre features of Ostap Vyshnya's works, which were included in his collection «Literary Vyshnya's Smiles» (1927). Compositionally, it consists of two parts: actually smiles and literary cartoons dedicated to writers (Mykola Khvylovy, G. Kotsyuba, G. Kosynets, M. Ivchenko, J. Mamontov, A. Lyubchenko), and critics and literary critics V. Koryak, M. Zerov, Y. Mezhenko.

In smiles, the writer raises in a humorous way the problems of contemporary literary life, in particular expresses his attitude to the diversity of literary organizations and styles («Plow», «Garth», panfuturists, symbolists, neoclassicists, realists), reflects on literary skills, massism, extreme vulgar sociological criticism.

The author avoids sharp sarcastic judgments, and in a friendly manner, as is typical of smiles, unfolds their plots, based on the comedy of words and situations depicted in them. At the same time, Ostap Vyshnya does not hide his critical attitude to experimentation for the sake of experimentation, the primitivism of some works of his contemporaries, and the massism cultivated by organizations of proletarian and peasant writers.

In literary cartoons, the writer skillfully reproduces the stylistic features of the authors, imitating their style of writing – impressionistic, romantic, etc., as well as skillfully parodies the themes of works (Nikolai Khvylovy – «Blue Etudes», «Ivan Ivanovich», G. Kotsyuba – «Son of the Earth», A. Lyubchenko – «Stormy Way», G. Kosynka – «Triangular Battle», J. Mamontov – «When the people are liberated»).

Ostap Vyshnya was well acquainted not only with the work of contemporary writers, but also interested in critical reviews of their books. The result was the writing of literary reviews-parodies of critical products of such well-known masters of the critical pen at the time, as V. Koryak («Shevchenko and the Canary», «She Died (End of Ukrainian Literature)», «Six and Six»), M. Zerov «Resurrected (The Beginning of Ukrainian Literature)», Yu. Mezhenko («Critical Notes»).

At the same time, the genre experimentation of the humorist can be traced, who modifies and fills smiles with a wide range of comic means – from play on words to depicting comic conflicts, stylization of contemporary literary-critical rhetoric. In fact, he creates «artistic» criticism in the genre of parody, cartoon, instant photography, sketch, feuilleton, etc., which are dominated by irony, a friendly smile, wit and laughter.

Key words: Ostap Vyshnya, smile, parody, cartoon.

Отримано: 14.10.2021 р.

УДК 141.311:2-12:001(477)Огієнко
DOI: 10.32626/2309-7086.2021-18-2.76-83

Alina Kruk

ORCID 0000-0002-0867-1410

Candidate of Philological Sciences

*Senior Lecturer of the Department of Foreign Languages
Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University*

CONCEPT OF WATER IN THE WORKS OF T. HARDY, I. NECHUI-LEVYTSKYI AND I. OHIIENKO: COMPARATIVE STUDY

The article considers the concept of water on the material of Ivan Ohiienko's works, «The return of the native» by Thomas Hardy and «Mykola Dzheria» by Ivan Nechui-Levytskyi. The comparative analysis is carried out through the prism of thematic affinity. Water in its various manifestations, as well as common and distinctive features of the conceptual image are analyzed.

Key words: concept of water, image, picturesque outlook, natural landscape.

Water is an ancient archetypal image, it is considered as the source of life on Earth. The Slavs have always regarded water to be the first matter in the world. It is envisaged in mythology, religion, literary studies, and other sciences. Water is the basis of characters's life in folklore and fiction.

The concept of water on the material of literary works was studied by such scientists as I. Andrusiak, M. Drahomanov, I. Franko, M. Hrushevskyy, V. Kononenko, I. Ohiienko, P. Orlyk, O. Talanchuk, T. Tsepka, S. Sakovets, T. Yakovenko and others, and it has become a central issue for our research. The aim of the article is to reveal the concept of water on the material of Ivan Ohiienko's works, «The return of the native» by Thomas Hardy and «Mykola Dzheria» by Ivan Nechui-Levytskyi. There are many papers on scientific issues concerning Thomas Hardy, namely such scientists as H. Bloom, J. Bownas, D. Brown, D. Cecil, J. Dillion, S. Gatrell, J. Gibson, B. Hardy, G. Harvey, K. Ireland, A. Jackson, D. Kramer, M. Millgate, J. Peck, F. Pinion, F. Reid, R. Sumner, J. Sutherland, K. Wilson, M. Williams. The works of I. Nechui-Levytskyi were studied by literary critics I. Denysiuk, I. Koliada, V. Kononenko, M. Tarnavskyy, O. Tereshchenko, V. Tkachenko, V. Vlasenko, K. Sizov. We should also mention the observers who studied the scientific heritage of Ivan

Ohiienko, namely V. Matsko, O. Zavalniuk, I. Kuchynska, L. Liakhotska, V. Liakhotskyi, O. Gerus, O. Hryvniak, A. Marushkevych, G. Opanasiuk, T. Roniak, Y. Sokhatska, A. Surovyi, M. Tymoshyk, I. Tiurmenko. However, far too little attention has been paid to the problem of concept of water in writers' works. This issue has never been considered in the works of the authors in the comparative aspect. Therefore, the relevance of the article is that this issue is considered for the first time.

«The return of the native» by T. Hardy begins with a description of nature. In general we meet Egdon's paintings of natural beauty throughout the work of T. Hardy: «Only in summer days of highest feather did its mood touch the level of gaiety. Intensity was more usually reached by way of the solemn than by way of the brilliant, and such a sort of intensity was often arrived at during winter darkness, tempests, and mists» [7, p.5]. We find in the text not a simple general image of nature, but its concept with certain sub-content: «Then Egdon was aroused to reciprocity; for the storm was its lover, and the wind its friend» [7, p.5]. The author as an artist not only depicts landscapes, but reveals to the reader the surrounding reality, the life of those people. With the help of these landscapes, he tries to convey the mood, the settings of characters, as well as preparing for future events. With the help of natural description, the reader can draw a conditional picture of following events. Indy Clark notes: «As Hardy wrote in response to criticism of *The Return of the Native*, he wanted 'to fairly convey the spirit of intelligent peasant talk', to ensure the reader was focused upon 'the men and their natures' rather than the authenticity or otherwise of the dialect presented» [5, p.133].

«Mykola Dzheria», in its turn, begins with a description of Ukrainian landscapes, namely the river: «Широкою долиною між двома рядками розложистих гір тихо тече по Васильківщині невеличка річка Раствавиця» [2, p.34]. Next, the author describes the magnificent thick and tall willows among the green valleys, the village of Verbiivka, the white church, the bell tower among the green branches of old pears, white houses, gardens and meadows. The author adds a depiction of the river bank, where we can see «зелене-зелене море верб, садків, конопель, соняшників, кукурудзи та густої осоки» [2, p.34]. I. Nechui-Levytskyi continues his amazing natural painting: «От стеляться розложисті, як скатерть, зелені лави. Густа, як руно, трава й дрібненька, тонісінька осока доходить до самої води» [2, p.34-35]. Interestingly, the author compares the river with a snake: «Між м'якими зеленими, ніби оксамитовими, берегами в'ється гадюкою Раствавиця, неначе передражнює здорові річки, як часом маленькі діти передражнюють старших. А там далі вона повилась між високими вербами та лозами, що обступили її стіною з обох боків» [2, p.35]. The author begins his portrayal and combines it with water, because, according to I. Ohiienko, from ancient times people have noticed that water brings them and nature «велике добро, бо оживлює землю й робить її плодючою» [1, p.40]. I. Ohiienko adds: «Як окрема стихія, плодюча й родюча, вода була скрізь обожувана, як море, озеро, річка, копанка, джерело, криничка, колодязь» [2, p.40] and more.

Thomas Hardy portrays Eustacia Vye and Damon Wildeve's first meeting near the water. Wildeve signaled to Eustacia, throwing a pebble into the water, which meant he was on a date: «Thereupon the contour of a man became dimly visible against the low-reaching sky over the valley, beyond the

outer margin of the pool. He came round it and leapt upon the bank beside her» [7, p.69]. I. Nechui-Levytskyi also mentions water when Mykola first sees Nymfodora: «Перед ним блищала зелена левада, мліла проти сонця чиста вода в Раствищі, а по другий бік річки в березі стояла якась кругловида дівчина, брала воду й співала пісні» [2, p.35]. The author lovingly depicts what is happening near the water, alluding to its sanctity and spirituality. In this regard, the statement of I. Ohiienko is interesting: «Якраз посеред землі, десь в Єрусалимі, знаходиться ‘пуп (центр) землі’, і з нього випливають усі річки та моря, і вертаються туди ж» [1, p.40]. That is why water is highly revered, it is Holy, and it should never be spit on or defiled. I. Ohiienko says that «жива вода – це вода джерельна, що такою часто зветься і в Старому Заповіті; вона була особливо цілюща, і сильно шанувалася в усіх Індоевропейських народів. Хто нап’ється правдивої живої води, той набуває собі великої сили, а коли був недужий, зцілювався. Таку воду пили, купалися в ній, або окроплювалися нею. Ці ж вірування були поширені й серед нашого народу» [1, p.42]. We feel these beliefs when we read I. Nechui-Levytskyi’s work.

T. Hardy describes Eustacia as noble self-sufficient girl, with developed and slightly heavy forms, with a matte, blush-free face, but gentle as a cloud. «To see her hair was to fancy that a whole winter did not contain darkness enough to form its shadow» [7, p.75]. When her hair fell on her forehead, she remembered how the darkness of the night stole the sunset at dusk. Thomas Hardy mentions the concept of water even in Eustacia’s description: «Her presence brought memories of such things as Bourbon roses, rubies, and tropical midnight; her moods recalled lotus-eaters and the march in Athalie; her motions, the ebb and flow of the sea; her voice, the viola» [7, p. 76]. In depicting her image, the author gives many comparable and contrasting descriptions. And the part where the author portrays Eustacia, he calls «Queen of night» [7, p.15].

The author often considers changes in Eustacia’s mood, comparing them even with a drop of water under a microscope. «She could never have believed in the morning that her colourless inner world would before night become as animated as water under a microscope, and that without the arrival of a single visitor» [7, p.127]. And she even prayed always only when she wanted: «Her prayer was always spontaneous, and often ran thus, «O deliver my heart from this fearful gloom and loneliness; send me great love from somewhere, else I shall die» [7, p.80]. Hardy sometimes mentions various states of water, such as «rain, snow, ice, mud everywhere around» [7, p.142], in order to open and show Eustacia’s soul.

Our ancestors attributed sacred properties to water, believing that it is healing. People have always been careful with water, especially with old wells and streams. Here for example T. Hardy gives us a colorful description of the old well in Eustacia’s courtyard: «Strange humid leaves, which knew nothing of the seasons of the year, and quaint-natured mosses were revealed on the wellside as the lantern descended; till its rays fell upon a confused mass of rope and bucket dangling in the dank, dark air» [7, p.215]. The author adds the description of grapnel’s lowering: «Its smart impact upon the distant water reached their ears like a kiss» [7, p.215]. This drawing gives the well a certain fear, concealment, mystery, and at the same time wonder.

Anyone who reads the description of the river and pond in «Mykola Dzheria» can imagine silence, quietness, tranquility, rest, a pleasant feeling of

реасе. «Серед села Раствавиця входить в широкий ставок. Крутом ставка знов осокори та верби: то стоять рівною стіною, то збилися ніби в прездоровий круглий стовп, то пішли берегом, наче вирізаною зверху в зубчики оборкою» [2, p.35]. After such a description, everyone can imagine the rest of the villagers by the water after a caring week. I. Ohiienko notes that «вода – символ розмноження й парування, і таким уживається в наших ритуальних обрядах. Шлюби в слов'ян часто бралися над водою. І взагалі парування відбувалося при воді» [1, p.46]. I. Ohiienko notes that «який би бік життя ми не взяли, ми скрізь побачимо, що народ наш виявляє себе окремим, своєрідним народом, народом з самостійною культурою» [4, p.21] and reviews more: «народ український утворив свої звичаї, як от – родини, хрестини, похорон, свої вірування й переконання, утворив свої обставини життя» [4, p.21], which is quite appropriate and can be envisaged in «Mykola Dzheria». A special place in «Mykola Dzheria» is given to the image of river. It is one of the most commonly used visions. The river is also a corner of the native Motherland, where the state of mind of lyrical hero, which corresponds to the moods of nature, changes. «Усі вулиці в Вербівці ніби зумисне обсажені високими вербами: то поросли вербові кілки тинів. Усе село наче в розкішних алеях» [2, p.35]. I. Ohiienko's words should also be mentioned here: «Верба відганяє від хати злі сили й хвороби» [1, p.55]. And indeed the whole work «Mykola Dzheria» is permeated with the image of willows, even the very name of the village the author takes «Verbivka», which is derived from willow.

I. Nechui-Levytskyi also regards the Dniester River, the Dniester estuary, and the Black Sea. Here we can recall the amazing description of the high Bassarabian shore on the other side of the Dniester estuary: «Бурлаки зійшли на крутий берег над лиманом і стали над кручею: перед ними заблищав широкий лиман. Сонце високо стояло на небі. Хоч була рання весна, але надворі було вже гаряче, як серед літа. З лиману повіяло холодком. Картина за лиманом була дуже пишна» [2, p.92]. All this was beautiful, but alien and unfamiliar to Mykola. «Зелені, як пух, чагарі тяглись по обидва боки Дністра й понад лиманом широкою смугою. Між ними подекуди блищали озера, а над озерами й чагарями високо піднімались гори, вкриті лісами» [2, p.93]. The author represents the bay and the Black Sea in a very original way: «Продовжасте озеро на двадцять верстов вганялося в степ і блищало між крутими берегами, неначе вкрите легким прозорим покривалом з туману. Місцями кругом озера, а найбільше коло білої пересипі, ніби тонули в зеленій воді високі, густі, як ліс, очерети та оситняги, а за пересип'ю синіло Чорне море, піднімалося все вгору, зливалось далеко за туманом на небі, з золотим світом сонця, стояло ніби сумна далека чорна гора» [2, p.100].

And how colorfully I. Nechui-Levytskyi depicts the moment when Mykola was hiding at sea. Mykola was at sea for the first time. His firm soul was a little frightened, but his grief was heavier than the waves of the sea. Here rain appears, on the one hand, as a habitual natural phenomenon, and on the other – as a sign of the life cycle. «В море впало кілька здорових важких крапель дощу, а за ними разом несподівано загув страшний вітер, кинув човен вгору, як трісочку» [2, p.110]. The author wants to emphasize that it was the soul of Mykola which cried. Everything was so scary and unknown to him.

«Посипався, як з решета, наглий краплистий дощ, а далі полив як із відра. Море застогло й загуло, як сосновий бір в час бурі» [2, p.110]. In the work, water seems to appear as a living being that has poured its anger on man. The rain becomes as fate, and man is unable to resist it and is forced to admit his helplessness in the face of raging element. «Берег закутався в туман та в дощ. Сонце зайшло з хмари. Все змішалось в одну мить і злилось докупі: і земля, й море. На морі стало поночі, і тільки вітер свистів, шипів та ревів, як звір» [2, p.110]. The author portrays the water element, which manifests itself in endless rain and is considered hostile to man. «Вода почала заливать човен. Високі білі гребені бились об дошки, підсакували вгору, перелітали через човен. Микола почав виливати воду з човна пригорщами» [2, p.110].

At that time Мокрина was sitting on the shore in the hut and, looking at the terrible sea. She was crying like a small child, and she did not take her eyes off the place where Микола's boat was standing on the sea. But then everything calmed down. The storm subsided, the sun shone brightly from behind the clouds, the sky above the sea turned gray, and a lush rainbow was shone in the blue sky. «Вона обперлася одним дуже широким кінцем об море, а другим потяглася далеко за озеро, за плавні в рівний широкий степ. Червоні, жовтогарячі й жовті веселчані смути були такі ярі, неначе горіли тихим полум'ям, а через широкий край веселки, розстелений, як павичевий хвіст, по морі, було ясно видко зелене море, білі гребені на хвилях, пофарбовані то червоним, то жовтим, то синім кольором веселки» [2, p.110]. I. Ohiienko writes that «хмари вважаються джерелом плодючої сили, тому так само були рано обожнені. Походять вони з Неба, це збірник небесних вод, воздушний океан. Воду з річок подає до Неба великий смок, веселка чи райдуга (в Рай дуга): вода йде в хмари, а звідти падає дощем» [1, p.43-44]. I. Nechui-Levytskyi continues: «Веселка захопила й корабель з його мокри-ми вітрилами і неначе вкрила його якоюсь пишною дорогою тканиною» [2, p.110]. According to ancient beliefs, as I. Ohiienko notes, «Господь часто являвся в Огні та в Хмарі» [3, p.384]. And here we see that after the storm, the rainbow appeared as God's grace, a hint of God's help and quick salvation.

T. Hardy describes Clym Yeobright's thoughts on top of the Rain Mound. Clym looked at the moon and thought that on his way home to work in this secluded place, he envisioned liberation from annoying social conventions, and they turned out to be here. At that moment, even more than ever, he longed to move to another world. «His eye travelled over the length and breadth of that distant country – over the Bay of Rainbows, the sombre Sea of Crises, the Ocean of Storms, the Lake of Dreams, the vast Walled Plains, and the wondrous Ring Mountains – till he almost felt himself to be voyaging bodily through its wild scenes, standing on its hollow hills, traversing its deserts, descending its vales and old sea bottoms, or mounting to the edges of its craters» [7, p.230].

Clym's mother was against the relationship between her son and Eustacia. The author emphasizes the strained relationship between mother and son, with the help of weather conditions: «The weather was far different from that of the evening before. The yellow and vapoury sunset which had wrapped up Eustacia from his parting gaze had presaged change. It was one of those not infrequent days of an English June which are as wet and boisterous as November. The cold clouds hastened on in a body, as if painted on a moving slide. Vapours from other continents

arrived upon the wind, which curled and parted round him as he walked on» [7, p.246]. Despite this, Clym and Eustacia loved each other. In a section entitled «The Rencounter by the Pool» [7, p.281] the author describes the relationship between Clym and Eustacia: «When it rained they were charmed, because they could remain indoors together all day with such a show of reason; when it was fine they were charmed, because they could sit together on the hills» [7, p.281]. The author shows the unpleasant conversation between Clym's mother and Eustacia by the water too. «The excited mother then withdrew, and Eustacia, panting, stood looking into the pool» [7, p.288]. With the help of mutilated trees, the author depicts the state of mind of Clym's mother when she went to visit her son. «The trees beneath which she sat were singularly battered, rude, and wild, and for a few minutes Mrs. Yeobright dismissed thoughts of her own storm-broken and exhausted state to contemplate theirs. Not a bough in the nine trees which composed the group but was splintered, lopped, and distorted by the fierce weather that there held them at its mercy whenever it prevailed. Some were blasted and split as if by lightning, black stains as from fire marking their sides, while the ground at their feet was strewn with dead fir-needles and heaps of cones blown down in the gales of past years» [7, p.327-328].

A prominent place in the works of both writers is given to rain. I. Ohienko writes that «в народньому світогляді вода одухотворюється, і ми кажемо: Дощ іде (а не падає)» [1, p.41]. Not only I. Nechui-Levytskyi mentions rain in his novel, but T. Hardy too. «Wildevé waited, slightly sheltered from the driving rain by a high bank that had been cast up at this place» [7, p.437]. As Wildevé waited for Eustacia to flee, he saw Clym looking for Eustacia, his beloved wife. «Wildevé did not speak, in the hope that Clym would pass by without particular inquiry. While they both hung thus in hesitation a dull sound became audible above the storm and wind. Its origin was unmistakable – it was the fall of a body into the stream in the adjoining mead, apparently at a point near the weir» [7, p.438]. In «The return of the native» rain is a sign of separation and sorrow. «Shadwater Weir had at its foot a large circular pool, fifty feet in diameter, into which the water flowed through ten huge hatches, raised and lowered by a winch and cogs in the ordinary manner. The sides of the pool were of masonry, to prevent the water from washing away the bank; but the force of the stream in winter was sometimes such as to undermine the retaining wall and precipitate it into the hole» [7, p.439]. And in this reservoir Eustacia and Wildevé, who wanted to save her, died. Only Clym survived in this love triangle. Here the author writes: «Yet, upon the whole, neither the man nor the woman lost dignity by sudden death. Misfortune had struck them gracefully, cutting off their erratic histories with a catastrophic dash, instead of, as with many, attenuating each life to an uninteresting meagreness, through long years of wrinkles, neglect, and decay» [7, p.451]. The force of water is opposed to the earth and, as a moving principle, brings death and suffer to people. Here water is perceived as a force hostile to man and his conqueror. Also worth mentioning is Jacqueline Dillion's quote: «As the effigy becomes 'permeated' with pins, rainwater begins to penetrate Eustacia's body. Soon after the effigy of Eustacia was melting to nothing, the real Eustacia drowns in the weir» [6, p.53]. We can't know for sure whether Eustacia's death is a punishment for something, a common fate, or Susan's revenge for her son. «The reader is never told of Susan's reaction to the drowning, or of any community intelligence about the coincidence, or link, between the waxen image and the death» [6, p.53-54]. The reader cannot fully understand this.

When T. Hardy expresses the pain and feelings of Thomasin, who was Wildeve's wife at the time, he recalls the changes of the seasons: «The spring came and calmed her; the summer came and soothed her; the autumn arrived, and she began to be comforted, for her little girl was strong and happy, growing in size and knowledge every day» [7, p.452]. Thomasin and her daughter inherited all of Wildeve's property and began living their quiet, ordinary lives. «Winter again came round, with its winds, frosts, tame robins, and sparkling starlight. The year previous Thomasin had hardly been conscious of the season's advance; this year she laid her heart open to external influences of every kind» [7, p.454].

The concept of water is accompanied by the authors throughout the plot, until the very end. Take, for example, Mykola, who at the end comes home and saw that Nymydora isn't alive: «Джеря мовчки вийшов з хати, перейшов двір, пішов у садок, а далі пішов на город, на леваду понад річкою. Високо й густо розрісся вишник, що він насадив, неначе зелене гніздо; через його навіть не промикувавсь промінь сонця. Верби коло тину стали дуплинасті і взяли-ся порохнею. Микола шукав очима тієї старої гіллястої груші, з-під котрої він вперше побачив Нимидору, як вона брала з Раставиці воду» [2, p.136].

The concept of water permeates all the work of T. Hardy, I. Nechui-Levytskyi and I. Ohiienko. We find water as a river, pond, sea, lake, well, rain, snow, ice and more. The authors treat the concept of water with great love and respect. Water in all manifestations can be something bright, unforgettable, something pleasant and useful. Although in other cases we see the depiction of water as something terrible, hateful and even lethal.

Список використаних джерел і літератури:

1. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: іст.-реліг. моногр. Київ: АТ «Обереги», 1992. 424 с.
2. Нечуй-Левицький І.С. Микола Джеря. *Зібрання творів*: у 10 т. Київ: Наукова думка, 1968. Т. 3. С. 34-142.
3. Огієнко І. Рідна мова. Київ: Наша культура і наука, 2010. 436 с.
4. Огієнко І. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу. Київ: Вид-во Книгарні Є. Череповського, 1918. 272 с.
5. Clark I. Thomas Hardy's Pastoral. An Unkindly May. London: Palgrave Macmillan, 2015. 217 p.
6. Dillion J. Thomas Hardy: Folklore and Resistance. London: Palgrave Macmillan, 2016. 206 p.
7. Hardy T. The Return of the Native. London: Penguin Popular Classics, 1994. 486 p.
8. Ireland K. Thomas Hardy, Time and Narrative. A Narratological Approach to his Novels. N.Y.: Palgrave Macmillan, 2014. 291 p.

References:

1. Ilarion, mytropolyt. Dokhrystyianski viruvannia ukrainskoho narodu: ist.-relih. monohr. Kyiv: AT «Oberehy», 1992. 424 p.
2. Nechui-Levytskyi I.S. Mykola Dzheria. [U:]. *Zibrannia tvoriv*: u 10-ty tomakh. Kyiv: Naukova dumka, 1968. T. 3. P. 34-142.
3. Ohiienko I. Ridna mova. Kyiv: Nasha kultura i nauka, 2010. 436 p.
4. Ohiienko I. Ukrainska kultura: korotka istoriia kulturnoho zhyttia ukrainskoho naroda. Kyiv: Vyd-vo Knyharni Ye. Cherepovskoho, 1918. 272 p.

5. Clark I. Thomas Hardy's Pastoral. An Unkindly May. London: Palgrave Macmillan, 2015. 217 p.
6. Dillion J. Thomas Hardy: Folklore and Resistance. London: Palgrave Macmillan, 2016. 206 p.
7. Hardy T. The Return of the Native. London: Penguin Popular Classics, 1994. 486 p.
8. Ireland K. Thomas Hardy, Time and Narrative. A Narratological Approach to his Novels. N.Y.: Palgrave Macmillan, 2014. 291 p.

У статті розглядається концепт води на матеріалі творів «Повернення додому» Томаса Гарді, «Микола Джеря» Івана Нечуя-Левицького та окремих праць Івана Огієнка, здійснюється порівняльний аналіз крізь призму тематичної спорідненості. Проаналізовано образ води у різних її проявах, а також спільності та відмінності концептуального зображення.

Концепт води пронизує усю творчість Т. Гарді, І. Нечуя-Левицького та І. Огієнка. Ми зустрічаємо воду як річку, ставок, море, озеро, криницю, дощ, сніг, лід та ін. Зображуючи мальовничі пейзажі, природні красиви місцевостей, автори відкривають перед читачами навколишню дійсність, життя народу, передають умонастрій персонажів, а також готують до наступних подій.

У творі «Микола Джеря» І. Нечуя-Левицького, можна відчитати порівняння українських красивидів з чимось святим. За словами І. Огієнка (митрополита Іларіона), з давніх давен люди запримітили, що вода приносить їм і природі велике добро, бо оживлює землю й робить її плодючою. Вода як окрема стихія, плодюча й родюча, вода була скрізь обожувана, як море, озеро, річка, копанка, джерело, криничка, колодязь.

Як Т. Гарді так і І. Нечуй-Левицький перші зустрічі коханих зображують біля води. І. Огієнко зазначає, що вода – це символ розмноження й паруння, і таким уживається в наших ритуальних обрядах. Шлюби в слов'ян часто бралися над водою. І взагалі паруння відбувалося при воді.

Воді наші предки приписували священні властивості. Вони вважали, що вода є лікувальною. До води люди завжди ставились обережно, особливо до старих криниць і струмків. Саме Т. Гарді різнобарвно подає нам опис старого колодязя на подвір'ї Юстасії, надаючи образу криниці певної загадковості, прихованості, таємничості та, в той же час, дивовижності.

Особливе місце у творі І. Нечуя-Левицького відведено образу річки обсадженої вербами. Вона є одним із найчастіше вживаних образів. І. Огієнко говорить, що саме верба відганяє від хати злі сили й хвороби. А й дійсно весь твір І. Нечуя-Левицького пронизаний образом верб, навіть саму назву села автор взяв «Вербівка».

Інший вагомий прояв води, який згадується в обох творах є дощ. Саме дощ виступає, з одного боку, як звичне природне явище, а з іншого – як ознака круговерті життя. У творі І. Нечуя-Левицького дощ стає фатумом. Людина не в змозі протистояти йому і змушена визнати своє безсилля перед стихією, що розбушувалася. Хоча пізніше автор описує появу веселки, натякаючи на Боже помилування та порятунк головного героя.

Дощ згадується і в творі Т. Гарді. Саме тут дощ постає ознакою розлуки та журби. Стихія води протиставляється землі і, як рухливий початок, несе людям загибель та страждання. В творі «Повернення додому» вода сприймається як сила, ворожа людині і переможець її.

Ключові слова: концепт води, образ, мальовничий пейзаж, природний красвид.

Отримано: 29.10.2021 р.

Галина Райбедюк

ORCID 0000-0001-8984-5496

кандидат філологічних наук, професор,

докторантка кафедри української літератури

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ЯЗИЧНИЦЬКИЙ СВІТ УКРАЇНЦІВ У НАУКОВІЙ КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА ТА В ПОЕЗІЇ ІРИНИ КАЛИНЕЦЬ: ТИПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

У пропонованій статті досліджуємо шляхи кризьчасової комунікації авторських свідомостей науковця-богослова Івана Огієнка та письменниці-дисидентки Ірини Калинець, з'ясовуємо перетини їх рефлексій дохристиянського буття українського народу, характеризуємо типологію транспонування язичницького світу та фольклорно-міфологічного наративу на рівень історико-народознавчої концепції митрополита і художньо-естетичної парадигми поетки. В означеному контексті аналізуємо індивідуальні художні версії традиційних флористичних та астральних образів-символів Ірини Калинець, сфокусованих у смислового полі Огієнкової історико-релігійної монографії «Дохристиянські вірування українського народу».

Ключові слова: діалог, концепція, ментальність, анімістичний світогляд, язичництво, дохристиянська етика, природопоклоніння, художня образність, культура, міфологія.

Постановка проблеми. У сучасній гуманітаристиці з огляду на глобалізаційні процеси в усіх сферах життя, культури в тім числі, персональні наукові моноstudії її репрезентантів, вочевидь, поступаються «бінарним і поліперсональним зіставленням, особливо якщо вони попереджені відповідною теорією чи принаймні гіпотетичними міркуваннями» [11, с.7]. «Ключ типологічного» (Л. Новиченко), навіть внутрішня полеміка, певна контроверсійність, поза сумнівом, відчутно увиразнюють, насамперед, профіль «людей з біографією» (Ю. Лотман). У кожному разі «зіставний підхід, заснований на виявленні різноманітних співвідношень між літературними явищами, має універсальний, практично необмежений обсяг експериментального матеріалу – він не мусить дотримуватися ані часової послідовності літературних явищ, ані причиново-наслідкових зв'язків. В основі зіставних методик лежить зацікавлення літературними збігами (аналогіями) і розбіжностями (контрастами)» [1, с.114].

У багатьох випадках атрибути авторської свідомості (рефлексія, зображення, вираження) функціонують у текстах латентно як історична, релігійна, культурологічна парадигма, що й характеризує кризьчасову комунікацію двох пасіонаріїв українського народу – науковця-богослова Івана Огієнка та письменниці-дисидентки Ірини Калинець. Розгляд їхнього багатогранного доробку в типологічних зіставленнях і діалогічних стосунках, безперечно, зумовлений сучасними тенденціями літературознавства.

Однак такий підхід до осмислення та оцінки місця й ролі цих визначних постатей у національній історії та культурі обумовлений не стільки локальними проблемами чи ситуативними контекстами, скільки психологічними особливостями авторської свідомості, що зазвичай виступає «дійсним джерелом творчого акту» (М. Кодак), спорідненістю духовного світу, подібністю рефлексування національної ідеї в багатьох сферах життєдіяльності, що частково розглянута в нашій попередній статті «Націософські ідеї Івана Огієнка в науково-художньому дискурсі Ірини Калинець» [19].

Актуальність дослідження. Праця Івана Огієнка, поряд із дослідженнями М. Костомарова, М. Максимовича, І. Нечуя-Левицького, дає можливість «зрозуміти, витлумачити мову предків і краще збагнути самих себе» [15, с.264]. Власне, такою настановою керувався митрополит, пишучи свою народознавчу розвідку. В передмові він, зокрема, зазначає: «Сучасної духової культури українського народу належно й глибоко ніхто не зрозуміє, коли він не знає його вірувань дохристиянських [...] без належного знання дохристиянських вірувань годі зрозуміти Історію української культури та літератури, як давньої, так і нової, бо вона завжди оперує з народними віруваннями, переказами, піснями й т. ін., – взагалі з так званим «етнографічним матеріалом», що в значній своїй мірі склався ще за дохристиянських часів» [5, с.9]. Подібний ракурс «духовної етнографії» (В. Личковах) визначив у своїй основі структурування художніх творів тих письменників, котрі, подібно до Івана Огієнка, виводили духовний світ українства з його дохристиянських джерел.

Саме до такого типу митців слова належить Ірина Калинець, художній світ поезії якої обертається довкола мотиву, що його М. Ільницький корелює із синтезом «язичницького біосу і християнського етосу як основи українського світосприйняття» [7, с.237]. Йдеться, вочевидь, про художню реалізацію поетесою апологетизованого митрополитом поклоніння природі, низки його ідей та універсальних символів національної культури щодо органічної єдності всього живого на землі, де людина є невіддільною частиною природи. Означеним питанням автор «Дохристиянських вірувань українського народу» відводив особнє місце з огляду на пантеїстичний світогляд українців-язичників і синкретичне світовідчуття українців-християн. Відтак окреслені типологічні підходи до інтерпретації віршового доробку Ірини Калинець можуть внести суттєві доповнення й корективи («у небагатою літературознавчому досьє» на її поезію [16, с.7]. Адже вона «своєю суспільно-політичною, науковою і культуророзбудовною діяльністю як поетку саму себе наче заслоняла. Про її поезію, – зауважує в післяслові до збірки «Шлюб з полином Т. Салига, – певною мірою такі із цих причин, пишуть значно менше» [21, с.219]. Актуальність заявленої у статті наукової проблеми пов'язана також із загальними методологічними завданнями українського літературознавства ХХІ віку, що передбачають, за словами В. Погребенника, «реконструкцію національної української культури», «косягнення її повнішої й науково-об'єктивної презентації як багатокультурної, представленої у [...] розмаїтті шляхів і новітніх форм «олітературнення» фольклорних джерел» [18, с.51].

Спорідненість поглядів на питання синкретичного світогляду та ментальності українства, його двоєвір'я та пов'язаного з ним природопокло-

ніння зумовила типологію інтегрального сенсу декларованих і митрополитом, і поеткою концептів дохристиянської етики, міфології та культури українського народу. Означений типологічний ракурс і зумовив тему пропонованої статті, **метою** якої визначила інтерпретація художньої творчості Ірини Калинець у руслі стрижневих ідей та змістових концептів праці «Дохристиянські вірування українського народу» Івана Огієнка. Відтак **об'єктом** дослідження виступає лірика поетки. **Предметний** інтерес вивчення зосереджено на її індивідуальних художніх версіях фольклорно-міфологічних образів-символів, сфокусованих у смисловому полі історико-релігійної монографії митрополита.

Виклад основного матеріалу. Життєтекст Ірини Калинець відображає знакові внутрішньолітературні та довоколалітературні процеси, що суттєво впливали на творчість письменників у радянський і пострадянський періоди суспільного й культурного поступу. Її художня та науково-публіцистична спадщина зібрана під один дах восьмикишечка й додатково тому «Метелики над могилою», упорядкована Ігорем Калининцем і оприлюднена львівським видавництвом «СПОЛОМ» упродовж 2012-2015 років. У пору «українського безчасся» (І. Дзюба) 1970-х років, як і вся генерація її однодумців-дисидентів, Ірина Калинець виступила літературним і морально-етичним гарантом національної ідеї та загальнолюдських вартостей, категорично не прийнявши соцреалізмівського канону в художній творчості. Її поезія, що виразно суперечила усталеним філософським, етичним та естетичним кодам офіційного соціуму пори «політичних заморозків», скеровувалась завперш на самовираження митця – його творчу, особистісну, громадянську, національну ідентичність. Тому вже на перших порах уходження до літературного процесу поява віршів львівської шістдесятниці Ірини Стасів дістала радше політичну, аніж літературознавчу оцінку. Так, незважаючи на позитивну рецензію В. Підпалого на її збірку «Троїсті музики» (1968) [17, с.330], книга була «розсіпана». Статус дисидентки автоматично позбавляв поетку офіційного права бути за радянського часу оприлюдненою, видрукованою, осмисленою й належно оціненою. І лише в 1995 році у видавництві отців-василіан «Місіонер» (Жовква) побачила світ збірка, що має «дуже промовисту» (М. Ільницький) назву – «Шлюб із полином». Ця назва, безумовно, символічна, адже авторка-бранка «жила ненастанно в полоні долину. Їй вдосталь довелось зазнати на своєму віку переслідувань, підступів, зрад» [3, с.364]. Біографічні реалії визначили глибинні смисли творчості дисидентки.

Окреслюючи мотивний спектр поезії Ірини Калинець, П. Шкраб'юк виводить на перший план «наші традиції, поганство й християнські цінності, долю України, убоління за друзів» [26, с.203]. Проте це, так би мовити, тільки зовнішні абрисы її авторського тексту. Ословлені тут почуття й емоції, за словами М. Осадчого, «передзвонюються всіма звуками своїх проявів, нюанси настроїв тотожно відлунуються в природі» [16, с.9]. Наскрізні мотиви лірики поетки корелюють із природопоклонінням, що постулює стрижневу ідею народознавчої концепції Огієнка. Розуміння єдності всього сущого на землі, де людина є рівноправною та рівноцінною частиною природи (дерева, квіти, трави), задекларовано уже в пер-

пій збірці «Лісовий Никифор» (1965). Її реальний персонаж-наратор – відомий у мистецьких колах народний маляр-примітивіст, репрезентант багатой лемківської культури Никифор Дровняк *«в одежі жебрачій / іде між дерева як між люди / милостиню клянчити / і приносить мені кални на мисто / осики гілку / очеретяну сопілку / і дубового листу... / А потім закутавши ноги в солому / ліпить собі дідугана – клена / вербу зелену і сонну / фантастичного бога зелені / і сам він як бог»* [10, с.14]. Цитовані рядки відсилають реципієнта до Огієнкової праці, в якій уміщено структурну частину «Деревопоклонство» (розділ «Рослинний світ») і де зустрічаються персонажі лірики поетки, зокрема, «очоловічені» дерева, а також лісовик (полісун) – «господар дерев, господар лісу» [5, с.57].

У художньому світі Ірини Калинець, як і в народознавчій концепції мітрополита, всі дерева живі; вони наділені магічною силою, символізують людські риси й природні явища. Автор монографії приділяє багато уваги переказам та літературним творам українських письменників класичної доби (Т. Шевченка, Б. Грінченка, Лесі Українки) про такі дерева, як тополя, дуб, калина, верба, липа й ін., які «почиталися» нашими предками як «священні» й супроводжували численні ритуали дохристиянської етики. Їх відгомони рельєфно прочитуються і в індивідуальних художніх версіях Ірини Калинець. «Вказівками на стародавнє шанування дерева, – зазначає богослов, – в нас позосталися й такі обрядові речі, як весільне вільце, купальське деревце, биття вербою у Вербну суботу і т. ін.» [5, с.52]. Культ деревопоклоніння («Через дерево стану / сама собою...») [10, с.98] виступає знаком поєднання язичницьких і християнських основ народного світогляду й у поезії Ірини Калинець: «На Паску прийшов Лісовик / з коржем берестяним / і писанками горобиними...» [10, с.15]. Переосмислюючи символіку дерев, як і всього рослинного світу, вона, водночас, розширює спектр їх семантичних значень та асоціацій. Віталістична позиція та діяльні імперативи ліричної героїні, як, власне, й самої мисткині, передається через символіку дерева: «*Ти не стій, не чекай! / Поки дерево всохне...*» [10, с.75]. У її віршах вчуваються алюзії на драматичну українську реальність, у якій «*чорнооко палахтять дерева*» [10, с.57] й де «*лісовикова ліщина припадає порохом, / а він слези старечі стирає з обличчя*» [10, с.14]. В цьому «напівреальному, напівдомисленому світі поетки вимальовується фантасармонія далеко не гармонійного, не ідеального суспільного буття загалом і України зокрема» [16, с.8].

Ірина Калинець ґрунтує художньо-образний потенціал своєї творчості на системі стійких асоціацій, пов'язаних із різними земами, що сягають дохристиянських вірувань українського народу, детально описаних у згаданій вище історико-релігійній праці Івана Огієнка. В цьому плані її лірика типологічно близька до поезії Ігоря Калинця, зокрема, до його циклу «Зільник» (збірка «Тринадцять алогій»), в якому асоціативні ланки флористичної образності розгортаються у різні сфери – від морально-побутової до історичної, а в оригінальних метафоризаціях («Сон-зілля», «Татарник», «Плакун-Трава», «Троянда», «Катран», «Барвінок») зінтегровано «елементи ритуального дійства язичницьких часів, народні повір'я, мистецькі асоціації, історичні алюзії тощо» [6, с.133]. Из-під пера поетки, як і Ігоря Калинця, народжуються образи-асоціації, побудовані на ґрун-

ті глибоко національної символіки. В ієрархії фольклорно-міфологічних образів флористичного ряду в її ліриці на особливий статус претендує образ *полину*. Його роль у загальній художньо-естетичній концепції Ірини Калинець є визначальною, саме ж слово «полин», за спостереженнями М. Ільницького, й «справді ключове [...] Цей символ супроводжує нашу історію та культуру, починаючи від легенди про євшан-зілля» [7, с.237]. Іван Огієнко також виокремлює з-посеред «чудодійних та помічних» зел, віддавна шанованих українцями, саме євшан-зілля, що «зцілює від винародовлення» [5, с.58]. Це і «хронос, товща часу, символ вічної любові до Батьківщини, символ її незнищенності» [24].

В умовах чергової для українства «ночі бездержавності» (Є. Маланюк) Ірина Калинець не випадково вводить до сюжетики багатьох творів розмаїтий спектр образів символічного ряду з ключовим словом «полин» (його інваріант «євшан»), що увиразнюють основи її етики й естетики, сутність національної ідентичності, громадянської позиції. А після заслання вона обирає для самвидавського журналу назву «Євшан-зілля», символіка якої була нав'язана відомою легендою про траву євшан, запах якої пробуджує пам'ять людини щодо її родового коріння й притупленого почуття власної гідності. Психологи вважають, що етнічні символи у мистецькому творі є свідченням того, що «поет або художник ідентифікований зі своїм етносом» [14, с.173]. У багатьох віршах Ірина Калинець саме крізь образи полину та євшану озвучено самототожність поетки, невіддільну від долі українського народу: «*терпка краплинка мого болю / в полин вілється степовий*» [10, с.184]; «*Я єсмь євшан і суть моя гірка. / Скорботно злились в ній минуле і прийдешиє, / настоєне на крові і віках*» [10, с.58]; «*Я єсмь євшан. Полин на ваші душі, / останній пагінець, / та не остання кров, / що поїть соками нутро землі моєї*» [10, с.58]. Естетичну зарядженість тексту формує застаріла лексика, що бере на себе основне семантичне, стильове й експресивне навантаження. Частотні ж займенники втрачають у загальній ідейно-тематичній парадигмі вірша суто граматичне значення, набуваючи смислового наповнення як частини україноцентричного авторського «Я».

Загальна ідея, що її передають слова-символи *полин/євшан* у творчості Ірини Калинець, має яскраво виражену національну окрасу, надто коли йдеться про історіософський контекст. Втрата основного смислового навантаження символу євшан-зілля, потрактованого Іваном Огієнком як «зцілення від винародовлення», асоціюється в духовному просторі лірики поетки з поразками, спричиненими національною «амнезією»: «*Вже не євшан – сиза хіть / заколисалась степами*» [10, с.102]; «*Шуміла дивно ковила / і в янув байдуже євшан*» [10, с.143]. Символ полину та його тюркської назви «євшан» у межах асоціації із гірким присмаком використовується Іриною Калинець для ефективності оксиморону, що в її ліриці, як і у віршах Василя Стуса («*трунок і трутизна*») формує смислове поле амбівалентного образу Батьківщини: «*І Україна – мій полин*» [10, с.106]. У статті «*Чужинецька легенда, що стала рідною...*» вона обґрунтовує свій вибір щодо концептуальності символу євшан-зілля для особистого й національного самовираження: «*Чому саме полинові судилося навертати людську душу і розум до священної, обітованої, рідної землі? Не оспіваній за кра-*

су з давніх-давен дикій рожі, не романтичній калині, навіть не сонцеликому соняшникові, а саме полинові – євшан-зілля? Мабуть, лише душевні страждання, гіркота життя навертають людину до джерел – до початків, до спільноти – народу-нації» [9, с.59].

У ліриці Ірини Калинець образи-символи рослинного ряду, яким Іван Огієнко у своїй праці присвятив окремий розділ, мають переважно фольклорно-міфологічну генезу й структуровані ідеєю гармонії між елементами всесвіту. Поетка, як і митрополит, використовує відоме в літературі й усній народній творчості «уподібнення квітів і плодів духовним цінностям» [20, с.102]. Вона виходить за межі поетичного опису рослин, озвучує у слові їхнє символічне значення. В художньому просторі її лірики виразно прочитується традиція наділяти флористичні образи багатоплановою семантикою, пов'язаною з глибинними витоками культури українства й вибудованою на співвіднесенні фізичної природи та духовної. В подібному традиційному значенні Ірина Калинець використовує ключові флорообрази української міфології та фольклору: *калина* – символ краси і любові [12, с.72]; *барвінок* – символ молодості, єднання вічного життя людей із небесним царством предків [2, с.428]; *мак* – символ пишності [12, с.67]; *верба* – «Боже дерево, символ не тільки Світового дерева, а й надзвичайної життєвої сили» [2, с.132] тощо. Як потвердження, наведемо кілька з багатьох можливих художніх ілюстрацій: «*Рушники з калиною – тернями-стежиною. / Барвінковим квітом – із могил столітніх*» [10, с.112]; «*промінець неба України, / червону ягоду калини*» [10, с.108]; «*вихлюпуються з них / барвінку сині води / і мак цвіте неначе свічка*» [10, с.66]; «*заколисані тополі. Мамин двір і синій день*» [10, с.173]; «*Дуб святий слухає, притихши кроною*» [10, с.174] й под. Водночас поетка відводить вагому роль персоніфікації рослинного світу, переосмислюючи значеннєві коди усталених флористичних символів відповідно до власних світоглядно-естетичних пріоритетів, нерідко спроектованих у біографічні реалії («*І кожен крок, що відчайсно болить, / І кожна мить, що пахне, мов полин*» [10, с.51] та в сучасне її суспільно-історичне буття народу («*А серед поля мрії моїх свічки. / А серед поля вигорілі трави*» [10, с.50]. Крізь «холодну м'язичку днів оскомних» і «хуртовину самоти» (виразні алюзії на в'язничну дійсність) душа й думки поетки пробиваються у той часопростір, де на неї чекає Україна – «*єдина і свята вдова*» [10, с.102]. Лексичні маркери природного ландшафту в художній трансформації набувають тут символічного значення, сигналізуючи про сакральність землі, де цвітуть «*ласкаві соняхи й євшан / це пробивається крізь камінь*» [10, с.103]. В їх метафоричному окресленні закладено віталістичну позицію ліричної героїні, зокрема, її віру в повернення («*Я ще торкнусь твого цвіту – / євшанно-дикого зела, / як уст коханих...*» [10, с.103] і стремління до того, щоби усе «*зацвіло євшанним різноквіттям*» [10, с.183].

Звертають на себе увагу виразні типології народознавчого дискурсу митрополита Іларіона та художніх версій Ірини Калинець в оприявленні та потрактуванні символіки трав'янистих рослин, що акумулюють особливості національного світосприйняття, виступаючи засобом творення національного світу. У збірці «Дорога вигнання» вміщено цикл із симптоматичною назвою «Шепіт трави». Відомо, що фітонім «трава» у міфології різних на-

родів є символом добрих і водночас злих сил природи. В «Українській міфології» В. Войтовича зазначається, що за дохристиянськими віруваннями «після смерті людини її душа перетворюється у траву» [2, с.541]. У художній версії поетки зелена трава є альтернативою драматичному світу: *«і лежали ми поруч – / я і трава / піді мною була / чорна і гола земля»* [10, с.82].

Побудована на фольклорно-міфологічній основі, поезія Ірини Калинець підтверджує думку про цільність її глибоко народного світогляду. Міфопростір авторського тексту поетки поєднує світ земний та небесний, сповнений флористичних і астральних образів, закорінених у дохристиянську пору, коли людина й природа становили гармонійну єдність. Прадавні слов'янські вірування, що «виросли із спільної індоєвропейської духовної спадщини, пройшовши етап автентичного функціонування, частково вплилися у протонародний рівень християнства і, таким чином, дожили у цій синкретичній єдності до ХХ століття» [22, с.16]. Їх відгомони вчуваються й сьогодні, про що свідчать сучасна українська поезія (вірші Павла Вольвача, Івана Малковича, Ігоря Павлока та ін.). Активне звернення до планітаривної (флористичної) символіки пов'язане з вірою в «особливий духовний зв'язок із рослинами, що походить із дохристиянських часів» [25, с.201]. Як зазначає митрополит, «культ природи стояв в основі первісного релігійного світогляду, а релігія була одухотворенням усього довкілля» [5, с.13]. Дохристиянська етика, що базувалась на законах анімістичного світогляду, передбачала не просто побожне поклоніння природі, але й неситну віру в її рятівні духовні сили. *«Коли загубиш свою дорогу»,* – читаємо у зачинному вірші збірки «Крізь камінь», – *«серед терну і квітів / проклади собі стежку»* [10, с.90].

У творчості Ірини Калинець означений аспект концепції митрополита в багатьох ключових ракурсах типологізується з поезією Б.-І. Антонича, якого вона вважала своїм духовним натхненником. Невипадково й збірка «Шлюб з полином» відкривається присвятою цьому «дітаку із сонцем у кишені»: *«Нації моєї чудотворцю, / не з легенд народжений герою, / просвіти незгасно-щедрим сонцем, / слів своїх над болем і журбою»* [10, с.3]. Їхню поезію та основні положення праці Івана Огієнка поєднує ідея гармонійного універсуму, що визначила наскрізний лейтмотив творчості й характер суб'єкта лірики – «людини, яка шукає гармонії в світі» [26, с.204]. Постаць Б.-І. Антонича приваблювала Ірину Калинець своєю рідкісною здатністю тонко відчувати й вербалізувати «перехід від «видимого», «зовнішнього» у сферу духовного то на основі біблійної міфології, то за логікою фольклорної символіки, то шляхом одухотворення природи і небесних сфер» [8, с.210]. Означені параметри авторської гіпотези буття зближували її зі співцем «Зеленої Євангелії» та «Сходу сонця» «чи не найбільше тим, як поєднано у ній масштаб космічний, «титанічний» – і уважність до найменших проявів життя, як сусідять тут «звірята, люди, і комети»» [23, с.133]. У ліриці обох поетів, як і у праці митрополита, в єдиній сюжетній сув'язі презентовано синтез природного світу й астрального культу, що часто зустрічається в українських обрядових піснях, у яких знайшли свій відгомін відлуння космогонічних мотивів первісної епохи. Іван Огієнко «серед початкових вірувань рідного народу називає обоження небесних світил» [15, с.259]. З пори дохристиянських вірувань природа й небесні

світила символізують у народній свідомості опозицію верх/низ. Самі ж сакральні образи у фольклорно-міфологічній і літературній традиції гармонійно врегульовують взаємоузгодженість земної та небесної сфер.

Астральні міфи, як відомо, заґрунтовані в анімістичному світогляді наших предків, що зумовлював одуховлення світу й здатність олюднювати довкілля. Для давньої людини, як підкреслює митрополит, «головним двигуном і джерелом усього життя на землі» є сонце [5, с.21], а «зорі, місяць [...] це живе, має свою душу, чоловіковидне» [5, с.14]. Саме в цьому аспекті Ірина Калинець персоніфікує небесні світила, актуалізуючи різноманітні контексти семантики астральних символів (*сонце, місяць, зорі*), що оприявнюють ефект естетичного багатоголосся, ретранслюють «семіотичну пам'ять культури» (Ю. Лотман). У її ліриці цей образно-символічний ряд багатий, ходи думки – вельми оригінальні, незужиті, що оприявнюють, з одного боку, традиційні фольклорно-міфологічні версії персоніфікованого астрального культу (*«танцює сонце»; «гаснуть зорі»; «росинка-зірка»; «місяця обруч»*), а з другого – модерністські художні інсталяції, що демонструють синестезію відчуттів як один з іманентних індивідуальних засобів поетичного моделювання авторської картини світу (*«сонця ризи пурпурові»; «літаври місяця»; «зоряна музика», «клавіші зір»; «червоний язик місяця»; «оркестри зір»; «сонця маківка достигла»; «місяць си-вобородий»; «срібні краплі зір»; «місяць розливається гобосм»; «скрипка промінно-зоряних небес»*). Антропоморфізація астрального культу, як зазначає Іван Огієнко, залишила помітний слід в українській фразеології, що вказує на її витoki у стародавніх віруваннях нашого народу: «сонце сходить», «народився місяць», «дивляться зорі» й т. ін.» [5, с.30].

Ірина Калинець розширює метафоричний ряд із традиційною астральною символікою, що в її ліриці викликає полімножинні асоціації, в яких прочитуються коди різних горизонтів сприйняття й відтворення світу. Подібний ракурс текстуалізації астрального культу можна простежити на прикладі різноманітних контекстів із вельми частотним у художньому світі поетки образом зорі: фольклорно-міфологічного: *«Боженьку, спроможеньку на мос нещастя, / хоч росинку-зірку, макове зерно...»* [10, с.180]; біблійного: *«... засій небо новими зорями. / І це – не дай впасти / нашому хрестові...»* [10, с.74]; екзистенційного: *«Ця самотність – зоря, / що визирнула несміло / на безлюддя неба»* [10, с.73]; біографічного: *«а може зорі це небесні / лише колючий білий дріт»* [10, с.79]; філософського: *«дорога вічності під зорями століть»* [10, с.51]; патріотичного: *«... мені зоріє батьківщина... / зринає сонця частокіл»* [10, с.115]; любовного: *«Місяць / зірку кохання несе»* [10, с.16]. Нерідко зображувані дійства постають у ліричному наративі містикі в містичній злитості з космічними й водночас національними ритмами буття, маркованими усталеною національною образністю фольклорно-міфологічної генези (*«маки червінно завітли, маки зоряно заблисли»*) [10, с.170]. Поетка моделює художню дійсність як симбіоз язичницьких і християнських дискурсів, співвіднесення мікро- і макрокосмічних універсумів. Синтез астральних образів із синкретизмом різних форм світосприйняття й світовідтворення, що засвідчує описане Іваном Огієнком явище двоєвір'я українства, виявляється в її художніх версіях українських ритуалів, тради-

цій, звичайв: «Благословило Сонце / Лісовикову паску» [10, с.15]; «Коли у пущині ночі росте голуба Вифлеємська зоря [...] / засвічую на вулиці життя золоті свічки» [10, с.23]; «Великодні дзвони дзвонять [...] / І на білі обруси / Сонце сніп кладе весняний...» [10, с.153]. Космос міфопоетичного універсуму Ірини Калинець центрований стосовно денного світила (сонця) й пліцентричний щодо нічних (місяця й зірок). Ці образи традиційно відтворюють найдавніші світоглядні архетипи українців, пов'язані з культом небесних світил. Вони здебільшого сакралізовані, отже, виступають символами вищих смислів буття. Водночас, у художній трансформації астрального культу в авторський текст Ірини Калинець виявляються картини покаліченого національного світу через руйнівні тенденції в Україні, що структурують апокаліптичні візії в поезії усіх дисидентів: «сонце збилося із звичних орбіт» [10, с.146]; «обриваються зорі з високого неба» [10, с.174]; «каплицю бездомних / звисає місяць» [10, с.98]; «плаче троянда сонця» [10, с.99]; «Затихли зорі. Світ затих» [10, с.136].

Виокремлюємо ще один аспект типології презентованих працею Івана Огієнка дохристиянських вірувань українців і художніх версій Ірини Калинець щодо культивування небесних світил, семантика яких особливо яскраво виявилась у солярній символіці. Ірина Калинець, як і митрополит, суголосна з прадавніми поглядами на денне небесне світило як рушій усього земного. Вона почуває себе невід'ємною частиною його енергії: «Сьогодні я з Сонцем повинчалася» [10, с.50]. Як і у віруваннях наших предків, у народознавчій концепції митрополита й у художньому наративі поетки сонце «святе й праведне» [5, с.29]. Її риторика суголосна з язичницьким поклонінням Сонцю: «Привітайся до Сонця, / що відкрило тобі / День Життя» [10, с.93]. Вона розкриває його вплив на землю, природу, людей крізь призму основних проблем світотворення. Важливими символами сонячної енергії в її ліриці виступають язичницькі боги, яким у монографії богослова відведено неабияку роль у формуванні духовної культури українського народу: «... поклоняюся знов древнім ідолам: / – Дажбоже, дай, Боже, / сонця калач весільний. / – Стрибоже, гни Боже, / дерева в танку свавільнім, / – Вийди, Купало, / вийди помалу – / зрійть багаття пристрастей» [10, с.19]. Пантеон язичницьких богів у творчості Ірини Калинець, синтезуючись із християнською традицією, постає тим світоглядним і культурним феноменом, що яскраво транслює значущі елементи колективної пам'яті українського народу, а з ними – віру у відродження національного духу: «Серед ступу, / де росте прабатьківський корінь, / долину, / закопане берло Перунової блискавиці» [10, с.31].

Подібно до Івана Огієнка, поетка активно вдається до стильової адаптації міфологеми вогню, згущена семантика якої позначена позитивною конотацією: «на вогник нашої хати злетілися зорі» [с.13]; «Весь повен світ, як на долоні, / вогнем ясним торкнувся скроні» [с.141]. У художній трансформації образу вогню вона синтезує язичницьке трактування цієї міфологеми як творчої світопороджуючої сили й, водночас, подає його християнські інтерпретаційні варіанти, засвідчені домінантним образом свічки («Догорять свічки трійцями-трійцями. / Кожен вогник – благання. Кожен вогник – ім'я» [с.137]; «Злетів на свічку запах саду – / і біле вінце зацвіло» [с.154]), що з-посеред багатьох значенневих кодів символізують чистоту душі й висо-

ту духу («над свічками – небо очей» [с.75]; «Світить свіча хрещата / на хрещатій землі» [с.164]). Ця ознака характеризує мистецьке засвоєння поеткою й інших міфопоетичних канонів, виявлення та характеристика яких у її авторських версіях вимагає окремого спеціального дослідження.

Висновки. Підсумовуючи, варт акцентувати, що наукова концепція Івана Огієнка цілком може бути potrакована як свого роду код реценції, розуміння та інтерпретації художнього доробку Ірини Калинець. Це засвідчують сталі фольклорно-міфологічні структури, що реалізують ідею одухотворення фізичного буття та його перманентного оновлення, інтенсифікують україноцентричність суб'єкта лірики поетки. Яскраве уявлення про її ідейно-естетичні та етичні пріоритети, співмірні з поглядами митрополита, дають домінантні в площині ліричного наративу символічні образи полину й астрального культу. Зберігаючи у своїй основі первісне значення, в художній палітрі Ірини Калинець вони здобуваються на індивідуальні версії, засвідчують нове естетичне буття. Гадаємо, що ретельне прочитання її поезії крізь призму енергетики прадавнього українського світу як джерела духовності нашого народу привідкриває перед сучасними дослідниками її творчого спадку нові інтерпретаційні можливості.

Список використаних джерел і літератури:

1. Будний В.В., Ільницький М.М. Порівняльне літературознавство: підручник. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 430 с.
2. Войтович В.М. Українська міфологія. 2-е вид., стереотип. Київ: Либідь, 2005. 664 с.
3. Горбенко Л. Полинний смак правди і боротьби. *Калинець І.О. Метелики над могилою: листи, спогади, неопубліковані твори у попередніх томах: збір. творів: у 8-ти т.* Львів: СПОЛОМ, 2015. С. 361-364.
4. Державин В.М. Національна література як мистецтво: Мистецька мета і метода національної літератури. *Українське слово: хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.: у 4 кн.* Київ: Рось, 1994. Кн. 3. С. 597-608.
5. Іларіон Митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: історично-релігійна монографія. Київ: АТ «Обереги», 1994. 424 с.
6. Ільницький М.М. Бароковий код поезії Ігоря Калинця. *Дзвін.* 2001. №9. С. 130-139.
7. Ільницький М.М. Цілюща сила полинової гіркоти. *Українське літературознавство.* 2016. Вип. 81. С. 236-240.
8. Історія української літератури ХХ століття: у 2 кн.: підручник / за ред. В.Г. Дончика. Київ: Либідь, 1998. Кн. 1. 464 с.
9. Калинець І.О. Чужинецька легенда, що стала рідною. *Калинець І.О. Без зборола: збір. творів: у 8-ти т.* Львів: СПОЛОМ, 2012. Т. 7. Кн. 1. С. 58-61.
10. Калинець І.О. Шлюб із полином: поезія. *Калинець І.О. Повне зібрання творів: у 8-ми т.* Львів: СПОЛОМ, 2012. Т. 1. 232 с.
11. Кодак М.П. Авторська свідомість і класична поетика: монографія. Київ: ПЦ «Фоліант», 2006. 336 с.
12. Костомаров М.І. Слов'янська міфологія. *Вибрані праці з фольклористики й літературознавства.* Київ: Либідь, 1994. 384 с.

13. Мишанич О.В. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). Іларіон митрополит. *Дохристиянські вірування українського народу: історично-релігійна монографія*. Київ: АТ «Обереги», 1994. С. 1-2.
14. Налчаджян А.А. Етнопсихологія. 2-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2004. 381 с.
15. Онікієнко І.М. Відображення дохристиянських вірувань українського народу в науковій концепції І. Огієнка та їх поетична версія у віршах І. Калинця. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник: серія філологічна*. 2017. Вип. IV. С. 257-265.
16. Осадчий М.Г. Передмова. *Калинець І.О. Шлюб із полином: поезія*. Львів: СПОЛОМ, 2012. Т. 1. С. 7-11.
17. Підпалій В.О. Золоті джмелі : вибрані твори / упоряд. та примітки Н.А. Підпалі. Київ: Твім інтер, 2011. 560 с.
18. Погребенник В.Ф. Фольклоризм української модерної поезії початку ХХ ст. (творчість М. Філяського, М. Жука, О. Кобця і М. Коваленка). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 8: Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*: збірник наукових статей / відп. ред. В.Ф. Погребенник. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. Вип. 10. С. 50-58.
19. Райбедюк Г.Б. Націософські ідеї Івана Огієнка в науково-художньому дискурсі Ірини Калинець. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник: серія філологічна*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. Вип. V. С. 230-237.
20. Сазонова Л.І. Жанр «вертоградів» у східнослов'янському літературному бароко. *Українське літературне бароко: збірник наукових праць*. Київ: Наукова думка, 1987. С. 76-108.
21. Салига Т.Ю. Свічник загас ... І зяєсніє знову. *Калинець І.О. Шлюб із полином: поезія*. Львів: СПОЛОМ, 2012. Т. 1. С. 215-226.
22. Слов'янські вірування. *Писемні джерела до вивчення курсу «Релігієзнавство» для студентів гуманітарного факультету денної форми навчання* / уклад. В.О. Артюх. Суми: Вид-во СумДУ, 2009. 130 с.
23. Соловей Е.С. Українська філософська лірика : навчальний посібник із спецкурсу. Київ: Юніверс, 1999. 368 с.
24. Сологуб Н.М. Євшан-зілля. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine45-2.pdf> (дата звернення: 05. 12. 2021).
25. Урись Т.Ю. Плантитативні й бестіарні образи-символи у творчості сучасних українських поетів. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Філологічні науки*. 2018. Вип. 17. С. 199-207.
26. Шкраб'юк П.В. Під омофором Богородиці. *Калинець І.О. Шлюб із полином: поезія*. Львів: СПОЛОМ, 2012. Т. 1. С. 203-214.

References:

1. Budnyi V.V., Ilnytskyi M.M. Porivnialne literaturoznavstvo [Comparative literature]: pidruchnyk. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2008. 430 s. [in Ukrainian].
2. Voitovych V.M. Ukrainska mifolohiia [Ukrainian Mythology]. 2-e vyd., stereotyp. Kyiv: Lybid, 2005. 664 s. [in Ukrainian].
3. Horbenko L. Polynovyı smak pravdy i borotby [Polynov taste of truth and struggle]. *Kalynets I.O. Metelyky nad mohyloi: lysty, spohady, neopublikovani tvory u poperednikh tomakh: zibr. tvoriv: u 8-ty t*. Lviv: SPOLOM, 2015. S. 361-364. [in Ukrainian].

4. Derzhavyn V.M. Natsionalna literatura yak mystetstvo: Mystetska meta i metoda natsionalnoi literatury [National Literature as Art: Artistic Goal and Method of National Literature]. *Ukrainske slovo: khrestomatiia ukrainskoi literatury ta literaturnoi krytyky XX st.*: u 4 kn. Kyiv: Ros, 1994. Kn. 3. S. 597-608. [in Ukrainian].
5. Ilarion Mytropolyt. Dokhrystyianski viruvannia ukrainskoho narodu [Pre-Christian beliefs of the Ukrainian people]: istorychno-relihiina monohrafiia. Kyiv: AT «Oberehy», 1994. 424 s. [in Ukrainian].
6. Ilnytskyi M.M. Barokovy kod poezii Ihoria Kalyntsia [Baroque poetry code by Igor Kalynets]. *Dzvin*. 2001. №9. S. 130-139. [in Ukrainian].
7. Ilnytskyi M.M. Tsiliushcha syla polynovoi hirkoty [Healing power of wormwood bitterness]. *Ukrainske literaturoznavstvo*. 2016. Vyp. 81. S. 236-240. [in Ukrainian].
8. Istoriia ukrainskoi literatury XX stolittia [History of Ukrainian literature of the twentieth century]: u 2 kn.: pidruchnyk / za red. V.H. Donchyka. Kyiv: Lybid, 1998. Kn. 1. 464 s. [in Ukrainian].
9. Kalynets I.O. Chuzhynetska lehenda, shcho stala ridnoiu [Alien legend that became native]. *Kalynets I.O. Bez zaborola*: zibr. tvoriv: u 8-ty t. Lviv: SPOLOM, 2012. T. 7. Kn. 1. S. 58-61. [in Ukrainian].
10. Kalynets I.O. Shliub iz polynom [Marriage with wormwood]: poeziia. *Kalynets I.O. Povne zibrannia tvoriv*: u 8-my t. Lviv: SPOLOM, 2012. T. 1. 232 s. [in Ukrainian].
11. Kodak M.P. Avtorska svydomyi i klasychna poetyka [Author's consciousness and classical poetics]: monohrafiia. Kyiv: PTs «Foliant», 2006. 336 s. [in Ukrainian].
12. Kostomarov M.I. Slov'ianska mifolohiia [Slavic mythology]. *Iybrani pratsi z folklorystyky y literaturoznavstva*. Kyiv: Lybid, 1994. 384 s. [in Ukrainian].
13. Myshanych O.V. Ivan Ohiienko (Mytropolyt Ilarion) [Ivan Ohienko (Metropolitan Hilarion)]. Ilarion mytropolyt. *Dokhrystyianski viruvannia ukrainskoho narodu*: istorychno-relihiina monohrafiia. Kyiv: AT «Oberehy», 1994. S. 1-2. [in Ukrainian].
14. Nalchadzhian A.A. Yetnopsykholohiia [Ethnopsychology]. 2-e yzd. SPB: Pyter, 2004. 381 s. [in Russian].
15. Onikiienko I.M. Vidobrazhennia dokhrystyianskykh viruvan ukrainskoho narodu v naukovii kontseptsii I. Ohiienka ta yikh poetychna versiia u virshakh I. Kalyntsia [Reflection of pre-Christian beliefs of the Ukrainian people in the I. Ohiienko's scientific concept and their poetic version in I. Kalynets' verses]. *Ivan Ohiienko i suchasna nauka ta osvita: naukovyi zbirnyk: seriia filolohichna*. 2017. Vyp. IV. S. 257-265. [in Ukrainian].
16. Osadchyi M.H. Peredmova [Foreword]. *Kalynets I.O. Shliub iz polynom: poeziia*. Lviv: SPOLOM, 2012. T. 1. S. 7-11. [in Ukrainian].
17. Pidpalyi V.O. Zoloti dzhmeli [Golden Bumblebees]: vybrani tvory / uporiad. ta prymitky N.A. Pidpaloi. Kyiv: Tvim inter, 2011. 560 s. [in Ukrainian].
18. Pohrebennyk V.F. Folklorizm ukrainskoi modernoi poezii pochatku XX st. (tvorchist M. Filianskoho, M. Zhuka, O. Kobtsia i M. Kovalenka) [Folklore of Ukrainian modern poetry of the early twentieth century. (works by M. Filyansky, M. Zhuk, O. Kobets and M. Kovalenko)]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Seriya 8: Filolohichni nauky (movoznavstvo i literaturoznavstvo)*: zbirnyk naukovykh statei / vidp. red. V.F. Pohrebennyk. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova, 2018. Vyp. 10. S. 50-58. [in Ukrainian].
19. Raibediuk H.B. Natsiosofski idei Ivana Ohiienka v naukovo-khudozhnomu dyskursi Iryny Kalynets [National Philosophical Ideas of Ivan Ohienko in

- Iryna Kalynets' Scientific and Artistic Discourse]. *Ivan Ohienko i suchasna nauka ta osvita: naukovyi zbirnyk: serii filolohichna*. Kam'ianets-Podilskyi: Kam'ianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka, 2018. Vyp. V. S. 230-237. [in Ukrainian].
20. Sazonova L.I. Zhanr «vertogradiv» u skhidnoslov'ianskomu literaturnomu baroko [Genre of «vertograd» in East Slavic literary baroque]. *Ukrainske literaturne baroko: zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv: Naukova dumka, 1987. S. 76-108. [in Ukrainian].
  21. Salyha T.Yu. Svichnyk zahas ... I zaiaśnie zнову [Candlestick extinguished... And it will clear again]. *Kalynets I.O. Shliub iz polynom: poeziiia*. Lviv: SPOLOM, 2012. T. 1. S. 215-226. [in Ukrainian].
  22. Slov'ianski viruvannia [Slavic beliefs]. Pysemni dzhherela do vyvchennia kursu «Relihiieznavstvo» dlia studentiv humanitarnoho fakultetu dennoi formy navchannia / uklad. V.O. Artiukh. Sumy: Vyd-vo SumDU, 2009. 130 s. [in Ukrainian].
  23. Solovei E.S. Ukrainska filosofska liryka [Ukrainian philosophical lyrics]: navchalnyi posibnyk iz spetskursu. Kyiv: Yunivers, 1999. 368 s. [in Ukrainian].
  24. Solohub N.M. Yevshan-zillia [Evshan-potion] [in Ukrainian]. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine45-2.pdf> (data zvernennia: 05. 12. 2021).
  25. Urys T.Yu. Plantytatyvni y bestiarni obrazy-symvoly u tvorchosti suchasnykh ukrainskykh poetiv. [Plantation and bestiary images-symbols in the work of modern Ukrainian poets]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Filolohichni nauky*. 2018. Vyp. 17. S. 199-207. [in Ukrainian].
  26. Shkrab'iuk P.V. Pid omoforom Bohorodytsi [Under the homophorus of the Virgin]. *Kalynets I.O. Shliub iz polynom: poeziiia*. Lviv: SPOLOM, 2012. T. 1. S. 203-214. [in Ukrainian].

The proposed article explores the ways of timeless communication of the author's consciousness of Ukrainian theologian Ivan Ohienko and dissident writer Iryna Kalynets, clarifies the intersections of their reflections on the pre-Christian life of the Ukrainian people, characterizes the typology of transposition of pagan world and folklore-mythological narrative versions of the poetess. The similarity of views of both representatives of the analyzed discourse on the animistic worldview and mentality of Ukrainians is revealed, the integral meaning of their declared concepts of its pre-Christian ethics, mythology and culture, invariability of nature worship and personification of the material world as reciprocal (mutual) We emphasize the important aspects of the poet's lyrics in the aesthetics of the natural world in line with the core ideas and semantic concepts of the work «Pre-Christian beliefs of the Ukrainian people» by Ivan Ohienko. In this context, we analyze in detail the traditional floristic images (evshan-potion, viburnum) permeated in the art world of Iryna Kalynets, singled out in this work by its author as markers of the national world. The second aspect of the interpretation of the poet's lyrics lies in the plane of analysis of astral symbolism (sun, moon, stars). In her author's text, as well as in the work of Ivan Ohienko, the images of the astral cult regulate the coherence of the earthly and celestial spheres, creatively realize the aesthetic function of the binary opposition earthly / celestial. The key images of the ancient Ukrainian world in Iryna Kalynets' work are focused in the semantic field of Ohienko's scientific concept. At the same time, they function in different associative contexts, attesting to their individual artistic versions.

Key words: dialogue, concept, mentality, animistic worldview, paganism, pre-Christian ethics, worship of nature, artistic imagery, culture, mythology.

Отримано: 05.11.2021 р.

ПЕДАГОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА І СУЧАСНА ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА НАЦІОНАЛЬНОГО НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ

УДК 811.161.2' 373.45

DOI: 10.32626/2309-7086.2021-18-2.97-104

Наталія Гудима

ORCID 0000-0002-6192-3779

кандидат філологічних наук, доцент,

завідувач кафедри теорії та методик початкової освіти

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Ольга Ковальчук

ORCID 0000-0003-3100-2538

кандидат педагогічних наук, старший викладач

кафедри теорії та методик початкової освіти

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ФОРМУВАННЯ ПРАВИЛ МОВЛЕННЕВОГО ЕТИКЕТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У СВІТЛІ ІДЕЙ ІВАНА ОГІЄНКА ТА КОНЦЕПЦІЇ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

У статті описано процес формування мовленнєвого етикету молодших школярів на уроках мовно-літературної освітньої галузі Нової української школи з використанням лінгвістичної та науково-педагогічної спадщини визначного культурного, церковного й наукового діяча, ученого-слависта, історика, педагога Івана Огієнка.

Ключові слова: мова, культура спілкування, комунікативна компетентність, формування, молодші школярі, педагог, Нова українська школа.

В умовах національно-державного, культурно-освітнього відродження України, а також становлення Нової української школи особливої ваги набувають науково-теоретичні та методологічні настанови видатного україн-

ського педагога-просвітителя, церковного діяча і справжнього патріота Івана Огієнка (митрополита Іларіона) про роль та значення рідної мови у навчанні та вихованні дітей. Справжнє виховання і навчання підростаючого покоління ґрунтується на глибокому й усвідомленому вивченні рідної мови, власної історії, культури та духовних надбань попередніх поколінь, наших дідів і прадідів. У цьому взаємозв'язок минулого й сучасності, давнього і нового. Багато уваги приділяв Іван Огієнко відкриттю перед кожною дитиною усіх багатств нашої української літературної мови, невичерпності її джерел. Для Івана Огієнка основою виховання і становлення особистості була віра і мова: «Зробіть усе, щоб з дітей вийшли свідомі люди», – звертався він до учительства. Наголошував на тому, що вчити українських дітей рідною їм мовою є справою чистого сумління та патріотичного обов'язку кожного педагога-просвітянина, учителя національної школи.

Філософію мови Івана Івановича Огієнка складають такі основні парадигми: рідномовна освіта, рідномовне спілкування (рідномовне спілкування у побуті і в родині, рідномовне спілкування в громадсько-політичному житті), державотворча, національнотворча роль мови, культура рідної мови (соборна літературна мова, норми літературної мови), історія української мови (походження і розвиток), історія українського правопису), рідна мова у церковно-релігійній сфері, виховна роль рідної мови та культури.

З праць І. Огієнка стає зрозумілим розвиток думки мислителя в таких напрямках: рідна мова – свідомість – мовна свідомість (рідномовна свідомість); рідна мова – світогляд – мовний світогляд (рідномовний світогляд); рідна мова – культура – мовна культура (рідномовна культура); рідна мова – політика – мовна політика (рідномовна політика); рідна мова – знання – рідномовні знання; рідна мова – спілкування – рідномовне спілкування; рідна мова – чужа мова і чужа держава – свідоме рідномовна позиція. Інакше кажучи, філософія мови І. Огієнка базується на науково-освітніх, культурних, політичних, державотворчих та інших чинниках у їх єдності та взаємозв'язку.

У багатій і різноманітній творчості вченого найвагоміше місце посідають дослідження з питань розвитку української мови. Іван Огієнко лише за 1917, перший рік проголошення Української Народної Республіки, опублікував такі праці: «Українська граматична культура: Розгляд підручників, з яких можна вчитись і вчити вкраїнської мови», «Вчимося рідної мови: Нариси про мову вкраїнську», «Український правопис, його історія і закони», «Орфографічний словник», «Рідна мова в українській школі», «Українська мова: Показчик літератури до вивчення нашої мови», «Історична хрестоматія української мови: Зразки нашої мови з найдавніших часів», «Найперші завдання української філології» [1, с.23]. Не втрачають свого значення епохальні праці Івана Огієнка, написані пізніше: «Українська культура» (1918), «Чистота і правильність української мови» (1925), «Наука про рідномовні обов'язки» (1936), «Складання української мови» (1938), «Історія української літературної мови» (1950). Ці твори вченого пронизані духом відродження української нації, мови, культури загалом. Мова, як зазначає Іван Огієнко, – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові наша стара і нова культура, ознака нашого національного визнання...

І поки живе мова – житиме й народ, як національність. Не стане мови – не стане і національності: вона геть розпорошиться поміж дужчим народом... От чому мова має таку велику вагу в національному рухові [2, с.239-240].

Іван Огієнко велику увагу приділяв також майстерності мовлення. У праці «Наука про рідномовні обов'язки» він пише: «Кожен інтелігент, що публічно промовляє: зо сцени, в церкві, в суді, в школі, на зборах, на відчитках ... зобов'язаний промовляти тільки соборною літературною мовою й вимовою» [3, с.19]. Кожен інтелігент, на його думку, повинен також «виховувати» в своїй родині не тільки соборну літературну мову, але й добру літературну вимову, оскільки добра літературна вимова – ознака інтелігентності людини, вона «цементує народ у свідому націю і надає йому почуття одності, де б він не жив і до якої держави не належав би» [3, с.19-20]. Учений надзвичайно великого значення надавав слову вчителя, учнів, культури їхнього мовлення та вмінню спілкуватися.

Молодший шкільний вік характеризують особливими здібностями дітей до оволодіння мовою. Це той період, коли вони здатні осмислити мовленнєву практику, на цій основі оволодіти умінням спілкуватися. Одним із головних завдань учителя початкових класів Нової української школи на уроках мовно-літературної освітньої галузі є організація активної мовленнєвої діяльності учнів, які мають оволодіти комунікативною компетентністю, тобто сукупністю знань, умінь і навичок ефективного спілкування: уміння орієнтуватися в мовленнєвій ситуації, уміння усвідомлювати мовленнєве завдання і вибирати правильний шлях для його розв'язання, уміння аналізувати свої досягнення і невдачі, запобігаючи повторенню помилок, застосовувати ефективні форми і методи мовленнєвої взаємодії із співрозмовником.

Взаємодія і співпраця спрямована на взаєморозуміння партнерів у спілкуванні. Особливим потенціалом такого спілкування є аналіз власної мовленнєвої поведінки: які слова потрібно використати, щоб тебе слухали і розуміли, якими мають бути жести і міміка, як потрібно слухати співрозмовника, давати відповіді на запитання тощо. Аналіз і порівняння мовленнєвої поведінки молодших школярів здійснюється в процесі вивчення таких тем, як «Теплі слова», «Прощання», «Зустрічі», «Розмова телефоном», «День народження», «Звертання», «Ввічлива відмова», «Компліменти» тощо.

Програма з мовно-літературної освітньої галузі для кожного класу орієнтовно визначає коло умінь, навичок та звичок щодо правил мовленнєвого етикету (засоби вираження вітання і прощання, ввічливість і тон мовлення, уміння вести себе із співрозмовником та в колективі, засвоєння лексичних засобів тону та жестів під час зустрічі, прощань, різноманітних звертань тощо). Цілеспрямована робота над виробленням навичок і звичок етики мовлення розпочинається з приходом дітей у школу. Саме в початкових класах закладаються основи ввічливості, прищеплюються добрі манери, вміння культурно вести себе в школі, вдома, на вулиці, в громадських місцях. Якщо елементарні норми етики мовлення не прищеплені дітям з ранніх років, то пізніше доводиться усувати це упущення з великими труднощами: перевиховувати учнів, у яких прижились негативні звички.

Завдання вчителя – з перших днів навчання дитини виробляти в неї уміння і звички, які б відповідали вимогам етики, відбивали культуру, на-

громаджену суспільством у процесі його розвитку. Але ефективності вироблення в учнів таких навичок і звичок можна досягти тільки за умови правильного, систематичного роз'яснення і практичного засвоєння норм мовленнєвої поведінки в органічній єдності з засобами мовленнєвої виразності. Це значить, що діти повинні засвоювати не тільки певний перелік правил культури поведінки, а й форми їх реалізації. Сама органічна єдність цих понять складає загальну суть культури мовленнєвих стосунків, яку диктують різними мовленнєвими ситуаціями.

Займаючись вихованням етики мовлення, вчителі, на жаль, більшого значення надають словесним формам впливу, зводять роботу скоріше до переліку мовних правил поведінки, ніж до роз'яснення їх змісту і форм реалізації. Треба розуміти, що певні поняття, як-от: будь чесним серед інших, веди себе пристойно, культурно тощо, самі по собі ще нічого не дають.

Треба, щоб учні розуміли зміст таких понять і відчували при цьому красу форми вираження цього змісту. Отже, в них треба розвивати здібність яскраво, емоційно відгукуватись про зміст певної мовленнєвої ситуації.

Освітній процес на уроках мовно-літературної освітньої галузі у Новій українській школі може здійснюватися поетапно:

- ознайомлення із мовленнєвими кліше;
- аналіз різноманітних текстів, мовленнєвих ситуацій, у яких використовуються слова вітання, прощання, звертання;
- аналіз текстів, мовленнєвих ситуацій, у яких не використовуються відповідні слова;
- моделювання конкретних життєвих, мовленнєвих ситуацій, у яких наявні або ж відсутні такі етикетні кліше;
- аналіз і розв'язування комунікативних і ситуативних завдань.

У формуванні культури мовлення й мислення молодших школярів учитель ознайомлює їх із усіма можливими етикетними формулами, пояснює правила вітання, а потім практично їх закріплює. Можна використати риторичну вправу. Вчитель пропонує учням прочитати вислови і визначити, які з них вітальні, а які «святкові». Далі учням потрібно дібрати відповідні слова для вітання з: товаришем – сестричкою – дідусем – учителем – малознайомою людиною. (Слова для довідки: *привіт; доброго здоров'я; добрий вечір; наші щирі вітання; мої вітання; зі святом Вас; щедрий вечір, добрий вечір; зі Святвечором Вас; з Новим роком; на все добре, будьте здорові.*)

Учитель пояснює залежність мовлення від того, з ким і де говоримо: з однією людиною чи багатьма; з якою метою – спілкування, повідомлення чи впливу. Можна провести гру «Допоможи Незнайкові».

1. На вулиці Незнайко зустрів дівчину-однокласницю. Вона йшла з магазину і несла важку сумку. Що повинен зробити Незнайко? (Хлопчик повинен сказати: «Дай, будь ласка, я тобі допоможу. Мені зовсім не важко»).
2. На багатолюдному перехресті стоїть бабуся, вона в нерішучості – не знає, як перейти вулицю. Що повинен сказати Незнайко? (Хлопчик повинен сказати: «Ходіть, будь ласка, зі мною. Я вас переведу»).

Таку роботу можна організувати ще й за допомогою уривку з української народної казки. Наприклад, потрібно прочитати уривок з казки

«Лисичка-сестричка» та вибрати слова-вітання Лисички. Учні мають проаналізувати, чи була вона щира із господарями.

Залежно від ситуації доцільно користуватися усім багатством мовленнєвого етикету, обираючи найдоречніше слово. Наприклад, слово «шановний», «вельмишановний», «високоповажний» використовують, звертаючись до незнайомих або малознайомих людей, а слова «дорогий», «дороженька», «рідненька», «люба», «любий» – до близьких і рідних.

Рецептивно-репродуктивна мовленнєва вправа.

– *Доброго ранку, любий сусіде.*

– *Добрий день, ящірко. Кажи, з чим прийшла.*

– *Лихо в мене. Якийсь поганий хлопчисько хвіст одірвав.*

– *Що ж, – заспокоїв її лісовий кравець. – Хвіст пришити можна.*

Завдання: знайти в тексті слова вітання і слова, якими їжак заспокоїв ящірку.

Умовно-мовленнєва вправа.

Завдання: замість крапок дібрати із довідок найдоречніші мовленнєві формули в кожній з описаних ситуацій. Розіграти діалоги.

Ситуація 1. – *Оленко, ...скуштуй пиріжків, які я спекла.*

– *матусю я знаю, що вони смачні.*

Ситуація 2. *У тролейбусі Іванко просить передати гроші на квиток, звертається до літнього чоловіка, який читає газету.*

...Вас потурбувати. Передайте, ..., гроші на квиток. ...за турботу.

Ситуація 3. *Батько купив Андрійкові новий конструктор. Андрійко із вдячністю звертається до татуся.*

– *Татку, ...! Якби ти знав, який я вдячний за цей подарунок! Я тобі ...*

Довідка: будь ласка, дякую, вибачте, я змушений, велике спасибі, щиро вдячний.

Правила мовленнєвого етикету роз'яснюють дітям у бесідах, за деякими можна робити інсценування. Важливо, щоб на уроках створювалися ситуації, які б максимально наближалися до безпосередніх висловлювань. Наприклад, можна використати на уроці риторичні ігри. Клас потрібно поділити на групи, які аналізують ситуації та розігрують діалоги, демонструючи варіанти поведінки, що адекватна ситуації:

– *Коридором іде вчителька, в її руках книжки, зошити, сумка. Назустріч їй учень: «Добрий день» – і пішов далі. Запитання вчителя: Що мав зробити учень?*

– *Ви побачили знайомих на іншому боці вулиці й радісно закричали: «Привіт! Як справи?». Запитання вчителя: Чи правильну форму привітання обрали учні?*

– *Сьогодні день народження Наталчиного дідуся. Мама вранці нагадала їй про це і попросила зателефонувати дідусяві й поздоровити його. Люда набрала номер, але було зайнято. Увечері мама спитала: «Ти привітала дідуся?». «Ні, – відповіла Наталка, – його телефон був зайнятий».*

Завдання: прокоментувати ситуацію.

– *Сьогодні день народження твого друга. Що б ти побажав йому?*

– У тебе день народження. Підготуй листівку-запрошення. Подумай, що ти напишеш у листівці, адресованій: 1) однокласникам; 2) близьким родичам; 3) сусіду (сусідці), з яким любиш спілкуватися; 4) своїй учительці.

За допомогою інтелектуальних ігор учні вчаться ввічливо ставитися до співрозмовника. Ігри сприяють розвитку гнучкості та самостійності мислення, формуванню адекватної реакції на ситуацію, логічної мовленнєвої поведінки. Розглянемо гру «Будинок ввічливості». Завдання: діти кладуть цеглинки будинку, зачитуючи при цьому там правила привітання. (1. Щодня, зустрічаючись із знайомими вперше, слід вітатися. 2. Вітання вимовляти чітко, ясно, приязно. 3. Вітаючись, не слід махати рукою чи капелюхом. 4. Першим вітається молодший. 5. З присутніми вітається першим той, хто заходить. 6. Завжди треба вітатися з мешканцями свого будинку, сусідами, навіть якщо з ними не знайомі. 7. При зустрічі подають праву руку. 8. Чоловік, вітаючись із жінкою, знімає рукавички. 9. Вітаючись, жінка може не знімати рукавички. 10. Чоловікам дозволяється не знімати головних уборів у магазинах, на вокзалах, у коридорах, на східцях будинків.)

Доцільно, щоб учні вивчили прислів'я: «Привітання бажане, відповідь до нього обов'язкова», «Розум і вихованість – брат і сестра», «Щире вітання дорожче за частування». Діти повинні пояснити, як вони розуміють окреслені прислів'я.

Не менш важливими у процесі формування правил мовленнєвого етикету молодших школярів є творчі вправи. Наприклад, для того, щоб проаналізувати й закріпити правила запрошень, варто скласти й розіграти в парах телефонну розмову. (I варіант: запрошення на день народження – прийняття запрошення; II варіант: запрошення на день народження – ввічлива відмова.)

Оволодіння найпростішими правилами ведення телефонних розмов сприятиме розвитку логіки мислення і мовлення. Ознайомлення із правилами телефонного спілкування варто здійснювати на основі аналізу художніх текстів, телефонних діалогів, спеціально створених ситуацій. Конкретні ситуації, спрямовані на порівняльний аналіз телефонних діалогів, допоможуть дитині зрозуміти, як потрібно починати розмову, якою має бути тривалість бесіди, логічно вибудовувати ланцюжок запитань, вчасно завершувати спілкування.

Отже, такі вправи та завдання вчать учнів адекватно використовувати і розрізняти вітальні формули, ввічливо ставитися до співрозмовника, розуміти призначення вітань, ознайомлюють учнів із призначенням запрошення та його структурою; розвивають вміння дотримуватися невербальних знаків, які супроводжують словесне вітання, навички правильного звертання; удосконалюють вміння роботи з текстами; виховують ввічливість, повагу до співрозмовника, культуру мовлення.

Список використаних джерел і літератури:

1. Болтівець С. Іван Огієнко: мова як вираження національної психіки, душі й свідомості народу. *Дивослово*. 1994. №7. С. 23-27.
2. Жулинський М. Людина праці і обов'язку. *Наука і суспільство*. 1990. №11.
3. Науменко В.О., Захарійчук М.Д. До уроків риторики в початкових класах: методичний посібник. Київ: Літера ЛТД, 2010. 128 с.

4. Науменко В.О., Захарійчук М.Д. Риторика. 3 клас: навчальний посібник. Київ: Літера ЛТД, 2015. 110 с.
5. Науменко В.О., Захарійчук М.Д. Риторика. 4 клас: навчальний посібник. Київ: Літера ЛТД, 2016. 110 с.
6. Огієнко І. Вчімося рідної мови. Нариси про мову українську. Київ: Видавництво книгарні С. Череповського, 1918. 47 с.
7. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Львів: Фенікс, 1995. 44 с.
8. Огієнко І. Рідна мова в українській школі. Київ, 1917. 32 с.
9. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Київ, 1918.
10. Огієнко І. Українська мова. Бібліографічний покажчик літератури до вивчення української мови. Київ: Видавництво книгарні С. Череповського, 1918. 88 с.
11. Тимошик М. Ідея соборності української мови на сторінках Огієнкового часопису «Рідна мова». *Дивослово*. 2007. №5. С. 38-44.

References:

1. Boltivets S. Ivan Ohiienko: mova yak vyrazhennia natsionalnoi psyyhiky, dushi y svidomosti narodu. *Dyvoslovo*. 1994. №7. S. 23-27.
2. Zhulynskiy M. Liudyna pratsi i obov'iazku. *Nauka i suspilstvo*. 1990. №11.
3. Naumenko V.O., Zakhariichuk M.D. Do urokiv rytoryky v pochatkovykh klasakh: metodychnyi posibnyk. Kyiv: Litera LTD, 2010. 128 s.
4. Naumenko V.O., Zakhariichuk M.D. Rytoryka. 3 klas: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Litera LTD, 2015. 110 s.
5. Naumenko V.O., Zakhariichuk M.D. Rytoryka. 4 klas: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Litera LTD, 2016. 110 s.
6. Ohiienko I. Vchimosia ridnoi movy. Narysy pro movu vkrainsku. Kyiv: Vydavnytstvo knyhnarni Ye. Cherepovskoho, 1918. 47 s.
7. Ohiienko I. Nauka pro ridnomovni obov'iazky. Lviv: Feniks, 1995. 44 s.
8. Ohiienko I. Ridna mova v ukrainskii shkoli. Kyiv, 1917. 32 s.
9. Ohiienko I. Ukrainska kultura. Korotka istoriia kulturnoho zhyttia ukrainskoho narodu. Kyiv, 1918.
10. Ohiienko I. Ukrainska mova. Bibliografichnyi pokazhchyk literatury do vyvchennia ukrainskoi movy. Kyiv: Vydavnytstvo knyhnarni Ye. Cherepovskoho, 1918. 88 s.
11. Tymoshyk M. Ideia sobornosti ukrainskoi movy na storinkakh Ohiienkovocho chasopysu «Ridna mova». *Dyvoslovo*. 2007. №5. S. 38-44.

In the conditions of modern Ukrainian society, the primary school teacher faces the problem of acquiring the spiritual heritage of his nation and using it in the process of formation of junior pupils' national-language personality. In this regard, the question of learning the scientific heritage of Ukrainian scientists of the past and present is of great importance, especially in the process of New Ukrainian school development.

Among the important and bright outstanding figures in Ukrainian culture and pedagogy, Ivan Ohiienko, known as a prominent figure in science and education, takes a special place. His scientific works contain a number of recommendations and advice on the content, forms, methods and means of education, the use of which will contribute to the improvement of the primary education system. According to Ivan Ohiienko's ideas, the tasks of primary education are realized first of all through learning and understanding of the native language, history and national traditions.

I. Ohienko believed that only a competent teacher, aimed at self-improvement, can properly ensure the intellectual and spiritual development of the young generation. The teacher occupies a central place in the pedagogical process in the case of the pupil's positive attitude to him, and affects the child's consciousness, subconscious and feelings.

Modern teacher has to rethink his own position in the educational process, update his professional thinking, focus on self-education and systematic analysis of his own teaching activities, tracking the effectiveness of their work through a monitoring system. The new teacher should teach children activity, teamwork skills, when they can complement each other, stimulate their self-development and self-improvement.

Key words: language, culture, competencies, family, history, habits, formation, junior pupils, teacher, New Ukrainian school.

Отримано: 12.11.2021 р.

УДК 37.013(477)«18-19»(018)

DOI: 10.32626/2309-7086.2021-18-2.104-116

Ірина Кучинська

ORCID 0000-0001-5025-4920

доктор педагогічних наук, професор

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ У ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДАХ ІВАНА ОГІЄНКА ТА СОФІЇ РУСОВОЇ

У статті висвітлюються особливості формування громадянськості у педагогічних поглядах Івана Огієнка та Софії Русової. Акцентується увага на важливості громадянського виховання у процесі становлення і розвитку патріота-громадянина. Підкреслюється значущість громадянських ціннісних орієнтирів.

Ключові слова: Іван Огієнко, Софія Русова, громадянськість, особливості, формування, виховання.

Формування громадянськості була, є і залишається у центрі уваги педагогів, вчених, громадських та державних діячів. Підтвердженням цього є погляди відомих українців, які наполягали у своїх висловлюваннях на важливості формування громадянських ціннісних орієнтирів, громадянського виховання дітей та молоді. Проблема розвитку громадянського виховання в Україні знайшла певне відображення у науковому доробку вчених минулого (К. Ушинський, П. Юркевич, П. Куліш, М. Костомаров, М. Драгоманов, І. Франко, Б. Грінченко, М. Грушевський, М. Рубінштейн, С. Русова, Я. Мамонтов, С. Сірополко, Г. Гринько, В. Дурдуківський, С. Ананьїн, М. Скрипник, О. Залужний, А. Макаренко, В. Сухомлинський).

Ряд сучасних наукових досліджень присвячені висвітленню окремих положень організації громадянського виховання. Це, насамперед, дослідження історії становлення і розвитку громадянського виховання (Т. Завгородня, П. Ігнатенко, Л. Крицька, Н. Косарева, В. Поплужний,

М. Рагозін, Б. Ступарик); теоретичних засад формування громадянської культури учнів загальноосвітнього навчального закладу (Р. Арцишевський, П. Вербицька, Н. Дерев'яно, В. Іванчук, О. Пометун, М. Шимановський); методики громадянського виховання (Л. Архипенко, Ю. Завалевський, Т. Єлагіна, П. Кендзьор, А. Молчанова, К. Чорна); організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю (О. Безпалько, І. Зверева, Г. Лактіонова); інтеграції соціальних впливів у виховному процесі (Н. Чернуха, Н. Ткачова); формування громадянських якостей особистості в умовах полікультурного суспільства (М. Рудь, Г. Філіпчук).

Зазначимо, у своїх працях педагоги визначили, що *громадянське виховання* – морально обумовлений процес підготовки громадян – патріотів до функціонування і взаємодії в умовах демократичного суспільства; *громадянськість* – духовно-моральна цінність, світоглядно-психологічна характеристика людини, зумовлена її державною самоідентифікацією, усвідомленням належності до конкретної країни; *виховання громадянськості* – спосіб передачі громадянських цінностей з метою підготовки учнівської молоді до громадського життя, формування переконань та норм поведінки, відповідних загальнонаціональним інтересам, виховання активної діяльної позиції щодо громадянського життя суспільства.

Вважаємо за необхідне підкреслити, що у своїх поглядах щодо формування свідомого громадянина сучасні науковці і педагоги спиралися на ґрунтовну спадщину видатних українців Івана Огієнка (Українська культура. Київ. 1918.; Українська церква. Київ. 1918; До українського народу (Звернення): Вісник Міністерства Ісповідань УНР. 1920. 22 червня. №2; Наука про рідномовні обов'язки : Жовква, 1936.) та Софії Русової (Ідейні підвалини школи. Світло. 1913.; Нова школа. Все для вчителя та ін.). Безперечно, їх погляди щодо формування громадянськості молодого покоління і в умовах сьогоденніших викликів залишаються актуальними та своєчасними [1].

Мета статті висвітлити та проаналізувати особливості формування громадянськості у педагогічних поглядах видатних українців Івана Огієнка та Софії Русової.

Зразком патріотизму, національної терпимості, громадянської свідомості, поваги, поведінки, ставлення українців до інших народів став великий патріот України І. Огієнко. Безперечно цінними, і на сучасному етапі, є його погляди на завдання громадянського виховання в національній школі [2-3].

Одне із важливих завдань, яке необхідно вирішити на шляху українського національного відродження, І. Огієнко вважав виховання в українських дітей високої, священної любові до своєї Батьківщини – України, патріотичних цінностей. Вчений дає своє розуміння Батьківщини. Для нього Батьківщина – «це, де хто народився, де провів безтурботні дитячі роки. До тієї землі прив'язується він усією душею своєю на ціле життя». Цілком очевидно, що патріотизм Іван Огієнко розглядав, як любов до Батьківщини, відповідальність за її долю і готовність служити її інтересам, а в разі потреби самовіддано боронити здобутки свого народу, безперечно, це є соціально-політичний і моральний принцип, що в загальній формі виражає вищезазначені почуття та емоційні стани.

Для І. Огієнка рідна земля і Батьківщина є тотожними поняттями. Рідна земля, на його думку, – це те найкраще і наймиліше, що має тільки окрема людина чи окремих народ. Любов до рідної землі вважав святим обов'язком кожного українця. Він зазначав: «Рідний народ займає свою землю і цю землю ми зобов'язані любити всією душею, і берегти її всіма силами. Бо ж рідна земля – це те найкраще і наймиліше, що має тільки окрема людина чи окремих народ...» [2-3]. Дивовижно, наскільки своєчасно звучать ці слова в умовах сьогодення.

Одними з важливих завдань громадянського виховання вчений вважав актуалізацію історичної і культурної спадщини народу. Національну культуру розглядав, як сукупність притаманних представникам даної нації ціннісно насичених форм і виявів життя. Формування спільного культурного простору вважав обов'язковим складником процесу націотворення.

Важливим джерелом громадянського формування особистості й національно-патріотичного виховання І. Огієнко вважав героїчне і трагічне минуле українського народу, закликав вивчати свою історію. Незнання історії України, а тим більше зневажання її, прирівнював до зневаги батьків. Втрату української історії вважав рівноцінною краху всієї нації, оскільки історія – це основа нації. У праці «Рятування України» він зазначає, що «українська історія оживляє нас українців і дає нам цілощупу силу прямувати до тієї правди, якої ми прагнемо всі. Це вона одна воскрешає український народ, це вона одна кличе скидати з себе кайдани неволі, в які закували Україну вороги».

І. Огієнко відстоював право української нації на самовизначення, борючись за її збереження як самостійної, окремішньої, доводив самотність, давність українського народу. У праці «Українська культура» він запитує: «Чи ж ми справді маємо право на вільне життя, чи ми маємо право на ту автономію, якої так настирливо домагалися ось уже більше двох віків? Чи народ наш окремих, чи він же має свою культуру, культуру оригінальну, своєрідну? Чи у минулому єсть у нього своя історія, своє життя?». Учений категорично виступав проти того, щоб цілковито змішувати «в одну купу» три народи: українців, білорусів, росіян, доводив, що ці народи відрізняються одні від одного мовою, історією, темпераментом, характером, фізичним типом, внутрішньою індивідуальністю, побутом та суспільним устроєм. Він наголошував на тому, що «який би бік життя ми не взяли, скрізь побачимо, що народ наш виявляє себе окремим, своєрідним народом, народом з самостійною культурою». Приділяв увагу важливості вивчення та аналізу національного характеру, тобто сукупності психологічно-ментальних та поведінкових ознак, особливостей, притаманних певній етнопатріотичній спільноті.

Учений наголошував на тісному зв'язку історичного минулого України і її сучасного. «Минуле зв'язане з сучасним органічно і нема нічого в сучасному, що не мало б свого коріння в минулому» [2].

Невід'ємною складовою національно-патріотичного виховання українців І. Огієнко вважав подолання у їх свідомості та поведінці почуття національної меншовартості. Цій проблемі присвячена ціла низка праць вченого, зокрема «Книга нашого буття на чужині», «Рятування України», «Розп'ятий Мазепа», «Лишуть навек з чужиною» та ін. Національну меншовартість він розглядав як забуття національної ідентичності, відсутність гордості за

свою націю, національну пасивність, втрату національних звичаїв, традицій, мови, почуття господаря на своїй власній землі. І. Огієнко усвідомлював, що для того, щоб допомогти українцям позбутися почуття меншовартості, потрібно подолати її у собі, звільнитися від неї самому. Особливу увагу приділяв формуванню у дітей національної свідомості, тобто системі ідеальних уявлень людей про історію своєї національної, етнічної спільноти, її місце серед інших спільнот, стан і перспективи розвитку відносин з ними, а також про національні інтереси, ідеали і цінності. Звертав увагу на те що національна свідомість має великий емоційний потенціал, що визначає можливість швидкої консолідації всіх соціальних груп за етнічною ознакою, їх духовної мобілізації на боротьбу за загальнонаціональні цінності. Завдяки цьому, без сумніву, національна свідомість стає найважливішим елементом підтримки морального духу суспільства [2-3].

У контексті національної меншовартості І. Огієнко виділяє таке явище як зрада. Він називає зраду найважчим гріхом на світі, вважає, що вона є наслідком духовної меншовартості людини. Яскраво й палко засуджує зрадників українського народу, називає їх пропачами, одщепенцями, перекидьками, нещасливими, бездуховними людьми. До найважливіших чинників національно-патріотичного виховання І. Огієнко відносив українську мову, вважав її невід'ємною національною ознакою українців, формою культурного і національного життя української нації, її душею. «Мова – це наша національна ознака, у мові – наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного і національного. Це форма національної організації. Мова – душа кожної національності, ті святощі, її національний скарб... І поки живе мова – житиме й народ як національність. Не стане мови – не стане національності: вона геть розпорохиться поміж дужчим народом... «На його погляд, навчально-виховний процес і рідна мова – це два взаємопов'язаних явища. Не може повноцінно відбуватися розвиток особистості, якщо він не відбувається у рідномовному середовищі, тим більш коли, на погляд І. Огієнка, йде мова про виховання громадянина. Розуміючи велике значення мови, її роль у національно-патріотичному вихованні вчений-мовознавець пише ряд праць мовознавчого характеру. Це такі як «Історія української літературної мови», «Складання української мови», «Наука про рідномовні обов'язки» та інші. У праці «Наука про рідномовні обов'язки» він виділяє десять найголовніших мовних заповідей свідомого українського громадянина. Вони прояняті духом українського патріотизму і мають велике значення у вихованні поваги, любові не тільки до української мови, а й до всього українського:

1. Мова – то серце народу: гине мова – гине народ.
2. Хто цурається рідної мови, той у саме серце ранив свій народ.
3. Літературна мова – то головний двигун розвитку духовної культури народу, найвища основа її.
4. Уживання в літературі тільки говіркових форм сильно шкодить культурному об'єднанню нації.
5. Народ, що не створив собі соборної літературної мови, не може зватися свідомою нацією.

6. Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис.
7. Головний рідномовний обов'язок кожного свідомого громадянина – працювати для збільшення культури своєї літературної мови.
8. Стан літературної мови – то ступінь, культурного розвитку народу.
9. Як про духовну зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови.
10. Кожний свідомий громадянин мусить практично знати свою літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу [6].

Учений вважав, що справжнього патріота України можна виховати лише використовуючи скрізь і в усьому українську мову, честь якої закликав охороняти як власну, як честь своєї нації. Він писав: «На кожному кроці і кожної хвилини охороняй честь своєї рідної мови, як свою власну, більше того як честь своєї нації. Хто не береже честі своєї рідної мови, той підкопує основи своєї нації». І. Огієнко закликав українців знати і виконувати рідномовні обов'язки, заповіді. «Де б ти не жив – чи у своїм ріднім краю, чи на чужині, – скрізь і завжди мусиш уживати тільки однієї соборної літературної мови й вимови, тільки одного спільного правопису. Тим ти покажеш, що ти свідомий син своєї об'єднаної нації». Вчений наголошував на тому, що людина, яка не зросла на рідній мові, є загубленою для нації, бо ціле життя буде безбачченком і справи рідної нації будуть їй чужі. Він підкреслював винятково важливу роль української мови у формуванні сильної волі особистості, яка так потрібна українській нації на шляху її державотворення. «Найцінніший ґрунт для духовного виховання, сильного характеру – то рідна мова. Пильнуйте ж виховувати такі потрібні для нації сильні характери, виховуючи дітей тільки рідною мовою».

Наголошуючи на тому, що рідна мова є найголовнішим наріжним каменем існування українського народу, найважливішою основою, на якій він зростає духовно і культурно та на її ролі і значенні у національно-патріотичному вихованні українського народу, вчений-мовознавець зазначає, що, обов'язком української держави є давати можливість своїм меншинам нормально розвивати свої літературні мови, щоб не допустити їх мовного винародовлення, яке, на його думку, веде до морального каліцтва, що породжує різні злочини.

Важливе місце у національно-патріотичному вихованні дітей педагог відводив сім'ї, де закладаються основи виховання доньки чи сина. «Чого батько і мати навчать у родині, з тим і в світ піде дитина». Він наголошував на тому, що разом з рідною мовою батька й матері дитина сприймає українські звичаї, пісні, приказки, прислів'я, віру, які вважав цінним джерелом національно-патріотичного виховання.

Особливо важливу роль у громадянсько-патріотичному вихованні молоді І. Огієнко відводив школі. На його думку, тут шліфуються і вдосконалюються якості, які набуті в сім'ї. Педагог наголошував на тому, що українці повинні дбати про рідномовні школи, вважав, що своє завдання у справі громадянсько-патріотичного виховання школа зможе виконати тільки тоді, коли в ній працюватимуть учителі з високим рівнем національної свідомості, коли всі підручники будуть написані соборною літературною україн-

ською мовою, коли у школі будуть створені гуртки плекання рідної мови, бібліотеки будуть укомплектовані книжками, журналами, словниками, газетами, написаними соборною літературною українською мовою, а учні добре знатимуть свої рідномовні обов'язки, соборну літературну українську мову й вимову. Він радив у школах, інших навчальних закладах щорічно проводити «Свято рідної мови». У праці «Наука про рідномовні обов'язки» педагог дає поради молоді, вчителям початкових, середніх шкіл, учням, студентам, викладачам вищих навчальних закладів, які спрямовані на вивчення соборної української літературної мови, її виживання [4].

Що стосується вищої школи, її ролі у громадянсько-патріотичному вихованні, то педагог справедливо зазначав, що вищі рідномовні навчальні заклади «дають завершення соборній літературній мові...», а студентство вищих шкіл – то найкращий цвіт нації, то найміцніший її ґрунт, на якому вона зростає». Великого значення надавав І. Огієнко національному, громадянському і патріотичному вихованню молоді у позааурачній та позашкільній час, вважаючи, що таку роботу повинна проводити перш за все інтелігенція. Цій проблемі він присвятив XXIII розділ своєї праці «Наука про рідномовні обов'язки», який називається «Позашкільна освіта і рідна мова». Тут названі шляхи і форми національно-патріотичного виховання молоді поза школою, а саме: курси для дітей (народу) різного віку; цілеспрямована діяльність таких товариств як «Просвіта»; підтримка «Гуртків плекання рідної мови»; поширення товариствами позашкільної освіти рідномовного гасла: «Для одного народу – одна літературна мова й вимова, один правопис». Ці практичні поради вченого-педагога заслуговують на увагу і сьогодні можуть бути використані працівниками освіти всіх рівнів.

Вагоме місце у національно-патріотичному вихованні українців митрополит Іларіон (Іван Огієнко) відводив Церкві, вважаючи, що вона повинна вчити любові до Батьківщини, бережно ставитись до всього українського, що з нею нерозривно пов'язані українські звичаї, традиції. Він наголошував на тому, що в українській Церкві повинна звучати українська мова, що «Церква – це душа народу, а мова Церкви – це ключ до цієї душі. Церква без рідної мови – Церква мертва, недіяльна, а народ у цій Церкві – чужий їй, пасивний, бо не оживлений найвищим даром – даром рідної мови». Митрополит вважав, що «богослужіння незрозумілою мовою не приносить вірним усієї тієї духовної користі, що є його цілпо», а «народ, що слухає Служби Божі в нерідній йому мові, подібний до в'язня, що любить світ Божим через в'язничні ґрати». Підкреслимо, що християнське формування особистості вчений розглядав у контексті становлення громадянськості українських дітей [2-3].

Зазначимо, що крім національних, духовні (а саме релігійні) цінності розглядалися у аспекті загальноприйнятих основоположних постулатів, які є незмінними і вічними. Релігія розглядалась як особлива складова система духовної діяльності людей, що відігравала важливу культурно-історичну роль, була певним засобом відродження національно-духовних цінностей народу, культурно-освітнього розвитку, захисту національної мови, відчуттям духовної єдності етносу та людського роду взагалі, певного способу життя людей. Церква ж розглядалась як педагогічна установа, колективна інстанція, що ставить за мету виховання, вдосконалення

людського життя. Специфічною і разом з тим дуже важливою формою виховання було, на його погляд, християнський вплив на формування юного громадянина держави. Адже релігія використовуючи духовні засоби виховного впливу, тим самим повинна була позитивно впливати на моралізацію виховання громадянськості дітей і молоді в Україні.

Вважалось, що релігійне виховання спрямовує розвиток суб'єктивного світу майбутнього громадянина, сприяє усвідомленому прийняттю духовних, суспільних, життєвих і моральних цінностей, становленню самостійності у розв'язанні складних духовних і моральних проблем відповідно до позитивних (християнських) цінностей, зразків та ідеалів [2-3].

Зауважимо, що говорячи про різні форми, методи, джерела та шляхи національно-патріотичного виховання, І. Огієнко наголошує, що провідне місце у цьому процесі належить українській педагогічній громаді, яка повинна усвідомити свою роль і місце у формуванні високої національної й громадянської свідомості та самосвідомості українців. Педагог звертає увагу на те, що всі предмети, а особливо суспільні, що викладаються у середніх і вищих школах України повинні актуалізувати національну й громадянську проблематику. Безперечно, ключовими цінностями вважав рідну мову, національну культуру, громадянську свідомість й високу духовність особистості.

Зауважимо, що педагогічна спадщина видатного педагога С. Русової також ґрунтується на ідеях національного та громадянського виховання, широкого використання зарубіжного досвіду з педагогіки та психології з урахуванням особливостей розвитку освіти в Україні, на принципах гуманізму, демократизму. У праці «Дейні підвалини школи» С. Русова зазначає, що виховання «мусить мати метою виробити людину з широким розумінням своїх громадянських обов'язків ...» [8].

Аналізуючи європейські навчально-виховні системи, які могли б відповідати природі, темпераментові української дитини, у статті «Колись і тепер» С. Русова писала: «Ми мусимо у Монтессорі взяти її принцип індивідуальної свободи, але знаючи національний нахил нашого темпераменту, не можемо занадто концентруватися на прикметах індивідуальної особливості, а мусимо як можна більш соціалізувати наших дітей іграми (більш усього) та спільними працями, яких так боїться Монтессорі.... Провідниця мусить індивідуалізувати своє виховання..., але самі діти мусять якнайбільше почувати себе зв'язаними одне з одним, почувати тісну єдність свого гуртка».

Авторка, шукаючи відповідь на запитання: «Які фактори зумовлюють розвиток особистості?», «Які форми й методи забезпечать ефективне формування людини відповідно до соціальних завдань?», звертається до наукового доробку вітчизняних і зарубіжних учених, критично його аналізує й доходить висновку, що це цілісний, комплексний процес формування дитини як майбутнього громадянина. Він має враховувати, з одного боку, спадщину (расову й родинну), широке соціальне оточення, цілеспрямоване виховання в різних соціальних інститутах, а з іншого – власну активність і самодіяльну творчість індивіда. На той час це був новий погляд на процес формування людини. С. Русова вперше в українській педагогіці сформулювала як завдання необхідність розвитку соціальної педагогіки. Саме в цій праці («Нова школа») авторка звертає увагу на необхідність врахування впливу соціального середовища на формування дитини [9].

Вчена у своїй праці конкретизувала, що чим далі люди живуть упорядкованими громадами, то все більше вони відчувають велике значення громадського життя для кожного окремо взятого громадянина, для кожної окремої особи, бо все ширше громадське життя захоплює людину та задовольняє її різноманітні потреби й вимоги. В давнину люди або жили самотньо в печерах, або об'єднувалися в невеличкі родинні гуртки, що блукали з краю в край, відшукуючи собі поживу серед рослин або виходячи на лови за диким звіром. Ці невеличкі гуртки потроху перетворюються в більш міцні колективи для охорони себе від того чи іншого ворога, будь то хижий звір або дужче вороже сусіднє плем'я. Більші колективи закладалися подекуди тимчасово виключно для захисту або для захоплення якихось просторів. Але з розвитком культури такі громади більш усталювалися, ставали певнішими, починали ставити собі завданням не лише оборону та захист громадян, а й краще упорядкування самого життя на ґрунті спільної праці, спільної організації, при якій кожна людина могла знаходити для себе найкращі умови життя, спочатку лише матеріального, а пізніше й духовного. Довгий час в таких державних колективах окрема особа занадто підпадала владі держави; деспотична влада перших державців дозволяла собі цілком підпорядковувати людину, робити її власністю держави й витворювати з неї військове або адміністративне знаряддя. Громадянство перетворювалося на покірну череду, що за добру пашу цілком корилася чабанові. Але потроху ширилась освіта, підносились людська свідомість! Рвалися кайдани, один по одному скидалися ланцюги рабства, поневолення, і на державному терені виступали люди, а не раби, не невольники, а люди з вільною думкою, з вільним серцем. Замість державного абсолютизму постало організоване громадянство, замість неволі та занедбання всяких людських прав постала повага до особи і почався вільний розвиток особи людини в усіх її різноманітних нахилах та здібностях. Громадянство потребувало робітників задля нового складу життя. Але кайдани поневолення не так легко скидаються, вчорашні раби не можуть одразу переіменитися на вільних громадян, та й колишні несвідомі отари людей не стають одразу свідомим громадянством. Для такої великої зміни потрібний не тільки час, що завжди посуває наперед розвиток громади й особи відповідно до вимог творчого життя. Потрібне виховання, що тільки й має змогу дати нам нове громадянство, складене з справжніх громадян, з робітників того творчого життя, що, не спиняючись, веде нас з одного еволюційного щабля на другий, витворюючи все кращі форми життя.

Педагог підкреслювала, що людина стає людиною лише в громаді. Свідомість закону, моральне розуміння волі закладається лише в спільності, у контакт з людьми. Для окремої особи, відірваної від громадського життя, не існує закону, не виявляється безумовної ідеї добра. Лише в спільності, в спільному житті всіх людей складається моральний і юридичний закон, моральні завдання та обов'язки.

Для цього сучасне виховання, на погляд просвітительки, має розвинути в дітях добродієність, однаково потрібні й для дитини як майбутнього громадянина, і для самого громадянства як окремої національної спільності в її творчій життєвій праці та в її відносинах до других національних

колективів. Ці добродієвості, конкретизувала вчена, визначені сучасними педагогами, це: розум, воля, хоробрість, справедливість. Розум дає освіту, без освіти не може бути демократичного ладу: освіта для всіх, вона одна наближає народні маси до культурного поступу, до свідомої праці; вона ж дає змогу виявитися особливим здібностям і своєю працею сприяти більшому розвитку науки і мистецтва.

Розум, зазначала С. Русова, викликає активну думку, шукання істини – правди, а це шукання й є вічним і обов'язком, і завданням людини і людства. Розум нахиляє до критики, а розумна критика конче потрібна для постійного поступу, вона забезпечує людину від закристалізування в одних формах життя, не дає зупинитися на півшляху до абсолютного знання. От через що сучасна школа звертає велику увагу на формування розуму, на дисциплінування розумових сил, не на накидання в голову учня різноманітного знання, а на вироблення самого розуму й активної думки. Любов до знання ґрунтується на насолоді від розумової діяльності: чим вона більше самодіяльна, тим і насолода більша. Кажуть, що перша зацікавленість в науці народилась із здивування; воно викликало зусилля розуму для зрозуміння й для захисту від грізних явищ природи. Але здивування, що переходить у переляк, породило чимало заблудів, дурних забобонів, міфів і казок. Потрібна була стала критика, певні спостереження, щоб розвіяти враження здивування й сміливо знайти розумну правду та привабити до неї людей.

С. Русова підкреслювала, що смілива думка посуває людський поступ. Прометей буде завжди улюбленим героєм людства. От через що, слідом за розумом, соціальне виховання потребує від дитини розвитку соціальної добродієвості – хоробрості.

Щоб промовити рішуче слово, на погляд С. Русової, потрібна хоробрість, яка спирається на міцну незалежність активного духа. Отже, цю незалежність, цю самостійну думку й треба виховувати в дітях, бо соціальне виховання має дати соціальних діячів, робітників поступу громадського.

Вчена зазначала, що загальна свідомість лише може перетворити особисту думку, вигадку в сталу для всіх корисну реформу. Індивідуум таким чином творить нові закони, нові зміни, нові вартості в соціальних явищах, народжує нові думки, які можуть цілком змінити попередні умови вірування, установи, робить нові винаходи, які часто зовсім відкидають попередні засоби щодо проведення праці, утворюють нові засоби комунікації, торгу і тим творять нові ери в житті людства на різних теренах його діяльності.

Індивідуум, на погляд вченої, також творить і нові форми законодавства, що найкраще дають громадянству спокій. При цьому індивідуум інстинктивно мусить триматися ближче до загальносередньої свідомості громадянства, до того, що вже досягнене громадянством. Навіть індивідуальний геній загине, якщо він занадто далеко відходить від загальносереднього розвитку громадянства (Савонарола); навпаки, індивідуум має використовувати старий матеріал, дати йому нову форму існування, підняти свідомість середнього загалу до вищого ступеня. Правда, і окремі обдаровані індивідууми можуть помилятися чи то через своє кепське виховання, чи через обмежене коло соціальних впливів; через це вони можуть намагатися перетворювати частково те, що він помилково розуміє в своєму соціальному осередку;

вони можуть впасти в коловорот різних сутестій і через це також помилятися. Але як не як індивідуум залишається тим єдиним фактором, і взагалі він є тим головним фактором, що творить соціальний поступ, який знаходить шлях до розвитку нових форм життя, нових засобів для опанування природи, всіх її сил на користь, а інший раз і на горе, не одного народу, а й цілого світу (задушливі гази та інші військові винаходи). На житті народів і відбивається, які саме індивідуальності виступають у нього в той чи інший час.

Правдива думка має завжди життєву силу і шириться сутестією, наслідуванням, вихованням, передається другим поколінням чи то в художніх творах, чи в наукових, чи в правових реформах.

С. Русова підкреслювала, «от через що після кожної революції настає довгий період еволюції, коли поволі прищеплюються величні гасла революційних геніїв. І коли ці гасла стають в занадто гострий конфлікт з громадянством, вони задавлюються ним на довгий час. Зріст ідеї не йде постійно однаково, вона набирає то більше, то менше прихильників, залежно від різних соціальних обставин. Саме головне, щоб не припинялася в громадянстві його активна думка, цебто той процес, який найкраще веде громадянство до зрозуміння гасел і своїх обов'язків. Припинити вільну думку – це вбити життя громадянства» [9].

С. Русова зазначала, що зрозумівши тісний зв'язок особи з громадянством, уявивши собі найкращі добродієвності, яких вимагають від особи її громадські обов'язки, можна з'ясувати, як саме треба здійснювати соціальне виховання, щоб наслідком його був справжній розвиток громадянства, збільшення в ньому активних розумних діячів.

Вчена переконувала, що для дитини існує два осередки, в яких вона може нормально виховуватись: родина і громадські установи – дитячі «хати», «захисти», школи. Коли держава йде поруч з громадянством і користується його довір'ям, тоді громадські установи йдуть на допомогу родинам, і більшість з дітей, дуже рано для свого віку, одержує перше своє планомірне виховання за громадсько-державними установами. Всі ці дитячі установи мусять стояти в найтіснішому контакті і з населенням місцевим, і в близьких взаємних відносинах, бо школа – знизу й доверху – ніколи не може стояти на одному щаблі розвитку, вона постійно прагне поліпшення своїх педагогічних методів, свого поглиблення психологічної свідомості. Через це скрізь по всіх культурних країнах поруч з державною, більш-менш закрystalізованою формою державної школи, існує приватна або громадська школа, постійно жива, що шукає нових шляхів для найкращого навчання та виховання, справжня педагогічна лабораторія нових методів, нових дослідів над дитиною. Бо, де б дитина не виростала, чи в родині, чи в школі або в іншій дитячій установі, для того, щоб виховання її проводилось найкраще, конче потрібно, щоб її добре розуміли, щоб знали її індивідуальні нахили, здібності, склад характеру. Оскільки таке знайомство в родині проводиться більш-менш випадково, інстинктивно, там, де є уважні батьки, що додивляються до своїх дітей і рахуються з їхніми особливостями, оскільки в школі та в других дитячих установах спостереження проводяться науково, систематично, і на ґрунті їх дається те чи інше задоволення різним нахилам і темпераментам дітей. І це нам виявляє, що

перший наш обов'язок перед нашим вихованцем – це психологічне знання дитини. У своїй праці «Дидактика» С. Русова акцентує увагу на тому, що нове виховання є звернення до природи й певна підготовка до сучасного життя. Діти набираються знання не лише працею пам'яті, а засвоюють їх органічно, йде моральне вироблювання характеру на ґрунті щирості, прямоти. Щоб бути самим собою, потрібно самопанування, треба навчитися жити в повній згоді з великим законом правди, справедливості й любові, треба мати дух ініціативи та витриманості у праці [1].

Педагог підкреслює, що дисципліна інтелектуальна й моральна. Свобода виховання не значить необмеженість бажань, а є лише вільне виявлення всього, що є в дитині найкращого, що найліпше сприяє тому, щоб з учнів стали особи дужі, лояльні, правдиві, люди з ясным розумом, чулим серцем і міцною волею. С. Русова констатує, що виховуючи в школі свідоме почуття обов'язку, треба так само почуття обов'язку перетворити в органічне свідоме почуття на все життя людини.

Так нова школа, на її погляд, не ставить собі завданням лише передачу знання, а й виховання людини – формування її розуму, її особливих здібностей, її характеру й морального індивідуального й соціального ідеалу.

Вчена констатує, що найвизначнішим фактом сучасної епохи треба визнати той факт, що всі раси світу ввійшли у взаємний контакт і стало питання: чи будуть вони або їх окремі групи продовжувати нищити одна одну, чи вони знайдуть правдивий ґрунт для взаємної допомоги.

Таким ґрунтом, переконана С. Русова, може бути лише школа, трудова національна школа кожного народу.

Сучасне громадянство, на її думку, має складатися не з «дармоїдів», не з пасивних мрійників, а з робітників, які приносять своєю працею нові скарби в більші і менші соціальні угруповання.

«Колишня мертва, формальна, лицемірна школа, – вважає С. Русова, – мусить впасти, а на її руїнах має утворитися, народитися нова, живуча й життєва, правдива і весела школа праці, школа соціального виховання, збудована на пошані до особи і розумінні громадянських обов'язків кожною дитиною, кожним учнем нової школи» [1].

Підсумовуючи, вважаємо за необхідне підкреслити, що ціннісні орієнтири виховання громадянськості, які висвітлювались у працях видатних українцями Іваном Огієнком та Софією Русовою і в мовах сьогодення залишаються актуальними та своєчасними.

Список використаних джерел і літератури:

1. Кучинська І. Виховання громадянськості в Україні (друга половина XIX – XX ст.): монографія. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009. 196 с.
2. Кучинська І. Духовні джерела Івана Огієнка: навчальний посібник: Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2004. 88 с.
3. Кучинська І. Виховання духовних цінностей дітей і молоді у творчій спадщині Івана Огієнка: навч. посіб. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. 104 с.
4. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.): хрестоматія / упоряд.: Л. Березівська та ін. Київ: Наук. світ, 2003. 418 с.

5. Огієнко І. До українського народу (Звернення). *Вісник Міністерства Ісповідань УНР*. 1920. 22 червня. №2. С. 1, 3.
6. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Жовква, 1936. С. 8-36.
7. Огієнко І. Українська культура. Львів: Фенікс, 1992. С. 12.
8. Русова С. Ідейні підвалини школи. *Світло*. 1913. Кн. 5. С. 33-39.
9. Русова С. Нова школа. *Все для вчителя*. 2003. №27. С. 5-10.

References:

1. Kuchyns'ka I. Vykhovannya gromadyans'kosti v UkraJini (druga polovyna XIX – XX st.): monografiya. Kam'yanets'-Podil's'kyj: Kam'yanets'-Podil's'kyj natsional'nyj universytet imeni Ivana Ogijenka, 2009. 196 s.
2. Kuchyns'ka I. Dukhovni dzherela Ivana Ogijenka: navchal'nyj posibnyk: Kam'yanets'-Podil's'kyj : Abetka-NOVA, 2004. 88 s.
3. Kuchyns'ka I. Vykhovannya dukhovnykh tsinnostej ditej i molodi u tvorchij spadschyni Ivana Ogijenka: navch. posib. Kam'yanets'-Podil's'kyj: Abetka-NOVA, 2002. 104 s.
4. Malovidomi pershodzherela ukraJins'koJi pedagogiky (druga polovyna XIX – XX st.): khrestomatiya / uporyad.: L. Berezivs'ka ta in. Kyiv: Nauk. svit, 2003. 418 s.
5. Ogijenko I. Do ukraJins'kogo narodu (Zvernennya). *Visnyk Ministerstva Ispovidan' UNR*. 1920. 22 chervnya. №2. S. 1, 3.
6. Ogijenko I. Nauka pro ridnomovni obov'yazky. Zhovkva, 1936. S. 8-36.
7. Ogijenko I. UkraJins'ka kul'tura. L'viv: Feniks, 1992. S. 12.
8. Rusova S. Idejni pidvalyny shkoly. *Svitlo*. 1913. Kn. 5. S. 33-39.
9. Rusova S. Nova shkola. Vse dlya vchytelya. 2003. №27. S. 5-10.

The article highlights the peculiarities of the formation of citizenship in the pedagogical views of Ivan Ohienko and Sofia Rusova. Emphasis is placed on the importance of civic education in the process of formation and development of a patriot-citizen. The importance of civic values is emphasized.

In their works, teachers have identified that civic education – a morally determined process of preparing citizens – patriots to function and interact in a democratic society; citizenship – spiritual and moral value, worldview and psychological characteristics of man, due to his state self-identification, awareness of belonging to a particular country; education of citizenship – a way of transmitting civic values in order to prepare students for public life, the formation of beliefs and norms of behavior in accordance with national interests, education of an active position on the civic life of society.

Speaking about various forms, methods, sources and ways of national-patriotic and civic education, I. Ohienko emphasizes that the leading place in this process belongs to the Ukrainian pedagogical community, which should realize its role and place in forming high national and civic consciousness and self-consciousness of Ukrainians. The teacher drew attention to the fact that all subjects, especially public ones, taught in secondary and higher schools of Ukraine must actualize national and civic issues. Undoubtedly, he considered the native values, national culture, civic consciousness and high spirituality of the individual to be the key values.

The pedagogical heritage of the outstanding teacher S. Rusova is based on the ideas of national and civic education, extensive use of foreign experience in pedagogy and psychology, taking into account the peculiarities of education in Ukraine, on the principles of humanism and democracy.

S. Rusova noted that having understood the close connection of a person with citizenship, imagining the best charities required of a person by his public duties, it is possible to find out exactly how to carry out social education, so that it resulted in real development of citizenship, increase in him active intelligent figures.

Key words: Ivan Ohienko, Sofia Rusova, citizenship, features, formation, upbringing.

Отримано: 27.10.2021 р.

УДК 373.3.016:811.1612]:001(477)

DOI: 10.32626/2309-7086.2021-18-2.116-122

Олеся Мартіна

ORCID 0000-0002-2829-5483

кандидат філологічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Наталя Третяк

ORCID 0000-0001-7421-7438

кандидат філологічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Мар'яна Гордійчук

ORCID 0000-0002-4263-8104

кандидат педагогічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

КОМУНІКАТИВНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ (на основі педагогічних ідей Івана Огієнка)

У статті описано методи, форми і засоби навчання, використання яких дозволить найбільш оптимально формувати в молодших школярів мовленнєві компетентності на уроках української мови; окреслено шляхи і способи покращення інтерактивної діяльності та удосконалення практичної підготовленості вчителя до роботи з дітьми, а також аспекти формування правильності мовлення, педагогічні та лінгвістичні умови формування мовленнєвої культури учнів початкових класів; висвітлено ефективність формування національно-мовної особистості, яка залежить від цілеспрямованого пошуку шляхів удосконалення організації рідномовної освіти, свідомого проектування змісту навчання на основі оптимального поєднання традиційних та інноваційних педагогічних технологій, дидактичних методів, прийомів, форм і засобів навчання.

Теоретичне осмислення психологічних, лінгводидактичних основ методики роботи над формування мовленнєвої компетентності молодших школярів, узагальнення передового досвіду вчителів початкових класів підтвердили актуальність порушеної проблеми. Оволодіння мовою на комунікативних засадах сьогодні становить основу лінгвістичних інновацій, першочерговим завданням вищої освіти. Уміння спілкуватися, використовуючи лексичні багатства, семантичні й етимологічні глибини, граматичну виразність, сло-

вотвірні потенції, стилістичну гнучкість рідної мови в усіх функціональних сферах зумовлює комунікативну компетенцію мовної особистості. Набуті учнями в початкових класах знання, особистісні якості, пов'язані з формуванням комунікативно-мовленнєвих умінь, стануть фундаментом для подальшого навчання, виховання, розвитку самовираження, значною мірою зумовлять практичну, громадську, професійну діяльність у майбутньому, адже мовленнєвий розвиток – необхідна умова життєдіяльності школяра.

Ключові слова: ключові компетентності, компетентнісний підхід, мовна особистість, мовленнєва компетентність, компетентна особистість, комунікативні вміння, мовна майстерність, розвиток мовлення, культура мовлення, мовні засоби.

У «Концепції навчання державної мови в школах України» окреслено основну мету початкового курсу української мови, яка полягає у вихованні поваги й любові до рідної мови, бажанні досконали її вивчати, у формуванні початкового уявлення про мовну систему, взаємозв'язок одиниць мовних рівнів. Оволодіння молодшими школярами українського мовою є важливою умовою й основним засобом їх мовно-мовленнєвого розвитку та інтелектуального зростання, що забезпечує готовність здобувати подальшу сучасну освіту [5, с.58-62].

Сучасна школа потребує вдосконалення методики та методичного процесу формування комунікативних умінь, оскільки програмні вимоги спрямовано на вдосконалення національної системи освіти, збереження культурної спадщини українського народу, зокрема української мови. Культура мовлення – це проблема, що так чи інакше присутня в усякій національній спільноті і буває предметом публічного обговорення та пильної уваги мовознавців, письменників, загалом людей, небайдужих до можливостей слова і престижу своєї мови. Адже літературна мова в усіх народів відрізняється від розмовної, «народної», і потребує постійного дбайливого догляду, культивування [4, с.183-185].

Варто підкреслити багатогранність пошуку видатного діяча, І. Огієнка, чий зусилля спрямовувалися на вирішення завдань освіти і виховання всієї української молоді. Педагогіка вченого ґрунтується, насамперед, на глибокому розумінні дитини, сутності пізнавальних процесів, виявляється в особистій зацікавленості щодо духовного розвитку людини, національного самозбереження українського народу.

Проблемі формування мовленнєвої компетентності школярів приділяли увагу багато вчених. Зокрема, В.І. Бадер (розвиток усного і писемного мовлення молодших школярів у взаємозв'язку), А.М. Богущ і Н.В. Гавриш (розвиток мовленнєвої діяльності дошкільників), Т.В. Коршун (відбір лексики для початкового етапу засвоєння української мови), М.О. Орап (розвиток мовлення першокласників), Л.М. Паламар (комунікативне мовлення), О.Є. Смолінської (мовний розвиток засобами українського фольклору), В.А. Трункової (розвиток мовлення в умовах білінгвізму), Л.О. Хомич (психолого-педагогічна підготовка вчителів до розвитку мовлення дітей). Важливість досліджуваної проблеми пояснюється тим, що добре розвинене мовлення допомагає сприймати довкілля, реалізувати навчальні, пізнавальні і виховні функції навчального процесу. Від рівня сформованості

мовленнєвих умінь залежить успішність осмисленого засвоєння мови та розвитку мовлення в майбутньому.

Однак дослідниками висвітлено питання вдосконалення мовної майстерності тих, хто вже одержав шкільну освіту (студентська молодь, вчителі), тоді як систематична робота щодо формування й удосконалення мовленнєвої культури, саме учнів загальноосвітньої школи, зокрема початкової, залишається актуальною і водночас недостатньо розробленою.

Мета статті – теоретично обґрунтувати комунікативні умови формування мовленнєвої компетентності молодших школярів та окреслити шляхи оптимізації мовного виховання учнів.

Процеси гуманізації шкільної початкової освіти передбачають створення умов, спрямованих на розкриття й розвиток особистості учня, встановлення взаємозв'язку його індивідуального духовного світу зі світом інших людей, соціуму в цілому. Мова та мовлення є продуктами культури, своєрідною пам'яттю світу, яка концентрує все, що пізнало людство. Людина завжди відчувала величезну потребу в мові як упорядкованій комунікативній системі, що вкрай необхідна для спілкування індивіда з іншими.

За твердженням І. Огієнка, мова нерозривно пов'язана з народом та його історією, «... і коли ми мусимо любити свій народ, то тим самим мусимо любити і берегти й свою рідну мову, бо без мови народ не може існувати». Спираючись на власний досвід, учений доводить, що «безмовний народ – не народ». Спілкування з дітьми своєю мовою веде до підвищення свідомості, формує гідність, високі моральні якості. «Рідна мова – то найголовніший наріжний камінь існування народу, як окремої нації: без окремої мови нема самостійного народу, бо рідна мова – то основа нашої історії, як душа цього народу». На думку І. Огієнка, мова – це найкращий вихователь, бо завдяки їй формуються основи духовного світу дитини, тільки вона (мова) може забезпечити повноцінне життя особистості [1, с.89-100].

У початковій школі формування культури спілкування здійснюється в процесі вивчення всіх розділів мовного курсу шляхом збагачення, уточнення й активізації словникового запасу школярів, формування вміння правильно наголошувати слова під час вимови, поєднувати їх одне з одним, дотримуватися нормативних граматичних форм, доречно вживати виражальні засоби мови, формули мовленнєвого етикету.

Формування мовленнєвих умінь учнів початкових класів доцільно здійснювати комплексно, тобто одночасно працювати над уживанням слова, його вимовою й використанням граматичних форм. Вирішення цього питання можливе лише при використанні різних методів, які тісно пов'язані між собою, взаємно доповнюють один одного.

Практична сформованість процесу навчання мови передбачає правильне співвіднесення теорії й практики на уроці. Єдність теорії й практики в навчанні мови – загально дидактичний принцип, що передбачає встановлення правильного співвідношення теорії з практикою під час навчання мови, добір тренувальних вправ і завдань, які даватимуть можливість закріплювати й формувати необхідні уміння й навички [3, с.20].

Основною метою навчання рідної мови є формування духовно багаті мовної особистості, яка має володіти вміннями й навичками вільного ко-

ристування засобами рідної мови – її стилями, типами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо). Засвоєння мови на матеріалі окремих слів, словосполучень чи розрізнених речень не дасть бажаного результату. Адже в основному ці слова й конструкції пасивні, вони різко активізуються, бо не викликають в уяві дитини живописних образів. Тому на уроці має звучати «живе» слово, яке повнокровно функціонує у найкращих зразках текстів художнього стилю, фольклорі тощо [2, с.11-14].

Розвитку мовленнєвих здібностей та активізації діяльності молодших школярів сприяє такий підхід до викладу навчального матеріалу, який передбачає об'єднання всіх завдань, запропонованих учителем, єдиним цікавим сюжетом, як приміром: подорож до осіннього лісу; розповідь чарівників; таємниця острова звуків; чари лісових мешканців [7, с.376-384].

Зацікавити школярів українською мовою як предметом навчання потрібно передусім шляхом уникнення одноманітності, шаблону і схематизму. Чітке і доказове опрацювання мовних явищ та варіювання форм, методів і прийомів навчання, адекватних виучуваним фактам, є тими чинниками, які збуджують пізнавальний інтерес і стимулюють самостійне мислення школярів. У зв'язку з цим має бути належно оцінена роль і місце у навчальному процесі цікавих мовних матеріалів.

Водночас педагог має пам'ятати про те, що кожний вид роботи, прийом чи засіб навчання, використаний на уроці, потрібно проводити з певною навчальною метою. Усі ігри, ілюстрації, цікавинки, казки тощо мають носити навчальний характер, і їх використання – спрямоване на досягнення конкретної навчальної мети уроку [8, с.215].

Основними мовними одиницями, якими дитина оперує на етапі навчання грамоти, є звуки мовлення, букви, слова, речення, текст. Введення дітей у звукову дійсність передбачає ознайомлення їх з основними мовними одиницями. Початкові уявлення про мовні явища молодші школярі мають одержувати на основі активних спостережень за відповідними одиницями живого мовлення з належним усвідомленням їх істотних ознак. При цьому вчителі мають взяти до уваги особливості української фонетики й графіки. Цілком зрозуміло, що без глибокої лінгвістичної підготовки вчитель не зможе сформулювати в дітей елементарні, але наукові уявлення про основні мовні одиниці: речення, слово, склад, звук [2, с.11-14].

На уроці вчитель обов'язково має повідомити дітям, що вони будуть робити і для чого, а потім після оцінювання, що і як робили. Для забезпечення цілеспрямованості уроку насамперед треба правильно визначити його цілі. Не менш важливим є активізувати увагу дітей на початку уроку, запропонувавши їм зоровий план його проведення. Цим же планом можна скористатися як зоровою опорою, підбиваючи підсумки заняття. Завдання й запитання формулюються педагогом конкретно і короткими фразами. Важливу роль у роботі над новим навчальним матеріалом відіграють наслідувальні дії молодших школярів. Коли діти засвоюють новий спосіб дії, найкраще показати зразок її виконання, наприклад: «Слово вимовляється так:...», «Вимовте цей звук разом зі мною» [8, с.215].

Широко застосовується на уроках групова форма організації навчальної діяльності дітей, коли вони об'єднуються в пари або групи по четверо.

Для групового виконання можна запропонувати завдання на складання речень або слів за поданою схемою, поширення речення або закінчення розпочатого педагогом речення тощо.

На уроках української мови вчитель має створювати умови для свідомого засвоєння учнями понять світоглядного характеру: мови і дійсності, мови і мовлення, мови і мислення; допомагати учням осмислювати власну мовленнєву практику; розвивати точність, доцільність та естетичність мовлення; виховувати культуру мовленнєвого спілкування. Мовленнєвій діяльності на уроці вчитель має відводити більше половини часу, вміло поєднувати розвиток мовних, мовленнєвих та комунікативних умінь учнів [6, с.128].

Формування комунікативних умінь, тобто умінь спілкуватися, насамперед вести діалог на основі одержаних знань і початкових умінь, також має відбуватися на кожному уроці. Так само комплексно слід підходити і до формування умінь писемного мовлення. Тут необхідний зв'язок між читанням і розвитком мовленнєвих і комунікативних умінь, а також письмом і зазначеними вміннями.

Усне мовлення є основним засобом спілкування людей і має стати предметом особливої уваги вчителя. Оскільки усне і писемне мовлення перебувають у постійній залежності, взаємозв'язку, то вони не лише продукують одне одного, а й формують психолінгвістичний та експресивний стан людини [7, с.376-384].

Розвивати мовлення дитини – значить допомагати їй засвоювати (запам'ятовувати) «матерію мови» (тренувати органи мовлення), полегшувати розуміння змісту знаків мови – лексичного і граматичного (тренувати інтелект), вчити виражати оцінку діяльності за допомогою лексичних, граматичних знань (тренувати емоції і почуття); полегшувати запам'ятовування літературної норми, традиції використання (узгодження і можливості взаємозміни) мовних знаків (морфем, слів, словосполучень, речень), їх звукового і графічного оформлення [8, с.215].

Найважливішою складовою педагогічної діяльності є, за І. Огієнком, вміння організовувати взаємодію з дітьми у процесі спілкування. Однак спілкування з вихованцями є ефективним тільки тоді, коли воно здійснюється у доступній цікавій формі. І. Огієнко вважав, що тільки компетентний вчитель, який упродовж всього життя самовдосконалюється, може належним чином забезпечити інтелектуальний і духовний розвиток підростаючого покоління. Вчитель посідає центральне місце в педагогічному процесі, виробивши до себе позитивне ставлення вихованця, і впливає на свідомість, підсвідомість і почуття дитини, яка відчуває моральний потяг до вчителя, бо від його слова отримує живлення для своєї думки [3, с.17].

Вивчення мови – особистісна потреба, яка виявляється в соціальній взаємодії, спілкуванні. Успішність спілкування залежить не тільки від бажання мовця вступити в контакт, але й від уміння реалізувати мовленнєвий намір, що залежить від ступеня володіння одиницями мови та вміння вживати їх у конкретних ситуаціях спілкування. Ці умови володіння мовою становлять сутність комунікативної компетентності, яка належить до центральних категорій комунікативної лінгвістики та лінгводидактики.

Актуальні тенденції розвитку методів навчання мови (пошук ефективних методів, орієнтованих на особистісну й культурологічну модель

організації навчально-виховного процесу з мови; зосередження особливої уваги на комунікативних методах, методах стимулювання пізнавальної самостійності й навчальної активності учнів; поєднання алгоритмізованих методів організації навчальної діяльності з творчо-розвивальними, ігровими) становлять теоретичну основу модернізації методичної системи навчання української мови й визначають перспективи розвитку змісту і методів формування духовно багатой мовнокомунікативної особистості [5, с.58-62].

Комунікативна компетентність не обмежується мовленнєвими вміннями, а виявляється як неодмінна складова соціальної, загальнокультурної компетенції людини, а результатом її формування має бути вміння адекватно виділяти комунікативні цілі та стратегії їх досягнення в мовні форми, а також уміння використання норм мовного етикету і соціальної поведінки в ситуаціях міжкультурного спілкування.

Отже, формування комунікативної компетентності необхідні для вміння контролювати правильність і доцільність своїх висловлювань, а також для вільного володіння мовою. А це, в свою чергу, допомагає особистісному розвитку учня. Набуті учнями в початкових класах знання, особистісні якості, пов'язані з формуванням комунікативно-мовленнєвих умінь, стануть фундаментом для подальшого навчання, виховання, розвитку самовираження, значною мірою зумовлять практичну, громадську, професійну діяльність у майбутньому, адже мовленнєвий розвиток – необхідна умова життєдіяльності школяра.

Список використаних джерел і літератури:

1. Брамінська Ю. «Хто любить свій народ, той йому служить»: Іван Огієнко й укр. відродж. *Укр. мова й л-ра в серед. шк., гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2001. №2. С. 89-100.
2. Вашуленко М.С. Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання. *Початкова школа*. 2001. №1. С. 11-14.
3. Вербещук С.В. Формування мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Херсон, 2016. 20 с.
4. Гришенкова Т.О. Іван Огієнко та формування мовленнєвої культури майбутнього вчителя. *Вісн. Житомир. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка*. 2002. Вип. 9. С. 23-28.
5. Кучерук О.А. Сучасні тенденції вдосконалення змісту і методів україномовної освіти. *Наука і освіта: наук.-практич. журнал Південного наукового Центру НАПН України*. 2013. №5, липень-серпень. С. 58-62. Серія : Психологія і педагогіка.
6. Лещенко Г.П. Комунікативні завдання на уроках мови. 4 клас. Київ: Шк. світ, 2009. 128 с.
7. Макарчук Г.М. До психології комунікативної компетентності особистості. *Науковий вісник. Національний аграр. ун-т*. Київ, 2006. Вип. 99. С. 376-384.
8. Наумчук М.М. Сучасний урок української мови в початковій школі (методика і технологія навчання). Тернопіль, 2001. 215 с.

References:

1. Braminska Yu. «Hto lyubit svii narod_ toi iomu slujit»: Ivan Ogienko i ukr. vidrojdj. *Ukr. mova i l-ra v sered. shk., gimnaziyah, liceyah ta kolegiumah*. 2001. №2. S. 89-100.
2. Vashulenko M.S. Formuvannya movnoї osobistosti molodshogo shkolyara v umovah perehodu do 4 richnogo pochatkovogo navchannya. *Pochatkova shkola*. 2001. №1. S. 11-14.
3. Verbeschuk S.V. Formuvannya movlennevoї kulturi uchniv pochatkovoї shkoli v procesi literaturnogo chitannya: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.02. Herson. 2016. 20 s.
4. Grishenkova T.O. Ivan Ogienko ta formuvannya movlennevoi kulturi maibutnogo vchitelya. *Visn. Jitomir. derj. ped. un-tu im. I. Franka*. 2002. Vip. 9. S. 23-28.
5. Kucheruk O.A. Suchasni tendencii vdoskonalennya zmistu i metodiv ukraїnomovnoї osviti. *Nauka i osvita: nauk.-praktich. jurnal Pivdenного naukovogo Centru NAPN Ukraini*. 2013. №5, lipen-serpen. S. 58-62. Seriya: Psihologiya i pedagogika.
6. Leschenko G.P. Komunikativni zavdannya na urokah movi. 4 klas. Kiiv: Shk. svit, 2009. 128 s.
7. Makarchuk G.M. Do psihologii komunikativnoї kompetentnosti osobistosti. *Naukovii visnik. Nacionalnii agrar. un-t*. Kyiv, 2006. Vip. 99. S. 376-384.
8. Naumchuk M.M. Suchasni urok ukraїnskoї movi v pochatkovii shkoli: metoda i tehnologiya navchannya. Ternopil, 2001. 215 s.

The article describes the methods, forms and means of teaching, the use of which will allow most optimally formation of speech competencies for younger students in Ukrainian language lessons; outlined ways and means to improve interactive activities and the practical readiness of teachers to work with children, as well as aspects for the formation of correct speech, pedagogical and linguistic conditions for the formation of speech culture of primary school students; highlights the effectiveness of the formation of national identity, which depends on the purposeful search for ways to improve the organization of native language education, conscious design of learning content based on the optimal combination of traditional and innovative pedagogical technologies, didactic methods, techniques, forms and means of learning.

Theoretical comprehension of psychological, linguodidactic bases of a technique of work on formation the speech competence for primary school students, generalization of advanced experience for primary school teachers confirmed urgency of the raised problem. Today mastering the language on a communicative basis is the basis of linguistic innovations, the priority of higher education. Ability to communicate using lexical riches, semantic and etymological depths, grammatical expressiveness, word-forming potentials, stylistic flexibility of the native language in all functional spheres determines the communicative competence of the linguistic personality. The knowledge acquired by students in primary school, personal qualities associated with the formation of communication and speech skills, will be the foundation for further education, upbringing, development of self-expression, largely determine the practical, social, professional activities in the future, because speech development is a necessary condition for student's life.

Key words: key competences, competence approach, language personality, speech competence, competent personality, communication skills, language skills, speech development, speech culture, language means.

Отримано: 11.10.2021 р.

УДК 81'23:378.091.212:7]:001(477)(092)Огієнко
DOI: 10.32626/2309-7086.2021-18-2.123-129

Наталія Мелекссцева

ORCID 0000-0003-0330-2920

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри
теорії та методик початкової освіти*

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ МИСТЕЦЬКИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ (на основі ідей Івана Огієнка)

У статті висвітлено деякі аспекти використання лінгводидактичної спадщини Івана Огієнка з метою формування мовної особистості здобувачів вищої освіти мистецьких спеціальностей на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням). Обґрунтовано актуальність навчання рідномовних обов'язків Івана Огієнка у вищій школі за умов нинішньої мовної ситуації в Україні, схарактеризовано праці вченого, що сприятимуть засвоєнню здобувачами вищої освіти мовних норм і формуванню в них культури мовлення. Доведено, що лінгводидактичні ідеї Івана Огієнка мають вагомe значення для формування наукової концепції сучасної національної освіти в період розбудови української держави та духовного відродження її народу.

Ключові слова: мовна особистість, мовна освіта, рідномовні обов'язки, здобувачі вищої освіти мистецьких спеціальностей, лінгводидактична концепція Івана Огієнка.

В умовах соціально-економічного розвитку й національного становлення нашої держави актуалізується потреба у підготовці високоосвіченої, інтелектуально розвиненої мовної особистості, спроможної творчо використовувати власні знання, працювати в команді, комунікувати у процесі професійної діяльності.

Відтак завдання вищої освіти – забезпечити високий рівень підготовки компетентного фахівця, який володіє спеціальними знаннями та має сформоване професійне мовлення. Адже важливою складовою іміджу конкурентоспроможного спеціаліста є належний рівень мовної культури та вміння здійснювати професійно спрямоване спілкування державною мовою – правильно, точно, логічно формулювати думку, конструювати грамотні фахові тексти, майстерно послуговатися мовними засобами у процесі ділової комунікації, брати участь у дискусіях, враховувати альтернативні думки та спілкуватись з іншими людьми заради спільного результату.

У системі вищої освіти ці завдання реалізуються в контексті вивчення навчальної дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)», яка має на меті засвоєння наукового дискурсу професії: опанування здобувачами вищої освіти нормами сучасної української літературної мови, ознайомлення з особливостями професійного мовлення відповідно до обраного фаху, вивчення словникової та нормативної термінологічної бази [9].

Аналіз наукових джерел виявив, що проблему становлення мовної особистості здобувачів вищої освіти досліджено у працях Н. Голуб,

О. Горошкіної, К. Климової, Л. Мацько, А. Нікітіної, М. Пентилюк, Т. Симоненко, І. Хом'яка й ін.

На нашу думку, підготовка здобувачів вищої освіти в умовах нових освітніх парадигм повинна здійснюватися не лише засобами педагогічної інноватики, але й із урахуванням наукової спадщини видатних українських учених, зокрема лінгводидактичних ідей мовознавця, культурного, громадського, державного й наукового діяча Івана Огієнка, праці якого присвячені формуванню мовної особистості. Учений вважає мову «найголівнішим ґрунтом, на якому духовно зростає й цвіте нація» [6, с.35].

Науковий внесок Івана Огієнка в розвиток українського мовознавства надзвичайно вагомий – в його лінгводидактичних поглядах обґрунтовано концептуальні підходи до системи навчання рідної мови, її змісту, принципів побудови, а також запропоновано джерела найбільш ефективного її засвоєння.

Іван Огієнко вперше у світовій практиці дослідив і науково обґрунтував рідномовні обов'язки громадян, започаткував нову науку – науку про рідномовні обов'язки або рідномовну політику. Видану 1936 року «Науку про рідномовні обов'язки» учений трактує як рідномовний катехізис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства.

Мета статті – схарактеризувати особливості формування мовної особистості здобувачів вищої освіти мистецьких спеціальностей на основі лінгводидактичної концепції Івана Огієнка.

Аналіз сутності поняття «мовна особистість» виявив такі підходи до його трактування:

- «мовна особистість – це індивід, який володіє сукупністю здатностей і характеристик, які зумовлюють створення й сприйняття ним текстів, що вирізняються рівнем структурно-мовної складності та глибиною й точністю відображення дійсності» (Ф. Бацевич) [1, с.212];
- «мовна особистість – це узагальнений образ носія мовної свідомості, національної мовної картини світу, мовних знань, умінь і навичок, мовних здатностей і здібностей, мовної культури і смаку, мовних традицій і мовної моди» (Л. Мацько) [3, с.3];
- «мовна особистість – це людина, яка вільно і легко висловлюється з різноманітних питань, виявляє високий рівень культури спілкування, дбає про якість свого мовлення та його вдосконалення» (М. Пентилюк) [8, с.80];
- «мовна особистість – це мовець, який досконало знає мову, усвідомлено творчо володіє нею, сприймає мову в контексті національної культури як духовну серцевину її, користується мовою як органічним засобом самостворення, самоствердження і самовираження, розвитку своїх інтелектуальних та емоційно-вольових можливостей та як засобом соціалізації особи в даному суспільстві (Л. Струганець) [10, с.38].

У «Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів» зазначено, що «мовна особистість свідомо ставиться до своєї мовної практики, несе в собі відбиток суспільно-соціального, територіального середовища, традицій виховання в національній культурі» [11, с.95].

Структуру мовної особистості складають такі компоненти:

- 1) ціннісний – система цінностей або життєвих смислів – мова забезпечує першочерговий і глибинний погляд на світ, створює той мовний образ

- світу та ієрархію духовних уявлень, що реалізуються в процесі мовного спілкування;
- 2) культурологічний – рівень засвоєння культури як ефективного засобу підвищення інтересу до мови;
  - 3) особистісний компонент [2, с.80].

З огляду на окреслені визначення мовної особистості вважаємо, що **мовна особистість** – це людина, яка володіє лінгвістичними знаннями із урахуванням національних особливостей мови, має високий рівень сформованої комунікативної компетентності, любить і поважає рідну мову, яка є частиною її світогляду та світосприйняття.

Як бачимо, особливій уваги викладача потребує процес оволодіння здобувачами вищої освіти мовними компонентами з національною орієнтацією, адже мова – могутній засіб відображення дійсності в її національному вимірі, вона є визначальною у розвитку національної самосвідомості особистості та сприяє духовному, культурному збагаченню здобувачів вищої освіти.

Наведемо приклади застосування концептуальних положень лінгводидактики Івана Огієнка під час формування мовної особистості здобувачів вищої освіти мистецьких спеціальностей (014 Середня освіта (Музичне мистецтво), 014 Середня освіта (Образотворче мистецтво), 023 Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація) на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням).

Розглядаючи проблеми розвитку й становлення державності української мови, здобувачі вищої освіти опрацьовують «Науку про рідномовні обов'язки», яку вчений визначає як «збір державних і приватних практик найкращого розвитку рідної й літературної мови, потрібних для скорішого духовного поступу народу та його культури» [6, с.35-36].

Так, на практичному занятті з теми «Українська мова – мова професійного спілкування» пропонуємо здобувачам вищої освіти проаналізувати рідномовні обов'язки інтелігентів вільних професій та визначити завдання, які постають перед ними як майбутніми фахівцями в галузі культури та мистецтва:

1. Кожний інтелігент вільної професії зобов'язаний знати свою літературну мову й розмовляти тільки нею зі своїми клієнтами й тим самим ширити знання цієї мови й підносити повагу до неї.
2. Усі інтелігенти вільних професій мусять дбати про добрий розвиток своєї фахової термінології.
3. Кожний інтелігент, що виправдує своє незнання соборної літературної мови нефаховістю, прикриває тим тільки своє мовне лінивіство та рідномовну політичну несвідомість.
4. Малювачі-артисти, скульптори, композитори й т. ін. недержавного народу, що служать виключно «чистому мистецтву», а свої національно-громадські мотиви оминають, чужі й некорисні для свого народу.
5. Усі інтелігенти вільних професій у своїм родиннім житті обов'язані вживати тільки соборної літературної мови, щоб своїм прикладом заохочувати до того й інших.
6. Інтелігент, що не знає Науки про рідномовні обов'язки, не в свідомий член нації.
7. Кожний інтелігент, виступаючи з публічною промовою, мусить виголошувати її тільки соборною літературною мовою.

8. Усе громадянство мусить конче вимагати від своїх промовців-інтелігентів уживати в публічних промовах тільки соборної літературної мови [6, с.77-78].

Оскільки спеціальності 014 Середня освіта (Музичне мистецтво), 014 Середня освіта (Образотворче мистецтво) є педагогічними, здобувачі вищої освіти опрацьовують уривки тексту «Рідномовного Катехизису для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів і широкого громадянства» Івана Огієнка, формулюють завдання, які постають перед майбутніми педагогами, висвітлюють найперші рідномовні обов'язки кожного громадянина й аналізують десять мовних заповідей:

1. Мова – то серце народу: гине мова – гине і народ.
2. Хто цурається рідної мови, той у саме серце ранив свій народ.
3. Літературна мова – то головний двигун розвитку духової культури народу, то найміцніша основа її.
4. Уживання в літературі тільки говіркових мов сильно шкодить культурному об'єднанню нації.
5. Народ, що не створив собі соборної літературної мови, не може зватися свідомою нацією.
6. Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис.
7. Головний рідномовний обов'язок кожного свідомого громадянина – працювати для збільшення культури своєї літературної мови.
8. Стан літературної мови – то ступінь культурного розвитку народу.
9. Як про духову зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови.
10. Кожний свідомий громадянин мусить практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу [Там само, с.40-41].

Розкриваючи зміст поняття літературної мови, здобувачі вищої освіти ознайомлюються з окремими розділами «Історії української літературної мови» (1949 р.) Івана Огієнка, які висвітлюють періоди становлення української мови.

Здійснюючи роботу над засвоєнням мовних норм здобувачів вищої освіти, зокрема орфографічних, пропонуємо їм ознайомитися з особливостями розвитку української орфографії від найдавніших часів до правопису 1945 року, висвітлених в «Історії української літературної мови» Івана Огієнка.

Опрацювання основних правописних змін нової редакції «Українського правопису» (2019 р.), який повертає до життя низку особливостей української орфографічної традиції, передбачає звернення до проекту офіційного українського правописного кодексу Івана Огієнка (1919 р.), зокрема його твердження про фемінність української мови, яка полягає у вживанні іменників у жіночому роді. У праці «Наша літературна мова» вчений наголошував, що причиною появи чоловічого роду в тих українських іменниках, які до того часу були жіночого роду, або вживалися у формі як чоловічого, так і жіночого роду, стала русифікація.

Під час роботи над мовними нормами цінними для здобувачів вищої освіти будуть повчання Івана Огієнка щодо дотримання кожною грамотною людиною законів милозвучності:

- дбаймо, щоб наша мова була приємною для слухача, щоб не «різала» йому ушей;
- зберігаймо на письмі та й в усному мовленні всі вимоги її гнучкості;
- вимовляймо слова тільки по-літературному, а не по-місцевому;
- усіма силами пильнуймо оминати в нашій писанні непотрібного повторення слів (окрім поетичного);
- не вживаймо в своїй писанні разячих варваризмів;
- оминаймо немилозвучного збігу приголосних;
- не будуймо надто складних речень [7].

Під час вивчення лексичних норм професійного спілкування звертаємось до порад Івана Огієнка «Як навчатися української літературної мови» щодо необхідності користування словниками: *«Кожен, хто зве себе письменним українцем, мусить конче мати в своїй хаті якогось підручного українського словника й частіш заглядати до нього, бо без цього літературної мови не навчитися. Користь читання словників завжди велика, бо воно раз-по-раз доповнює нашого особистого словника, звичайно вбогого. Багато є влучних українських слів, яких ми один від одного рідко почуємо, але словник завжди нагадає нам про них. Краці наші письменники звичайно мали на столі словника, пишучи, й навчалися з нього»* [5].

Під час вивчення фахової термінології знайомимо здобувачів вищої освіти з особливостями розвитку української термінологічної справи в Україні, висвітленими в «Історії української літературної мови» Івана Огієнка.

Учений наголошує, що для професійного становлення особистості важливо знати терміни свого фаху: *«Ні один словник, який би повний не був він, не може заступити собою фахового термінологічного словника. Ось тому кожен фахівець конче мусить мати в себе під руками також і термінологічного словника свого фаху»* [Там само].

Отже, концептуальні положення лінгводидактики Івана Огієнка відображають сучасну освітню мовну політику в Україні та є ефективним засобом формування мовної особистості здобувачів вищої освіти. Їх вивчення сприяє відродженню української національної школи й утвердженню концепції рідномовної освіти.

Варто зауважити, що мовно-освітні проблеми України ХХ століття, на яких наголошував учений, зокрема, плекання любові до рідної мови, збереження її соборності, необхідності мовного об'єднання нації, формування національної свідомості молоді не втрачають своєї актуальності й сьогодні. Науку про рідномовні обов'язки вважаємо практичною школою національно-мовного виховання: тільки такий підхід до навчання, яке починається з рідної мови й здійснюється на її матеріалі, допоможе зберегти українську мову та національну ідентичність нашого народу.

Список використаних джерел і літератури:

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2009. 376 с.
2. Бородіна Н., Каленюк С. Формування мовної особистості учнів як провідне завдання мовної освіти. *Studia Methodologica*. 2015. Issue 41. С. 79-84.
3. Мацько Л. Аспекти мовної особистості у перспективі педагогічного дискурсу. *Дивослово*. 2006. №7. С. 2-4.

4. Мовна особистість в освітньому просторі: монографія / за заг. ред. І.Д. Пасічника; редкол. О.А. Вісич, Х.М. Карповець, З.В. Столяр. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2021. 270 с.
5. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. URL: <http://izbornyk.org.ua/ohukr/ohu.htm> (дата звернення: 10.12.2021).
6. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Рідна мова / упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2010. 436 с.
7. Огієнко І. Наглядна таблиця милозвучності української мови. *Дивослово*. 1996. №5-6. С. 16-22.
8. Пентиліук М.І. Мовна особистість учня в перспекції мовленнєвого спілкування. *Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики*: збірн. статей. Київ: Ленвіт, 2011. С. 80-84.
9. Про затвердження програм навчальної дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)». URL: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/6122/ (дата звернення: 10.12.2021).
10. Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. 88 с.
11. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С.Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 224 с.

References:

1. Batsevych F.S. *Osnovy komunikativnoi linhvistyky: pidruchnyk*. Kyiv: VTs «Akademii», 2009. 376 s.
2. Borodina N., Kaleniuk S. Formuvannya movnoi osobystosti uchniv yak providne zavdannya movnoi osvity. *Studia Methodologica*. 2015. Issue 41. S. 79-84.
3. Matsko L. Aspekty movnoi osobystosti u prospektii pedahohichnoho dyskursu. *Dyvoslovo*. 2006. №7. S. 2-4.
4. *Movna osobystist v osvithomu prostori: monohrafiia / za zah. red. I.D. Pasichnyka; redkol. O.A. Visych, Kh.M. Karpovets, Z.V. Stoliar*. Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademii», 2021. 270 s.
5. Ohiienko Ivan (Mytropolyt Ilarion). *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy*. URL: <http://izbornyk.org.ua/ohukr/ohu.htm> (data zvernennia: 10.12.2021).
6. Ohiienko Ivan (Mytropolyt Ilarion). *Ridna mova / uporiad., avt. peredmovy ta komentariv M.S. Tymoshyk*. Kyiv: Nasha kultura i nauka, 2010. 436 s.
7. Ohiienko I. *Nahliadna tablytsia mylozvuchnosti ukrainskoi movy*. *Dyvoslovo*. 1996. №5-6. S. 16-22.
8. Pentyliuk M.I. *Movna osobystist uchnia v prospektii movlennievoho spilkuvannia. Aktualni problemy suchasnoi linhvodydaktyky*: zbirn. statei. Kyiv: Lenvit, 2011. S. 80-84.
9. *Pro zatverdzhennia program navchalnoi dystsypliny «Ukrainska mova (za profesiinym spriamuvanniam)»*. URL: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/6122/ (data zvernennia: 10.12.2021).
10. *Struhanets L.V. Kultura movy. Slovnyk terminiv*. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan, 2000. 88 s.
11. *Ukrainska mova. Korotkyi tлумachnyi slovnyk linhvistychnykh terminiv / za red. S.Ya. Yermolenko*. Kyiv: Lybid, 2001. 224 s.

The article deals with some aspects of using Ivan Ohiienko's linguodidactic conception with the aim of forming language personality in students of art specialities at the classes of Ukrainian for specific purposes. The appropriate level of language culture and the ability to communicate professionally in the state language is an im-

portant component of the image of a competitive specialist which is able to correctly, accurately, logically formulate his / her opinion, produce professional texts, skillfully use language tools in business communication, participate in discussions, consider alternatives and cooperate with other people for the common result.

The author substantiates the vitality of teaching native language duties to the students of art specialties under the conditions of current language situation in Ukraine and the need for language personality's constant development and self-improvement. Basic principles of Ivan Ohienko's science about native language duties and his conceptual regulations of linguistic education as an element of native language policy in modern education are revealed. It is emphasized on the need to use Ivan Ohienko's «Pravopys» and «History of Ukrainian Literary Language» while forming students' orthographical competence and speech culture.

It has been proved that Ivan Ohienko's linguodidactic ideas are of great importance while forming the scientific conception of modern national education within the development of Ukraine and the spiritual revival of Ukrainian nation.

Key words: language personality, language education, native language duties, students of art specialties, Ivan Ohienko's linguodidactic conception.

Отримано: 21.10.2021 р.

УДК 378.014

DOI: 10.32626/2309-7086.2021-18-2.129-136

Тетяна Франчук

ORCID 0000-0003-2404-0

кандидат педагогічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Оксана Мозолюк

ORCID 0000-0001-9476-9766

старший викладач

Фаховий коледж економіки, права та інформаційних технологій

Кам'янець-Подільського податкового інституту

ПРОЄКТУВАННЯ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ, ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ, САМОІДЕНТИЧНОСТІ ЗДОБУВАЧА ОСВІТИ В СТРУКТУРІ КОМПЕТЕНТІСНОЇ ОСВІТИ

У статті йдеться про засадничі позиції Івана Огієнка у контексті сучасної концепції громадянського виховання, зокрема, шляхи та умови активізації процесів національної, громадянської ідентифікації та само ідентифікації здобувачів освіти різних рівнів. Акцентується увага на необхідності співпраці взаємозалежних освітніх структур, основи проєктування цілісного компетентісно, особистісно зорієнтованого освітнього простору.

Ключові слова: громадянська ідентичність, національна ідентичність, компетентісна освіта, проєктування, самоідентичність.

Проблеми національного, громадянського, патріотичного виховання, національної ідентифікації особистості молодій людини не перестають бути предметом системних досліджень, які особливо актуалізують-

ся в період інтенсифікації державотворчих процесів. Апелювання до періоду становлення української державності початку ХХ століття є закономірним, а для Кам'янець-Подільського національного університету й поготів, оскільки перший ректор Іван Огієнко проєктував його як потужний осередок становлення громадянськості українського народу, утвердження національної свідомості, відродження української мови: «Мова – це наша ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – ...це форма національного організування..., душа кожної національності, її святості, її найцінніший скарб» [4, с.6].

На необхідність переосмислення сутності й особливо механізмів національного, громадянського виховання вказує модель компетентнісної освіти, основу реалізації якої визначають особистісно орієнтовані технології, які трактуються як взаємодія досвідів того, хто вчить, і того, хто вчиться. Важливим у цьому контексті є проєктування освітніх процесів. Закономірно, що досвід людини (учня, студента) є унікальним індивідуальним утворенням, що формується на основі «Я-концепції» і не ділиться на сегменти: навчальний, виховний, соціальний, життєвий. За своєю природою вони взаємопов'язані та взаємозалежні, тому й процес їхнього проєктування та розвитку має бути не поаспектним, а цілісним, системним, головним суб'єктом якого виступає той, хто навчається (учень, студент). Саме тому форми та методи забезпечення ефективності цього процесу повинні бути переосмислені з позиції стимулювання пріоритетності самоактуалізації, самовизначення, самотворення, самовиховання в його структурі.

Результати досліджень проблем національної, громадянської ідентичності, самоідентичності особистості відображені в працях В. Андрушенка, І. Беха, М. Боришевського, Л. Губерського, В. Євтуха, В. Кременя, С. Клепка, М. Коноха, В. Корженка, М. Култаєвої, В. Лугового, В. Лутая, Л. Нагорної, І. Надольного, І. Петровської, І. Радіонової, О. Сухомлинської, Б. Чижевського та ін. Відповідно до концепції Л. Нагорної, ідентичність трактується як результат самовизначення людини чи групи в соціальному сенсі, створення «образу – Я» та «образу – Ми», тобто віднесення себе до тих чи тих спільнот за віковими, професійними, статевими, територіальними, етнічними, конфесійними чи іншими ознаками. Ідентифікація вживається у значеннях тотожності, справжності й самобутності [3, с.16].

Провідні вчені досліджують наукову спадщину Івана Огієнка в контексті сучасної освітньої парадигми, а також концепції, теорії і практики громадянського виховання молоді людини. Варто зазначити, що традиційно проблеми національного, громадянського, патріотичного виховання, що мають спільну методологічну, змістово-технологічну основу, розглядалися в системі освіти більшою мірою як самодостатній сегмент виховної діяльності навчального закладу. Про недостатній рівень ефективності цих процесів свідчить щонайменше той факт, що національне, громадянське виховання в межах інформаційно-репродуктивної освіти не передбачало спеціального проєктування процесу, починаючи від постановки конкретних цілей, завершуючи визначенням рівня їх реалізації. Саме тому воно й не могло набути статусу цілеспрямованого, системного процесу. Виходимо з позиції, що проєктування забезпечує практикоорієнтованість процесу, його результати діа-

гностуються і слугують чинником програмування кожного наступного етапу розвитку, опираючись на результати попереднього. Без урахування цього можна говорити лише про стихійність процесу, який позиціонується на рівні лозунгів, добрих намірів та побажань, а також додаткової навчально-виховної інформації громадянського, національно-патріотичного спрямування. Тож за такої концепції цей важливий напрям виховання не може бути органічно інтегрований у систему освітньої діяльності.

Метою статті є проєктування можливостей розвитку національної, громадянської ідентичності, самоідентичності здобувача освіти на основі засадничих позицій Івана Огієнка у контексті сучасної концепції громадянського виховання, а також в умовах розвитку компетентісно, особистісно зорієнтованого освітнього простору.

У рамках досліджуваної проблематики важко переоцінити значення такого механізму національного, громадянського виховання, як ідентифікація. Ідентичність (англ. identity) трактується як властивість психіки людини відображати свою належність (рівень та характер) до різних груп (расових, мовленнєвих, національних, соціальних, професійних, політичних, релігійних).

Самоідентифікація вказує на домінування не зовнішніх (за формулою: мене виховують, вказуючи на належність до...), а внутрішніх чинників процесу, постійне нарощування усвідомленості, вибірковості, активності суб'єкта щодо них (за формулою: я виховую себе, самовизначаючись у контексті відповідної належності).

Прикладом високого рівня самоідентифікації може слугувати позиція Івана Огієнка, як Головноуповноваженого уряду УНР (м. Кам'янець-Подільський, листопад 1919 року – липень 1920 року), котрий не лише сформував свою зрілу громадянську позицію, а й самоідентифікував себе провідником націєтворчих, державотворчих ідей, визначивши шляхи їх конкретної практичної реалізації, особливо в мовотворчих процесах. При Кам'янець-Подільському державному Університеті він створив чимало комісій і видав потрібні на їх роботу кошти: для складання Історичного словника української мови, для вироблення правничої термінології, для перекладу Святого Письма українською мовою. Він також звернув свою пильну увагу на українське шкільництво на Поділлі й зберіг його від розвалу [6].

Узагальнюючи позиції дослідників із проблеми, акцентуємо увагу на тому, що національна, громадянська ідентичність відповідає за процеси ототожнення себе з відповідною нацією, громадою, соціокультурним простором, зважаючи її базові ідентифікатори (цінності, традиції, поведінкові моделі), співвідносячи зі своїми персоніфікованими уявленнями про них, реальним досвідом виконання соціальних, професійних ролей та ін. Національні, громадянські цінності концентруються в соціально-історичних, релігійних, сімейних традиціях і тому мають тенденцію до поширення та інтеріоризації у всі сфери життєдіяльності людини. Крім того, особистість формується як природна, соціальна й духовна істота, детермінуючи складну конфігурацію залежностей та впливів, інтегрованих у процесах самовизначення, саморозвитку. На складність досліджуваного феномену вказує Е. Сміт, котрий характеризує національну ідентичність як абстрактну, багатовимірну конструкцію, пов'язану з багатьма різноманіт-

ними сферами життя і схильну до численних перетворень і поєднань. Її найголовнішими рисами є історична територія, спільні міфи та історична пам'ять, спільна культура, єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів, спільна економіка. Поняття національної ідентичності передбачає насамперед самобутність, історичну індивідуальність, наявність популярної в масах національної ідеї [8, с.149-150].

«Національна ідентичність» тісно корелює з «громадянською ідентичністю», коли трактується в контексті співгромадянства, спільноти, організованих за державно-політичною ознакою (Б. Андерсен, Е. Сміт, Е.-А. Геллнер). Громадянська ідентичність загалом указує на характер взаємовідносин особистості з державою, суспільством, соціальною групою, тобто асоціюється з процесами ототожнення себе (самоототожнення) з певним національно-державним утворенням – відповідною спільнотою громадян, громадою, у якій вона інтегрується. Ідеться про територіальну ідентифікацію (в межах політико-географічного, соціального утворення), починаючи від глобальної системи (держави), завершуючи локальним рівнем (регіон, місто та інші).

Соціально-психологічну складову громадянської ідентичності досліджує І. Петровська на основі соціально-конструктивістського підходу як рухливу, множинну, ситуативну й контекстну категорію, вказуючи на феномен самоототожнення з громадянином певної держави і водночас із членом громадянської спільноти певної держави. «Громадянську ідентичність можна розглядати як соціально-психологічний конструкт, що виникає в процесі суб'єктивного відображення її активної побудови громадянином соціальної реальності, у якій важливими є держава з її організаційним середовищем (образ держави, особливості взаємодії особистості з державою у вигляді різноманітних її інстанцій; інтеріоризація стандартів, закладених в аксіологічному просторі держави тощо) та спільнота громадян (референтність, громадянська свідомість, стереотипи тощо), які повинні задавати загальні життєві цінності, орієнтувати в навколишньому світі, поставляючи відносно впорядковану інформацію, формувати почуття захищеності, сприяти психологічному благополуччю, самореалізації тощо» [7, с.56].

Треба також зважати на те, що абсолютизація чи домінування процесів національної ідентифікації містить у собі ризики конфліктності взаємовідносин у полікультурному середовищі, тому в ідеалі національна ідентичність має трансформуватися в національно-громадянську, яка інтегрує відчуття належності не лише до нації, а й до народу, держави на основі домінантних спільностей, чинників об'єднувальних процесів: перспективи державотворення (спільність цілі, конструктивізм взаємовідносин, злагода), загальна політична, правова культура, спільне історичне минуле, фіксоване в традиціях, символах, міфах, легендах), спільна державна мова як засіб комунікації та порозуміння, емоційні переживання спільних досягнень та невдач держави на економічному, політичному, спортивному та інших поприщах [1, с.56].

Оскільки ідентичність (відповідно самоідентичність) є складним структурованим утворенням, що формується на основі «Я-концепції» і слугує потужним чинником самоактуалізації і самореалізації особистості, вона зумовлює потребу узгодження позицій, що є результатом самовизначення в кожній із груп, посилюючи власну активність, вибірковість

і, звісно, суб'єктність позиції. Ідентифікація є індивідуалізованим процесом суб'єкт-суб'єктної взаємодії (а відтак і взаємовпливу, взаєморозвитку) особистості та відповідного простору (освітнього, соціокультурного, життєвого, професійного) в контексті їх поліаспектних взаємовідносин.

Отож ефективність процесу національно-громадянської ідентифікації особистості буде визначатися тим, якою мірою вона набуватиме тенденції до переходу на рівень самоідентифікації, актуалізуючи механізми забезпечення неперервності процесу.

Зважаючи на концепцію «Нової української школи» [2], ми виділяємо педагогічні вимоги-умови, які на сьогодні є актуальними:

1. Система освіти школи, коледжу та закладу вищої освіти педагогічного спрямування повинні мати високий рівень взаємозалежності й розвиватися, культивуючи інтеграційні процеси, ефективні форми взаємодії та співпраці. Важливо інтенсифікувати форми та методи співпраці, взаємодії на суб'єкт-суб'єктній основі всіх взаємозалежних освітніх систем, а також у межах освітньої системи конкретного навчального закладу, формуючи єдину концептуальну основу реалізації особистісно орієнтованої освітньої діяльності, національно-патріотичного, громадянського розвитку всіх її учасників, до того ж і викладачів, і вчителів. Тобто співпраця має реалізовуватися не лише вертикально в межах обмеженого мікропростору, а й горизонтально, налагоджуючи конструктивні взаємовідносини з іншими залежними суб'єктами цілісного освітнього простору регіону.
2. Необхідно об'єднати зусилля шкіл, коледжів та закладів вищої педагогічної освіти навколо проблеми підвищення рівня теоретико-практичного розуміння як викладачами, вчителями, так і студентами, учнями сутності компетентнісної освіти, механізмів самоідентифікації, самоактуалізації, саморозвитку, самопрограмування в її контексті, необхідності інтеграції освітнього та життєвого простору, навчальної та наукової діяльності.
3. Найвищий потенціал розвитку здатності до національної, громадянської самоідентифікації містить мотиваційна сфера освіти, яка програмує формування особистості школяра, студента, фахівця як реального, значущого суб'єкта національного розвитку держави, формування соціокультурного середовища за високими критеріями якості, які спонукають до націєоб'єднувальних процесів. Це досягається не за рахунок «лозунгів», а через реальне осмислення націєтворчих процесів та усвідомлення своєї участі в них як суб'єкта прогресивних змін.
4. Компетентнісна освіта потребує формування цілісного освітнього простору передовсім навчального закладу з визначеним блоком цінностей (національної орієнтованості також), що виконує функцію системотвірного компонента розвитку його освітньої системи. Важливо трактувати та сприймати освітній простір навчального закладу як модель національно орієнтованого соціокультурного простору, що має високий потенціал екстраполяції в соціокультурний простір регіону, держави, а також обмежений конкретний життєвий простір (сфера найближчого оточення) кожної особистості.

У цьому контексті з метою забезпечення конструктивної взаємозалежності та співпраці освітніх систем у межах освітнього простору кож-

ного навчального закладу (школи, коледжу, закладу вищої освіти) важливо діагностувати та програмувати процеси, які будуть спрямовані на реалізацію вищезазначених цілей, з-поміж яких особливу увагу варто зацентрувати саме на таких:

1. У моделі «Випускник» має бути у формалізованому варіанті зафіксований інтегральний результат освітньої діяльності (національна, громадянська самоідентифікація також), який слугуватиме для викладачів та студентів (учителів та учнів) орієнтиром навчального, виховного процесу, надаючи йому цілеспрямованість та системність, здатність проектувати індивідуальну траєкторію її досягнення.
2. Треба визнати, що немає навчальних дисциплін, форм освітньої діяльності, які не мали б потенціалу національної, громадянської орієнтованості змісту, бо лише в комплексі вони протидіють дискретності, дезінтеграції, які часто призводять до суперечливості, конфліктності зовнішніх впливів, внутрішніх взаємовідносин.
3. Сучасні компетентнісно зорієнтовані освітні технології необхідно сприймати не як формалізовану сукупність форм, методів, прийомів, засобів організації педагогічного процесу, а як дослідницьку діяльність, системне проектування педагогічного процесу на основі особистісно орієнтованого змісту, алгоритмів оптимізації системи суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин учасників педагогічного процесу, спрямованості на формування визначеного блоку компетентностей.
4. До системи запрограмованої освітньої діяльності згідно з визначеними стандартами має бути інтегрована підсистема самоосвітньої діяльності, яка не стільки виконує функцію додаткового оволодіння змістом освіти (традиційний варіант), скільки забезпечує особистісний саморозвиток (орієнтованість на національну, громадянську ідентифікацію теж), індивідуалізацію педагогічного процесу відповідно до актуальних потреб кожного, його стартових можливостей та потенціалу розвитку.
5. Національні цінності є потужним джерелом моралі, тому закономірно, що національна орієнтованість освітнього процесу формує валідне підґрунтя для розвитку ціннісно-моральної, духовної сфер особистості, приймаючи національні, соціально значущі оцінно-ціннісні категорії та морально-поведінкові еталони, визначаючи професійні, життєві позиції. Наприклад, особливий потенціал громадянського виховання особистості має українська мова. У цьому разі актуальною є позиція Івана Огієнка стосовно значення мови як соціально-психологічного чинника виховання особистості, оскільки вона (мова) є «найпершою сторожею психічного я» людини, бо «німого...попхаш, куди забажаєш» [5, с.240].
6. Проектування та адаптивне управління процесом розвитку національної, громадянської спрямованості освітньої діяльності можливе за умови розробки мобільного, зручного для масового користування діагностичного інструментарію, що дає можливість стежити за протіканням процесу (реалізації проекту), коригуючи його відповідно до отриманих проміжних результатів ефективності. Важливо створити систему моніторингу національно-громадянської ідентичності в комплексі концептуальних засад, змісту, діагностико-технологічного інструментарію.

Із вищезазначеного випливає, що безальтернативним є створення цілісного толерантного освітнього середовища, сприятливого психологічного мікроклімату, центрованого на цінностях національної культури, громадянського суспільства, визначених пріоритетних моделях їх реалізації, а також моделях конструктивних взаємовідносин, поведінки учасників освітнього процесу (навчальний заклад як осередок національно й громадянсько зорієнтованого середовища).

Отже, варто перейти від аспектних епізодичних заходів громадянсько-патріотичного виховання (як зовнішніх форм впливу) до проектування цілеспрямованого, системного процесу самотворення на основі розвитку національної, громадянської ідентичності, самоідентичності. Важливо проектувати перспективні дослідження розвитку національної ідентичності молодшої людини (учня, студента) в системі освітньої діяльності не як автономної самодостатньої проблеми (самоцілі), а як значущої умови формування громадянської ідентичності, а відтак і реалізації триєдиної мети компетентісної освіти, що результує в моделі «Випускник» відповідно до концепції «Нової української школи»: особистість, патріот, інноватор. Для молодих людей процеси ідентифікації/самоідентифікації, до того ж національної, громадянської, асоціюються з процесами соціалізації, особистісної самореалізації на спільних базових ціннісних пріоритетах.

Список використаних джерел літератури:

1. Ахмедханова С.М. Формирование национальной идентичности. *Молодой ученый*. 2015. №14. С. 438-441. URL: <https://moluch.ru/archive/94/20893378.014378.014>.
2. Концепція «Нова українська школа». URL: <http://mon.gov.ua/mon.pdf>.
3. Нагорна Л. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі. *Політичний менеджмент*. 2003. №2. С. 14-30.
4. Огієнко І.І. Методологія наукової праці : нотатки лекції / за ред. С. Ярмуса. Вінніпег: Видання студентів Богословського факультету Колегії Св. Андрея, 1972. 16 с.
5. Огієнко І.І. Наша літературна мова: мовні нариси. Вінніпег, 1958. 424 с.
6. Огієнко І. Рятуння України. На тяжкій службі своєму народові. Вінніпег: Видання Товариства «Волинь», 1968. 94 с.
7. Петровська І.Р. Громадянська ідентичність: теоретико-методологічні основи соціально-психологічного аналізу. *Психологія і особистість*. 2017. №1. С. 53-63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psios_2017_1_6.
8. Сміт Е.Д. Національна ідентичність. Київ: Основи, 1994. 296 с.

References:

1. Axmedxanova S.M. Formy`rovany`e nacy`onal`noy`y`denty`chnosty`. *Molodojuchenj*. 2015. №14. S. 438-441. URL: <https://moluch.ru/archive/94/20893378.014378.014>.
2. Koncepciya «Nova ukrajyns`ka shkola». URL: <http://mon.gov.ua/mon.pdf>.
3. Nagorna L. Ponyattya «nacional`na identy`chnist`» i «nacional`na ideya» v ukrajyns`komu terminologichnomu prostori. *Polity`chny`j menezhment*. 2003. №2. S. 14-30.
4. Ogiyenko I.I. Metodologiya naukovoyi praci: notatky` lekciyi / za red. S. Yarmusya. Vinnipeg: Vy`dannya studentiv Bogoslovs`kogo fakul`tetu Kolegiyi Sv. Andriya, 1972. 16 s.

5. Ogiyenko I.I. *Nasha literaturna mova: movni nary'sy'*. Vinnipeg, 1958. 424 s.
6. Ogiyenko I. *Ryativannya Ukrayiny'*. Na tyazhkij sluzhbi svojemu narodovi. Vinnipeg: Vy'dannya Tovary'stva «Voly'n'», 1968. 94 s.
7. Petrovs'ka I.R. Gromadyans'ka identy'chnist': teorety'ko-metodologichni osnovy' social'no-psy'xologichnogo analizu. *Psy'xologiya i osoby'stist'*. 2017. №1. S. 53-63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psios_2017_1_6.
8. Smit E.D. *Nacional'na identy'chnist'*. Ky'yiv: Osnovy', 1994. 296 c.

The article examines the problems of national, civic, patriotic upbringing, which are especially relevant to the period of intensification of state-building processes. Natural is appealing to the period of Ukrainian statehood in the early twentieth century, the period of forming the Kamyanets-Podilskyi National University (first rector – Ivan Ohiienko) as a powerful center of citizenship of the Ukrainian people, the establishment of national consciousness, the revival of the Ukrainian language. Emphasis is placed on the insufficient level of effectiveness of national and civic upbringing, in the context informational- reproductive education. It's substantiated the position, that projection provides practically orientated process, as its results are diagnosed and serve as a factor in programming each subsequent stage of development, based on the results of the previous one.

The need to comprehension of the essence and mechanisms of national and civic upbringing is indicated by the model of competence education, the basis of which is determined by personality-oriented technologies.

The essence of such a mechanism of national, civic education as identification / self-identification is interpreted. It is pointed out that national, civic identity is responsible for the processes of identification with the relevant nation, community, socio-cultural space, accepting its basic identifiers (values, traditions, behavioral patterns). It's also emphasized. that the absolutization or dominance of national identification processes involves risks of conflict in a multicultural environment, so ideally national identity should be transformed into national-civic, which integrates a sense of belonging not only to the nation but also to the people, state. It is argued that the effectiveness of the process of national-civic identification of the individual will be determined by the extent to which he will acquire a tendency to move to the level of self-identification. The article highlights the pedagogical requirements and conditions for the development of national and civic identity in the competence type of the education system. Particular attention is paid to ensuring constructive interdependence and cooperation of educational systems within the educational space of each educational institution (school, college, higher education institution).

Key words: civic identity, national identity, competence education, projecting, self-identity.

Отримано: 26.10.2021 р.

РЕГІОНАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ КЛАСИКИ

УДК 82.161.2-13.09.191:38

DOI: 10.32626/2309-7086.2021-18-2.137-148

Ірина Зелененька

ORCID 0000-0002-3031-775X

*кандидат філологічних наук, старший викладач
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського*

Ніна Поляруш

ORCID 0000-0001-9375-8395

*кандидат філологічних наук, доцент
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського*

ГЕРМЕТИЗМ ВОЛОДИМИРА СВДІЗІНСЬКОГО (у проєкції від міста над Смотричем)

Поезія подолянина Володимира Свідзінського не власне герметична, а першочергово глибоко інтелектуальна, що доводить наукова розвідка, і з огляду на несприятливу для розвитку українського мистецтва політичну ситуацію, вмщує в собі проєкцію від великого мовчання до світоглядної невимовності, надишеної Поділлям, красвидами Смотрича, має ознаки символізму й сюрреалізму, містить мотиви відстороненості й неутручання, амплітудних драматичних пророцтв, вона сповнена мученицького відчуття приреченості таланту. Усе це, на думку дослідниць, наближає геній Володимира Свідзінського до світового дискурсу трагічних світочів, таких, зокрема, як Пауль Целан, Райнер Марія Рільке, Федеріко Гарсія Лорка, Борис Пастернак. Тобто лірична імпреза Володимира Свідзінського, заснована на інтелектуальності та світовидності, мислиться як авангардна рефлексія свого часу, вельми актуальна для ХХІ століття, належно позиціонована саме в ньому.

Ключові слова: модернізм, символізм, сюрреалізм, герметизм, інтелектуалізм.

Постановка проблеми. Володимир Свідзінський – поет-модерніст, вихований у християнських, народнопоетичних традиціях, який уперше опублікував свою поезію аж у 27 років [6]; його лірична мініатюра «Давно, давно тебе я жду...», що в назві своїй уже нагадує герметіку, була надрукована в журналі «Українська хата» (у числі №1 за 1912 рік) [1]. Молодий подолянин, створюючи нарис «Ткацький промисел» (Могилів-Подільський, Бабчинці) до книги «Кустарні промисли Подільської губернії» (Київ, 1916 р.), працюючи в Волинській контрольній палаті (Житомир, 1917-1918 рр.), редактором у видавничому відділі Подільської народної управи (Кам'янець-Подільський, 1918-1919 рр.) [5], відвідуючи вільним слухачем історико-філологічний факультет Кам'янець-Подільського державного українського університету й навчаючись безпосередньо в Івана Огієнка, Євгена Тимченка та Михайла Драй-Хмари, максимально звертав увагу на мовні багатства, ретельно вивчав фольклор, особливу увагу приділяючи лексичним багатствам діалектам Поділля й Полісся [9], і далі доля мистця була безпосередньо пов'язана з Кам'янцем-Подільським.

Аналіз останніх досліджень. Серед біографічних, біобібліографічних розвідок про творчість Володимира Свідзінського чимало таких, котрі опрозорюють деталі життя геніального поета й науковця, однак герметизм покрізь призму біографічних моментів, оприявлених у ліричних творах, залишився поза увагою науковців, що й становить **актуальність нашого дослідження**. Отже, мета статті – з'ясувати особливості герметичності поезії Володимира Свідзінського, створеної на Поділлі та про Поділля, зокрема, стосовної Кам'янця Подільського.

Виклад основного матеріалу. До Кам'янця-Подільського Володимир Свідзінський переїхав восени 1918 року, де з жовтня почав працювати редактором у Подільській народній управі. У січні 1919 року він був зарахований вільним слухачем на історико-філологічний факультет Кам'янець-Подільського державного українського університету, де студіював історію й філологію 5 семестрів. Після приходу до влади більшовиків, із осені 1920 року Володимир Свідзінський стає редактором повітвиконкому: працюючи у видавничому відділі народної освіти, активно пише літературні твори. Саме в так званий кам'янецький період життя і творчості оприлюднює на сторінках місцевих часописів поетичні твори. Зокрема, у 1920 році в газеті «Наш шлях» була надрукована поема «Сон-озеро», а в часописі «Нова думка» – вірші «Знову в душі мої...» і «Пісенька». У тому ж таки 1920 році видавниче кам'янецьке товариство «Дністер» оприлюднило культурно-історичний нарис І. Іванова «Халдеї» у переклад Володимира Свідзінського [23, с.145-146]. Саме в місті над Смотричем Свідзінський Володимир Євтимович (Юхимович – за багатьма сучасними джерелами) одружився з Сулковською Зінаїдою Йосипівною, дочкою настоятеля Георгіївської церкви, що на Польських фільварках, випускницею Маріїнської гімназії, учителькою. У 1921 році в інтелігентного подружжя народилася донька Мирослава [4, с.51-52].

Із історичним центром Кам'янця-Подільського, конкретно – із вулицею Карвасари (назва походить від караван-сарай) пов'язане життя предків Володимира Свідзінського, що вздовж правого берега Смотрича на пів-

день від Замкового мосту. У дерев'яній Хрестовоздвиженській церкві, що побіля місця впадіння річечки Дібрухи в Смотрич, був настоятелем дід поета по лінії матері – Прохор Стопакевич, а псаломщиком – батько поета Свідзінський Євтим Овксентійович (1858-1933), який у 1883 році закінчив Подільську духовну семінарію. Науковці припускають, що в цій церкві повинчалися батьки поета й саме на Карвасарах народився старший брат письменника – Георгій; у 1884 р. Євтима Свідзінського переводять священником у село Маянів Вінницького повіту, де через рік народжується Володимир Свідзінський [23, с.141].

Із січня 1921 року Володимир Свідзінський працював архіваріусом в університеті, а з листопада – завідувачем архівів повітового комітету охорони пам'яток старовини, мистецтва та природи, маючи нагоду глибоко дослідити власний рід. Наприкінці 1922 року він отримав призначення архіваріуса, а вже за два тижні – секретаря архівного управління, де працював до літа 1925 року, маючи час і для наукової, і для творчої праці, після реорганізації установи здавши справи Дмитрові Прядію, новому завідувачеві.

У 1922 році Володимир Свідзінський поєднав активну публікаційну діяльність із науково-дослідною: долучився до науково-дослідної роботи кафедри історії та економіки Поділля при Кам'янець-Подільському інституті народної освіти, виявляючи в архівах та в музеях графічний матеріал подільських уніатських метрик, рукописних книг і стародруків. За матеріалами, які збрала кафедра, було видано кілька випусків «Метрики XVIII в.», літографовано в майстерні Кам'янець-Подільського художньо-промислового технікуму імені Григорія Сковороди під керівництвом Володимира Гагенмейстера. У 1923-1925 роках Володимир Свідзінський був аспірантом кафедри, обсервуючи над темами «Селяни приватновласницьких маєтків Поділля в першій половині XIX століття» і «Аграрні рухи на Поділлі в XX столітті». Написав розвідку «Економічна еволюція господарства селян тарнорудського маєтку», брав участь у комплексному (соціально-економічному, географічному, лінгвістичному, мистецтвознавчому) обстеженні села Панівці [23, с.142].

Саме в 1922 році у Кам'янець-Подільській філії Державного видавництва України вийшла друком перша збірка віршів Володимира Свідзінського «Ліричні поезії», яку рецензували в газеті «Червона правда» Іван Дніпровський під псевдонімом Г. Кобзаренко (Кам'янець-Подільський, 1922, №74) та в журналі «Червоний шлях» (Харків, 1923, №2) Валер'ян Поліщук, котрий підписався як Василій Сонцвіт. Іван Дністровський помітив у збірці зайву камерність, інтимність, залежність від народнопісенної манери, розкритикував відірваність автора-«мрійника» від радянського життя [18]. Валер'ян Поліщук натякнув на вузькість тематики і на відсутність громадянських мотивів, але підкреслив, що лірика вельми шира [24]. І це в той час, коли збірка промовисто демонструє нам генетичну спорідненість словесних рефлексій Володимира Свідзінського з українськими поетами-неокласиками (у збірці є образи християнських свят Трійці і Спаса, стоїчний гуманізм, аристократизм духу та герметичність): «Три радості у мене неодіймані: / Самотність. Труд. Мовчання» [26].

Від першої публікації до першої збірки минуло десять років, а це вельми промовистий факт на користь герметики автора: талант поета фор-

мувався таємно, а не публічно й поспіхом, подолянин був дуже вимогливим до себе уже в ранній поезії, стабільним і дистанційованим водночас від сучасного йому мистецького процесу, набираючи ознак науковця в поезії, це був і свідомий тихий протест проти терору. Передреволюційний та революційний незалежницький гарт ніби пройшли повз нього, як і червоний псевдореволюційний «парнас»; Володимир Свідзінський не поспішав переносити політику в ліричний простір, тим більше – служити комуні. Не випадково Василь Стус описав таку позицію земляка як «спосіб шляхетної герметизації власного духу... В цій позиції, – написав Василь Стус, – єдиний його порятунок і надія на вижиття. Замкнутися, щоб зберегтися. Змаліти, щоб не помилитися у власній суті. Стати збоку, щоб не бути співучасником...» [29]. Найпрогресивніший шістдесятник Василь Стус, аналізуючи життя і творчість Володимира Свідзінського, добре розумів, що гордовита позиція науковця, котрий виріс на європейських традиціях, автоматично прирекла на недоброзичливість влади й критики, урешті – на прижиттєве ігнорування, вакуумність, урешті й на смерть.

Знаковою перша збірка віршів Володимира Свідзінського є й тому, що потрапивши на полиці так званих «спецхранів» СРСР, стала старанно приховуваним документом доби. І коли в 80-ті роки ХХ століття почалося віднаходження спадщини письменника й науковця Володимира Свідзінського, саме її довго не знаходили, примірник зберігав харківський літератор А. Чернишов, але для видання творів поета 1986 року погодився надати лише дві поезії, вміщені були ще три фрагменти, цитовані в розгромах рецензій. Згодом професор Василь Яременко знайшов збірку в Чернігові у музеї Михайла Коцюбинського й оприлюднив у першому числі «Дніпра» за 1996 рік. Елеонора Соловей вважає, що саме Володимир Свідзінський продовжив герметичний аристократизм неокласиків в СРСР:

*Три радості у мене неодіймані:
Самотність. Труд. Мовчання* [26, с.15].

Отже, перша кам'янецька збірка геніального подолянина «Ліричні поезії» і друга, харківська «Вересень» (1927 р.) отримали тогочасні закиди про «ідеалістичний світогляд», ігнорування й утиски за «безперспективне буржуазне світорозуміння». Тому не дивно, що третю збірку «Поезії» автор оприлюднив через 13 років (пишучи весь час для себе і для своєї єдиної доньки, найважливішого й найчеснішого читача), аж у 1940 році, напередодні війни, вона виявилася останньою прижиттєвою книгою поезій, а в 1941 році на початку війни поет загинув за зумисно створених червоною владою обставин, та й влада не особливо приховувала своєї участі в афері [2].

Друга поетична збірка «Вересень» вийшла в Харкові (1927 р.) і отримала негативну оцінку критика Якова Савченка, котрий назвав поезію Володимира Свідзінського неактуальною: «Я не хочу вгадувати, на скільки саме років запізнився прийти в літературу Свідзінський, але ясно, що його творчість, світовідчуження й світогляд – цілковито поза нашою добою» [25, с.11]. Остання прижиттєва збірка «Поезії» вийшла 1940 року в Києві у видавництві «Радянський письменник» (друкувалася вона в Львові за сприяння й за редакції Юрія Яновського), 43 твори були поверне-

ні автору, десятки не ввійшли до видання. Ці твори мали скласти кістяк наступної збірки «Медобір» й були відомі харківським митцям, але були знищені разом із поетом, лише 96 поезій Володимира Свідзинського вивіз на еміграцію поет Олекса Веретенченко [22]. Емігрант видав їх у Мюнхені, в 1975 р. разом із іншими віршами окремою збіркою під авторською назвою «Медобір» (до видання ввійшли вірші 1927-1936 й опубліковані в УРСР 1937-1940) [4, с.51]. У 1961 році в Едмонтоні Яр Славутич видав вибрані вірші Володимира Свідзинського.

Живучи з 1925 року в Харкові, Володимир Свідзинський часто згадував Кам'янець-Подільський, як утрачений рай, про що свідчать його вірші, листи, дружба із сестрами Марією та Оленою Пилинськими, кам'ячанками, які також замешкали в Харкові, тодішній столиці України. Пресинг більшовиків і перетворення Кам'янецького університету на два інститути (народної освіти та сільськогосподарський) знищували культурне життя милого серцю Володимира Свідзинського міста Кам'янца над річкою Смотрич, ще в березні 1922 р. устиг вийти літературний журнал «Буяння», у якому були оприлюднені вірші Михайла Драй-Хмари, викладача університету, а згодом – ІНО (Інституту народної освіти), він оспівав місто над Смотричем ув одному з найвідоміших своїх сонетів – «Кам'янець». Із цим сонетом згодом полемізував поет Іван Кулик, задумавши написати поему «Кам'янець» (відомі лише уривки «Зі вступу»), секретар Кам'янецького повіткому КП(б)У (1921-1922), а згодом – секретар райкому КП(б)У (1930-1932). Для «Сторінки молоді» в газеті «Червона правда», яку редагував, Іван Кулик написав поезію «Зелене серце». У травні 1924 р. в Кам'янці стала виходити газета «Червоний кордон», де були надруковані ранні вірші Наталі Забіли, Івана Багряного, Любомира Дмитерка, Тереня Масенка. У тридцятих про справжню літературу в Кам'янці не було й згадки [1].

Юрій Лавріненко в антології «Розстріляне відродження» (Париж, 1959 р.) не випадково поділив творче життя поета Володимира Свідзинського на два знакові періоди: 1) період так званого «відносного мовчання» до 1927 року (до згорання українізації та розкручування колеса репресій); 2) період «повного мовчання» із 1927 року й до самої загибелі (час герметики, зумовлений діяльністю більшовицької влади) [4, с.52]. Можна, звісно, активно пропагувати в науковий обіг поняття – кам'янецький та харківський періоди творчості, однак, це сприймається поза традицією. Із 1927 року вірші Володимира Свідзинського не друкували, оскільки розпочалася заздалегідь спланована реакція на українське мистецтво. Поет пояснив це так: «Мою книгу «Вересень» критика полаяла за фаталізм. Я подумав, що не маю хисту і перестав друкувати. Писав лише для себе та доньки. Не писати я не міг!» [26]. Лірика, балади, віршовані казки, котрі не були надруковані й залишилися в рукописах, згоріли під час цинічної страти поета та інших інакомислячих інтелігентів у 1941 році поблизу Харкова в селі Непокрите [2, с.11].

Міркування про мовностилістичну філігранність раннього й пізнього Володимира Свідзинського зумовлені спостереженнями над художніми творами поета, насиченими синонімією, художніми означеннями, поетизмами з цікавими конотаціями. Окрім того, у Кам'янці-Подільському в літературному товаристві поета були Юрій Липа, Людмила Старицька-Черняхівська,

Осип Назарук [16]. Володимир Свідзінський досліджував метрики, рукописні книги і стародруки краю, зареєструвавши серед них 150 примірників із високохудожніми заставками, літерами, орнаментами, малюнками. Отже, мовно-художні інкрустації – це той матеріал, із яким подолянин працював перманентно в камерній атмосфері, усамітнюючись із книгами, до того ж маючи академічне, вишукане коло спілкування. У Харкові Володимир Свідзінський теж працював редактором, у місячнику «Червоний шлях» (1925 р., від 1936 р. це вже був часопис «Літературний журнал»), що дозволяло заглибитися в філологічні студії – він багато перекладав творів із літератур народів СРСР, а також із французької, з іспанської та з польської мов, працюючи над власним словником та над стилістичною вправністю [20].

Спільною ознакою усіх прижиттєвих збірок є те, що кожна з них створена як ціле і не може розглядатися як механічне з'єднання віршів; від твору до твору відчуваються внутрішні структурні зв'язки (капіляри), перегуки, доповнення й переплетення смислів, спазматичні взаємодії образів і мотивів мають тотальне й фатальне значення.

Герметична поезія Володимира Свідзінського, мотиви тиші, самотності, мовчання, а також позиція внутрішньої еміграції й символіка стратності, жертвності, загибелі у вогні є поясненою на рівні тонких (капілярних) пророцтв, інтенцій (напряменості свідомості) і дефінітивних спостережень за тим, що відбувалося з генерацією митців 20-30 рр. в Україні. НКВС заарештували Володимира Свідзінського 27 вересня 1941 року, інкримінуючи антирадянську агітацію, із іншими арештантами під конвоем погнали на схід. Після оприлюднення інформації про те, що німецька танкова колона проривається поблизу Харкова, заарештованих загнули в покинуту будівлю госппризначення, облили бензином і підпалили [3, с.195].

Дослідники творчості Володимира Свідзінського (Іван Дзюба, Емануїл Райс, Юрій Лавріненко, Елеонора Соловей, Василь Стус, Володимир Медвідь, Кость Москалець та ін.) відзначали наявність таємничості і в долі, і в творчості митця, але мотиви таїни [29] й передчуття смерті [10], сюрреалістичні елементи [11], що природно постали на основі густої символізації [29], образотворення [15], залишаються цілинною цариною. Отже, вважаємо необхідним здійснити опис і обґрунтувати ці явища.

Творча некваплива потаємність, вимогливість, перманентність настроїв, ностальгія за щасливим минулим, лірична сповідальність, ба навіть діткливість і навів обґрунтовані у праці Василя Стуса як «спосіб шляхетної герметизації власного духу» [29]; молодий дослідник свого часу помітив, що саме в такій відстороненій позиції й непричетності Володимир Свідзінський бачив свій порятуюнок: «Замкнувся, щоб зберегтися. Змаліти, щоб не помилитися у власній суті. Стати збоку, щоб не бути співучасником...» [26, с.5].

У перших двох збірках Володимир Свідзінський помітно схилився до символізму, захопившись пластикою образів, перетворюючи їх завдяки густій метафоризації на символи. У двох останніх збірках все чіткіше проступають риси сюрреалізму [20; 14]. Ми не можемо стверджувати, що поет захоплювався мистецтвом свого відомого сучасника Сальвадора Далі, проте перебував у часовій паралелі з ним, не наслідуючи й не нанизуючи штучно популярні в той час у Західній Європі сюрреалістичні елементи.

Мотив метафоризованої (підгледженої) таїни буття (опису та замилювання) й майбуття (передбачення) у творах Володимира Свідзінського посідає виняткове місце й по-різному реалізує себе [13]. Елеонора Соловей використала для означення ліричної сутності поезії Володимира Свідзінського термін «контемпляція» [26]; тобто йдеться про найвище вираження інтелектуального і духовного життя людини в поетичній формі [9]. Отже, поезія Володимира Свідзінського – це поезія контемпляції; поет і справді всім вивищується над світом, споглядаючи його по-таємно, не зачіпаючи й не втручаючись. Чи не найбільше це є помітним у пейзажно-інтимних віршах:

*Все поділим: золото полудня,
Коників чекання томливе,
Пахоці рясної конюшини,
Вітру співи.
І поділим плюскіт вод прозорих
На піщаній замлі в затінні,
І піймаєм рибку тріпотливу
В баговинні [26].*

Передбачаючи власну смерть, ліричний герой віршів Володимира Свідзінського все так само інтелектуально-споглядальний, неквапний, панорамний, вишуканий: «В невідомій долі, в степовім роздоллі, / Дико-свіже, жарко-неповинне, / Упливає молоде життя» [26, с.63].

В українській літературі образ-символ свічі за традицією поширювався на топос пам'яті, у вірші Володимира Свідзінського зі свічами порівняні берези: «Як темно стало. Десь сонце скрилось. / Глуха стежинка у морок кличе; / Між сірих грабів берези білі – / Як похоронні свічі» [24]. Поет легко переходить від питомих для української символіки образів до символів із культур інших народів, тут же – від трансляції світла до локації пам'яті:

*І, обчеркнений колом мовчання,
Я глухіше, сумніше горю,
Я горю, як китайський ліхтарик,
Забутий на гілці, в старому саду [26].*

Володимир Свідзінський в добу третього українського ренесансу («розстріляного відродження») переосмислює себе як медіума, хоча цей мотив стане популярним у добу НТР в поезії шестидесятників, зокрема в віршах Ліни Костенко (особливо – у віршах «Річки Геракліта» й «Мадонни перехресть»).

*Тоді іду блукати в інші луки.
Там холодом північної роси
Торкаються мене невидні руки
І з темряви, з Великої розлуки
Звучать давно безмовні голоси... [26]*

Вражає пророчими інтонаціями і вдумливим, капілярним спогляданням майбутньої смерті поезія «Настане день мій сумний» зі збірки «Вересень» (1927), де образ-символ вогню в метафоричному епітеті «живого» є натяком на криваву добу й одночасно на життєтворчість, на вир життя:

*Настане день мій сумний –
Одлечу, одімкнусь од багаття живого,
Що так високо зметнуло,
Так розквітчало чудовно
Свій стівний, поривний вогонь [26].*

У наступній частині твору автор максимально реалізує те, що ми називаємо поезією контемпляції, – інтелектуальне віддалення від світу, медитативне, капілярне споглядання, багате нанизуванням епітетів з цікавими конотаціями:

*І погаснеш для мене
Ти, пристрасний світе,
Ненадивляний світе.
Бурхотливий, п'янкий [26].*

Себе ж у світі поет переосмислює по-символістськи, як і Богдан Ігор Антонич, проте не в ключі неоміфологізму, а контемпляційно, в останніх рядках витворюючи пластичні сюрреалістичні образні форми (поєднуючи мисленнєве й матеріальне):

*Не буду як лист деревний,
Ні як травинка, позбавлена слова,
А буду як сонний граніт
Над гомоном вод непокійних.
Замкнуся в мовчанні важкім.
Зіллюсь з невиразною мислю
В великім усім...
Буду як сонний граніт [26].*

Той же перехід від символістських до сюрреалістичних форм помічаємо в іншій медитативній поезії з мотивами-пророцтвами згорання, спалення «В полум'ї був спервовіку...», що належить до збірки «Вересень»:

*В полум'ї був спервовіку
І в полум'я знову вернуся...
І як те вугілля в горні
В бурхливім горінні зникає,
Так розімчать, розметають
Сонячні вихори в пасма блискучі
Спалене тіло моє [26].*

А далі в повторенні метафоричних образів і промовистих характеристик, намагаючись вмістити у вірші космогонію і пророцтво, авторові знову вдається влітати пластику сюрреалістичних форм. В останній частині ми помічаємо, що поезія закільцьована на образних формах вогню, цікаво й те, що ці образи допомагають авторові влітати візію світового дерева як дерева вогню:

*І там, невідущий, невісний,
Міріадам бездумних частинок
Зустрінуся знову з тобою,
Колись – як і я – живою.*

*Мірадом бездумних частинок
З розсипаним пилом пилінки земної.
І не повість нам, не скаже ніщо,
Як у часі незглибнім,
У світі заниклім,
Два листки на єдиному дереві,
Ми спанули колись,
І зчарованим зором уздріли
Цвіт огневий над собою... [26]*

Юрій Лавріненко порівнює символістське писання про смерть Володимира Свідзінського з силою Шопенового «*Marche funebre*», найбільше акцентуючи увагу на віршах збірки «Медобір» (1932-1934), насичених спазмами від переживання геноциду й репресій та смерті дружини, що остаточно визначили погляди на світ та уяскравили контемпліційні форми. Подільська дослідниця Ірина Зелененька простежує герметизм і контемпліацію Володимира Свідзінського як форму, що рухали творчість поета від символізму до сюрреалізму, й надихнули поетів-шістдесятників, дисидентів, зокрема, а також ліриків Поділля зламу ХХ-ХХІ ст., особливо академічної, філологічної шкіл, що відображено в працях «Чиї це ілюзії стенають плечима, якого народу...»: Тарас Мельничук і літературний процес 60-90-х років в Україні» [21, с.24-27], «Подільські божичі» [8, с.5-10].

Висновки. Отже, проєкція від «мовчання» до «невимовності», від символізму до сюрреалізму, від мотивів мовчання до пророцтв мученицького спалення вивіщує талант Володимира Свідзінського до таких світових постатей як Федеріко Гарсія Лорка, Райнер Марія Рільке, Борис Пастернак, Пауль Целан. Поетичний досвід Володимира Свідзінського став справді передовою рефлексією свого часу й прикладом поєднання інтелектуалізму та проникливого споглядання світу в усіх його природних і штучних, гуманно-гедоністичних і фатальних формах, й залишається актуальним.

Список використаних джерел і літератури:

1. Бондар-Терещенко І. Невідомий Свідзінський. *Кур'єр Крив басу*. 2000. № 6, червень. С. 127-140.
2. Бондар-Терещенко І. Як загинув Свідзінський. *Літературна Україна*. 2000. 11 травня. С. 11.
3. Боровий В. «...І в полум'я знову вернусь!»: Про Володимира Свідзінського. *Визвольний шлях*. 1993. № 2. С. 194-195.
4. Володимир Свідзінський (1885-1941). *Гроно нездоланих співців*. Київ, 1997. С. 51-61.
5. Дзюба І. Володимир Свідзінський. *Українське слово: Хрестоматія української літературної критики ХХ ст.* (У 3-ох кн.). Київ, 1994. Кн. 1. С. 402-428.
6. Дзюба І. Слово про поетове дитинство. *Слово і час*. 1990. № 10. С. 50-52.
7. Зборовець І. Обставини загибелі поета В. Свідзінського. *Краєзнавство*. 1995. № 1-4. С. 53-55.
8. Зелененька І. «Чиї це ілюзії стенають плечима, якого народу...»: Тарас Мельничук і літературний процес 60-90-х років в Україні. Вінниця: Едельвейс і К, 2008. 152 с.

9. Історія української літератури ХХ століття: Кн. перша (1910-1930-ті роки): навч. посіб. для студ. філол. ф-тів вузів / за ред. В.Г. Дончика. Київ: Либідь, 1993. 782 с.
10. Кернер Г. Міфотворчість у поезії Б.-І. Антонича і В. Свідзинського. *Сучасність*. 2001. № 12. С. 125-139.
11. Коцюбинська М. Перегук душ: Василь Стус про Володимира Свідзинського. *Слово і час*. 1991. № 5. С. 3-4.
12. Мацько В. Літературне Поділля. Хмельницький, 1991. С. 62-63.
13. Матіяш Б. Сюжет для Свідзинського. *Критика*. 2007. Ч. 5. С. 26-27.
14. Матіяш Б. Мисленнєві координати мовчазного дискурсу поезії Володимира Свідзинського. *Молода нація*. 2006. №2. С. 152-177.
15. Медвідь В. Володимир Свідзинський: поет ХХІ століття. *Українське слово*. 1995. 27 квітень (№17). С. 7.
16. Никанорова О. Володимир Свідзинський. ... З порога смерті... Письменники України – жертви сталінських репресій. Київ, 1991. С. 386-388.
17. Овчаренко О. Полум'я поезії В. Свідзинського. *Слово і час*. 1995. №11-12. С. 41.
18. Петров Віктор. Українська інтелігенція жертва большевицького терору. *Українська літературна газета*. 1956, червень. С. 5.
19. Плахотнік Н. Згорання як протетичний мотив у поезії В. Свідзинського. *Київська старовина*. 2005. №2. С. 125-132.
20. Погребенник В. Володимир Свідзинський. *Українська мова та література*. 1997, №22(38). С. 5-7.
21. Подільські божичі: посібник-хрестоматія із вивчення подільської поезії останньої третини ХХ – початку ХХІ ст. / наукові статті, коментарі та укладання І. А. Зелененької. Вінниця: ТОВ «Твори», 2019. 332 с.
22. Poliarush N., Zelenenka I., Krupka V. Tkachenko V. Modern Ukrainian literature of Vinnytsia region in the context of the problems of definition of the genes and the framework of the general experience. *The scientific heritage: The journal is registered and published in Hungary*. Budapest, 2020. P. 5. №43. S. 16-22.
23. Рибалко О. Знайдено в архівах: Шкіц до життєпису Володимира Свідзинського. *Вітчизна*. 1989. № 1. С. 144-147.
24. Розстріляне відродження: Антологія 1917-1933: Поезія – проза – драма – есе / упорядкував Лавріненко Юрій; післямова Є. Сверстюка. Київ: Смолоскип, 2004. С. 190-193.
25. Савченко Я. З поетичної художньої літератури. *Життя і революція*. Кн. Харків. 1928, жовтень. С. 2.
26. Свідзинський В. Твори: у двох томах / підготувала Е. Соловей. Київ: Критика, 2004. Т. 1: Передмова. Поетичні твори. 300 с.
27. Свідзинський В. Твори: у двох томах / підготувала Е. Соловей. Київ: Критика, 2004. Т. 2: Переклади. Статті. Листи. 300 с.
28. Соловей Е.С. Українська філософська лірика: навч. посібник із спецкурсу / Міжнародний фонд «Відродження». Київ: Юніверс, 1999. 367 с.
29. Стус В. Зникоме розцвітання особистості. *Українське слово: Хрестоматія української літературної критики ХХ століття*. В 4-х кн. Київ, 2001. Кн. 2. С. 737-761.

References:

1. Bondar-Tereshchenko I. Nevidomyi Svidzynskiy. *Kurier Kryv basu*. 2000. №6, cherven. S. 127-140.

2. Bondar-Tereshchenko I. Yak zahynuv Svidzynskiy. *Literaturna Ukraina*. 2000. 11 travnia. S. 11.
3. Borovyi V. «... I v polumia znovu vernus!»: Pro Volodymyra Svidzinskoho. *Vyzvolnyi shliakh*. 1993. №2. S. 194-195.
4. Volodymyr Svidzynskiy (1885-1941). *Hrono nezdolanykh spivtsiv*. Kyiv, 1997. S. 51-61.
5. Dziuba I. Volodymyr Svidzynskiy. *Ukrainske slovo: Khrestomatiia ukrainskoi literaturnoi krytyky XX st.* (U 3-okh kn.). Kyiv, 1994. Kn. 1. S. 402-428.
6. Dziuba I. Slovo pro poetove dytynstvo. *Slovo i chas*. 1990. №10. S. 50-52.
7. Zborovets I. Obstavyny zahybeli poeta V. Svidzynskoho. *Kraieznavstvo*. 1995. №1-4. S. 53-55.
8. Zelenenka I. «Chyi tse iliuzii stenaiut plechyma, yakoho narodu...»: Taras Melnychuk i literaturnyi protses 60-90-kh rokiv v Ukraini. Vinnytsia: Edelveis i K, 2008. 152 s.
9. Istoriia ukrainskoi literatury XX stolittia: Kn. persha (1910-1930-ti roky): Navch. posib. dlia stud. filol. f-tiv vuziv / za red. V. H. Donchyka. Kyiv: Lybid, 1993. 782 s.
10. Kerner H. Mifotvorchist u poezii B.-I. Antonycha i V. Svidzynskoho. *Suchasnist*. 2001. № 12. S. 125-139.
11. Kotsiubynska M. Perekuk dush: Vasyl Stus pro Volodymyra Svidzynskoho. *Slovo i chas*. 1991. № 5. S. 3-4.
12. Matsko V. Literaturne Podillia. Khmelnytskyi, 1991. S. 62-63.
13. Matiash B. Siuzhet dlia Svidzinskoho. *Krytyka*, 2007, ch. 5. S. 26-27.
14. Matiash B. Myslennievi koordynaty movchaznogo diskursu poezii Volodymyra Svidzinskoho. *Moloda natsiia*. 2006. № 2. S. 152-177.
15. Medvid V. Volodymyr Svidzynskiy: poet KhKh1 stolittia. *Ukrainske slovo*. 1995. 27 kviten (№ 17). S. 7.
16. Nykanorova O. Volodymyr Svidzynskiy. ... Z poroha smerti... Pysmennyky Ukrainy – zhertvy stalinskykh represii. Kyiv, 1991. S. 386-388.
17. Ovcharenko O. Polumia poezii V. Svidzynskoho. *Slovo i chas*. 1995. №11-12. S. 41.
18. Petrov Viktor. Ukrainska intelihentsiia zhertva bolshevyskoho teroru. *Ukrainska literaturna hazeta*. 1956, cherven. S. 5.
19. Plakhotnik N. Zghorannia yak protetychnyi motyv u poezii V. Svidzynskoho. *Kyivska starovyna*. 2005. № 2. S. 125-132.
20. Pohrebennyk V. Volodymyr Svidzynskiy. *Ukrainska mova ta literatura*. 1997, №22 (38). S. 5-7.
21. Podilski bozhychi: posibnyk-khrestomatiia iz vyvchennia podilskoi poezii ostannoii tretyny XX – pochatku XXI st. / naukovi statti, komentari ta ukladannia I.A. Zelenenkoi. Vinnytsia: TOV «Tvory», 2019. 332 s.
22. Poliarush N., Zelenenka I., Krupka V. Tkachenko V. Modern ukrainian literature of Vinnytsia region in the context of the problems of definition of the genes and the framework of the general experience. *The scientific heritage: The journal is registered and published in Hungary*. Budapest, 2020. P. 5, № 43. S. 16-22.
23. Rybalko O. Znaideno v arkhivakh: Shkits do zhyttiepysu Volodymyra Svidzynskoho. *Vitchyzna*. 1989. № 1. S. 144-147.
24. Rozstriliane vidrodzhennia: Antolohiia 1917-1933: Poeziia – proza – drama – esei / uporiadkuvav Lavrinenko Yurii. Pisliamova Ye. Sverstiuka. Kyiv: Smoloskyp, 2004. S. 190-193.

25. Savchenko Ya. Z poetychnoi khudozhnoi literatury. *Zhyttia i revoliutsiia*. Kn. Kharkiv. 1928, zhovten. S. 2.
26. Svidzynskyi V. Tvory: u dvokh tomakh / pidhotuvala E. Solovei. Kyiv: Krytyka, 2004. T. 1: Peredm. Poetychni tvory. 300 s.
27. Svidzynskyi V. Tvory: u dvokh tomakh / pidhotuvala E. Solovei. Kyiv: Krytyka, 2004. T. 2: Pereklady. Statti. Lysty. 300 s.
28. Solovei E.S. Ukrainska filosofska liryka: Navch. posibnyk iz spetskursu / Mizhnarodnyi fond «Vidrodzhennia». Kyiv: Yunivers, 1999. 367 s.
29. Stus V. Znykome rozsvitannia osobystosti. *Ukrainske slovo: Khrestomatiia ukrainskoi literaturnoi krytyky XX stolittia*. V 4-kh kn. Kyiv, 2001. Kn. 2. S. 737-761.

The poetry of podolianyn Volodymyr Svidzynskyi is not hermetic itself, but firstly intellectual as the research proved. As the political situation for Ukrainian art is not favourable, it contains the notion from «big silence» to «worldview unpronounceability», inspired by Podillia and Smotrych views. It is characterized by symbolism and surrealism. V. Svidzynskyi's lyrics is noticeable for motives of detachment and non-interference as amplitude dramatic prophecy. It is full of martyr feeling from fatality talent. All of the mentioned above according to the researchers equal V. Svidzynskyi to the world discourse of tragic celebrities as Paul Celan, Rainer Maria Rilke, Federico Garcia Lorca, Borys Pasternak. That is lyrical impreza of the poet was founded on the intellectuality worldview and it considers as avant-garde reflection of the epoch. It was in great demand during the 21st century and established appropriately at that time too.

In the first and second collections of poems, Volodymyr Svidzynskyi was noticeably inclined to symbolism, he became interested in the plasticity of images, he turned them into symbols through a metaphor.

Volodymyr Svidzynskyi, in the days of the so-called third Ukrainian renaissance (that is, the «shot revival»), rethought himself as a medium. Although this motif became popular in the days of the scientific and technological revolution, in the poetry of the sixties, in particular, in the poems of Lina Kostenko (especially in the collection «River of Heraclitus» and «Madonna's Crossroads»).

In the last two collections we can more and more clearly trace the influence of surrealism. However, we can not say that the poet was fascinated by the paintings of his famous contemporary Salvador Dali. The authors were simply in the same temporal parallel, did not imitate each other, did not artificially use the surreal elements popular at that time in Western Europe.

Key words: modernism, symbolism, surrealism, hermetizm, intellectuallizm.

Отримано: 27.10.2021 p.

УДК 821.161.2-1

DOI: 10.32626/2309-7086.2021-18-2.149-158

Любов Олійник

ORCID 0000-0003-4965-0816

кандидат філологічних наук

Хмельницький національний університет

ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИКИ ТВОРІВ ДЛЯ ДІТЕЙ НІНИ ШМУРІКОВОЇ

У статті проаналізовано творчу спадщину подільської письменниці Ніни Шмурікової для дітей різного віку. Особливу увагу у роботі зосереджено на художній організації тексту. Розглянуто твори різного жанрового та тематичного спрямування, художні засоби та прийоми, охарактеризовано образи.

Ключові слова: Поділля, дитяча література, жанр, тематика, проблематика, проза, казка, поезія.

Дитяча література або література для дітей, література про дітей, література для дітей та юнацтва є ваговою складовою цілісного літературного процесу. Цей пласт творів створено для дітей для того, щоб юний читач розвинув свою яву, відчув різні емоції та почуття, розвинув власні смаки та вподобання, вони впливають на пізнавальні особливості реципієнта, розважають та виховують. Протягом тривалого періоду становлення та розвитку цього типу літератури автори збагачували її тематичний та жанровий простір, це стосується і сучасного етапу.

Свідченням посиленого наукового інтересу до літератури для дітей та юнацтва є низка розвідок. Заслужують на особливу увагу літературно-критичні дослідження І. Арзамасцева, У. Барана, В. Бичка, М. Венігори, Л. Вовка, Л. Горлача, В. Кизилово, Л. Кіліченка, Н. Кузьменка, Р. Мовчана, К.-Л. Оберстейн, Е. Огара, О. Папуші, С. Присяжнюка, М. Славова, Р. Стаднійчука, Д. Фергюсон, М. Хлуріхен, К. Шулькової.

Подільський регіон багатий також на твори для дітей і про дітей, серед сучасних авторів знаковими є постаті М. Балеми, В. Горбатюка, В. Кравчука, А. Лотоцького, М. Магери, О. Радущинської, Г. Храпача, Н. Шмурікової та ін. Творчість цих письменників неодноразово обговорювалась науковцями та колегами по перу, зокрема й доробок Ніни Шмурікової. Проте сьогодні немає комплексного дослідження творів для дітей цієї авторки на жанровому та тематичному рівнях.

Особливу сторінку в творчості подільської письменниці Ніни Шмурікової, вчительки української мови та літератури, членкині Національної Співки письменників України, авторки понад 20 книг для дітей, лауреатки міської премії імені Б. Хмельницького та обласної премії імені М. Годованця (2007 р.), переможниці першого Всеукраїнського конкурсу на кращі твори для дітей «Золотий лелека» – II премії за збірку казок «Чарівна сопілка» (2008 р.), займають твори для дітей, сповнені любов'ю до всього світу. Такі твори пробуджують у дітей допитливість, спостережливість, уважність. У чарівному казковому світі поетеси однозначно є не тільки добро і любов,

а й зло та підступність. У творчому доробку письменниці-одолянки широкий жанровий спектр творів для дітей: вірші, казки, сонети, легенди.

Авторка уособлює у своїх художніх текстах явища природи, за допомогою яскравих засобів пояснює дітям, як поводитися в навколишньому світі. Ідейно-тематична спрямованість, художня досконалість, образна мова творів сприяють гармонійному вихованню дітей, вчать їх людяності і доброти. Такі твори допомагають дитині/підлітку адаптуватися в соціумі, сформувавши моральні цінності.

Характеризуючи творчість письменниці, Г. Храпач писав: «Нічого дивного і в тому, що вчителька за фахом і роботою Ніна Миколаївна пише і для дітей. Дорослий хоче уваги, діти – любови. Хто знає це краще, ніж педагог?» [2].

М. Мачківський теж гідно оцінює талант поетеси, зазначаючи: «... Ніна майстерно використовує умовності, її фантазія багата, цілеспрямована, підпорядкована творчому задуму» [1].

М. Кульбовський, проаналізувавши творчість Ніни Шмурікової, дійшов висновку, що «...поетичне слово Ніни Шмурікової у всіх збірках гарно колосить витонченістю мови, філігранністю ритміки вірша. Воно з'явилося вчасно і вчасно дозріло. Своєю поетично творчістю Шмурікова витворила свій Дивосвіт, свою творчу галактику, в якій відчувається комфортно й упевнено. Вона щаслива у своїй поетичній аурі. Її поезія – це молитва, її музика, її сенс життя» [2]. Крім того, письменник висловився і стосовно казок письменниці: «Найповніше, найяскравіше талант дитячої поетеси Ніни Шмурікової розцвів у казках-поемах, адресованих школярам середнього та старшого віку. В основу покладені власні сюжети й образи, що втілюють ідеї милосердя, доброти, любові до рідної землі. Написані вони світлою образною мовою» [2].

Переважна більшість творів авторки – це вірші для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку про тварин, звірів, про любов до них, гарне ставлення. Вони є у збірках «Барвистий дивокрай» [2], «Віронька-зіронька» [4], «У чім секрет?» [8] тощо. У творах для наймолодших читачів, навіть у назвах зустрічаємо лагідні і пестливі найменування: «Ганнуса у бабусі», «Де ти, Ясочко, бувала?», «Ой то наша Ясочка, Ярослава», «Віронька-зіронька».

Таким чином Ніна Шмурікова говорить маленькому читачеві, що до тварин потрібно ставитись з турботою та повагою (така тенденція помітна у віршах «Зустріч з Равликом», «Ой то Песик!», «Ой, чому це плаче Киця?», «Півник», «Їжачок», «Білочка», «Киця радила котичку» та ін.).

У збірці «Віронька-зіронька» поетеса у кожному дитячому вірші пише не тільки про тварину, а й про дівчинку Віру, що створює уявлення про цілісність збірки:

*Їжачок турботу має –
Стигли яблука збирає.
І до Віроньки прибіг,
Заспокоїть поміг... [4, с.3];*

або:

*...Мудра Миша-прабабуся.
Мишку знає вже Віруся [4, с.6].*

Дітям цікаво читати такі вірші, оскільки дівчинка Віра – головна героїня кожного твору і такого ж віку, як і вони:

*...Геть утік Песик із садочка.
Утікав не оглядався,
За маленьку Вірсю заховався... [4, с.5];*

*Гляньте: наша Віронька,
Наче ясна зіронька,
Вранці прокидається –
Весело всміхається [4, с.3].*

У кожному такому вірші збірки є виховний елемент. Через ставлення поетеси до тварин і звірів діти і собі вчать їх любити, піклуватися. У збірці живопис поєднано із поетичним словом, тому дитина зможе яскраво уявити навколишній світ.

Дітям молодшого шкільного віку присвячено цикл віршів «Юля з котиком дружила». Незважаючи на те, що збірка складається із веселих та дотепних сміховіршиків, вона доповнена цікавими малюнками, вчить дітей багатьом моральним цінностям – любові, людяності, доброті, чемності і спонукає бути допитливими та спостережливими:

*Діти хатку змайстрували,
Щоб синички там витали [3, с.50];*

– Ой ти Півнику, Петюню!

Не смуди свою бабуню.

І за нею, і за дідом

Походжай повсюди слідом [3, с.50].

Використовує письменниця у віршах згрубілі форми слова, утворені за допомогою суфікса –ище, таким чином показуючи негативне ставлення до зображуваного:

*Втік комарище!...
Ах ти пискливе,
Довгий носище!
Схоплю я мітлище –
Аж вітер засвище... [3, с.48].*

«Ганнуся у бабусі» – твір, написаний для дітей молодшого й середнього шкільного віку. Авторка «ніжно і трепетно розкриває велику силу любові, яка врешті-решт тримає і зміцнює всі наші людські стосунки, вчить дітлахів берегти і розуміти красу, бути щиросердечними по відношенню до старших і найголовніше – до нашої Батьківщини» [5, с.2]. Таким чином письменниця налаштовує свого маленького читача на сприйняття змісту твору. Адже головна героїня – маленька дівчинка Ганнуся, справді, дуже любить квіти, дивиться і оберігає їх з великою любов'ю у серці. Дівчинка приїздить до бабусі лише влітку, але допомога від неї була великою:

*...Така вже спритна, роботяца –
Не полінеться нізащо
Ні у саду, ні на городі,
Ні у дворі, ні у господі [5, с.3].*

Кожен день помічниця бігала по гриби-боровики, пасла качок на ставку, підмігала подвір'я, але якось онука попросила бабусю розказати казку або легенду на ніч. Одного разу розповідь ніби ожила перед очима дівчинки, і вона побачила крізь відчинене вікно нічний місячний танок квітів. Ганнусі здалось, що то не квіти, а маленькі діти:

*Крильцята в них такі тендітні...
Слова та усмішки – привітні.
Над квітником собі літають,
Танцюють, бавляться, співають [5, с.5].*

На цьому балу лише «квіточка Білого Дроку» була сумна й зажурлива, бо вона «бліда й дрібна», «хто ж на цвіт такой погляне?», «де себе подіти, бо зазвичай люблять пишні квіти» [5, с.8-9]. Дівчинка «з першим променем» побігла до квіточок, а особливо взялась розмовляти з Білим Дроком. Квітка «зраділа» і пишно розквітла, а Ганнуса була щасливою, бо зрозуміла, що кожна квітка, рослина, що росте на Землі, важлива і потрібна; усе і усіх потрібно любити і поважати.

Вустами головної героїні авторка вчить своїх читачів любити батьків, бабусю, рідний край, природу, трепетно і ніжно ставитись до всіх рослин, особливо квітів. «Ми милуємось густою палітрою квітників, бо вони палять густим килимом на клумбах міських вулиць, в оранжереях та на сільських подвір'ях» [2]. Авторка наголошує на тому, що кожен повинен насолоджуватись красою рідного краю, бо це наша земля, наша Україна, закликає і повчає кожним рядком твору.

У збірці «Барвистий дивокрай» поетеса також пише про любов до рослин, особливо до квітів у розділі «Квітовіршики». Авторка продумала все: кожен окремий вірш про різну квітку; часто це не тільки ті квіти, які знає кожен, але й ті, які менш відомі: «Рудбекія», «Чорнушка», «Лютин», «Гортензія». У кінці вірша дуже вдало розташований малюнок, де зображено квітку. Навіть про ті квіти, які добре відомі усім, поетеса пише з нахненням і дуже цікаво їх «характеризує»:

*Осяйні, тендітні риси –
Це в саду струнки нарциси,
Це юначя врода ясна,
Гордівлива й прекрасна [3, с.41].*

У рядках поезії звучить натяк на відому легенду про самозакоханого юнака.

Піонії авторка описує за допомогою епітетів:

*Старомодні фасони
Нагадали нам піони:
– Ми розкішні, пишні дами
Із театру мелодрами [3, с.41].*

Не можна оминати увагою поезію про айстри, які у творі Н. Шмурікова описує яскраво, весело і поетично:

*Сині, жовті, червонясті,
Фіолетові, сріблясті*

*Айстри виплели на славу
Справжню радугу яскраву [3, с.45].*

Неймовірними епітетами описано духмяну матіола:

*Непримітна, попеляста,
Як димок легка, пухнаста,
Розпашилась матіола,
Полонивши все довкола [3, с.45].*

Описуючи «дзвіночки» поетеса використовує метафору:

*Фіолетові дзвіночки
Зазирають Юлі в очки,
Дружно дзвонять буз зупинки,
Щоб не плакала дитинка [3, с.44].*

Ніна Шмурікова використовує у віршах символ троянди, яка символізує красу:

*На троянди завше мода.
Їхня царська, світла врода
Владарює в буйнім літі –
Рівних їм нема на світі [3, с.42].*

Твори Ніни Шмурікової показують і самого автора: чуйну, добру людину, яка з великою любов'ю ставиться до тварин, рослин, природних явищ, пір року. Особливо поетично пише вона про осінь:

*Де берізка жовтокоса,
Прогулялась осінь боса
Де гуляла, де ходила,
Сто слідочків залишила [3, с.4];*

У цьому вірші авторка використовує прийом персоніфікації і наділяє явища природи людськими властивостями:

*Мандрувала осінь світом,
Розлучала світ із літом [3, с.74];*

Письменниця пропонує розмаїття зорових та колористичних образів, які вдало підібрані для опису осені:

*Осінь в платті жовтолистім,
В горобиновім намисті,
У калиновім віночку,
Наче панна, по садочку
Сонцесяйно походжає –
Жовтень в жовте наряджає [3, с.74].*

Авторка дуже точно описує красу осені, її чарівність. Вона пише і про зірки, які мають велике значення для планети: «Такі чудові зіроньки над світом!» [3, с.73].

Щоб описати хмари поетеса використовує метафору:

*Над садочком у височині
Хмаринки бавились смішні... [3, с.72].*

Зустрічаємо у віршах рядки про дощ, сніг, струмочок, ручку, ранок та ін. Такі дитячі вірші читати цікаво, адже це пізнавально. Ніна Шмурікова ставить перед собою важливе завдання – познайомити дитину з оточуючим світом. Усі розуміють значення і відповідальність у виконанні подібних місій, оскільки перша подорож в незвіданий світ відбувається зі сторінок першої дитячої книги.

Багато поетичних творів поетеса присвячує любові до природи. Вона намагається виховати в маленьких читачів бережливе та шанобливе ставлення до всього живого. Мабуть, для авторки дуже близька тема любові до рослин, зокрема до дерев. Пре це вона пише у своїх творах «Стоїть сосна висока», «Ялинонька», «Калина», «Вербичка»:

*Ялинонька зелена
Прийшла у дім до мене.
...Яка вона чудова,
Яскрава, загадкова!* [9, с.38].

Часто письменниця використовує зменшено-пестливу форму, чим надає рядкам забарвлення ніжності та наближує їх до дитячого мовлення:

*... – Ой красунечко-вербичко!
Хоч ти ще і невеличка,
Куць твій нам як нагорода...* [6, с.55].

Про символ України – калину, авторка пише з любов'ю, гордістю, емоційним піднесенням:

*Розрослась вона нівроку,
Прикраша всі пори року.
Як весною зацвіте,
Всі дивуються на те* [6, с.55].

Зустрічаємо у віршах і образ соловейка, який здавна вважався символом співучості та красномовства:

*Соловейко на весні
У саду щебече,
Переливи чарівні
У світанок мече* [3, с.15].

Важливою у творчості є патріотична лірика: «Рідний край», «Українці», «Патріоти», «Українонько!»:

*Гарне місто на Поділлі!
Прудко линуть хмарки білі.
Далеч сонечком повита.
В золотистих розливах – жито* [3, с.15].

З великою повагою авторка ставиться до Т. Шевченка і неодноразово пише про нього:

*Хтось Артемчик, хтось Павлусь.
Я – Тарасиком зовусь.
Це Шевченкове ім'я.
Тож пишатимусь ним я* [3, с.15];

або:

*Є художники, поети,
У яких високі злеті.
Та один у нас Тарас,
Що не згасне, як не згас [3, с.15].*

Ці поетичні твори викликають не тільки почуття любові до Батьківщини, рідної землі, але й значно важливіше – почуття патріотизму, гордості за свою країну, усвідомлення національної приналежності до українського народу, нації. Це важливо для кожної дорослої людини, а для дитини тим паче. Бо саме це впливає на формування особистості, навчає юних українців найкращим моральним та людським якостям.

Ніна Шмурікова у своїх творах завжди хоче навчити дітей, познайомити з чимось новим і незвіданим. Підтвердженням цього є цикл віршів «Познайомся з кольорами». Поетеса знайомить дітей з кольорами, навчає їх на навколишньому світі, життєвих ситуаціях:

*Не секрет для дівчорі –
Поряд різні кольори...
Щоб повніше світ пізнати,
Кожний колір треба знати! [3, с.4].*

Авторка знайомить маленьких читачів з зеленим кольором використовуючи рефрени:

*Зелена травичка, зелені тополі,
Зелена футболка і шорти у Толі.
Зелені у Мурчика світяться очі –
Впіймати зеленого м'ячика хоче [3, с.6].*

Поетеса пише свої твори і для дітей середнього шкільного віку, знайшовши для них цікаву та актуальну тему – шкільне життя і міжособистісні відносини. Цей цикл творів має назву «Ми вчимося і ростем» і охоплює усі сфери дитячого життя у школі: «Ледачий учень», «Вчителька», «На перерві», «Рідна мова», «Відмінник», «Канікули», «Трудовий десант», «Математик», «Футболісти», «Вересневе свято». Зрозуміло, що ця тема близька школярам, а ті ситуації, які описані у творах, можливо, і звичні, але не перестають бути цікавими:

*– Дуже гарна школа наша! –
Запевняла діток Маша. –
Ви ще трішки підроснете,
Всі у перший клас підете [3, с.63].*

Дитячі вірші поетеси легкі для сприйняття, цікаві, образні, часто з гумором:

*Мовить вчителька до Толі:
– Всі, хто учиться у школі,
Мають добре рахувати.
Сором, хлопчику не знати
Формул, хоч елементарних... [3, с.63];
...Я собі придумав штуку –
Не зважати на науку [3, с.64].*

У вірші «На перерві» – тема на злобу дня – шкільна бійка:

*На перерві ледь не бійка:
Посварились два Сергійки [3, с.64].*

Зрозуміло, що для школярів, на жаль, бійка – справа звична. Але спонукає письменниця і до позитивних, правильних речей у школі:

*Запитав учитель: – Згодні?
Трудовий десант сьогодні
Після школи проведем [3, с.66].*

Вправно поетеса завершує вірш наскрізним римунанням:

*На трибунах ніде сісти
Грають наші футболісти.
Грають два завзятих класи,
В кожнім є відомі аси [3, с.66].*

Пише авторка у своїх віршах і про те, як учні відпочивають і проводять дозвілля:

*Хоч до свята ще далеко,
Завтра в школі дискотека! [3, с.68];
Вільних днів пройшло багато,
Кличе вересень на свято
Знову в школу всім пора [3, с.69].*

Письменниця застосовує асонанс і це надає поезії інтонаційної виразності:

*Надійшло чудове літо,
Запахні розквітли квіти,
Сонце пестить нас і гріє,
Вітерець тепленький віє [3, с.68].*

В усіх цих творах Ніна Шмурікова пише і про взаємовідносини школярів, однокласників, старших учнів з молодшими:

*Ось так сталась дивина,
Що й не снилася вона:
Запросив у гості нас
Знайте хто – десятий клас!
... І вони із нами грали,
Так ми друзями і стали [3, с.65].*

У творчому доробку письменниці присутній також жанр казки. Наприклад, казка «Мисливець Сивоок» розповідає про мандрі головного героя нелегкими шляхами, який долає усі випробування, аби знайти своє щастя:

*Юнак із бідної родини,
Просту накинувши свитину,
Щоб якось голод відігнати,
Пішов до гаю полювати.
Іде, спішить, пришивидиив крок
Мисливець вправний – Сивоок [8].*

Ця казка вчить дітей бути непохитними, наполегливими, впевненими у собі при досягненні мети.

Повчальною, також, є казка-поема «Легенда про Добраду». Можемо простежити її інтертекстуальний зв'язок з казкою «Попелюшка» Ш. Перро. Однозначно, що це не усім знама стародавня українська легенда – казка про Добраду. Вона, за переказами, жила колись поблизу Києва. Доля найменшої з сестер, котрій в усьому допомагала чаклунка Добрада, нагадує життя героїні Ш. Перро. Юна дівчина, про яку йдеться в легенді, і є нашою українською Попелюшкою. Крім того, Н. Шмурікова у творі вчить дітей любити рідну землю, знати, пам'ятати і пишатися славною минувщиною українського народу. Поетеса вчить милосердю, доброти, турботі про рідних, самопожертві, вдячності.

Герої поеми діляться на добрих, гарних людей та злих і підступних. На перший погляд, головною героїнею мала б бути чаклунка Добрада, але, насправді, авторка головними робить добрі вчинки, гарні справи, людяність у стосунках. Маленьким читачам з перших рядків поеми зрозуміло хто добрий персонаж, а хто злий:

*Про неї,
Про незрівнянну,
Світлицю
Омріяну красу-дівичю... [7, с.9];*

або:

*Сестриці скоса поглядали.
І заздрили.
Проте мовчали [7, с.8].*

У кінці поеми перемагає добро. Чаклунка стає на бік молодшої сестри, князевича та старого князя:

*А князь з княгинєю
Довіку
Щасливим днем
Не знали ліку,
В парі любо прожили.
Вони були чудові люди... [7, с.11].*

Отже, як бачимо, творчість подільської поетеси Ніни Шмурікової одночасно і багатогранна, і різноманітна. Тематика і проблематика її творів дуже широка. Авторка пише про красу рідної землі, про любов до Батьківщини, про любов до тварин і турботу про них, про дітей, шкільне життя, про рослини. Ці теми зрозумілі і близькі для дітей. Твори письменниці адресовані широкій аудиторії дітей, де маленький читач зможе знайти щось для себе.

Список використаних джерел і літератури:

1. Із чаші поезії. URL: <http://slovoprosvity.org/2018/03/05/iz-chashi-poeziji/> (дата звернення: 02.11.2018).
2. Поетична зоря Ніни Шмурікової. URL: http://odb.km.ua/?dep=1&dep_up=430&dep_cug=443 (дата звернення: 02.04.2018).

3. Шмурикова Н. Барвистий дивокрай. Хмельницький: ФОП Сторожук О.В., 2013. 18 с.
4. Шмурикова Н. Віронька-зіронька. Хмельницький, 2003. 12 с.
5. Шмурикова Н. Ганнуса у бабусі. Хмельницький: ПП Дерепка, 2002. 8 с.
6. Шмурикова Н. Два Тараси. Хмельницький: ПП Дерепка, 2010. 18 с.
7. Шмурикова Н. Легенда про Добраду. Хмельницький: ВТФ «Окта», 2000. 12 с.
8. Шмурикова Н. Мисливець Сивоок: казка. URL: http://odb.km.ua/?dep=1&dep_up=563&dep_cur=1517#top (дата звернення: 02.12.2021).
9. Шмурикова Н. У чім секрет? Хмельницький: ПП Дерепка, 2002. 16 с.

References:

1. Iz chashi poezii. URL: <http://slovoprosvity.org/2018/03/05/iz-chashi-poeziji/> (data zvernennia: 02.11.2018).
2. Poetychna zoria Niny Shmurikovoi. URL: http://odb.km.ua/?dep=1&dep_up=430&dep_cur=443 (data zvernennia: 02.04.2018).
3. Shmurykova N. Barvystyi dyvokrai. Khmelnytskyi: FOP Storozhuk O.V., 2013. 18 s.
4. Shmurykova N. Vironka-zironka. Khmelnytskyi, 2003. 12 s.
5. Shmurykova N. Hannusia u babusi. Khmelnytskyi: PP Derepa, 2002. 8 s.
6. Shmurykova N. Dva Tarasy. Khmelnytskyi: PP Derepa, 2010. 18 s.
7. Shmurykova N. Lehenda pro Dobradu. Khmelnytskyi: VTF «Okt», 2000. 12 s.
8. Shmurykova N. Myslyvets Syvook: kazka. URL: http://odb.km.ua/?dep=1&dep_up=563&dep_cur=1517#top (data zvernennia: 02.12.2021).
9. Shmurykova N. U chim sekret? Khmelnytskyi: PP Derepa, 2002. 16 s.

The article has been analyzed the creative heritage of Podilia writer for children of different ages. Particular attention has been paid to artistic text arrangement. There have been considered the texts of different genres and subject matters, artistic means, and approaches with the characters characterized.

Children's literature at the present stage has reached a high level of development. A lot of writers from the Khmelnytskyi region wrote for children and about children: Mykola Balema, Vasyl Horbatiuk, Mykola Magera, Oksana Radushynska, Hryhoriy Hrapach, Nina Shmurikova, etc. The works have been included in reading books, literature collections, and school textbooks.

Nina Shmurikova worked productively in children's literature, who has written more than 20 books for children.

She wrote for children of preschool and primary school age in the genre of poetry and fairy tales about animals, love for them, good attitude. The youngest readers can «get acquainted» with the variety of colors that surround man in nature. N. Shmurikova also writes about plants: in the collection «Colorful Wonderland» the poet introduces the reader to a flower in her poems, sometimes little known («Rudbeckia», «Chornushka», «Lyutin», etc.). In his works, the poet mentions the seasons and natural phenomena. Although the author writes for a certain age group, she raises the theme of patriotism, love for Ukraine, native land, using Ukrainian national and national symbols. Poems about school and school life occupy an equally important place in the poet's work.

N. Shmurikova is one of the best representatives of children's literature in the Khmelnytskyi region. Her work is highly valued not only by readers but also by society and the state.

Key words: Podilia, children's literature, genre, subject matter, range of problems, a fairy-tale, poetry, a riddle.

Отримано: 04.11.2021 р.

Йосип Осецький

ORCID 0000-0002-4917-8007

доктор філософії в галузі права

дійсний член Центру дослідження історії Поділля

Інституту історії НАНУ при Кам'янець-Подільському

національному університеті імені Івана Огієнка

СИСТЕМИ СЛОВОТВОРУ САМОІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ НАЗВ ПРОТОУКРАЇНСЬКИХ СПІЛЬНОТ НА ЗЕМЛЯХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА ПІВНІЧНОЇ КИТАЙГОРОДЩИНИ

У статті аналізуються системи індоєвропейського словотвору самоідентифікаційних назв спільнот, які у IX–III тис. до н. е. освоювали природний жилий простір у центрі й на півночі сучасної Китайгородської сільської територіальної громади Кам'янець-Подільського району Хмельницької області. Доводиться, що у структурі архаїчних ойконімів, які позначають конкретні населені пункти дослідженого регіону, збереглися релікти самоназв тутешніх доісторичних спільнот. Обґрунтовується, що успадкування українською мовою самоідентифікаційних іменувань древніх людностей доводить мовну й етнічну спорідненість первісних мешканців регіону з українським народом.

Ключові слова: давня історія України, філософія мови, самоідентифікація, народний дух, системи словотвору, метод системного аналізу, індоєвропейська мова, санскрит, архаїчні топоніми.

Постановка проблеми. Самоідентифікація – це властивий людству на всіх етапах його існування системний процес психологічного усвідомлення індивідами чи певними групами людей їх відмінностей від інших осіб чи формувань або категорій для наступного групування за спільними ознаками чи інтересами у соціальні структури аж до окремого етносу або входження у вже існуючі спільноти. Важливим елементом самоідентифікації є творення на її завершальному етапі власної назви її суб'єкта чи обрання ним існуючої назви спільноти, до якої він приєднався. Завдяки цим обставинам самоідентифікація виступає одночасно складовим елементом як етно-демографічних, так і етнолінгвістичних процесів.

Тому розкриття обставин і чинників самоідентифікації доісторичного населення Праукраїни може слугувати історикам при вирішенні завдань щодо жилого простору, освоєного первісними спільнотами та їх об'єднаннями, особливостей їх палеоекономічного й соціального поступу у конкретних регіонах і пов'язаності самоідентифікаційних процесів з формуванням протоукраїнського етносу [16].

З іншого боку, творення і закріплення у мові власних назв первісних людностей розширює можливості історичного мовознавства й ономастики для конкретизації об'єкта і предмету студій синхронії та діахронії у Праукраїні індоєвропейської мови та здобування конкретних доказів щодо її спорідненості з українською мовою.

Попри актуальність зазначених наукових завдань, усе ж науковий пошук мовознавців у зазначеному напрямі відбувається повільно і залишається малоефективним. Зокрема, це призвело до відсутності об'єктивних даних щодо систем творення самоідентифікаційних назв протоукраїнськими спільнотами, у тому числі на теренах сучасної Китайгородської сільської територіальної громади Кам'янець-Подільського району Хмельницької області, та спорідненості цих назв з архаїчними топонімами української мови.

Тому **метою роботи** є системний аналіз індоєвропейської мовної складової систем творення протоукраїнськими спільнотами на теренах центральної і північної частини сучасної Китайгородської СТГ їх самоідентифікаційних назв, успадкованих українською літературною мовою як архаїчні топоніми.

Насамперед, зауважимо, що різні сторони походження архаїчної лексики та, зокрема, топонімікону висвітлювали з позицій загального мовознавства, історії мови, етнолінгвістики й ономастики С. Бабишин, Л. Булаховський, Д. Бучко, В. Бушаков, І. Голубовська, В. Жайворонок, Н. Коваленко, В. Котович, Т. Марусенко, Г. Півторака, С. Семчинський, Є. Сіцінський, М. Торчинський, а також вітчизняні й зарубіжні лексикографи і санскритологи К. Довбня, А. Залізняк, В. Кочергіна, Т. Лукінова, О. Мельничук, В. Моньєр, С. Наливайко, М. Фасмер та інші вчені.

При цьому упродовж тривалого періоду XIX-XX ст. дослідницькі методи у мовознавстві, особливо у лексикології, ґрунтувалися на переважному використанні порівняльного підходу, що давав змогу вести пошук і зіставлення спільних чи відмінних рис лексем різних мов і, таким чином, з'ясувати запозичення чи успадкування окремих лексем або систематизувати мови за ознаками спорідненості чи відмінності. Втім, така мета не завжди є необхідною. Так, ще понад 100 років тому Іван Огієнко прийшов до висновку, що поділ мов на групи *завжди є штучним* і наукового значення не має [9]. Одним із недоліків порівняльного підходу є його спрямованість виключно на мовний матеріал поза його пов'язаністю з етносом – творцем і користувачем мови і позалінгвальними обставинами словотвору. Можливо, саме ця проблема змусила акад. Л. Булаховського писати ще на поч. 50-х років XX ст., що зазначений підхід є недостатньо ефективним і, навіть, вичерпав себе [2].

Нині у мовознавстві вважають значно продуктивнішим антропогенний підхід, що передбачає врахування людського фактору у творенні й функціонуванні мов. Хоча у практиці лінгвістичних студій він шириться лише в останні десятиліття, ще у 80-і XX ст. роки проф. С. Семчинський, критикуючи Ф. де Соссюра (1857-1913) за заперечення ролі екстралінгвальних чинників у розвитку мов, вже наголошував, що «мовознавець неспроможний з'ясувати, як функціонує система мови, якщо він не знає умов, за яких вона склалася...» [15].

Очевидно, саме у цьому сенсі проф. М. Торчинський і Н. Торчинська пишуть, що ономастична лексика у кожний мовний та історичний період завжди реагує на вплив як суто лінгвальних, так і суспільно-політичних, соціальних чи культурних факторів [17, с.7]. Логічним і обґрунтованим є також висновок проф. В. Котович про те, що назви конкретних поселень містять історичну, лінгвістичну, культурологічну, географічну чи іншу інформацію, що визначається семантикою загальних слів, від яких утворений топонім [7].

У цій праці автор опирається саме на антропогенний підхід. При цьому методологію дослідження складають розроблені німецьким лінгвістом і філософом В. фон Гумбольдтом (1767-1835 рр.) засади філософії мови, за якими кожна мова є результатом дії внутрішньої енергії – особистісного і народного духу, що проявляється у життєздатності й життєдіяльності у конкретних обставинах часу і місця як певної особи, так і цілого етносу [4, с.5].

У сенсі цієї роботи також має методологічне значення наукова позиція видатного українського мовознавця і державника І. Огієнка, який доводив, що українська мова з її ознаками існувала у доісторичну добу приблизно на тих же теренах, де українці були зафіксовані у перших історичних згадках [9].

Водночас робота ґрунтується на ученні видатного послідовника В. фон Гумбольдта – родоначальника вітчизняного історичного мовознавства проф. О. Потебні (1835-1891 рр.), що вимагав від істориків мови визначати походження слів шляхом дослідження систем, якими слово пов'язувало особистість з природою [14]. Із сучасних позицій теорії систем і системного аналізу названі О. Потебнею словотвірні системи можна розглядати як логічні рівняння $[Oc (O_{зсеп} + O_{пм})] \times [П_{зс} + Д] \times [M_i] = \text{самоназва}$ [10; 11].

Кожен із трьох зазначених елементів є підсистемою словотвірної системи. Так, зміст першої підсистеми складають практично незмінні життєво важливі потреби людини в безпеці, їжі й воді – $O_{зсеп}$ та особистісні й соціальні потреби у території мешкання й виживання тобто в жиліму просторі – $O_{пм}$. Сталість їх характеристик дає підстави надалі у нашому дослідженні не відображати цей елемент при аналізі конкретних моделей словотвірних систем.

Друга підсистема об'єднує природні й соціальні характеристики заселеного жилого простору – $П_{зс}$ і пріоритетного виду людської діяльності на цій території – $Д$. Якраз оригінальність цих елементів складала об'єктивну основу самоідентифікації кожної окремої протоукраїнської людності та визначала вибір відповідних лексичних засобів системи M_i – індоєвропейської мови протоукраїнців з метою творення самоназв. Потреби з'ясування функціональної сутності цих систем зумовили пріоритетне використання методів моделювання взаємопов'язаних давноминулих соціальних і лінгвістичних процесів та системного аналізу моделей словотвору.

Інформаційним підґрунтям цієї роботи слугують синергетично об'єднані дані давньої історії, археології, історичної географії, загального та історичного мовознавства стосовно екстралінгвальної основи самоідентифікації древніх спільнот на дослідженій території. Складовою частиною цих відомостей також є прийняті в ономастиці засади градації і типології топонімів, насамперед, «за зрозумілістю» їх походження – з прозорою, непрозорою, хибною і народною етимологіями, а також за часом походження – 1) архаїчні (створені до XI ст.) 2) давні (XI-XVIII ст.); 3) нові (XIX-XX ст.); 4) новітні (XXI ст.) [18].

Конкретними об'єктами моделювання словотвірних систем і їх аналізу обрані 9 з 11 топонімів на досліджених землях – існуючі с. *Вихватнівці*, *Гелетина*, *Дерев'яне* [1] та вже зниклі, але ще позначені на картах XIX ст. ойконіми *Гоцули*, *Погоріла* або *Погоріла Буда* (з 1967 року – *Привітне*), *Пожарниця* і *Гниляк*, а також назва природного угіддя – *Совиний Яр*.

1. **Вихватнівці.** Мотивація творення цієї самоназви, що уперше згадана у писемних джерелах в 1565 році, досі ще не розкрита [17, с.106]. Через це прибічники т. зв. «народної етимології», всупереч древності й на-

родному духу цієї спільноти, пов'язують творення топоніму з дієсловами сучасної української мови *хватати*, *вихвачувати* тобто «збирати похапцем» або з діалектною назвою гарячих коржів – *вихватні* [3].

Утім, за археологічними даними, що мікромісцину первісне населення освоювало ще на межі палеоліту-мезоліту [6, с.76]. Тоді великі придністерські спільноти розпадалися на дрібні родини, які у пошуках ресурсів виживання мігрували на північ – уздовж і навпроти течії приток Дністра. На нинішніх вихватновецьких землях прибульці знаходили безпечні умови для заселення та джерела питної води. Та життєво цінним було те, що у навколишніх лісах та уздовж р. Студениці множилися і могли самовідновлюватися значні запаси м'ясної здобичі. І хоча раритетів мезолітичної епохи тут не виявлено, однак зафіксоване поселення трипільців [6, с.76]. Отже, потреби самоідентифікації цієї людності диктували творення її самоназви ще задовго до ери письменства.

Теоретична реставрація системи творення назви *Вихватнівці* показала, що осідання тут мезолітичних мисливців-лучників та їх «народний дух» зумовили їх самоідентифікацію з використанням лексики, що фіксувала обставини їх життєдіяльності. Так, системний елемент M_i міг об'єднувати у слова-речення семантику індоєвропейських лексем **viha-ga** (*віга-га*, *віха-га* – стріла) [8, с.613], **vadcha-jivin** (вадха-йівін – мисливець) [8, с.562], **vāja** (ваая – здобич) [8, с.574], **ni** (ні – вниз) [8, с.324], **at** (ат – бродити, бігати) [8, с. 25], **jivá** (іва – жити) [8, с.224], **kṣi** (кші, кчі, ці – мешканці) [8, с.181]. Проаналізовані обставини дали змогу змоделювати у системі словотвору самоназви цієї первісної громади два варіанти підсистеми M_p , а саме: [M_i (**viha-ga+vāja+at+ni+jivá+kṣi**)] = *віха-га+ваая+ат+ні+іва+чі* – «мешканці-стрільці, що за здобиччю ходять вниз» або [M_i (**viha-ga+vadcha-jivin+jivá+kṣi**)] = *віха-га+вадха-йівін+іва +чі* – «мешканці-мисливці, що живуть стрілецьким полюванням».

В обох варіантах передається і зміст народного духу спільноти, і відомості про її осілий спосіб життя. Конструктивна і фонетична складність цих слів-речень стимулювала спрощення їх вимови до *віха-вадх-ні-ів-ці* і далі до *віх-ваат-ні-в-ці*. Завдяки життєвій важливості ця самоназва закріпилася за громадою та, крім цього, поступово була перенесена в людській свідомості також на заселену територію, а нащадки її творців зберегли первісне іменування упродовж тисячоліть аж до перших писемних згадок про це село.

У контексті розташування с. Вихватнівці часто згадують багату рідкісними рослинами і тваринами окрасу Поділля – природний заповідник **Совиний яр**. Тлумачення появи цієї назви поки залишається на рівні хибної або народної етимології і необґрунтовано пов'язується із зоонімом *сова* [3].

Втім, існування цього нічного птаха ніколи не корелювалося ні з народним духом українців, ні з вирішенням їх життєво важливих потреб. Навпаки, аналіз вказує на такі системні обставини. Територія заповідника припадає, переважно, на ту частину узбережжя р. Студениці, що розташована на схід і південь від Вихватновець і значно нижче села. Через складний рельєф і лісові хащі ця місцина не була заселена людьми, зате славилася запасами м'ясної здобичі. Пошук показав, що такі природні обставини могли відображати індоєвропейські слова **savyá** (савіа – лівий; південний [8, с.716], **vaja** (ваая – здобич) [8, с.574], **iná** (іна – сила (у знач.: багатство) [8, с.108], а також **jā** (йаа –

народжений, походить із [8, с.222], **араґуа** (араґуа – ліс) [8, с.69], **āraṅya** (араґуа – той, що живе у лісі, дикий) [8, с.98]. Звідси, підсистема M_i при творенні цієї назви могла містити суму значень п'яти лексем: (**ṣavyá+vaja+iná**)+(jā+āraṅya) = *ṣavíá-vyaj-iná*+*jāa-āraṅya* – «зліва (чи південніше) сила здобичі, що народжується в лісі» чи «зліва (або південніше) ліс, багатий здобиччю». Як видно, початкова частина цього слова-речення при спрощенні в усній мові до «*ṣav-vá-iná*» є фонетично близькою до «совиний», а друга – до «*jāa-ār*» тобто «яр». Крім цього, семантика лексеми «*ṣavíá*» дає підстави стверджувати, що ця назву створили саме первісні *вихватнівці* – члени громади, для якої Совиний яр лежав лівіше і південніше (на рис. 1 – напрям від села до яру показано стрілкою).

Рис. 1. Фрагмент карти 1867 року

Додатковим доказом використання Совиного яру саме мезолітичними мисливцями слугує сусідній ойконім с. *Крушанівка* (на протилежному березі р. Студениці), в основі якого практично повністю зберігся індоєвропейський іменник *kríshánu* – вправний лучник [8, с.172].

2. *Гелетина, Гуцули*. Нині ці два топоніми злиті в єдине село *Гелетина*. Втім, на карті 1867 р. вони позначені як окремі села *Гелеть* і *Гоцулы*, а в довідниках I пол. XX ст. це були *Гелетина* і *Гуцули* (1926 р.) чи *Галетина* і *Гоцули* (1946 р.) [17, с.128, 155]. Проте доводи археологів заселення цих місцин понад крутим лівобережжям р. Тернавки в дописемні часи [6, с.76] дають підстави шукати обставини творення цих назв в ході праісторичної самоідентифікації місцевих громад.

Так, моделювання засвідчило, що система самоідентифікації спільноти назвою *Гелети* відображала особливості її життєдіяльності. На це вказують релікти лексичних елементів підсистеми M_i – **helikā** (*гелікаа* – коза) [8, с.216] і **ta** (*та* – той, що...) [8, с.230]. Звідси, *гелікаа+та* – «ті, що розводять кіз» або «ті, що з козами» з наступними спрощеннями до «*гелі-ті*». Хронологічно система словотвору цієї назви корелюється з епохою неоліту або раннього енеоліту (трипільля), коли у майже напівгірських умовах тут вже було освоєне розведення дрібної м'ясо-молочної худоби, але власний жилий простір ще не був заселений і спосіб життя був кочовим чи напівкочовим.

Також у «народно-етимологічному» стилі у джерелах досі тлумачать зміст мікротопоніму с. *Гуцули* як назви, мотивованої можливим переселенням сюди мешканців з Карпат [3]. При цьому слід мати на увазі відсутність в українському мовознавстві прийнятної етимології терміну «гуцулу».

Особливо непереконливими є припущення, що безпідставно виводять слово *гуцул* з румунського *готьул* – злочинець-розбійник [12].

Втім, у назві с. *Гуцули* вбачаються релікти індоєвропейських лексем **go** (*го* – корова бик) [8, с.96], **kula** (*кула* – 1. стадо; 2. рід) [8, с.167] або **kūla** (*куула* – схил, горб) [8, с.179], що визначали семантику мовної підсистеми словотвору [M_i (**go+kula**)] = *го-кула*: а) «рід з коровами»; б) «зі стадом корів» або [M_i (**go+kūla**)] = *го-куула*: а) «з коровами на схилі»; б) «з коровами на горбі». Далі у слові *го-кула* відбулася зміна -к- на -ц- за законами палаталізації. Отже, самоназва *гуцули* подільської спільноти доби неоліту чи раннього енеоліту й назва українського карпатського племені є спорідненими лише за ознаками словотвору з використанням ідентичної індоєвропейської лексики [12].

3. *Дерев'яне, Гниляки і Пожарниця*. З погляду давньої історії, освоєння цього мікрорегіону людьми припадає на епоху мезоліту, проте археологічних даних про цей період досі ще не здобуто. Утім, також ще немає і наукових пояснень щодо первісної семантики зазначених ойконімів. Так, щодо обставин появи топоніму с. *Пожарниця* нині називають лише гіпотези: 1) начебто, для створення поселення було спалено частину лісу; 2) зі словом *пожарище* – «місце, де була пожежа»; 3) від ботанічної назви дрібних грибів – *пожарниця* [3]. Співність цих тлумачень очевидна. Так, перше з них не підтвержене доказами, що у прибережжі р. Студениці люди випалювали листяні ліси для звільнення площ для заселення і господарювання. Не могли бути підставою для ідентифікації людностей і стихійні загоряння чи назви грибів. Але основною вадою цих припущень є нехтування народного духу протоукраїнських спільнот, що проявлявся в їх життєдіяльності й високій життєздатності.

В ході дослідження автором змодельовані дві фонетично близьких системи творення самоназви *Пожарниця*. У першій мовний елемент M_i (**pāca+čārngin+kšī**) = *pāca* (петля, ловча сітка) [8, с.392] + *šāarantgin* (лучник) [8, с.642] + *ці* (мешкаги) [8, с.181] = *па-шарангін-ці* пов'язував творців самоназви з їх життєдіяльністю – «ловці-мисливці мешкають». Друга модель вказує на можливу самоідентифікацію цього роду також за його жилим простором лексемою *пі* (внизу): [M_i (**pāca+čārngin+ni+kšī**)] = *pāca* + *šāarantgin* + *ні+ці*: *па-шарангін-ні-ці* – «ловці-мисливці, що внизу мешкають» [11]. В обох зазначених підсистемах збіги звуків -*šāa-*, -*ша-* та -*nn-* могли спрощуватися у вимові до «*pāa-šāarntni-ці*» і «*pāa-šāarnti-ці*». Виявлені особливості первинної семантики цього слова-речення, що фонетично досить близьке до *Пожарниця*, також дають підстави вбачати, що самоідентифікація цієї спільноти відбувалася на тій стадії раннього мезоліту, коли для забивання здобичі ще залишалася актуальною її ловля [13], але вже починалося використання мисливського лука.

Теж на доісторичну етимологію вказують реставровані моделі системи творення ідентифікаційної назви, ознаки яких містить ойконім хут. *Гнилякі*. В їх словотворі могли використовуватися індоєвропейські лексеми *loka* (лока – місце, край, земля) [8, с.557], *ni* (*ні* – вниз) [8, с.324], *nilaka* (*нілака* – кінь вороної масті) [8, с.352], **han** (*ган, хан* – бити, вбивати, шкодити [8, с.769]; *lag* (*лаг* – отримувати, здобувати [8, с.551]; **lič** (*лішь* – їти, ходити [8, с.555]; *kšī* (*кши* – мешкаги, жити [8, с.181]. Звідси, варіанти підсистем M_i творення самоназви цієї спільноти могли мати таке лексичне наповнення: 1) **han+ni+loka** = *ган-ні-лока* – «мисливці на землі, що внизу»; 2) **han+ni+lič+kšī** = *ган-ні-лішкі* – «люди, що ходять вниз полювати»; 3) **han+nilaka** = *ган-нілака* – «мислив-

ці на коней». Далі у зазначених лексемах могли відбуватися спрощення до *га-ни-лак-ки* чи *га-ни-ляк-ки*, що й призвело до, на перший погляд, негативно-експресивної семантики назви хут. *Гнилякі* [17, с.134].

У цьому ж мікрорегіоні – на вододілі річок Тернави і Студениці, ускладненому виходами на поверхню скель подільських товтр і посіченому ярами, балками і кількома струмками, поруч із другим за висотою підвищенням Кам'янецьчини (336,4 м над рівнем моря), розташоване с. *Дерев'яне*. Тут археологи зафіксували мешкання кількох трипільських громад, що диктувало їх самоідентифікацію на своєму жилому просторі власними назвами [6, с.78]. Проте походження ойконіму *Дерев'яне* досі тлумачиться на припущеннях: про можливе прізвище *Дерев'янчук* першого поселенця чи наче-то про унікальну місцеву практику зводити житла з дерева [17, с.159-160].

Натомість, відомості про тутешню доісторичну природну й соціальну ситуацію дали підстави вважати, що для індоєвропейського словотвору власних ідентифікаційних назв місцеві древні людності могли пов'язувати себе з природою і своїм народним духом словами: *dar* (*дар* – бити, ламати) [8, с.260]; **dak, dakš** (*дак, дач* – іти, збільшуватися) [8, с.256]; *eva* (*ева* – ходіння) [8, с.140]; **i** (*і* – іти) [8, с.107]; **ud-** (*уд-* – вгору) [8, с.117]; **daḱṣiṇa** (*дакшіна* – правіше, південніше) [8, с.256]; *darī* (*дарі* – печера [8, с.261]; *udan* (*удан* – вода) [8, с. 118]; *irīṇa* (*іріня* – струмок, джерело) [8, с.109]; *tarasa* (*тараса* – м'ясо) [8, с.237], **vaja** (*вая* – здобич) [8, с.574], *avi, avika* (*аві, авіка* – баран, вівця) [8, с.79], *aḱa, aḱā* (*айа, айа* – козел, коза) [8, с.23-24]; *rai* (*раі* – багатство) [8, с.548]; *āvāt* (*аават* – близькість, сусідство) [8, с. 101]; *jāna* (*йяна* – люди, рід, плем'я) [8, с.217]; *-da* (*-да* – той, хто дає) [8, с.256].

У результаті були змодельовані системи творення самоідентифікаційних назв, близьких за вимовою до *Дерев'яне*, з такими мовними підсистемами **M**: 1) *darī+eva+jāna* = *дарі+ева+йяна* – «як до печери іти, плем'я»; 2) **ud**+*darī+eva+jāna* = *уд+дарі+ева+йяна* – «як іти вище печери (над печерою), плем'я»; 3) **daḱṣiṇa**+*irīṇa+avi+jāna* = *дач-ірінья-аві-йяна* (*да-ір-іа-ві-йяна*) – «правіше струмка вівчарів плем'я» чи «південніше струмка вівчарів плем'я»; 4) **ud**+ *irīṇa+avi+jāna* = *уд-ірінья-аві-йяна* (*уд-ірі-аві-йяна*) – «понад рівчаком вівчарів плем'я»; 5) *udan+rai+avi+jāna* = *удан+раі+аві+йяна* (*уда-раі-аві-йяна*) – «біля води багате вівцями плем'я»; 6) **ud**+*da+rai+avi+jāna* = *уд+да+раі+аві+йяна* – «вгорі ходить багате вівцями плем'я»; 7) **ud**+*da+rai+aḱa+jāna* = *уд+да+раі+ айаа+ йяна* – «угорі ходить багате козами плем'я»; 8) **ud**+*da+rai+avi+aḱa+jāna* = *уд+да+раі+аві+айаа+йяна* – «вгорі ходить багате вівцями і козами плем'я».

Поряд з приведеними даними, шляхом системного аналізу також виявлено ймовірність ще дотрипільської самоідентифікації місцевого роду на основі суми лексем *tarasa+i+vaja+jāna* – *тараса+і+вая+йяна* у значенні «плем'я, що ходить по м'ясу здобич» (*тараса* – м'ясо [8, с.237]; *і* – йти [8, с.107]).

Семантичну багатоваріантність слів-речень, фонетично схожих між собою та із сучасним ойконімом *Дерев'яне* можна пояснити соціальними обставинами – мешканням на цій площі декількох трипільських родів, що потребувало окремого іменування кожного з них. Втім, ці громади могли об'єднатися в одне плем'я ще у дописемну добу і самоідентифікуватися єдиним іменуванням.

Привітне (з 1967 р.) – *арх. назви*: Погоріла Буда, Погорьблос, Погоріла. Стан розуміння і тлумачення етимології варіантів архаїчних назв цього села

розкриває «Словник власних географічних назв Хмельницької області». Так, наприкінці XIX ст. появу назви *Погоріла буда* виводили з того, що начебто тут стояла і згоріла лісова сторожка. У 70-х рр. XX ст. іменування *Погоріла* пов'язали з ймовірним *спаленням* великої ділянки лісу у давнину для заселення цієї місцини. У наш час мовознавці звертають увагу не на семантику цього ойконіму, а на його граматичні – прикметникові ознаки [17, с.385].

Реставрація системи словотвору ідентифікаційної самоназви тутешньої доісторичної спільноти показала відсутність у назвах *Погоріла буда* або *Погоріла* реліктив індоєвропейських лексем, які могли б відображати діяльність цієї людності. Разом з тим, картографічні матеріали (*див. рис. 2*) засвідчують, що це село лежало правіше й південно-західніше від вигину русла р. Студениці, утвореного великим виступом зі сходу лівого берега річки. У цій ландшафтній ситуації словотвір самоідентифікаційної назви в індоєвропейську мовну добу могла забезпечити сума лексичних значень слів *bhoga* (*бгога* – поворот, вигин) [8, с.486], *riti* (*pimi* – річка) [8, с.545], *jivá* (*іва* – жити) [8, с.225], *bhu* (*бху* – земля) [8, с.483], *dakṣiṇá* (*дакшінья* – справа; з півдня). Звідси, підсистема [M_i (*бгога*+*ріти*+*іва*+ *бху*+*дакшінья*)] – *бгога*-*пі*-*іва*+ *бху*-*да* (зі спрощеннями до *погаріва буда*) ідентифікувала цю спільноту за ознаками освоєного жилого простору як тих, що «від вигину річки живуть на землі справа, південніше».

Рис. 2. Фрагмент карти 1867 року

Отже, використання у дослідженнях систем індоєвропейського словотвору самоідентифікаційних назв давньоукраїнських спільнот філософії мови В. фон Гумбольдта, учення О.О. Потебні та методів теоретичного моделювання і системного аналізу дає змогу відійти від так званої «народної етимології» і здобувати об'єктивну інформацію про системне мовне забезпечення доісторичного господарського і соціального поступу в конкретних мікрорегіонах Праукраїни.

Факти успадкування українською мовою самоідентифікаційних назв доісторичних спільнот як архаїчних топонімів вказують на стійкий етномовний зв'язок між населенням Праукраїни й українським народом та, водночас, слугують доказами об'єктивності наукової позиції Івана Огієнка про існування української мови з її чіткими ознаками ще у дописемну добу.

Список використаних джерел і літератури:

1. Алфавітний покажчик населених пунктів України. URL: <https://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmist.html> (дата звернення: 19.04.2021).
2. Булаховський Л.А. Питання походження української мови: вибрані праці в п'яти томах. Київ: Наукова думка, 1977. Т. 2. С. 13.
3. Волоховська Л.П., Волоховський М.М. Топоніміка населених пунктів на Китай-городщині. *Матеріали XVI Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції. 27-28 листоп. 2020 р.* / [ред. кол.: Копилов С.А., Реєнт О.П., Баженов Л.В. (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. С. 327-334.
4. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества. *Избранные труды по языкознанию*. Москва: Прогресс, 2000. С. 37-298.
5. Гумбольдт В. фон. Характер языка и характер народа. Москва: Прогресс, 1985. С. 370-381.
6. Гуцал А.Ф., Якубовський В.І., Михальчишин І.Р. Археологічна спадщина Хмельницької області. Довідник. Чернівці: РВК «Деснянська правда», 2011. 176 с.
7. Котович В. Ойконіми: роздуми про семантику. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. Дрогобич, 2017. С. 129-142. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsev> (дата звернення: 24.04.2021).
8. Кочергина В.А. Санскритско-русский словарь / [под ред. В.И. Кальянова]. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Издательство «Русский язык», 1987. 834 с.
9. Огієнко Іван (митрополит Лларіон). Історія української літературної мови. Київ: Наша культура і наука, 2004. 434 с. URL: <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu.htm> (дата звернення 16.08.2021).
10. Осецький Й.П. Можливості розширення інформаційної бази досліджень самоідентифікації доісторичних спільнот. *Розвиток національного краєзнавства та історико-регіональних досліджень Поділля та Південно-Східної Волині: досвід, проблеми, перспективи (до 75-річчя від дня народження професора Л.В. Баженова)*. Кам'янець-Подільський, 2021. С. 211-220.
11. Осецький Й.П. Вчення О.О. Потебні і релікти індоєвропейської мисливської лексики в апелятивах і онімах української мови: дані системного аналізу. *Рідне слово в етнокультурному вимірі: зб. наукових праць*. Дрогобич: Посвіт, 2015. С. 192-199.
12. Осецький Й.П. Лексико-семантичні ознаки індоєвропейської етимології архаїчних хоронімів української мови у світлі наукових концепцій Івана Огієнка та філософії мови. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник. Серія філологічна*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. Вип. XVII. С. 97-107.
13. Осецький Й.П. Топоніми «Студениця» і «Мукша» як джерела інформації про самоідентифікацію давньоісторичних спільнот в окремих мікроареалах середнього Подністер'я. *Матеріали XVI Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції. 27-28 листоп. 2020 р.* Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. С. 334-340.
14. Потебня А.А. Мысль и язык. URL: <http://www.classes.ru./grammar/147.Potebnya> (дата звернення: 18.08.2021).
15. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: підручник. Київ: Вища школа, 1988. С. 263.
16. Сминтина О.В. Давнє населення України в його природному середовищі (епоха ранньопервісної общини): дис. ... док. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2003. С. 330.

17. Торчинська Н.М., Торчинський М.М. Словник власних географічних назв Хмельницької області. Хмельницький: Авіст, 2008. 549 с.
18. Торчинський М.М. Структура, типологія і функціонування онімної лексики української мови: дис. ... док. філол. наук. Київ. 2010. С. 215.

References:

1. Alfavitnyi pokazhchyyk naselenykh punktiv Ukrainy. URL: <https://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmist.html> (data zvernennia: 19.04.2021).
2. Bulakhovskiy L.A. Pytannia pokhodzhennia ukraïnskoi movy: vybrani pratsi v piaty tomakh. Kyiv: Naukova dumka, 1977. T. 2. S. 13.
3. Volokhovska L.P., Volokhovskiy M.M. Toponimika naselenykh punktiv na Kytaihorodshchyni. *Materialy XVI Podilskoi naukovoï istoriko-kraïeznavchoï konferentsii*. 27-28 lystop. 2020 r. / [red. kol.: Kopylov S.A., Reient O.P., Bazhenov L.V. (vidp. red.) ta in.]. Kamianets-Podilskiy: TOV «Drukarnia «Ruta», 2020. S. 327-334.
4. Gumboldt V. fon. O razlichii stroeniya chelovecheskikh yazykov i ego vliyaniï na dukhovnoe razvitiye chelovechestva. *Izbrannye trudy po yazykoznaniiyu*. Moskva: Progress. 2000. S. 37-298.
5. Gumboldt V. fon. Kharakter yazyka i kharakter naroda. Moskva: Progress. 1985. S. 370-381.
6. Hutsal A.F., Yakubovskiy V.I., Mykhalchyshyn I. R. Arkheolohichna spadshchyna Khmelnytskoi oblasti. Dovidnyk. Chernihiv: RVK «Desnianska pravda», 2011. 176 s.
7. Kochergina V.A. Sanskritsko-russkiy slovar / [pod red. V.I. Kalianova]. 2-e izd., ispr. i dop. Moskva: Izdatelstvo «Russkiy yazyk». 1987. 834 s.
8. Kotovych V. Oikonimy: rozdumy pro semantyku. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri*. Drohobych, 2017. S. 129-142. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsev> (data zvernennia: 24.04.2021).
9. Ohienko Ivan (mytropolyt Ilarion). Istoriia ukraïnskoi literaturnoi movy. Kyiv: Nasha kultura i nauka, 2004. 434 s. URL: <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu.htm> (data zvernennia 16.08.2021).
10. Osetskyy Y.P. Mozhlyvosti rozshyrennia informatsiinoï bazy doslidzhen samoidentyfikatsii doïstorychnykh spilnot. *Rozvytok natsionalnoho kraïeznavstva ta istoriko-rehionalnykh doslidzhen Podillia ta Pivdenno-Skhidnoi Volyni: do-svid, problemy, perspektyvy* (do 75-richchia vid dnia narodzhennia profesora L.V. Bazhenova). Kamianets-Podilskiy, 2021. S. 211-220.
11. Osetskyy Y.P., Vchennia O.O. Potebni i relikty indoevropeïskoi myslivskoi leksyky v apeliatyvakh i onimakh ukraïnskoi movy: dani systemnoho analizu. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri*: zb. naukovykh prats. Drohobych: Posvit, 2015. S. 192-199.
12. Osetskyy Y.P. Leksyko-semantychni oznaky indoevropeïskoi etymolohii arkhaichnykh khronimiv ukraïnskoi movy u svitli naukovykh kontseptsii Ivana Ohienka ta filosofii movy. *Ivan Ohienko i suchasna nauka ta osvita: naukovyi zbirnyk. Serii filolohichna*. Kamianets-Podilskiy: Kamianets-Podilskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka, 2020. Vyp. XVII. S. 97-107.
13. Osetskyy Y.P. Toponimy «Studenytisia» i «Muksha» yak dzherela informatsii pro samoidentyfikatsiiu davnoïstorychnykh spilnot v okremykh mikroarealakh serednoho Podnisteria. *Materialy XVI Podilskoi naukovoï istoriko-kraïeznavchoï konferentsii*. 27-28 lystop. 2020 r. Kamianets-Podilskiy: TOV «Drukarnia «Ruta», 2020. S. 334-340.
14. Potebnya A.A. Mysl i yazyk. URL: <http://www.classes.ru./grammar/147>. Potebnya (data zvernennya: 18.08.2021).
15. Semchynskyy S.V. Zahalne movoznavstvo. Pidruchnyk. Kyiv: Vyshcha shkola, 1988. S. 263.

16. Smyntyna O.V. Davnie naselennia Ukrainy v yoho pryrodnomu seredovyskhi (epokha rannopervisnoi obshchyny): dys. ... dok. ist. nauk: 07.00.01. Lviv, 2003. S. 330.
17. Torchynska N.M., Torchynskiy M.M. Slovnyk vlasnykh heohrafichnykh nazv Khmelnytskoi oblasti. Khmelnytskyi: Avist, 2008. 549 s.
18. Torchynskiy M.M. Struktura, typolohiia i funktsionuvannia onimnoi leksyky ukrainskoi movy: dys. ... dok. filoloh. nauk. Kyiv, 2010. S. 215.

In the article systems of Indo-European word formation of self-identification names of communities, which in the IX-III millennium BC mastered the natural living space in the center and north of the modern Kytaihorod rural territorial community of Kamianets-Podilskyi district of Khmelnytskyi region have been analyzed. It has been proved that in the structure of archaic oikonyms, which denote specific settlements of the studied region, relicts of self-names of local prehistoric communities have been preserved. It is substantiated that the inheritance in the Ukrainian language of self-identification names of ancient peoples proves the linguistic and ethnic connection of the original inhabitants of the region with the Ukrainian people.

Thus, the use in studies of Indo-European word formation systems of self-identifying names of ancient Ukrainian communities of philosophy of language by W. von Humboldt, the teachings of O.O. Necessary methods of theoretical modeling and systems analysis allow us to move away from the so-called «folk etymology» and obtain objective information about the systemic language support of prehistoric economic and social progress in specific micro-regions of Proto-Ukraine.

Key words: ancient history of Ukraine, philosophy of language, self-identification, folk spirit, word-formation systems, method of system analysis, Indo-European language, Sanskrit, archaic toponyms.

Отримано: 11.11.2021 р.

УДК 821.161.2+82(092)[Прокоф'єв]
DOI: 10.32626/2309-7086.2021-18-2.169-183

Олег Рарицький

ORCID 0000-0002-9022-2103

доктор філологічних наук, професор

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ІВАН ПРОКОФ'ЄВ — ПОЕТ І ДОСЛІДНИК ЛІТЕРАТУРИ

У статті йдеться про мистецьку творчість і літературознавчу працю письменників, які в різний час були студентами або викладачами університету у Кам'янці-Подільському. Зокрема, окреслено літературний і літературознавчий набуток Івана Прокоф'єва, висвітлено окремі аспекти його творчої еволюції, проявлено специфіку поетичних і наукових шукань, окремі деталі їх взаємовпливів, аналізуються психологічні чинники їх взаємointенсифікацій.

Ключові слова: поезія, поет, поетика, Л. Талалай, І. Прокоф'єв, образ, вірш.

Відкриття часто відбуваються на стиках наук. Компетентність в одній сфері сприяє успішній діяльності в іншій. Давно відомі позитивні взаємовпливи різних сфер мистецтва.

В історію літературознавства чимало сторінок вписано письменниками. Вони часто замінювали літературознавців там, де була потреба особливо чутливого ставлення до художнього твору, найповнішого відчитування його глибинних сенсів. І. Франко досліджував Т. Шевченка, М. Зеров – нову українську літературу, М. Рильський – А. Міцкевича, Д. Павличко – Б.-І. Антонича, В. Стус – П. Тичину і В. Свідзінського, В. Базилевський – нову і новітню українську літературу. Ми переконані, що науковим успіхам М. Ільницького, М. Сулими, Ю. Коваліва, Б. Бунчука та інших істотно сприяла їх власна поетична творчість. Особиста практика образотворення, шукання нового руслу для поетичної думки виводили на розуміння глибинних художніх інтенцій і явищ у творчості попередників.

Поетичним обдаруванням, тонким відчуттям слова володів Іван Огієнко. Це сприяло його поглибленому студіюванню української мови, української та зарубіжної літератур, зокрема перекладу Біблії.

Кілька дослідників літератури, наділених поетичним обдаруванням, причетні до Огієнкового університету: були або є його студентами чи викладачами. Низку вагомих літературознавчих праць створив М. Драй-Хмара. Книгу статей «Літературний Авангард» видав В. Поліщук. Про Шевченка і музику писала С. Майданська.

З початку 90-х до 2016 року викладачем кафедри української літератури, тепер історії української літератури та компаративістики працював Іван Прокоф'єв, кандидат філологічних наук, доцент, поет, член НСПУ, лауреат всеукраїнської премії в галузі літературної критики імені О. Білецького. Його досвід – приклад ефективного поєднання мистецької і наукової творчості. Належного висвітлення такі явища ще не набули, що і складає *актуальність* дослідження одного з них.

Мета статті – проявити повноцінність поетичного набутку І. Прокоф'єва, виявити зв'язки між його літературною і літературознавчою творчістю, розкрити взаємовпливи цих видів творчої діяльності як засіб підвищення їх ефективності.

Як зазначає В. Базилевський, «Іван Прокоф'єв відомий передусім як літературознавець і критик [...]. Та не менш цікавий І. Прокоф'єв-поет» [2, с.414]. Присутність і посутність І. Прокоф'єва у сучасному літературному процесі визнають письменники, критики, науковці.

Еволюція була тривалою і нерівною. З кінця 90-х вона стала інтенсивнішою і результативнішою. З цього часу його вірші, статті щорік по кілька разів з'являються на сторінках всеукраїнської періодики, виходять окремими книжками.

Від традиційної пейзажної, інтимної, громадянської лірики поет ішов у бік медитації, розмірковування над складністю, загадковістю, сутнісною невичерпністю речей, явищ, процесів. Крокував до поетичного філософування. Метафори розгорталися у вірші-метафори; образи набували хронологічної об'ємності, багатовимірності. Про твори І. Прокоф'єва схвально відгукнулися письменники, критики, літературознавці – Б. Гришук, М. Мачківський, В. Нечитайло, М. Красуцький, О. Чехівський.

З виходом першої книжки уже немолодий автор явно запізнівся, а друга – «Підводне сяйво» (2004) – явила зрілого і цікавого поета. «Що ро-

бить оригінальним Івана Прокоф'єва? – запитував М. Мачківський і відповідав, – свіжа, яскрава, виразна думка, майстерно втілена в поетичний образ» [7, с.3]. Однак критики не все розгледіли в структурних і змістових особливостях твореного Прокоф'євим образу. А він уже тоді приваблював неодномірністю, легкодоступними і не одразу помітними змістовими гранями:

*У цих глибинах стільки дивовиж!
Колись вони до щему хвилювали –
І рибка ця, метка, неначе стриж,
І ці крилаті, мов дуби, корали.
Ослизлі валуни. Жорства. Пісок.
Краб на піску. Зіржавіла острога.
Піратський скарб (монети і клинок).
Над ним – мов змії, цупи восьминога.
І раптом – сяйво...
Із яких далин
Воно сюди, в підводдя, долинає?
Це погляд Таїни
З глибин
Найпотаємніших
Зринає,
І лине, лине, лине до узвиш
Сяйлива крапельина...*

*... У цих глибинах стільки дивовиж!
Забута мить між них – перлина [13, с.16].*

Вірш цей має назву «Сон гідронавта», але приховує в собі зміст значно глибший від того, який на першому плані образу, бо йдеться тут не про якийсь окремих сон, а про природу психіки, підсвідомості, про ті втрачені і віднаходжувані скарби, які приховує в своїх глибинах пам'ять. Напевне, до такого напряму художнього пошуку поета підштовхнули М. Пруст, Д. Джойс, але про наслідування говорити тут не доводиться, бо прийоми модернізму він використав творчо, напрочуд вдало, сконцентровано передавши їх суть у самодостатньому, художньо повному мікрообразі:

*... У цих глибинах стільки дивовиж!
Забута мить між них – перлина.*

Таким чином колись прожити і забути мить було піднесено до ціни коштовної перлини, добутої з «морського дна» пам'яті. Критики, зокрема О. Чехівський, пробували пояснити читачеві зміст вищенаведеного вірша, однак не розгледіли в ньому модерністського художнього аспекту. А тут можна вести мову навіть про присутність у підтексті аксіологічного змісту. Натякається ж на відносність індивідуальних бачень і суджень у сприйнятті, розумінні життєвих цінностей.

Певні зв'язки з модернізмом помітні також у збірці «Лабіринт» (2009). Про неодномірність її поезики, художню повновагість писав Б. Гришук, вказуючи, разом з тим, на деякі творчі промахи автора. В образній формі книга розкриває складні процеси буття природи, людини, суспільного життя, де:

*Скрізь їдкий сірчаний дим:
В танці біс і херувим... [16, с.22]*

внаслідок чого

*... У сліпій своїй гордині
Ми розгледіти не годні,
На які ясні вершини
Дух возноситься Господній
І які страшні безодні
Розверзаються під ним... [16, с.22].*

Прагнучи осмислити суспільно-політичні реалії початку ХХІ століття, поет вдається до цікавого ремінісценціювання поетичного циклу П. Тичини «Скорбна мати», ще раз демонструючи образотворчу ефективність згаданого художнього прийому. А у вірші «Над кручею» створено об'ємний і глибокий образ психічного стану, коли, немов стара осіння груша,

*Стоїть над кручею чиясь душа.
Сама себе як вміє утіша [16, с.70].*

2012 року вийшла ще одна поетична збірка І. Прокоф'єва – «Зелений шум». Оpubліковані рецензії підкреслюють висвітлення у ній проблем глобалізованого соціуму, осягнення долі сучасного села, ліричну проникливість автора.

Книжка відкривається спробою переосмислення геніальних «Сонячних кларнетів» П. Тичини як втілення всезагальної гармонії, про що ведуть мову літературознавці, зокрема писав про це В. Моренець [10, с.119]. До того автора «Зеленого шуму», очевидно, спонукають реалії сучасного життя, прагнення осягнути природу не лише процесів творення, а й трагічної розщепленості буття, а відтак неминучого хаосу у матеріальному і духовному світі.

Своєрідною «ілюстрацією» таких думок постає образний зміст вірша «Новина», який у книзі розташований одразу після вірша, що ремінісценціює «Сонячні кларнети». Тут йдеться не тільки про трагічну загибель малих дітей у Слобідці-Рихтівській на Хмельниччині чи про десятки інших дитячих смертей у вогні пожеж, що сталися в Україні 2012 року. Тут йдеться про нові духовні драми і трагедії української нації. Це підкреслює епіграф, узятий із знаменитої новели В. Стефаніка: «У селі сталася новина...». Проблема в тому, що, як пише Т. Салига, «...українські драми мають, на жаль, безперервну тяглість, що в нашій долі майже нічого не змінюється на краще» [19, с.11].

Загалом поетичні твори автора варто кваліфікувати як філософсько-медатативні, адже основні акценти І. Прокоф'єв розставляє на проблемах людської цілісності, її самовияву, справжньої людської сутності. У багатьох віршах він звертається до природи як джерела духовного наповнення людини, відновного генератора втрачених сил, енергії і можливостей. У цьому симбіозі митець висновує власне світобачення і світовідчуття, роздумує над проминальним і вічним у людському бутті, неперехідністю цінностей, заґрунтованих на можливостях екзистенційного самовияву. Поезія І. Прокоф'єва успадковує традиції «тихої лірики», започаткованої поетами-шістдесятниками у добу брежнєвського застою як протидії духовному занепаду, і стає суголосною творчості В. Забаштанського, Б. Нечерди, В. Підпалого, Д. Чередниченка, Л. Талалая.

Крізь призму екзистенційної проблематики розглядаються питання абсурдності світу, його непізнаності, марноти, суєтності. У часових рамках відведеного людині земного життя вона самотня і беззахисна. Довколишній світ сприймається нею як складний і неосягнений: «Широкий, ой, широкий світ... І ти у ньому – неофіт». Антропоцентричний стрижень у цих творах превалює, набуваючи ознак бароковості із характерними властивостями незахищеності, загубленості, невлаштованості у світі абсурду. Чи не тому Бр. Грант (Б. Грищук) пише, що І. Прокоф'єв «... пішов далеко уперед у своїх (уже не радянських) спостереженнях та узагальненнях, у містичності сприйняття довколишнього світу» [3, с.3].

Ознаки ваговитості художнього образу, зрілості поетичної думки явила книжка «Лабораторія» (2016). Вона виповнена гносеологічною спрагою, тяжінням до осмислення онтологічних таємниць, складної природи людини, її психіки, соціальних явищ.

Перший і, напевне, головний розділ, що має назву «Сув'язь», вміщує тугі сплетіння роздумів про те, як «болісно під бляшанкою проліску», чому «неглибоко копає око», і що то воно там таке, щось загрозило, «щось нетутешнє ворухиться в коконі». Тут з монументально-фактурним розмахом персоніфікується образ вітру історії, котрий

*наче невидимий велетень
загнаний в шок
пересипає пісок*

.....
в Богом забутій лабораторії [13, с.135].

Ліричний герой розмірковує над загадкою пересипання піску «в лабораторії світової історії», здійснює очі до нічного неба, вдивляється в

*Безмір космічний розверзнутий
над сутою земною* [Т. 1, с.133].

і йому, піщинці земного світу, мислиться:

*Малість моя розтерзана
величчю мерехткою* [13, с.133].

але в мене заронено краплину духу, і тому мені

*пахне мета
наче акація* [13, с.135].

Поетичний образ І. Прокоф'єва набуває жилавої цілісності, змістової новизни і повноти. В цьому переконуємось, прочитавши його останні в часі публікації у періодиці, зокрема об'ємну, за обсягом наближену до розмірів невеликої книжки, добірку віршів «Ця таїна пребуде таїною» в «Українській літературній газеті» за 6 жовтня 2017 року, а також розділи «Шляхи», «Роса», «Ловитва» у книзі «Центр ваги».

У творах поета відчутна ґрунтовна обізнаність автора зі світовою літературою. Недаремно ж він багато років досліджував її і викладав студентській молоді в університеті. Свідчення тому не лише інтертекстуальна взаємодія, перегуки з класикою, а й загальний стрій думання, рівень

духовної культури ліричного героя, його володіння комплексом естетичних ідей, що складають основу мистецьких надбань людства. Поезія античності, Сафо і Петрарка, Мацуо Басьо і Й.В. Гете, Т. Шевченко і Ф. Тютчев, П. Верлен і П. Тичина, Р. Даріо і Л. Стафф, Ф.Г. Лорка й І. Драч, сприйняті у багатомірності індивідуального творчого спектру кожного з них, пролили благодатне світло на процес зародження і поступового наростання «образного хлорофілу» у листках осібно пророслого і не дуже то й помітного для читача і критики поетичного дерева, що піднялось над ґрунтами глибинки. І світло світових висот, як уже мовилось, тут досить відчутне, але не просто фізично запозичене, а творчого освоєне, пережите, пропущене крізь душу, науково осягнене. Водночас, на молекулярному рівні «образний хлорофіл» живлений передовсім корінням. Поезія ця зросла на рідній землі, наснажується її соками, дихає її повітрям, барвами, роздумами та прагненнями сучасника, виповідає їх природно і талановито.

Поруч з образністю філософічною привабливим сьйомом світяться тонкі імпресіоністичні малюнки, психологізовані пейзажні мініатюри. Вони часто перейняті хвилями мінорних, журливих почуттів і думок, а то й напливами спліну в душі декадансу, але це зрозуміло і мистецьки виправдано: не всі люди сприймають світ, як вольтерівський Панглос. Є й такі, що гостро відчувають не тільки його красу, а й хижість, трагедійність, абсурдність. Багатогранність його «природної вдачі», його змісту – як видимого, так і прихованого – і розкриває лірика І. Прокоф'єва. Душевні трепети, нюанси тонких психологічних станів у процесі її творення втілюються у досконалу образну форму:

*Твердь нетривкою стає під ногами.
Думка хапливо шукає опори.
Наче й немає у дійстві драми.
Час золотий. Для смирення й покори.
Світ ще недавно, здається, учора,
кликав в безмежжя, ряхтів, як мережка.
Старість – провалля, з якого нагору
вперто
й цомить
осипається стежка [13, с.309].*

Літературознавчі зацікавлення І. Прокоф'єва широкі, торкаються різних питань теорії та історії мистецтва слова. Найчастіше його дослідницька увага зосереджується на явищах неокласики і модернізму у світовій поезії, художніх відкриттях письменників.

І. Прокоф'єв опублікував у всеукраїнській періодиці, зокрема журналах «Слово і час», «Вітчизна», «Дніпро», «Київ», «Дзвін», «Море», газетах «Літературна Україна», «Українська літературна газета», численних наукових збірниках, окрім багатьох інших праць, понад півсотні статей з питань теоретичної та історичної поетики, які стосуються творчості Мацуо Басьо, П. Верлена, Р. Даріо, Л. Стаффа, Ю. Тувіма, Ф.Г. Лорки, Я. Сейферта, О. Вацїєтиса, П. Грабовського, Олександра Олеса, П. Тичини, В. Кобилянського, В. Свідзінського, Л. Талалая, В. Базилевського, П. Перебийноса та ін.

Зокрема, на матеріалі творів Олександра Олеся, П. Тичини, В. Кобилянського, В. Свідзінського унаочнено зв'язки української поезії першої половини ХХ ст. з філософією інтуїтивізму, естетикою символізму та імпресіонізму. Виявлено і висвітлено нові грані суспільного та екзистенційного катастрофізму, особливості християнського світогляду у ліриці Л. Стаффа. Дослідницьку уважність і прозірливість І. Прокоф'єва засвідчили його компаративні студії «Осінньої пісні» П. Верлена і «Осіннього дощу» Л. Стаффа, окремих віршів В. Свідзінського і образу здвоєного світу у «Країні снігу» Ясунарі Кавабата та ін.

Малопрочитаним на східнослов'янських теренах досі залишається геніальний нікарагуанський поет Р. Даріо. І. Прокоф'єв показав провісницьку, революційну роль цього митця у мистецькому світі Латинської Америки, розкрив його зв'язки з європейським модернізмом. Спостереження, міркування науковця відкривають певні перспективи компаративних досліджень у напрямках: Даріо – Верлен, Даріо – Рембо, Даріо – Рільке, Даріо – Тичина, Даріо – Лорка, досліджень інших малоз'ясованих аспектів поетичного модернізму і літератури загалом.

І. Прокоф'єв опублікував понад два десятки статей про творчість Л. Талалая і монографію «Поетика Леоніда Талалая».

Поезія Л. Талалая – це явлення у слові високої і надзвичайно чутливої душі. Не дивно, що у дослідженні неординарного мистецького явища з поетом зустрівся поет. І. Прокоф'єв – автор сотень поетичних творів, надрукованих у всеукраїнській періодиці. Вони дістали схвальні оцінки В. Базилевського [1, с.4], П. Перебийноса [12, с.5], Р. Талалай [25, с.8] та ін., самого Л. Талалая [23]. Їх відгуки, рецензії опубліковані в «Літературній Україні», «Українській літературній газеті», наукових збірниках, двотомнику вибраних творів І. Прокоф'єва [13, с.5-14, с.414-416, с.417-429]. Л. Талалай, зокрема, писав: «... порадив, що маю такого читача, як Іван Петрович! І не лише читача, а й науковця, що відчуває поезію і вміє її аналізувати. Таких навіть серед маститих обмаль» [23].

Вищенаведене допомагає зрозуміти: досягненню наукового результату сприяли рецептивні здібності науковця, його схильна до образотворення уява. Художня реалізація обох митців відбувалася, як висловився Я. Мельник про Л. Талалая, «... на інтуїтивному зрізі реальності» [8, с.189]. Не останню роль у цьому відіграло і особисте спілкування. Близькість на ґрунті інтуїтивного сприйняття дійсності проявилася в адекватно глибокому почуттєво-розумовому осягненні і науковому потрактуванні творчості одного іншим.

Поет-дослідник знав про особливу сприйнятливість у стані напівсну. Цікавими є його зізнання в тому, що в такому стані при прочитуванні окремих віршів Л. Талалая йому відкривалося те, що, як правило, залишалося закритим в стані «позасонного» реціпіювання. До такого входження в глибинні шари змістової структури поетичного твору літературознавця підштовхнув поетів мікрівірш «Просинання»:

*Яка блаженна мить,
Що тільки мить триває,
Коли ще думка спить,
А вже душа співає!* [21, с.357].

У такі моменти вдається вловити враження минулого. У їх ловленні та збагненні І. Прокоф'єв пішов стежиною, відкритою для добування образного матеріалу Л. Талалаєм, – працював не лише в стані тверезо-логічного, свідомого сприйняття дійсності, а й в час, кажучи словами А. Макарова, *незвичної активізації емоціогенних структур мозку*.

І. Прокоф'єв показав, що «Чимало творів поета відбивають незвичні психічні стани: сновидні, на межі між сном і неспанням, дрімотні, своєрідні сни наяву, підсвідомі імпульси, раптові осяння, що засвідчує прагнення до вираження інтуїтивних буттєвих начал людини» [18, с.90]. Головні риси поезики Л. Талалаєва детерміновані, стверджує літературознавець, естетично засадничою щодо неї роллю теорії інтуїтивізму А. Бергсона та А. Шопенгауера, пов'язаністю з естетикою дзен-буддизму, ґрунтовним знайомством письменника з теорією свідомості М. Мамардашвілі. Саме останній чинник став імпульсом для заглиблення в естетику інтуїтивізму. Дослідник переконливо аргументує свої міркування і ствердження цитаатами з віршів та їх аналіз.

«За А. Бергсоном, митець це людина, яка досконало володіє здатністю зберігати та відроджувати враження минулого. Л. Талалаєву ця здатність особливо притаманна.

Багато віршів поета засвідчують відсутність межі між теперішнім і минулим, між тим, що є, і тим, що було. Лейтмотивом усієї його творчості є мотив пам'яті (не у звичному риторично-апофеозному розумінні, а у філософсько-психологічному). Пам'ять у Л. Талалаєва – це неосяжний духовний простір, емоційно-інтуїтивний досвід, що зберігається у глибинах підсвідомості. Ліричний герой поета одночасно живе у різних часових вимірах» [18, с.90-91], – зазначає І. Прокоф'єв і далі детально, глибоко аналізує у його творах явища інтерференції підсвідомо з реальним, явища інтроспекції.

Спіраючись на вчення З. Фрейда, естетику А. Бретона, А. Рембо, зокрема його «програму яснобачення», «методи» повернення втраченого часу М. Пруста, міркування Г. Гессе про сновійну природу художнього образу, книгу А. Макарова «П'ять етюдів. Підсвідомість і мистецтво: Нариси з психології творчості» і навіть поезику Мацуо Басьо, дослідник розкриває еволюцію естетики і поезики українського письменника від одномірності соцреалізму до вершин українського і не тільки українського мистецтва слова.

Шляхом проникливого декодування окремих мікробразів і їх комплексів літературознавець проявляє, відкриває для недосвідченого читачького ока їх приховану психологічну і філософічну глибину. Приклад цього – аналіз вірша «звір», де «інтуїтивне відчуття генетичного зв'язку з тваринною природою постає в образі звіра не побаченого чи почутого, а лиш інтуїтивно відчутого, що серед ночі моторошним поглядом дивиться у душу ліричного героя...» [18, с.99], дивиться з глибини тисячоліть: «І все дивиться звір так, що навіть мурахи по спині...», «І загребиста тінь підпозва по траві крадькома» [20, с.86].

Серед завдань поезії – розширення меж сприйняття буттєвих проявів. Намагання вловити трудновловлювані, глибинні вібрації та інтенції душі – домінантна особливість індивідуально-авторської поезики автора «Безпритульної течії». Л. Талалаєв володіє здатністю вириватися з об'ємів грубої реальності і проникати за її межі. Душа його ліричного героя, як по-

казав дослідник, часто перебуває на помезії між реальним та ірреальним: «Неначе сон солодкий сниться І раптом явою стає» [21, с.469]. І. Прокоф'єв зміг проникнути у тонкі сфери психологічного змісту поетових творів, заснованих на проявленні позасвідомого в людині, творів, у яких «І співа і плаче пам'ять Сиротою в позачасі» [21, с.465]. Дослідник довів, що предметом особливої уваги Л. Талалає є душа «На півдорозі до небес» [21, с.485], висвітлив образотворчу роль інтуїції у поетовім осягненні світових глибин. Літературознавець виокремив із дискурсу письменника фрагменти, засновані на інтуїтивному обсервуванні невідомого, труднодоступного, загадкового і, не баналізуючи змісту образних нюансів, майстерно розкрив найтонші з них, акцентував на тому, що могло бути не завваженим. Оперте на це проявлення читачеве сприйняття стає повнішим. Зосередившись над прихованим змістом образу, читач за такої умови (вдаючись до інакомовлення словами Л. Талалає) «Неначе в колодязь глибокий Цебро опускає...» [21, с.466], і жива поезія «Вода сміється, як дитя» [21, с.467], формозміст увиразнюється, розкривається, мов пуп'янок.

У ролі ключів до якомога повнішої рецепції змісту творів Л. Талалає дослідник запропонував читачам поетичних текстів, зокрема літературознавцям, такі рецепти відсвіження їх сприйняття та осягнення: активізація емоціогенних сфер психіки шляхом правильного, повноцінного відпочинусну, відповідне їй налаштування на процес реципіювання, зокрема очищення сфери сприйняття від побічних явищ психічного процесу, відтак заострення її вразливості, сприйнятливості для зродження у ній відповідних образних моделей, повільне, зосереджене прочитування частин тексту і миттєва фіксація при цьому перших, найгостріших, «евристичних» асоціацій, емоцій, почуттів, думок, комплексне їх переживання і осмислення.

І. Прокоф'єв, як ніхто з дослідників, проявив поетичну потугу, природність і органічність Талалаєвого патріотизму. Одне зі свідчень цього – аналіз вірша «Той голос був...». Цей аналіз заслуговує на те, щоб навести його цілком. Але в межах короткої статті навряд чи це виправдано. Вдаючись до фрагментарного, рваного цитування. Літературознавець наголошує на особливій виражальній функції у творі заперечувальних форм висловлювання. Бо, якщо «У першій строфі настійно стверджується, що «Той голос був...», що він був «... як голос духу...», що він

*Гримів: – Збагни і повтори,
Щоб не казав, що ти не слухав,
А я тобі не говорив [24, с.26],*

то «у фіналі, після цілого каскаду образів, що розкривають трагізм поступового втрачання духовної сутності, застосовано уже заперечувальну форму висловлювання» [18, с. 100]:

*І не лунає голос духу,
Не вимагає: повтори.
Його нема. І ти не слухав.
І він тобі не говорив [24, с.27]».*

Заувага: І. Прокоф'єв цитує вірш Л. Талалає в редакції 1989 року. Продовжуючи аналіз, він зазначає: «Але... хоча настійно повторюється

частка не, у підтексті твору – ствердження. Ствердження, що якраз все навпаки, все було: і «стежка під ногами», і «стежка під життям», і козацькі могили, і предківські пісні, і лунке джерело...» [18, с.101].

Поділившись із читачем своїми спостереженнями над віршем, втягнувши його в емоційне реципіювання поетових образів, а відтак – і у відповідні роздуми, літературознавець подає першу частину резюме: «У складному діалозі зі своїм опонентом, поступово малюючи фантазмагоричну картину зникання, втрачання пам'яті і, разом з тим, спираючись на віру у її незнищенність, всім текстом твору підготувавши в такий спосіб використання прийому заперечення, поет досягає особливої переконливості і особливої сили ствердження своїх духовних імперативів» [18, с.101].

Після цього дослідник веде мову про «подібне застосування заперечувальних форм висловлювання у ролі ствердження» в інших українських поетів, наводить яскраву аналогію з вірша М. Вінграновського «До любові» і подає другу частину своїх висновків щодо спостереженого явища поезики: «Отже, якщо в тексті наростає сила заперечення, у підтексті – художня сила ствердження. Цей прийом можна назвати ефектом прямо пропорційної залежності художньої сили ствердження від сили заперечення» [18, с.101]. Лише один приклад вдалої дослідницької тактики І. Прокоф'єва. У працях літературознавця їх багато.

Рецензуючи монографію «Поетика Леоніда Талалая», літературознавиця Г. Насмінчук відзначала, що роботі властива висока культура ведення наукової дискусії, її автор уміє коректно не погоджуватися з сумнівними твердженнями іменитих науковців, а іноді, коли їх міркуванням не вистачає аргументації, або вони явно хибні, вдається й до гострої іронії, як у випадку його дискусії з Т. Воропай щодо монографії Б. Іванюка «Метафора і літературний твір» [11]. Матеріали дискусії і наукову методику Б. Іванюка І. Прокоф'євим успішно застосовано у дослідженні поезики Л. Талалая.

Уважні літературознавці напевне завважили публікації на сторінках «Української літературної газети» взаємно контрверсійних думок та оцінок І. Дзюби [4] та І. Прокоф'єва [17] щодо окремих поетичних творів В. Базилевського, М. Рачука та ін., а також щодо неузгодженості естетичних підходів теперішньої літературної критики до словесних новоз'яв, що претендують на звання художніх. Вищезазначені риси «наукового характеру» нашого «піддослідного» і в цьому випадку наочно проявилися.

Подібно до поведінки у вказаних перипетіях шукання істини, І. Прокоф'єв намагається з'ясувати, хто ближче до неї – Я. Мельник чи Т. Салига – у визначенні ролі емоційних, почуттєвих та інтелектуальних чинників стосовно поезії Л. Талалая. Автор «Поетики...» скрупульозно простежує еволюцію Талалаєвого образу в координатах сугестивності та медитативності і в результаті аналізу спостереженого переконливо виводить: «Уява, інтуїція ліричного героя продукують потоки асоціацій, які то розгортаються однолінійно, то розгалужуються і творять своєрідний «потік свідомості» [...]. Здобутки символізму, імпресіонізму, сюрреалізму, школи «потіку свідомості» та інших Л. Талалая органічно поєднав з медитативним, філософічним ладом» [18, с.147]. Наведеному твердженню передують всебічний розгляд найзначніших творів, ключових образів поета, глибоке проникнення у їх зміст, майстерне його висвітлення.

Нерідко навіть досвідченим літературознавцям не одразу вдається збагнути концептуальну вмотивованість окремих образних елементів у творах письменника. Причиною цього буває безпідставна упевненість поверхового дослідника в тому, що він перебуває вище від об'єкта дослідження і бачить далі, ніж письменник. Так трапилося з критиками, які, пишучи про повторюваність деяких мікрообразів Л. Талалая, називали їх «прикрими недоліками» [6, с.149]. Глибше бачила аналогічну особливість поетики М. Коцюбинська, зазначаючи: «Поетії Шевченка характерна повторюваність, своєрідна одноманітність образів [...]. Це питома якість його поезії. Повторення й розвиток одних і тих самих мотивів, тем, образів, конструкцій, інтонацій закономірні для поетичної системи Шевченка» [5, с.149].

І. Прокоф'єв висвітлює змістову багатогранність низки повторюваних мікрообразів поета. Зокрема, зіставивши знаменитий вірш «Крапля» В. Мисика з віршем «Крапля» Л. Талалая, дослідник проявляє істотне збагачення молодшим поетом змісту образу, створеного попередником. Далі йде мова про функціональність прийомів повторювання «на різних рівнях поетики Л. Талалая: лексичному, синтаксичному, метричному, фонічному» [18, с.115] і аналізуються ключові образи. Аналіз відбувається з залученням широкого контексту світової літератури. Наприклад, при розгляді образу водної стихії (води, річки, потоку) використано міркування Н. Фрая, твори Тао Юань-Міна, Данте, Й.В. Гете, Т. Шевченка, М. Зерова; при розгляді образу саду – твори Г. Сковороди, Т. Шевченка, М. Рильського, В. Свідзінського, А. Малишка, Л. Первомайського, Л. Костенко.

Літературознавець розкрив істотні зміни у змісті поезії Л. Талалая, які відбулися у 90-і роки та на початку ХХІ ст. Якщо у кінці 90-х В. Моренець, вдивляючись у його образи буттєвого плину, підкреслював просвітлене захоплення ліричного героя світом, невпинним рухом і промінням явищ: «це – знання не трагедійне, воно анітрохи не потьмарює високої гармонії душі і світу...» [9, с.21-22]; то І. Прокоф'єв розкриває процес нарощування драматизму і трагізму в умонастрої ліричного героя, його зосередження на складних психологічних, філософських проблемах, що постали перед людиною на рубежі століть.

Як уже мовилось перед цим, образи буттєвого саморуху у творах поета домінують. Літературознавець доводить, що в жодного з українських письменників «немає такого глибокого образного відтворення і осмислення буттєвого плину», як в автора «Безпритульної течії». До речі, немало читачів і критиків робили закиди поетові щодо незрозумілості цієї назви. І. Прокоф'єв, ще раз засвідчивши літературознавчу проникливість, пов'язує зміст назви саме з буттєвим плином, вічним рухом всього сущого. «Рух – це і є безпритульність», – стверджує він і додає: «Текучість матерії і духу, загадковість, химерність цих процесів, втілені у поетичних візіях Л. Талалая, постають перед читачем як самодіючі гносеологічні і художні відкриття» [18, с.148]. Шлях до них є стрижнем місцевих шукань автора «Безпритульної течії». Розпочавши з натурфілософських спостережень, нескладних інтроспективних акцій, він наполегливо углибав у малоосвоєну українською літературою сферу, яку І. Прокоф'єв називає «філософічним психологізмом» і стверджує: «Своєрідним відкриттям стали поетичні втілення... самоцінності кожної миті духовного тривання» [18, с.143].

Проілюструвавши безліччю самотніх художніх образів ілюзорність бачення світу як статичного стану матерії, Л. Талалая, це переконли-

во показує літературознавець, «... серйозно продовжує лінію філософсько-естетичних пошуків О. Хайяма, В. Вітмена, Б.-І. Антонича в царині світових перетворень, вічних метаморфоз життя» [18, с.148].

Як одні з найістотніших граней поетики Л. Талалая, І. Прокоф'єв розглядає історіософські мотиви його лірики, простежує еволюцію осмислення письменником історичної ролі України від найдавнішого часу до теперішнього. Висвітлюючи різні аспекти проблеми, дослідник помічає і уважно-критичну оцінку поетом неоднозначних, а інколи і безславних фактів національної історії, бо, справді, як часто до нас «... входить ворог через браму, Котру відчиняє свій» [21, с.446]. У контексті творчості Юрія Клена, С. Маланюка, Л. Костенко, Б. Олійника, літературознавець аналізує історіософську лірику Л. Талалая, демонструючи її високий художній рівень, її тяжіння до поетично-філософських узагальнень.

Майже непоміченим для критики був вихід «самопальної» збірки віршів Л. Талалая «Крилом по землі» (1996). Винятком стала рецензія на неї І. Прокоф'єва у журналі «Київ» [14]. Критик писав про відображення у книзі страшних реалій часів радянської імперії, хронотопічні особливості образності, панорамність і символічність створених поетом картин. Ведучи мову про художнє віддзеркалення у творах глобальних історичних процесів, рецензент показав, як природно і естетично повноцінно «протистояння різних соціальних систем, визвольні змагання, розпад імперій, виникнення нових держав, зокрема незалежної України», набувають ознак образів-символів «великої узагальнюючої сили»:

*Пітьма виблискує гранітом
І меч хитається над світом,
І руки тягнуться спіймать
Його державну рукоять* [22, с.39].

Тож вмотивованими і достовірними є твердження науковця, що «Історіософії поета властиві образна масштабність, панорамність, ретроспективність, живий зв'язок сучасності з минулим, символічність, глибокий психологізм, тонкий ліризм» [18, с.148].

Простеживши ознаки модерністського дискурсу у поезії Л. Талалая, дослідник стверджує, що вона є яскравим проявом хоч і перерваних, хоч і запізнілих, але вдалих шукань «національної моделі модернізму».

В результаті проведеного дослідження доходимо наступних висновків. Поетичні твори І. Прокоф'єва повноцінні, художньо-інформативні. Власна поетична практика істотно допомагала їх авторові проникнути у глибинні шари формозмісту, поетики інших письменників, що забезпечувало наукову новизну його досліджень. Володіння здібностями до образотворення активізувало інтуїцію науковця, в осягненні складних асоціативних комплексів.

Наукова практика літературознавців-поетів, у тому числі І. Прокоф'єва, на наш погляд, має в собі певні перспективи для поглиблення досліджень художньої літератури.

Список використаних джерел і літератури:

1. Базилевський В. Імпресії і медитації. *Українська літературна газета*. 2021. № 1. 15 січн.

2. Базилевський В. Переминання глини. *Прокоф'єв І. Вибрані твори у 2-х т.* Кам'янець-Подільський: Друкарня «Рута», 2019. Т. 1. 448 с.
3. Брант Гр. При світлі небесної лампади. *Подільські вісті.* 2010. 6 липн.
4. Дзюба І. Полинові люди Володимира Базилевського. *Українська літературна газета.* 2017, №№ 16-19.
5. Коцюбинська М. Етюди про поезику Шевченка. Київ: Рад. письменник, 1990. 272 с.
6. Логвиненко О. Мить щасливого страждання у ліриці Леоніда Талалая. *Вітчизна.* 2000. №7-8. С. 148-149.
7. Мачківський М. Голос вічного міста. *Подільські вісті.* 2005. 19 липн.
8. Мельник Я. Одна хвилина золота. *Вітчизна.* 1987. № 5. С. 189-190.
9. Моренець В. Істина – в дорозі. *Талалай Л. Вибране: Поезії.* Київ: Дніпро, 1991. С. 5-26.
10. Моренець В. Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст.: Україна і Польща. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 327 с.
11. Насмінчук Г. Відгук на монографію І. Прокоф'єва «Поетика Леоніда Талалая» (особистий архів І. Прокоф'єва).
12. Перебийніс П. Хліба чужого не хочу! Нотатки самодіяльного критика. *Літературна Україна.* 2013. № 30. 8 серп.
13. Прокоф'єв І. Вибрані твори у 2-х т. Кам'янець-Подільський: Друкарня «Рута», 2019. Т. 1. 448 с.
14. Прокоф'єв І. Історіософські мотиви в поезії Леоніда Талалая. *Київ.* 2001. №3-4. С. 140-142.
15. Прокоф'єв І. Зелений шум. Поезії. Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В.С., 2012. 111 с.
16. Прокоф'єв І. Лабіринт. Поезії. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2009, 84 с.
17. Прокоф'єв І. «Не то діалектика, не то софістика...», або Божий дар у світлі «нової» естетики. *Українська літературна газета.* 2017. №24. 1 грудн. С. 18-19.
18. Прокоф'єв І. Поетика Леоніда Талалая : монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2006. 160 с.
19. Салига Т. «Мені хотілося, щоб мої вірші були неповторно українські...». *Літературна Україна.* 2013. 24 січн.
20. Талалай Л. Високе багаття: Вірші та поема. Київ: Молодь, 1981. 152 с.
21. Талалай Л. Вибране: Поезії. Київ: Дніпро, 1991. 541 с.
22. Талалай Л. Крилом по землі. Київ, 1996. 72 с.
23. Талалай Л. Лист до І. Прокоф'єва, травень 2004 р. (особистий архів І. Прокоф'єва).
24. Талалай Л. Така пора: Вірші. Київ: Молодь, 1989. 120 с.
25. Талалай Р. Мікро- і макроосм поезії Івана Прокоф'єва. *Літературна Україна.* 2021. №1-2. 30 січн.

References:

1. Bazylevs'kyu V. Impresiyi i medytatsiyi. *Ukrayins'ka literaturna hazeta.* 2021. №1. 15 sichn.
2. Bazylevs'kyu V. Peremynannya hlyny. *Prokof'yev I. Vybrani tvory u 2-ky t.* Kamianets-Podilskiy: Drukarnya «Ruta», 2019. T. 1. 448 s.

3. Brant Hr. Pry svitli nebesnoyi lampady. *Podil's'ki visti*. 2010. 6 lypn.
4. Dzyuba I. Polynovi lyudy Volodymyra Bazylevs'koho. *Ukrayins'ka literaturna hazeta*. 2017, №16-19.
5. Kotsyubyns'ka M. Etyudy pro poetyku Shevchenka. Kyiv: Rad. pys'mennyk, 1990. 272 s.
6. Lohvynenko O. Myt' shchaslyvoho strazhdannya u lirytsi Leonida Talalaya. *Vitczyzna*. 2000. №7-8. S. 148-149.
7. Machkivs'kyi M. Holos vichnoho mista. *Podil's'ki visti*. 2005. 19 lypn.
8. Mel'nyk YA. Odnа khvylyna zolota. *Vitczyzna*. 1987. № 5. S. 189-190.
9. Morenets' V. Istyna – v dorozh. *Talalay L. Vybrane: Poeziyi*. Kyiv: Dnipro, 1991. S. 5-26.
10. Morenets' V. Natsional'ni shlyakhy poetychnoho modernu pershoi polovyny XX st.: Ukraina i Pol'shcha. Kyiv: Vydavnytstvo Solomiyi Pavlychko «Osnovy», 2001. 327 s.
11. Nasminchuk H. Vidhuk na monohrafiyu I. Prokof'yeva «Poetyka Leonida Talalaya» (osobystyy arkhiv I. Prokof'yeva).
12. Perebyynis P. Khliba chuzhoho ne khochu! Notatky samodiyal'noho krytyka. *Literaturna Ukrayina*. 2013. № 30. 8 serp.
13. Prokof'yev I. Vybrani tvory u 2-kh t. Kamianets-Podilskiy: Drukarnya «Ruta», 2019. T. 1. 448 s.
14. Prokof'yev I. Istosiosofs'ki motyvy v poeziyi Leonida Talalaya. *Kyiv*. 2001. №3-4. S. 140-142.
15. Prokof'yev I. Zelenyy shum. Poeziyi. Kamianets-Podilskiy: PP Moshyns'kyi V.S., 2012. 111 s.
16. Prokof'yev I. Labirynt. Poeziyi. Kamianets-Podilskiy: PP Buynys'kyi O.A., 2009, 84 s.
17. Prokof'yev I. «Ne to dialektyka, ne to sofistyka...», abo Bozhyy dar u svitli «novoyi» estetyky. *Ukrayins'ka literaturna hazeta*. 2017. № 24. 1 hruđn. S. 18-19.
18. Prokof'yev I. Poetyka Leonida Talalaya : monohrafiya. Kamianets-Podilskiy: PP Buynys'kyi O.A., 2006. 160 s.
19. Salyha T. «Meni khotilosya, shchob moyi virshi byly nepovtorno ukraiyins'ki...». *Literaturna Ukrayina*. 2013. 24 sichn.
20. Talalay L. Vysoke bahattya: Virshi ta poema. Kyiv: Molod', 1981. 152 s.
21. Talalay L. Vybrane: Poeziyi. Kyiv: Dnipro, 1991. 541 s.
22. Talalay L. Krylom po zemli. Kyiv, 1996. 72 s.
23. Talalay L. Lyst do I. Prokof'yeva, traven' 2004 r. (osobystyy arkhiv I. Prokof'yeva).
24. Talalay L. Taka pora: Virshi. Kyiv: Molod', 1989. 120 s.
25. Talalay R. Mikro- i makrokosm poeziyi Ivana Prokof'yeva. *Literaturna Ukrayina*. 2021. №1-2. 30 sichn.

The article deals with the artistic creativity and literary studies work of writers who at different times were students or teachers of the University of Kamianets-Podilskiy. In particular, the literary and literature studies heritage of Ivan Prokofiev is outlined, some aspects of his creative evolution are highlighted, the specifics of poetic and scientific research, some details of their interactions are revealed, psychological factors of their mutual intensifications are analyzed.

I. Prokofiev's poetic works are full-fledged, artistic and informative. The author's own poetic practice significantly helped him to penetrate into the deep layers of other writers' poetics form and content, which provided the scientific novelty of his research. The possession of the ability of creating images activated the intuition of the scientist in the comprehension of complicated associative complexes.

The study of Leonid Talalai's poetics performed by I. Prokofiev is analyzed separately. It is about the influence of I. Prokofiev's poetic abilities on his comprehension of the form and content peculiarities of L. Talalai's works, in particular the intuitive foundations of the latter's poetry. The methods of psychological refreshment of reception and comprehension of poetic works used by I. Prokofiev are analyzed. As one of the most important facets of L. Talalai's poetics, I. Prokofiev considers the historiosophical motives of his lyrics, traces the evolution of the writer's understanding of the Ukraine's historical role from ancient times to the present.

The experience of I. Prokofiev's implementation of the slow, hypersensitive reading method of poetic texts, the reception in the state of proposed by him «literary clairvoyance» of author's individual methods of creating images and integration of deep poetic meanings is noteworthy. The article can be useful for researchers of individual poetics and other literary critics.

In our opinion, the scientific practice of poets who deal with literary studies, including I. Prokofiev, has certain prospects for the more profound study of fiction.

Key words: poetry, poet, poetics, L. Talalai, I. Prokofiev, image, poem.

Отримано: 29.10.2021 р.

УДК392.8:821.161.2-84(477.43-22Рихта,СлобідкаРихтівська)

DOI: 10.32626/2309-7086.2021-18-2.183-192

Валерій Щегельський

ORCID 0000-0001-7188-2862

кандидат філологічних наук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЕТИМОЛОГІЯ ТА МОТИВАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ОПОВІДАЛЬНОЇ ТОПОНІМІЧНОЇ ПРОЗИ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ РИХТА ТА СЛОБІДКА РИХТІВСЬКА (РИХТЕЦЬКА) КАМ'ЯНЕЦЬ- ПОДІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

У сучасній українській фольклористиці особливої ваги набуває вивчення друкованих, рукописних та уснословесних джерел, які висвітлюють мотивні питання появи та побутування топонімичної прози, її розвиток на різних етапах еволюції українського соціуму. Автор статті робить акцент на проблемі локально-зонального дослідження топонімікону населених пунктів Рихта та Слобідка Рихтівська (Рихтецька) Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.

Ключові слова: етнорегіон Поділля, населені пункти Рихта та Слобідка Рихтівська (Рихтецька), ойконіми, топонімична проза, легенди, перекази.

У наукових колах прийнято вважати початок літочислення населеного пункту від першої писемної згадки про нього. Така інформація залишається чинною до першого ж виваженого документального спростовування або ще й тому, що поселення мало існувати вже значний період допоки його назва не ввійшла до писемного джерела.

Володіючи значним арсеналом методологічних знань, українська фольклористика на сучасному етапі розвитку значну увагу приділяє вивченню регіональних, зонально-локальних особливостей текстів легенд і

переказів, що дає можливість глибше осмислити українську уснословесну спадщину та з'ясувати роль народної топонімічної прози в житті подолян, яких упродовж багатьох століть намагалися позбавити національної історичної пам'яті. Нагального вивчення вимагають локальні найменування насамперед тому, що впродовж ХХ ст. цей розряд онімів зазнав і далі продовжує зазнавати суттєвих утрат.

В українській фольклористиці є небагато праць, присвячених дослідженню національного топонімікону в його локальних проявах. Топоніми/мікротопоніми Кам'яниччини лише частково були об'єктом комплексного аналізу, тому запропоноване дослідження буде важливим доповненням у сучасну українську регіональну ономастику.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що існує потреба в уточненні, доповненні відомих визначень, систематизації автентичної народної прози, яка знаходить свої прояви в топонімічних легендах і переказах краю. Звернення до проблеми регіонального, зонально-локального аспекту дослідження топонімічної прози Кам'яниччини не випадкове, адже досі ми маємо їх комплексного дослідження.

Мета статті – системний аналіз топонімічної неказкової прози як жанру словесної народної творчості Кам'яниччини, виявлення самотутніх ідейно-тематичних особливостей і визначення їх ролі в розвитку подільського фольклору.

Об'єктом дослідження є зонально-локальна топонімія подільського краю, зокрема: записи народної топонімічної прози визначених населених пунктів Кам'яниччини, які зберігаються у рукописних фондах навчально-наукової лабораторії етнології К-ПНУ імені Івана Огієнка; народні легенди та перекази в записках і публікаціях ХІХ-ХХІ ст.

Предметом дослідження обрано регіонально-локальну своєрідність народної оповідальної топонімічної прози Поділля в контексті національної традиції, виявлення характерних мотивів, образів.

Теоретико-методологічною базою роботи є наукові здобутки учених-фольклористів, етнографів, зокрема: М. Максимовича, П. Куліша, М. Костомарова, О. Потебні, М. Сумцова, М. Драгоманова, І. Франка, В. Гнатюка, М. Грушевського, С. Савченка, Р. Волкова, О. Дея, І. Березовського, Р. Кирчіва, В. Качкана, С. Мишанича, О. Таланчук, Л. Дунаєвської, В. Давидока, Т. Колотила, В. Сокола, М. Дмитренка, Я. Гарасима та ін.

Вікіпедійні джерела, ґрунтуючись на історичних свідченнях і наукових розвідках, досить чітко пояснюють походження власної назви населеного пункту Рихта (Кам'яниччина). Згідно з вказаними відомостями, «у середині ХVІ ст. село володів пан Радецький, потім пани Лянцкоронські. В 1596 (чи 1569) році Ельжбета Лянцкоронська продала Новосілку з іншими маєтками Войцеху Гумецькому – стольнику подільському і писарю гродського кам'янецькому. Нагадаємо, що до середини ХVІІ ст. село мало назву Новосілка. Войцех Гумецький перейменував Новосілку на Рихту. У багатьох варіантах оповідей назва Новосілка на всій території України «походить, імовірно, від того, що поселення засноване на місці знищеного татарями села»; «нове село» [міркування респондентів щодо поставлено-

го запитання. – Авт.] або ж, якщо з'ясувати етимологію назви такого поселення, як «село», то дізнаємося, що «До монголо-татарської навали так називали селянські й феодальні населені пункти, згодом так називали досить значні за людністю хліборобські поселення. Загалом «село» є досить давнім за походженням ще праслов'янським словом, яке означало «поле» і збігалося за звучанням з іншим словом «се(д)ло» – за значенням «поселення». Звідси «селяни» – це люди, які живуть у селі, і люди, які обробляють землю, мають справу з полем» [3, с.21]. «Новосілки, Новоселиці, Новоселівки – це поселення на новому місці, куди звичайно переселялися одразу значна частина мешканців» [3, с.22] – такий аргумент дослідниці Г. Лабінської. Перший раз назву Рихти зафіксовано 1664 року. «В Польщі тоді було чимало сіл, котрі називались Рихтами, то село назвали Рихти Гумецькі» [www.wikipedia.org]. Безпосереднім маркером, який вказував саме на це поселення, є водна артерія Жванчик: «Поселення було розташоване на високому скелястому березі р. Жванчик і являло собою зручне місцеположення для укріплення. Гумецький збудував невеликий замок і село стало гніздом та родовим маєтком роду Гумецьких, котрі протягом півтора століття жили та існували на Поділлі» [www.wikipedia.org]. Далі історія згадує більше десятка тих, хто володів землями Рихти, однак, крім них, усні джерела оприявлюють ще одного володаря на прізвище Ріхтер. «Село Рихта отримало назву від прізвища пана Ріхтера, який згодом продав землі, кріпаків і виїхав з цього села, боячись помсти селян» [13]. Незаперечним є той факт, що імена та прізвища ставали основним мотивом творення топонімічної назви й дійсно належали відомим представникам польської шляхти, утворюючи архаїчні й сучасні антропоніми. У нашому випадку власна назва та похідна від неї власна топонімічна назва не знайшли документального підтвердження тотожності.

Ще одним із мотивів походження ойконіму Рихта є переказ, у якому йдеться про особливість ландшафтно-територіального розміщення населеного пункту та пов'язаного з цим і його називання. «Село лежало по дорозі Кудринці – Кам'янець-Подільський. Дуже тяжкою дорогою було спускатися до ріки Жванчик і підніматися по другій стороні. Тут був дуже великий і крутий поворот, тут було дуже багато великих аварій з кіннями, людьми. Щоб не було цього нещастя, чоловіки і жінки, які їхали в ту чи іншу сторону, ставали на горбах і рихтували гальма на підводах [поставити башмак. – Авт.]. Так би мовити, готували гальма для вдалого переїзду через цей спуск. Оце і походить звідси назва Рихта, тобто рихтувати» [11].

Дослідники німецькомовних запозичень у південно-західних горах української мови Лопушанський В.М. та Пиц Т.Б. міркують так: «Найактивніше німецькомовні запозичення уживалися в підавстрійській Україні. Великий вплив німецької мови засвідчує її проникнення у всі сфери життя [5], наприклад: «військова справа – військові германізми запозичувалися безпосередньо з німецької мови через австрійську та німецьку армії [...]: **рихт** (рація: мати рихт, не мати рихту, як тобі не рихт (як тобі не подобається), виходити комусь на рихт (подобатись), від нім. recht)» [1, с.134-135], чи «ознаки і дії: **рихтувати** (готувати (нарихтувати їжу – приготувати їжу)), від нім. richten)» [1, с.134-135].

В одній і тій же географічній площині Кам'янець-Подільського р-ну за декілька кілометрів від села Рихта розташований населений пункт Слобідка Рихтівська (Рихтецька). Як зазначають наші респонденти: «в нас село називають саме так, а не як у Вікіпедії» [у Вікіпедії – Слобідка Рихтівська – Авт.]. На картографічній Кам'яничині знаходяться аж сім локацій із назвою Слобідка: Слобідка Гуменецька, Слобідка Китайгородська, Слобідка Кульчівецька, Слобідка Малиновецька, Слобідка Мукшанська, Слобідка Пановецька і Слобідка Рихтівська (Рихтецька). Походження ойконіму Слобода спричинили історичні умови. Час постання його в топонімічній прозі пов'язаний з польськими впливами. «Відроджені після боротьби з ордами кочівників поселення часто-густо іменували такими топонімами: Воля, Волиця, Вільна, Арламівська Воля, Добра Воля, Червона Воля, Суховоля, а також Слобода, Слобода-Болехівська, Слобода-Долинська, Слобода-Шаргородська, Слобідка, Слобідка-Більшівцівська, Слобідка-Красилівська, Слобідка-Смотрицька, Лісна Слобідка» [3, с.24]. Невеликі слободи називали слобідками.

Виникнення сіл з назвою Слобідка на Поділлі відноситься до початку XVIII ст. У 1672 р. Поділля захопили турки. За турецької окупації край був спустошений. Знищанню і грабункам не було меж. Основна маса населення розбіглася, села позаростали бур'янами. Після того, як турки вийшли з Поділля (27 років експансії. – Авт.), сюди знову рушила польська шляхта. «Повернувшись до маєтків, пани стали закликати селян на свої землі, обіцяючи їм свободу, звільнення від панщини на 10-20 років. Селяни поверталися і оселялися на нових місцях. Ці новоорганізовані поселення і стали називатися слободами або слобідками. Проте обіцяна свобода була обманом, через деякий час знову вводилась панщина. Доведені до відчаю гнітом панів селяни повставали [...]. Пани знову були змушені піти на поступки селянам. Вони вдруге повернулися до організації слобод, даючи селянам тимчасове звільнення від панщини. Так виникла Слобідка Рихтецька, яка була заснована близько 1700 р. власником с. Рихта Стефаном Гумецьким. Селяни тут, крім землеробства, до початку XX ст. займалися виготовленням олії з коноплі, розведенням садів, виготовленням пшеничного крохмалю на продаж» [www.wikipedia.org].

«Слободами називали й такі поселення, які виникали на незаселених землях великих магнатів-землевласників. Обіцяючи звільнення від податків або надання пільг («слобод») упродовж кількох років, землевласники таким чином стимулювали заселення своїх земель. Згодом, після усталених строків, слобожани змушені були відбувати «послушенство»: платити грішми за користування землею, працювати на пана в полі і т. п., а згодом відбувалося й повне їхнє закріпачення» [3, с.22].

Під час фольклористичних пошуків нами записана інформація, яка засвідчує факти, коли за певні привілеї частина українського населення «полонізувалася, окатоличувалася і ставала вірним слугою шляхетських поневоловачів» (Іст. укр. літ., II, 1956, 585)», адже «іноземні завойовники намагались поневоливити Україну не тільки мечем, а й рівною мірою насильницьким окатоличенням (Укр. кіномист., II, 1959, 164)». «Чому саме Слобідка? Тому, що вони були звільнені від всяких податків. Поляки їх звільнювали від деяких податків. Де село всьо платило, а ці, що піддалися, вроді полякам, називали їх католиками, і вони були звільнені від деяких податків. Тому що більше піддалися полякам» [10].

Відголоском тих давніх подій залишається значна кількість католицьких храмів та покоління вірян-католиків на досліджуваній нами території.

Не менш цікавою є інша народна версія походження ойконіму Слобідка Рихтецька та мікротопоніму Стебники, яка також має часову прив'язаність до окупації українських земель Польщею і розповідає про те, що «жив колись у нашому селі пан на прізвище Ріхтер. Було у пана багато кріпаків, але не всі вони були зареєстровані. Адже пан в залежності від полів та людей здавав податки губернатору. У пана був писар, який записував всі події, що відбувалися в селі із року в рік. Так вівся літопис села. Одного разу приїхали до пана з ревізією. Прийшлося панові нерезєстрованих кріпаків заховати в погребях недалеко будинку. Так чоловіки і жінки, старики і діти сиділи в погребях, поки пан приймав ревізію. А пан приймав її довго. Дві неділки в селі пиячили, та ще й до губернії поїхав пан з ними. І там пиячив зо дві неділки. Коли повернувся в село і відкрив погреб та побачив, що люди були мертві. «Істрибив» пан таким чином багато людей. Місце, де були погребя, люди й досі називають «Стебники», від слова «істрибив». Писар не міг утаїти в своєму літописі той факт, що загинуло стільки людей. Через деякий час пропав літопис села і писар. Селяни не могли простити панові загибелі своїх близьких і підпалили весь панський маєток. Горів будинок, свинарник, конюшні. Одному селянину дуже жаль стало корів, коней, він скопив у вогонь, порозкривав всі стайні, сам вивів коней. Після цього дав кріпаків пан «свободну». Дав також поле. Ось і утворилась Слобідка Рихтецька, від свобідного кріпака із Рихти» [13]. Як помічено, назви мікрооб'єктів тісно взаємопов'язані з історією краю.

У топонімічній прозі досліджуваних нами населених пунктів географічні об'єкти, як і перекази, пов'язані з ними, виділяються за принципами або природних ознак, або суспільної значимості у житті та діяльності людини: спеціалізація ведення господарства, розвиток народних промислів тощо. Усна передача інформації, часовий проміжок сприяли появі й іншого варіанту щодо походження назви мікротопоніму «Стебники», яка має побутовий мотив творення, пов'язаний із «Божим промислом» – бджільництвом та його складниками: «Було це давно, а коли саме – ніхто не пам'ятає. Жив собі Іван – чоловік чесний, богобоязкий та такий працьовитий – усе, що він мав – зароблено чесним трудом. І садок коло хати, у якому стільки дерев, що й на пальцях двох рук не перерахуєш – вишні, яблуні, грушки і гарний, прибраний город – де росте багато їства, що узимку виручає господаря, подвір'я завжди чисте. Кожен у селі знає Івана, допомоги та поради просить, та не кожен приятелює. Був собі й Пилип, який жив то так, то с'як – тут працює, а тут – ледарює. Не радий був, що в Івана все є і завжди виходить. Вирішив спитатися у господаря, що ж йому допомагає – чи якісь духи, чи сили вищі та як він мед має навіть узимку, а той одповів, що на усе Божа воля, а вулики на зиму зберігаються у стебнику. «Тьфу, – подумав Пилип, – «На усе воля Божа». Теж мені відповідь, хоча сказав він таке слівце цікаве, чи то зтибник, чи то степник, що воно таке і до чого тут вулики?» Довго морочився чоловік, але до Івана вдруге не пішов, гордість взяла. Вирішив спитати сусідки Марії, що це є, та як допомагає, та одповіла, що не знає, сам Іван таке придумав, а з люду ніхто не допитувався. Розлютився чоловік ще більше, надумав піти до господаря, поки його не буде, та побачити на власні очі, як се справити.

На наступний день була свята неділя, поки Іван поклони бив у церкві, а вже Пилип – тут-як-тут. Оглядається, нігде нічого не видно, зайшов у світлицю – нічого такого, у комору – теж, аж помітив, коло маленької кухоньки були ще одні двері, одчинив, зайшов, та й побачив, що вулики просто стоять у цій кімнаті. Всеодно, не дійшло до чоловіка – в чому справа. «Ай, як нічого не примітив, то хоч вулика, отого найменшого возьму. А що? Як у нього є, то й у мене має бути, добре що нести недалеко». Взівся чоловік за вулика, аж тут – не зрушиться з місця. Перелякався, що побачить його Іван, та вже нічого не вдієш. Прийшов господар після служби, дивиться – очам не вірить: сусід – вчепився за хатку бджіл та й не відпускає. Пилип просить, щоб Іван щось зробив, а той тільки одказує: «Я тут нічим не поможу. Тебе Бог так покарав за те, що вирішив украсти, адже це – гріх великий». Благає Пилип чоловіка, просить вибачення, слізьми вмивається, аж раз – руки відпустили того проклятого вулика. Чоловік від радості, побіг додому, а в наступну неділю – до церкви пішов.

Ця подія добре запам'яталася їм, а потім і до народу якась перейшла. А що ж таке той стебник? Це було приміщення, де вулики стояли на полицях уздовж стін, в двох протилежних стінах було по отвору, який служив для провітрювання приміщення, саме так бджоли переживали зиму.

Іван передав свої вміння дітям, так через роки утворилася велика пасіка на селі. Ось так, ця частина села назвалася «Стебник» [14].

Східна частина села, що межує з річкою Жванчик, називається «Морозовим». Це ще один мікротопонім Слобідки Рихтецької, назва якого засвідчена переказом на основі побутового мотиву «Чому Морозів так назвали», провідна тема якого – засудження людської жадібності та бажання розбагатіти за чийсь рахунок: «Жив колись у Рихтецькій Слобідці скупий чоловік на ім'я Іван. Ні про що не думав, лиш про те, як би розбагатіти. А чортам цього лиш подавай, плетуться за такими людьми та чекають, щоб ті щось бовкнули. Чоловік сей не був богобоязкий, у храм не ходив. От йшов одного разу Іван додому та й прошепотів: «Де б це грошей узяти? Чи великий скарб знайти, от я б радий був». Почули це чорти та як учепилися до нього, скачуть, пританцьовують і кажуть: «Іване, на схилі, що за старою церквою, тече річка Жванчик, вода у ній тепла-тепла. Як зможеш цю річку перейти, знайти камінь, що зможе перегородити цю річку, от тоді на місці того камня ти знайдеш великий горщик золотих червінців». Задумався чоловік: «Як це, стільки літ живу та про камінь вперше чую», – вирішив спробувати, всеодно втрачати нічого. На ранок Іван прийшов на схил, ледь знайшов той камінь – величезний, та такий важкий. «Навряд я зможу посунути його, от нащо я за нього взявся», – подумав чоловік. Та зрештою, до обіду камінь був на потрібному місці. «Скоро будуть червінчики зо мною, куплю собі свиней, корову, щось одягтися, та звісно, щоб не гірше ніж у Грицька була». Побачив це Бог та й покарав Івана – поки переходив чоловік річку, вода стала крижана, ноги замерзли. З того часу цю місцевість називають «Морозів» – саме тут з'являються перші морози на селі» [12].

Інформація, записана з народних вуст, потребує перевірки та паралельного зіставлення з історичними відомостями, адже, як помічено, народ не фіксує точних дат, час вимірюється приблизно.

Характерною вдачею українців та домінантною рисою характеру є «сміх крізь сльози». Незважаючи на важку працю, гніт поневоловачів, вони знаходили час розважитися, поглузувати з недологості панів, як, наприклад, в історії, яка переказується з покоління в покоління та засвідчена дрімонімом «Ліс Виволоки»: «Жив у Рихті пан такий мерзотний, що краще десятою дорогою обходити. Не давав дівкам спокою, думали вже тікати в інші села, або прощатися з життям. Вже дібрався і до Слобідки Рихтецької. Жила-була Маруся – дівчина, хоч куди, та біда, що одну бабцю мала. А та бабця розумна, та така говірка, та вигадлива, що сам чорт її не перевершить.

Прибігає Маруся з поля, аж посиніла від страху. Бабця це побачила, думає: «Що се цій дитині вкоїлося?» та й пита:

– Що сталося, дитино?

– Здибав мене панич на полі, казав, що вкраде мене цієї ночі.

– А ти що одповіла?

– Що, що? Нічого, втекла!

– От, жаль, що мовчала. На твою місці я б таке сказала, що у панича, аж вуха зав'яли б, – сміючись сказала бабця.

– Що ж я мала казати, як я напудила та мигом додому.

– Та ти не бійся, дитино! Вечеряй та йди спати на п'єц. Я ж ляжу на лавці. Що б не діялося – мовчи та не сіпайся, та за мене не бійся.

– Як це, бабцю? А якщо він вас скривдить? Що-що, а вас в обиду я не дам!

– Не хвилюйся, маю я таке слово, що йому в жилах кров одразу застигне.

Повкладалися вони, настала ніченька, місяць-красень вийшов. Прийшов панич, та так тихо, що навряд хтось, навіть з найкращим слухом учув би, та й викрав бабуню. Їде, їде, а на дівку не дивиться. Проїхав добрий шмат та запитусь:

– Дивно. Як це я тебе так легко викрав? Ти од мене сьогодні, аж до Каменця утекла б.

– Почекай, мій миленький, ще буде дивніше, як стане видніше!

Пан з переляку задубів. Баба вчепилася йому за шию та й гвалт кричати:

– Людоньки, подивіться, яке щастя мені Бог послав! Сам панич украв та ще й женитися зо мнов хоче! Стану я найкращою пані на селі, ось де він у мене буде, – сама показує кулак.

Люди позбігалися, почали сміятися, а панич все ніяк не скине бабу – вчепилася, ніби медом обліплена. Штурхав, штурхав її, аж враз обоє впали. Ледве виволікли дружки панича. Довго він пам'ятав цю подію та більше сюди, ні ногою! Ось чому наш ліс став називатися «Виволоками» [13].

Боротьба українського селянства проти дикого розгулу панства, яке нахабно знущалося над своїми підлеглими, призвела до формування образу людини-захисника, котра намагається відновити справедливість для інших, не переслідуючи ніякої корисливої мети, при цьому, ризикуючи власним життям, здоров'ям і розлукою зі своїми рідними. Вона непримиренна в боротьбі, у прагненні покарати панів за вчинені кривди. Саме такі особистості здатні віддати життя в ім'я визволення своєї землі, мали за честь

сповідувати православну віру, саме вони творили історію та залишалися в пам'яті поколінь, увіковіченими у народних переказах і власних назвах місцин, де відбувалися події за їх участі: «Жила в селі сім'я Черномазів. Достойні люди. Та колись їх дід Габро панові «стипи» (смерть) зробив, аби над людською честю не знущався. Діялось це так... Працювали якось люди в полі, орали землю. Над'їхав панич та захотілось йому познущатися над людьми. Наказав орачам бити один одного батогами. Дійшла черга Габра Черномаза. Він з сином-підлітком працював. Хлопчик з переляку почав плакати. Габро зблід і каже: «Не плач, сину, ніхто тебе бити не буде!» Панич розлютився на ті слова, приступив до Габра: «Чого стоїш? Лягай в ріллю». «Я не ляжу». – «Ляжеш!» – заверещав панич і перегнувшись через сідло, хапонув чоловіка за чуприну. Габро не стерпів такої образи, схопив пана за ногу, шарпонував донизу. Ніхто не зглянув, бризнула кров панська на ріллю. Всі задубіли від страху. «Вклонися, сину, мамі та скажи, що я пішов кармалюкових людей шукати» – і тільки й бачили Габра у селі. З цієї пори місце, де Черномаз вбив панича «Стипами» називають» [13].

Мотив свободи та боротьби проти поневолення лежить в основі сюжету переказу про походження власної назви мікротопоніму «Стрівка»: «Багато довелося пережити нашому народу від польських панів: знуцання над кріпаками, які день у день важко працювали у панів, вивезення дівчат у Польщу, адже кращих од наших дівок немає ніде, пригноблення простого українського народу, який переживав не найкращі часи. Втомилися люди, як не старалися вони гуртуватися проти пана, щораз тільки гірше було: то за конем прив'яже, то батогами по спині, а бувало і по стопах. Не бачили іншого виходу, як тікати – тишком-нишком, як на небі виднілися одні зорі, залишали свою домівку й, не оглядаючись, бігли до Слобідки, та були й такі, що боялися, адже ж пан міг їх десь передибати.

Настав такий час, що люди навіть боялися перестали, вирішили помститися проклятому ляху та його оконому за всі їхні муки та й надумали наступне: вночі, як вони повертатимуться з гульок, на темній дорозі, обобіч якої ростуть високі могутні дуби, де земляки змогли б сховатися, перестріти та й налякати до смерті.

Так і сталося. Тільки пана все немає, дивляться, аж щось рухається на горбі: «Се та справді пан, тільки він може так напитися, а оконом навіть за кіньми не встежив. Значить, так судилося йому...». Підходять ляхи, а на них народ як вистрибне, ті аж попадали. Люди кажуть: «Молись пане, бо гріха не боїмося». Пан як второпав та й почав волати: «Даруйте життя, я вас не покараю, тільки даруйте життя! А як ні, я вас і після смерті дістану!» Та не дивилися на те люди, закололи обох, але похоронили під найвищим дубом, бо не годиться навіть таку собаку залишати при дорозі. А пан свою обіцянку таки здержав! Вночі, коли простий люд ішов додому, душа мертвого пана довго ще перестрівала їх. Відтоді, ця дорога, яка об'єднує Слобідку та Рихту називається «Стрівкою» [12].

Отже, нами виокремлено мотиви, що складають основу народної топонімичної прози досліджуваних населених пунктів, яка характеризується історичними, ландшафтними, звичаєвими та побутовими чинниками й засвідчує, що традиційна локальна топонімична спадщина зазнала надмір-

них утрат у роки експансії Польщі на українських землях, водночас зумовила появу нових топонімів, що й досі побутують в усному мовленні мешканців населених пунктів Рихта та Слобідка Рихтівська (Рихтецька).

Список використаних джерел і літератури:

1. Германізми. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці: Золоті литаври. 2001. 634 с.
2. Євшан-зілля. Легенди та перекази Поділля / зібрав та упоряд. П. Медведик. Львів: Червона калина, 1992. 288 с.
3. Лабінська Г. Топоніміка: навч. посіб. Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2016. 274 с.
4. Кологитло Т. І. Історична основа етимологічних легенд Західного Поділля. *VII Подільська історико-краєзнавча конференція: тези доповідей*. Кам'янець-Подільський, 1987. С. 33-35.
5. Лопушанський В.М., Пиц Т.Б. Німецькомовні лексичні запозичення в говорах Західної України: навч. посіб. для студ. III-V курсів фак-ту. ром.-герм. філолог. Дрогобич: Відродження, 2000.
6. Писана Керниця. Топонімічні легенди та перекази українців Карпат / зібрав і впорядкував Василь Сокіл. Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1994. 208 с.
7. Сис-Бистрицька Т. Перлини Товтрів-Медоборів: у 2 кн. Кам'янець-Подільський, 1994. Кн. 1: Кам'янець на Поділлі. 82 с.; Кн. 2: Збруч хлюпочеться. Кам'янець-Подільський: ХВМ, 2000. 84 с.
8. Торчинська Н.М. Словник власних географічних назв Хмельницької області. Хмельницький: Авіст, 2008. 549 с.
9. Чернопиский М. Топонімічна фольклорна проза: специфіка і проблеми дослідження. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 1999. Вип. 27. С. 7-13.
10. Зап. 06.07.2017 р. Коробчук Юлія Миколаївна від Вернівської Леоніди Станіславівни, 1935 р.н., освіта середня, українка, в с. Ріпинці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. *Експ. 2017 р.*
11. Зап. 28.09.1984 р. Мойсюк О. П. від Горич Марії Опанасівни, 1922 р.н., освіта 5 кл., колгоспниця, українка в с. Рихта Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. *РФН-НЛЕ К-ПНУ*. Зш. № 5, 1984 р. С. 129.
12. Зап. 04.09.2021 р. Свирида Антоніна Богданівна від Погорілець Алли Сидорівни, 1952 р.н., освіта середня, українка, в с. Слобідка Рихтецька Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.
13. Зап. 04.09.2021 р. Свирида Антоніна Богданівна від Атамана Віктора Анатолійовича, 1963 р.н., освіта середня, українець, у с. Слобідка Рихтецька Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.
14. Зап. 04.09.2021 р. Свирида Антоніна Богданівна від Вуск Ольги Іванівни, 1962 р.н., освіта середня, українка, в с. Слобідка Рихтецька Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.

References:

1. Hermanizmy. Leksykon zahal'noho ta porivnyal'noho literaturoznavstva. Chernivtsi: Zoloti lytavry. 2001. 634 s.
2. Yevshan-zillia. Lehendy ta perekazy Podillia / zibrav ta uporyad. P. Medvedyk. Lviv: Chervona kalyna, 1992. 288 s.
3. Labins'ka H. Toponimika: navch. posib. Lviv: Lviv. nats. un-t im. I. Franka, 2016. 274 s.

4. Kolotylo T.I. Istorychna osnova etiolohichnykh lehend Zakhidnoho Podillia. *VII Podil's'ka istoryko-krayeznavcha konferentsiya: tezy dopovidey*. Kamianets-Podilskiy, 1987. S. 33-35.
5. Lopushans'kyi V.M., Pyts T.B. Nimets'komovni leksychni zapozychennya v hovorakh Zakhidnoyi Ukrainy: navch. posib. dlia stud. III-V kursiv fak-tu. rom.-herm. filoloh. Drohobych: Vidrodzhennya, 2000.
6. Pysana Kernytsya. Toponimichni lehendy ta perekazy ukraintsiv Karpat / zibrav i vporядkuvav Vasyl' Sokil. Lviv: In-t narodoznavstva NAN Ukrainy, 1994. 208 s.
7. Sys-Bystryts'ka T. V. Perlyny Tovtriv-Medoboriv: u 2 kn. Kamianets-Podilskiy, 1994. Kn. 1: Kaminets' na Podilli. 82 s.; Kn. 2: Zbruch khlyupochet'sia. Kamianets-Podilskiy: XVM, 2000. 84 s.
8. Torchyns'ka N. M. Slovnyk vlasnykh heohrafichnykh nazv Khmel'nyts'koyi oblasti. Khmelnytskyi: Avist, 2008. 549 s.
9. Chornopyskyi M. Toponimichna fol'klorna proza: spetsyfika i problemy doslidzhennia. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya filolohichna*. 1999. Vyp. 27. S. 7-13.
10. Zap. 06.07.2017 r. Korobchuk Yuliya Mykolayivna vid Vernivs'koyi Leonidy Stanislavivny, 1935 r.n., osvita serednia, ukraiyinka, v s. Ripyntsi Kamianets'-Podil's'koho r-nu Khmel'nyts'koyi obl. *Eksp. 2017 r.*
11. Zap. 28.09.1984 r. Moysiuk O. P. vid Horych Mariyi Opanasivny, 1922 r.n., osvta 5 kl., kolhospnytsia, ukraiyinka v s. Rykhtha Kamianets'-Podil's'koho r-nu Khmel'nyts'koyi obl. *RFN-NLE K-PNU. Zsh. № 5, 1984 r. S. 129.*
12. Zap. 04.09.2021 r. Svyryda Antonina Bohdanivna vid Pohorilets' Ally Sydorivny, 1952 r.n., osvita serednia, ukraiyinka, v s. Slobidka Rykhtets'ka Kamianets'-Podil's'koho r-nu Khmel'nyts'koyi obl.
13. Zap. 04.09.2021 r. Svyryda Antonina Bohdanivna vid Atamana Viktora Anatoliyovycha, 1963 r.n., osvita serednia, ukraiyinets', u s. Slobidka Rykhtets'ka Kamianets'-Podil's'koho r-nu Khmel'nyts'koyi obl.
14. Zap. 04.09.2021 r. Svyryda Antonina Bohdanivna vid Vuyek Ol'hy Ivanivny, 1962 r.n., osvita serednia, ukraiyinka, v s. Slobidka Rikhtets'ka Kamianets'-Podil's'koho r-nu Khmel'nyts'koyi obl.

In modern Ukrainian folklore studies, studying of printed, manuscript and oral sources, which cover the motive issues of the emergence and existence of toponymic prose, its development at different stages of evolution of Ukrainian society, has become of particular importance. The author of the article makes an emphasis on the problem of local and area-based study of oral speech of Kamianets-Podilskiy region.

Studying of toponymic prose (legends, retellings) of Podillia became possible due to the results of long-term, though not always systematic, accumulation of empirical material. Thus, the collection and publication of toponymic prose has come a long and difficult way – from fragmentary fixations to purposeful scientific records and publications. Today, Ukrainian folklore studies has a huge scientifically grounded, orderly, reliable fund of folk tales, studying of which requires closer consideration in terms of education, motivation, storytelling and etc. Therefore, one of the most urgent tasks of Ukrainian folklore studies today is purposeful and comprehensive, «total» collection of relevant works from all over Ukraine and their fixation and description in folklore and local lore explorations and works.

Key words: Podillia ethnoregion, Rykhtha and Slobidka Rykhtivska (Rykhtetska) settlements, placenames, toponymic prose, legends, tales.

Отримано: 26.10.2021 p.

DOI: 10.32626/2309-7086.2021-18-2.193-195

ПЛАН ЮВІЛЕЙНИХ ЗАХОДІВ ДО 140-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ІВАНА ОГІЄНКА

14 січня 2022 року першому ректорові, засновнику Кам'янець-Подільського Українського державного університету Івану Огієнку виповнюється 140 років. З нагоди ювілейної дати 2022 рік у К-ПНУ буде оголошений роком Івана Огієнка; планується проведення низки заходів у рамках окресленої події.

Наукові та науково-практичні конференції:

- IX Міжнародна наукова конференція «Мова, культура і соціум у гуманітарній парадигмі»;
- III Всеукраїнська наукова конференція «Традиції Івана Огієнка у світлі вітчизняної науки»;
- Всеукраїнська наукова конференція «Іван Огієнко: постать вченого в історичному контексті доби»;
- Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні питання початкової освіти: досвід, реалії, перспективи»;
- V Всеукраїнська науково-практична конференція «Від творчого педагога до творчої дитини: гармонія партнерської взаємодії»;
- Всеукраїнська науково-практична конференція здобувачів вищої освіти й молодих вчених «Дошкілля в сучасному освітньому просторі: досвід, інновації, перспективи»;
- Всеукраїнська студентська конференція «Інноваційна освітня діяльність: пріоритети розвитку особистості сучасного школяра».

Круглі столи:

- «Іван Огієнко – видатний словникар і дослідник слов'янських мов»;
- «The Outstanding Ukrainian Scientist, Cultural and Religions Figure Ivan Ohiienko»;
- «Духовність як ментальна ознака української нації»;
- «Трансформація сучасної початкової школи: проблеми, пошуки, знахідки».

Вебінари, семінари, тренінги, дискусійні платформи:

- науковий вебінар «Іван Огієнко – український феномен»;
- науковий семінар «Духовна та науково-педагогічна діяльність Івана Огієнка в контексті розвитку національної освіти»;
- регіональний практичний семінар-тренінг «Фахова підготовка майбутніх учителів початкових класів у контексті реформування освіти»;
- студентська дискусійна платформа «Канадознавство: суспільство, культура, мова (2018-2021 рр.)».

Екскурсії:

- літературно-мистецька екскурсія «Духовними стежками Івана Огієнка у місті Кам'яниці-Подільському (для студентів-першокурсників)»;
- лекція-екскурсія у Музеї історії університету «Іван Огієнко – фундатор і перший ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету».

Виставки, мистецькі та духовні заходи:

- віртуальна виставка «Тобі, Україно, віддав я всі сили...»;
- книжкова виставка «Іван Огієнко – політичний, громадський і церковний діяч»;
- конкурс-виставка мистецьких робіт викладачів та здобувачів вищої освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;
- віртуальний огляд «Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) – історик, мовознавець, громадянин»;
- літературно-мистецька композиція «Минеться руїна...»;
- інсценування поеми Івана Огієнка «Недоспівана пісня»;
- концерт викладачів та здобувачів вищої освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, присвячений 140-річчю від дня народження Івана Огієнка;
- міжконфесійний молебень до 103-річниці від заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;
- загальноуніверситетський молебень у 50-ту річницю смерті Івана Огієнка.

Конкурси, вікторини, квести:

- читання українських поезій конфесійного стилю для дітей (поезії Івана Огієнка та представників цього стилю в новітній українській літературі);
- конкурс творчих робіт здобувачів вищої освіти «Я – огієнківець»;
- онлайн-вікторина «Життєва стежка Івана Огієнка»;
- студентський квест «Десять мовних заповідей Івана Огієнка».

Презентація наукових та науково-популярних видань:

- ✓ книги доктора історичних наук, професора, ректора Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Сергія Копилова «Іван Огієнко: у пошуках української ідеї та шляхів її реалізації (перша третина ХХ ст.)» (2022);
- ✓ розділів «Роль Івана Огієнка в становленні української мови»; «Біблійні переклади Івана Огієнка в контексті національного збагачен-

ня»; «Концепт *душа* і *духовність* в публіцистичній і поетичній творчості Івана Огієнка» в колективних монографіях «Україна – Канада: сучасні наукові студії» (2018); «Канадознавство: суспільство, культура, мова» (2020, 2021 рр.) доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка Людмили Марчук;

- ✓ збірників «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта». Серія філологічна (випуск 18); Серія історична (випуск 17);
- ✓ біобібліографічних покажчиків: «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науково-бібліогр. покажч. змісту» (2021) (серія: Хмельниччина краєзнавча; вип. 7 (9)); «Праці Івана Огієнка (Митрополита Іларіона) у фондах бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: бібліографічний покажчик» (2021); «Постать Івана Огієнка (Митрополита Іларіона) у публікаціях науковців Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка» (2022).

Публічні лекції та бесіди:

- ✓ Пам'ятки людської думки...: міфопоетична картина світу в «духовому» народному житті (із циклу щорічних лекцій на пошану Івана Огієнка); лектор – Олеся Наумовська, канд. філол. н., доцент, завідувач кафедри фольклористики Київського національного університету імені Тараса Шевченка);
- ✓ Український політичний дискурс: лексико-граматичні особливості й тенденції експресивізації мовлення (лектор – доктор філол. н., проф. Одеського національного університету імені І.І. Мечнікова Наталія Кондратенко);
- ✓ вступні лекції для першокурсників, приурочені 140-річчю від дня народження Івана Огієнка;
- ✓ цикл бесід зі здобувачами вищої освіти «Велич постаті Івана Огієнка – першого ректора Кам'янець-Подільського державного університету».

Олег Рарицький

*Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

Логотип ювілейного року Івана Огієнка:

Авторка логотипу Юлія Штефанко

**В АТМОСФЕРІ ДУХОВНОСТІ ТА ЩИРОСТІ:
III ВСЕУКРАЇНЬСЬКА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
«ТРАДИЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА У СВІТЛІ ВІТЧИЗНЯНОЇ НАУКИ»**

22 жовтня ранок у К-ПНУ був по-справжньому святковим. Адже воедино органічно поєдналися цілих три річниці: 140-річчя від дня народження Івана Огієнка, 103 роки від створення нашої альма-матері та ювілей навчально-наукової лабораторії етнології – 25 років.

Приурочена цій сакральній трійці знаменних дат, розпочала свою роботу III Всеукраїнська наукова конференція «Традиції Івана Огієнка у світлі вітчизняної науки», зиніційована й організована кафедрою історії української літератури та компаративістики (завідувач – професор Олег Рарицький).

На пленарному засіданні з вітальними словами виступили ректор університету Сергій Копилов, декан факультету української філології та журналістики Борис Коваленко, завідувач кафедри історії української літератури та компаративістики Олег Рарицький та проректор з наукової роботи Світлана Миронова. Усім учасникам конференції були адресовані побажання плідної праці та насиченого полілогу.

Цьогоріч співголовою оргкомітету та лектором виступила Олеся Наумовська – кандидат філологічних наук та завідувач кафедри фольклористики КНУ ім. Т. Шевченка, яка цікаво та емоційно прочитала лекцію «Пам'ятки людської думки: міфопоетична картина світу в «духовому» народному житті» зі щорічного циклу лекцій пам'яті Івана Огієнка. Бестіарій українців, описаний Олесею Владиславівною, породив жваву дискусію та обговорення серед студентів та науковців.

У конференц-залі університету зібралися бажані гості – доктори, професори, кандидати філологічних наук з усіх куточків України: Олена Івановська (Київський національний університет ім. Т. Шевченка), Володимир Даниленко (Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»), Валентина Біляцька (Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»), Ярослав Гарасим (Львівський національний університет ім. І. Франка), Лілія Іваневич (м. Хмельницький), Роман Голод (Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника), Людмила Ромас (Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»), Василь Костик (Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича). Також в онлайн-форматі до конференції долучилися дослідники з різних куточків країни. Наукова зустріч проходила продуктивно й цікаво, у теплій атмосфері щирості й дружньої співпраці. Гості вручили щедрі дарунки кафедри у вигляді збірників праць, зібрання творів та рідкісних екземплярів книг. Окрасою свята стала виставка вишитих рушників із фондів навчально-наукової лабораторії етнології, організована її завідувачем та співзасновником Валерієм Щегельським.

Уся атмосфера дійства була ніби пронизана магією: символіка візерунків, що промовляла з рушників, поєдналася з живою подільською піснею у майстерному виконанні Анни Вовк, студентки 4 курсу. Жваві наукові обговорення

та дискусії продовжилися в межах секційних засідань, що відбувалися за участі викладачів нашого ЗВО та інших наукових центрів України (Уманський державний університет ім. П. Тичини, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Полтавський національний університет ім. В. Короленка, Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Вінницький державний університет ім. М. Коцюбинського, Національний університет «Острозька академія», Національна музична академія ім. П. Чайковського, Волинський національний університет ім. Л. Українки, Хмельницький національний університет). Доповідачі не лише презентували основні аспекти наукових доробків, а ще й презентували свої наукові видання.

Продовженням науково-культурної співпраці стала екскурсія до Кафедрального костелу Святих Апостолів Петра і Павла, у якому спеціально для учасників конференції провели концерт органної музики.

Сповна насолодившись музичними композиціями, гості готуватимуться до насиченого дня в мальовничій Чабанівці. Дискусійна платформа «Література, письменник, фольклор», екскурсія до Чабанівського народного музею історії села, круглий стіл «Локально-зональна фольклористика подільського краю: проблеми, становлення, розвиток», заключне пленарне засідання та екскурсією до Бакотського скельного монастиря, – так завершилася наукова конференція. Ці місця сили на Поділлі надихають на нові звершення та ідеї, не залишаючи нікого байдужим.

Інна Волковинська

*Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

DOI: 10.32626/2309-7086.2021-18-2.197-198

**«УКРАЇНСЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС: ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ
ОСОБЛИВОСТІ Й ТЕНДЕНЦІЇ ЕКСПРЕСІВІЗАЦІЇ МОВЛЕННЯ»
(відкрита лекція професора Наталі Кондратенко)**

04 листопада до 140-річчя від Дня народження Івана Огієнка і до Дня української писемності та мови в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка відбулась відкрита лекція «Український політичний дискурс: лексико-граматичні особливості й тенденції експресивізації мовлення», яку прочитала доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І.І. Мечникова Наталя Кондратенко. Під час виступу Наталя Василівна окреслила основні підходи в дослідженні політичного дискурсу: лінгвопрагматичний, лінгвокогнітивний, лінгвусугестійний. Окрім того, мовознавиця проаналізувала особливості вживання політичної мови на різних мовних рівнях: лексичному, словотвірному, морфологічному, синтаксичному.

На зустрічі були присутні студенти й викладачі Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Одеського наці-

онального університету імені І.І. Мечникова, Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка, Львівського національного університету імені Івана Франка, Київського лінгвістичного університету та ін.

Зауважимо, що проблеми політичної лінгвістики перебувають у центрі уваги Наталі Кондратенко, яка розробила теорію ігрової природи політичної комунікації і поєднує теоретичну роботу з практикою створення політичних текстів й підготовки промов українським політикам.

Зореслава Шевчук

*Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

НАШІ АВТОРИ

Беркешук Інна (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Бернадська Ніна (*м. Київ*), доктор філологічних наук, професор, професор кафедри Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Волковинська Інна (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Горбатюк Оксана (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Гордійчук Мар'яна (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методик дошкільної освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Гудима Наталія (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Добролюба Галина (*м. Житомир*), кандидат філологічних наук, доцент, викладач кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін Житомирського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Зелененька Ірина (*м. Вінниця*), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Коваленко Борис (*м. Кам'янець-Подільський*), доктор філологічних наук, доцент, директор навчально-наукового інституту української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Коваленко Наталія (*м. Кам'янець-Подільський*), доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Ковальчук Ольга (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії та методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Копилов Сергій (*м. Кам'янець-Подільський*), доктор історичних наук, професор, ректор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Крук Аліна (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Кучинська Ірина (м. Кам'янець-Подільський), доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки, дошкільної, початкової, середньої і вищої освіти та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Мартіна Олеся (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Марчук Людмила (м. Кам'янець-Подільський), доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Мслексцева Наталія (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Мозолюк Оксана (м. Кам'янець-Подільський), старший викладач фахового коледжу економіки, права та інформаційних технологій Кам'янець-Подільського податкового інституту

Олійник Любов (м. Хмельницький), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології Хмельницького національного університету

Осецький Йосип (м. Хмельницький), доктор філософії в галузі права, дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії Академії наук України при Кам'янець-Подільському національному університеті

Піддубна Наталія (м. Харків), доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Поліщук Світлана (м. Кам'янець-Подільський), кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Поляруш Ніна (м. Вінниця), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

Прокопів Леся (м. Кам'янець-Подільський), аспірантка кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Райбедюк Галина (м. Ізмаїл), кандидат філологічних наук, професор, докторантка кафедри української літератури Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Рарицький Олег (м. Кам'янець-Подільський), доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри історії української літератури та ком-

паративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Третяк Наталія (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Франчук Тетяна (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної, початкової, загальної, вищої освіти та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Шевчук Зореслава (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Щегельський Валерій (*м. Кам'янець-Подільський*), кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Юсікова Олена (*м. Київ*), кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу діалектології Інституту української мови НАН України

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО.....	5

1. МОВОЗНАВЧА СПАДЩИНА ІВАНА ОГІЄНКА І СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА НАУКА

Беркешук Інна, Прокопів Леся. Прояви ненормативної лексики в комунікативній поведінці героїв художніх творів	7
Доброльожа Галина. «Шагренева шкіра» сучасної української діалектної фразеології	14
Коваленко Борис, Коваленко Наталія. «Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних» Івана Огієнка як джерело діалектологічних досліджень.....	21
Марчук Людмила. Візуалізація філософії чуттєвого сприйняття в романі Ірен Роздобудько «Зів'ялі квіти викидають».....	30
Піддубна Наталія. Тарас Шевченко як релігійна мовна особистість у дослідженнях Івана Огієнка	38
Поліщук Світлана, Горбатюк Оксана. І. Огієнко про розвиток української літературної мови в часи «московської доби» (1654-1798 роки).....	46
Шевчук Зореслава. Лінгвокультурологічний аспект вивчення трихотомії мова-народ-культура в працях Івана Огієнка	54
Юсікова Олена. Атрибутивна функція орудного відмінка у говірках Закарпаття (детермінантна позиція).....	60

2. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІДЕЙ ІВАНА ОГІЄНКА ЯК ПИСЬМЕННИКА, ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦЯ, ПУБЛІЦИСТА

Бернадська Ніна. Жанрова природа літературних усмішок Остапа Вишні	66
Kruk Alina. Concept of Water in the Works of T. Hardy, I. Nechui-Levytskyi and I. Ohienko: Comparative Study	76
Райбедюк Галина. Язичницький світ українців у науковій концепції Івана Огієнка та в поезії Ірини Калинець: типологічні аспекти.....	84

3. ПЕДАГОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА І СУЧАСНА ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА НАЦІОНАЛЬНОГО НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ

Гудима Наталія, Ковальчук Ольга. Формування правил мовленнєвого етикету молодших школярів у світлі ідей Івана Огієнка та концепції нової української школи	97

Кучинська Ірина. Особливості формування громадянськості у педагогічних поглядах Івана Огієнка та Софії Русової.....	104
Мартіна Олеса, Третяк Наталя, Гордійчук Мар'яна. Комунікативні умови формування мовленнєвої компетентності молодших школярів (на основі педагогічних ідей Івана Огієнка)	116
Мєлєксєцева Наталія. Формування мовної особистості здобувачів вищої освіти мистецьких спеціальностей (на основі ідей Івана Огієнка)	123
Франчук Тетяна, Мозолюк Оксана. Проектування розвитку національної, громадянської ідентичності, самоідентичності здобувача освіти в структурі компетентнісної освіти	129

4. РЕГІОНАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ КЛАСИКИ

Зелененька Ірина, Поляруш Ніна. Герметизм Володимира Свідзінського (у проекції від міста над Смотричем).....	137
Олійник Любов. Особливості поетики творів для дітей Ніни Шмурікової	149
Осецький Йосип. Системи словотвору самоідентифікаційних назв протоукраїнських спільнот на землях центральної та північної Китаїгородщини	159
Рарицький Олег. Іван Прокоф'єв – поет і дослідник літератури	169
Щегельський Валерій. Етимологія та мотиваційні особливості оповідальної топонімічної прози населених пунктів Рихта та Слобідка Рихтівська (Рихтецька) Кам'янець-Подільського району Хмельницької області	183

5. ПОДІЇ

Рарицький Олег. План ювілейних заходів до 140-річчя від дня народження Івана Огієнка	193
Волковинська Інна. В атмосфері духовності та ширості: III Всеукраїнська наукова конференція «Традиції Івана Огієнка у світлі вітчизняної науки»	196
Шевчук Зореслава. «Український політичний дискурс: лексико-граматичні особливості й тенденції експресивізації мовлення» (відкрита лекція професора Наталі Кондратенко)	197
НАШІ АВТОРИ	199

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Науково-дослідний центр огієнкознавства

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ІВАН ОГІЄНКО

І СУЧАСНА НАУКА ТА ОСВІТА

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Серія історична та філологічна

Випуск XVIII

Статті подані в авторській редакції. Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, посилань на джерела та інших відомостей. Передрукування матеріалів, опублікованих у збірнику, дозволяється тільки за згодою авторів.

Підписано до друку 09.12.2021 р. Гарнітура «Таймс».
Папір офсетний. Друк різографічний.
Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 11,9. Обл.-вид. арк. 15.
Тираж 50. Зам. № 961.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Свідоцтво серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.

Надруковано в Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.